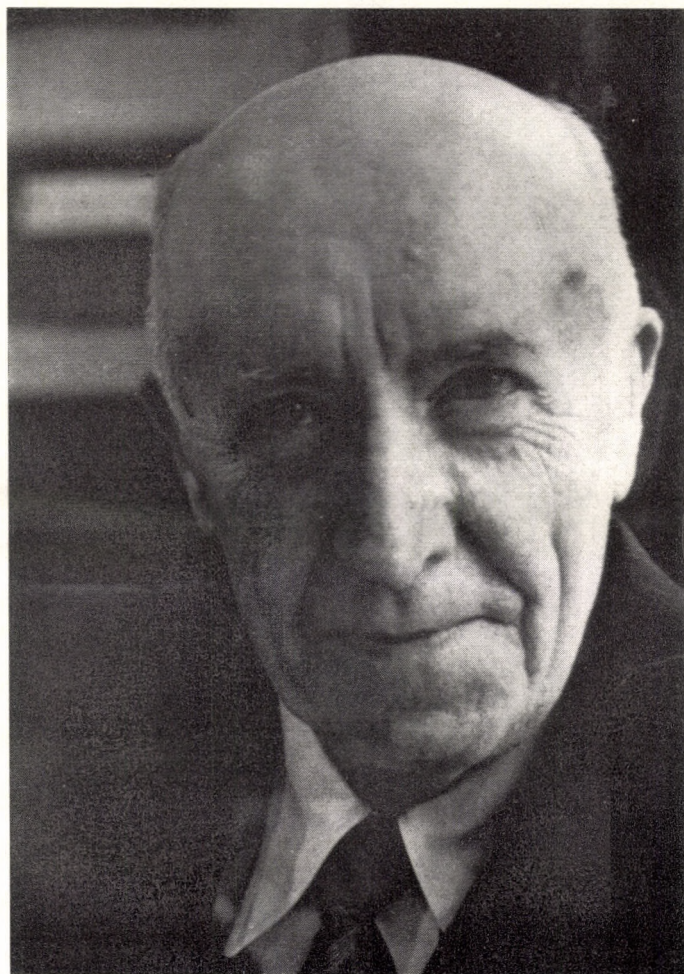


BOLGÁR ELEK

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK







Volgin Elena



BOLGÁR ELEK
VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

BOLGÁR ELEK

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK



1958

Az anyag- és életrajzi adatgyűjtést, valamint a német nyelvű
tanulmányok fordítását végezte

ELEKNE

BOLGÁR ELEKNÉ

Lektorálta

JUHÁSZ GYULA

Szerkesztette

KEREKES LAJOS

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Fehér József

Műszaki felelős: Farkas Imre

A kézirat a nyomdába érkezett: 1958. VII. 25. Példányszám: 700 Terjedelem: 20,5 A/5 ív + 1 melléklet

46430/58 Akadémiai Nyomda Budapest V. Cserlőczy u. 2. — Felelős vezető: Bernát György

ELŐSZÓ

A Magyar Tudományos Akadémia az 1955-ben elhunyt Bolgár Elek akadémikus válogatott tanulmányainak jelen kiadásával egy áldozatos harcokban telt élet számára kíván emléket állítani.

Bolgár Elek öt évtizeden keresztül a munkásmozgalom hűségese harcosa volt, s jelentős érdemeket szerzett a tudományos szocializmus eszméinek népszerűsítésében. Egyetemes műveltségű elme volt. Tanulmányaival és cikkeivel, amelyek a jog, történettudomány, esztétika, szociológia széles skáláján mozognak, értékes, időtálló műveket alkotott.

A válogatásnál arra törekedtünk, hogy a kötetben közölt cikkek és tanulmányok vezessék végig az olvasót azon a küzdelmes szellemi pályán, amelyet Bolgár Elek az antialkoholista mozgalomtól a „Huszdik Század” szellemi körén át a tudományos szocializmusig megtett. Ezért első írásaiból olyanokat is közléteszünk, amelyek a tudomány mai állása szerint már nem minden tételükben állnák ki a kritikai próbát, de amelyek mégiscsak építőkövei Bolgár Elek sok szellemi értéket jelentő életművének. A szellemi útkeresés mindig sok tanulságot nyújt az utókor számára, különösen, ha egyenes vonalban vezet a tudományos szocializmus eszméinek felismeréséhez.

Bolgár Elek szerteágazó társadalomtudományi munkássága miatt tanulmányait nem az egyes tudományágak szerint, hanem megjelenésük sorrendjében közöljük.

A szerző a századfordulótól kezdve a félfeudális magyar társadalom élesszemű bírálója, majd az új világért folyó harc cselekvő részese volt, akinek írásai értékes, eredeti gondolatokat nyújtanak a jelen számára is.

Ezzel a meggyőződéssel nyújtjuk át az olvasónak Bolgár Elek válogatott tanulmányait.

Budapest, 1958. május 10.

A szerkesztő

BOLGÁR ELEK ÉLETE

1883—1955

A XX. század elejétől kezdve egyre nagyobb jelentőségre tett szert a politikai gondolkodásban és cselekvésben a munkásmozgalom és szocializmus gondolköre. Az élet legkülönbözőbb jelenségeivel kapcsolatban lép fel a szocializmus vilásképe, és igen figyelemre méltó ebben a folyamatban az úgynevezett középosztály fokozódó érdeklődése a témakör iránt. Persze ezek a jelenségek sok tekintetben mint közigazgatási ügyek, rendészeti jelentések vagy a tudományos gondolkodás körében mint közigazgatási javaslatok, illetve ellenjavaslatok állnak az érdeklődés középpontjában. Elkerülhetetlen volt, hogy az idevágó különböző vélemények vitává ne váljanak és e viták egyre komolyabb elmélyülést és szenvedélyesebb ellentmondásokat váltottak ki.

Az ideológiai tisztázódás lassú és hosszú folyamat volt; a gyakorlati élet minden jelenségével kapcsolatban a legkülönbözőbb területeket ragadta meg, és magában foglalta a tudomány és művészet alkotásait is. E tekintetben jellegzetes volt a Huszadik Század, a Társadalomtudományi Társaság lapja, amely mindezekről az áramlatokról — beleértve a külföldi jelenségeket is — részletes ismeretéseket közölt a legkülönbözőbb szempontokból.

A legkülönbözőbb szocialista áramlatok nyertek itt teret. A régi rend érvei és védelme éppúgy szóhoz jutott, mint a legmodernebb társadalmi felfogások. Mind komolyabban hallatta hangját a marxizmus, ennek lelelkesebb és legképzettebb képviselői által. A Huszadik Század írói közül azok, akik kezdettől fogva marxista irányokat követtek, itt hamarosan hathatós támogatásra találtak. Ezek között volt Bolgár Elek is, aki 1906-ban lépett a Huszadik Század munkatársai közé. Ekkor 23 éves volt.

Bolgár Elek 1883-ban született Kassán. Apját korán elvesztette, így mindig a legidősebb fivér gondja volt a család eltartása. Apja halála után a család Budapestre költözött, és Bolgár a VII. kerületi

gimnáziumban végzett hét osztályt, majd családjával Zentára került s 1901-ben ott érettségizett. Ugyanebben az évben beiratkozott a budapesti egyetem jogi fakultására. Pályája megválasztásánál nemcsak hajlama, hanem külső körülmények is irányították. Tanár szeretett volna lenni, és ezt a tervét csak később valósíthatta meg. De bármely téren működött is, hivatottságát el nem tagadhatta: mindig tanított. Igyekezett tudását átadni, tapasztalatait megosztani azokkal, akik közé sorsa vetette. — Jogi tanulmányait 1906-ban fejezte be, mikor is a kolozsvári egyetemen doktorrá avatták.

Ekkor lépett a Huszadik Század munkatársai közé. Első írásai az antialkoholizmus érdekében íródtak. Az antialkoholizmus ekkortájt sokat foglalkoztatta a progresszív szociológusokat, mert a munkásmozgalom problémái és az alkoholizmus között kapcsolatot véltek látni. Bolgár ekkor megjelent írásaiban a kor regresszív áramlatait bírálja marxista alapon.

Publicisztikai írásait már ekkor egyértelműen a forradalmi szocializmus eszméje hatja át. Nemsokára a szociáldemokrata párt hivatalos lapjaiban is megszólal, mind a Népszavában, mind az akkoriban megjelent „Szocializmus” című folyóiratban.

A politikai témák közül leginkább a viták homlokerében álló választójogi probléma foglalkoztatta. Közben több havi svájci tartózkodása alatt a Népszava zürichi tudósítója volt, s ebbeli minőségében módjában állt rámutatni arra is, hogy milyen politikai és gazdasági lehetőségei vannak egy olyan demokraciának, amely az általános választójogot már kivívta.

Svájcból visszatérve, Bolgár Elek megismerkedik Szabó Ervinnel. Mély barátság fejlődik ki köztük, egy ideig együtt is laknak. Ez a kapcsolat nagy hatással volt Bolgárra. Tudományos felfogását megszilárdította, társadalomszemléletét még határozottabban kialakította. A marxizmuson kívül sokat foglalkozott filozófiával, és bár nem volt emberkerülő, visszavonult, magába mélyedt életet élt.

1907-ben az amerikai magyar munkások New Yorkban megjelenő lapja, a „Népakarat” szerkesztőt keres és Szabó Ervinhez fordulnak tanácsért. Szabó Ervin Bolgárt ajánlja, aki ez év júniusában útra is kel.

A megállapodások szerint Bolgárra csak a szerkesztés munkája és a fontosabb cikkek megírása várt volna. Hamarosan kiderült azonban, hogy a lap körüli minden munka, az előfizetők szerzésétől a rendőri hírek feldolgozásáig, a korrektúrától a napi hírekig

minden a szerkesztőre várt. Sok nehézséggel kellett megküzdenie, és bár úgy érzi, hogy munkája semmiféle arányban nincs az elért eredményekkel, mégis nagy szolgálatot tett a marxizmus ügyének, mert ő volt az amerikai magyar munkáslapszerkesztők között az első képzett marxista, aki ilyen irányban vezette a lapot, cikkeivel és előadásaival felébresztette a munkásokban az osztálytudatot, rámutatott arra, hogy melyek a célok és az eszközök a szocializmushoz vezető úton. (Lásd 1908-ban New Yorkban „Célok és eszközök” címmel megjelent broszúráját.)

Már ebből az időből való cikkei elvi tisztaságot, határozott célkitűzést és meg nem alkuvó szellemet tükröznek. Az a tény, hogy a lap körüli sokoldalú elfoglaltsága mellett nem jut ideje tudományos kérdésekkel való foglalkozásra, és részben anyagi nehézségek is arra készítették, hogy visszatérjen Magyarországra. 1907 decemberében Szabó Ervinhez írt levelében erről ezt írja: „Borzasztóan vágyom a leülepedés, specializálódás és tudományos elmélyedés után.”

1909 nyarán újra Zürichben találjuk, ahonnan Szabó Ervinnek írt levelében* közli, hogy az ottani „Eintracht” nevű munkásképző egyesület elnökévé választotta. Szervez, előadásokat tart. Megismerkedik orosz politikai emigránsokkal, akik 1905 után kerültek Svájcba, s így közvetlen értesüléseket szerez az orosz forradalmi helyzetről. Közben beiratkozik a berni egyetem filozófiai fakultására, tárgyakul történelmet, nemzetgazdaságtant és angol nyelvet választva. 1910-ben Bernben a filozófia doktorává avatják. Disszertációjának címe: „Die Entwicklungsgeschichte des modernen Sozialismus in den Vereinigten Staaten von Amerika” (A modern szocializmus fejlődésének története az Amerikai Egyesült Államokban).

Ismét egy Szabó Ervinhez írt levél tájékoztat életének erről a fázisáról: 1910. június 20-án írja: „Egy Habilitationsschriften dolgoztam a zürichi egyetem jogi fakultása számára... Habilitálásomról ellenben lemondtam, mivel sem az anyagi, sem az erkölcsi kilátások nincsenek arányban azokkal az áldozatokkal, melyeket egy dócenstől Európában megkövetelnek.”

Bolgár Elek nyilván a berni doktorátus megszerzése után döbben rá arra, hogy a kapitalista Európában vagyontalan fiatal tudós számára nincs hely. A magántanári státusok nem jártak fizetéssel. Ekkor merült fel nála az a gondolat, hogy tán a „szabad”

* Lásd: Szabó Ervin levelezése. Munkásmozgalmi Intézet archivuma.

Amerikában, valamelyik haladóbb egyetemen sikerül elhelyezkednie és megmaradhat tudományos érdeklődése körében. Ekkor kapott meghívást a worcester-i Clark-egyetemre, hat szociális témájú előadást megtartására. Ezek után az előadások után több amerikai városban tart magyar munkások részére előadásokat: fejtegeti Marx tanait, majd újra szerkeszti New Yorkban a Népakaratot. E lap köré tömörült kis csoport a szociáldemokrácia szélső baloldalához tartozott. Bolgár már csírájában felismerte és élesen bírálta az amerikai szakszervezeti mozgalom vezetőinek korrupsztágát. (Lásd „A gazdasági munkásmozgalom fejlődéstanához” c. tanulmányát.)

1911-ben kényszerítő családi körülmények miatt hazatér Magyarországra. Ezekben az években haladó szellemű értelmiségiek előttr állami állások zárva voltak. Csak a fővárosnál volt lehetőség arra, hogy baloldali elemek álláshoz juthassanak. Itt helyezkedtek el azok a fiatal tudósok és művészek, értelmiségiek, akiknek az állam nem adott kenyeret. Bolgár is, hazatérve, Budapest székesfőváros szociálpolitikai ügyosztályán lesz fogalmazó, majd az Iparrajziskola titkára, aki ebben a minőségében az igazgató összes adminisztrációs teendőit végzi és végre taníthat is. Amellett ír a Huszadik Századba, a Szocializmusba, Új Életbe, Népművelésbe stb.

A két amerikai út után, de már ott-tartózkodása alatt is sokat foglalkoztatja a magyar kivándorlás problémája. Több cikke jelenik meg erről a tárgyról, 1913-ban pedig egy hosszabb tanulmánya német nyelven a „Weltwirtschaftliches Archiv”-ban. (Lásd: A kivándorlás problémája és a munkanélküliség Magyarországon.) A háború éveit is Budapesten tölti. Előad a Kereskedelmi Akadémián, a Kereskedelmi Iskolai Tanárképzőben kinevezik tanárnak a Bezerédy utcai kereskedelmi iskolához és végül egyetemi előadásokra is kap megbízást.

1918 őszén kitör a Károlyi-forradalom. A polgári-szociáldemokrata koalíció nem tud a helyzettel megbirkózni. A forradalmi Oroszországból hazatért hadifoglyok propagandája — Kun Béla vezetése alatt — az emberek százezreit nyeri meg a forradalom ügyének. A kormány 1919 februárjában a Kommunista Párt központi bizottságát letartóztatja. Illegális pártvezetőség alakul, a Vörös Ujság, a Kommunista Párt lapja is illegálisan jelenik meg. A lap szerkesztőbizottságában ekkor ott találjuk Rákos Ferenc, Alpári Gyula, Lukács György, Révai József mellett Bolgár Eleket is. Az illegális pártvezetőség ülésein is jelen van, sőt az iparrajz-

iskolai tanári szoba nem egyszer színhelye ezeknek az illegális pártvezetőségi megbeszéléseknek.

Bolgárból hallatlan lelkesedést, tettvágyat váltott ki a forradalom előszele. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor úgy érezte, élete kiteljesült. 1919. március 21-én a Munkástanács ülésén, amelyen Garbai bejelentette a két párt egyesülését a hatalom átvétele céljából, Bolgár Elek a Kommunista Párt hivatalos küldöttje, aki felszólalásában az események történelmi jelentőségére mutat rá.

A Népbiztosok Tanácsa március utolsó napjaiban Bolgár Eleket Bécsbe küldi, mint a Magyar Tanácsköztársaság első követét. Nagy nyelvtudása, műveltsége, nyugodt modora, megfontoltsága és rendíthetetlen elvhűsége fontos tényezők voltak ezen a poszton.

Bécsben ellenséges atmoszféra vette körül. Kevés megbízható munkatársa volt, a kimenekült ellenforradalmi érületű arisztokraták, bankárok, iparmágnások mindent elkövettek, hogy helyzetét megnehezítsék. Mikor első magyarországi jelentéstétele után május 2-án visszatért Bécsbe, a követség épületét magyar ellenforradalmár tisztektől találta megszállva. Bolgárt elfogták és a Ferencrendiek kolostorába rejtették. A Tanácskormány erélyes intézkedéseinek volt köszönhető, hogy a bécsi rendőrség megmozdult és kimentette Bolgárt kritikus helyzetéből.

Ez után a puccs után már nem sokáig vezette a bécsi magyar követséget. Visszatért Pestre és a külügyi népbiztosnak, Kun Bélának egyik helyettese lett. Újra nyakig volt a munkában. Mintha egész eddigi élete csak előkészület lett volna erre a forradalmi időre. Kezdetől azt vallotta, hogy a munkásság csak forradalmi harc árán győzhet. Eddig tanult, olvasott, írt és szervezett. A Tanácsköztársaság megalakulása körüli időkben elragadta a forradalom heve. Ereje megsokszorozódott: mindent vállal a forradalom érdekében, minden munkát és minden felelősséget. Éjjel-nappal dolgozik anélkül, hogy fáradtságot érezne, szinte kikapcsolja egyéni életét, csak az ügynek él. Délelőttönként a Külügyi népbiztosságon dolgozik, a nap hátralevő részében szerkeszti a rendeleteket, fogalmazza a falragaszokat, tanácskozik, tárgyal, előadásokat tart, agitál.

A Tanácskormány egyetemi tanárrá nevezi ki. Őszintén örül ennek a kinevezésnek.

Utolsó percig nem akart hinni a Tanácsköztársaság bukásában. Mikor ez mégis bekövetkezett, szinte megbénultan indult neki a világnak. Gyalog ment át a Mecseken és hosszas keserves barangolás

után késő ősszel érkezett Jugoszlávián át Bécsbe. Kezdődött az illegalitás, majd a nagyon keserves politikai emigráció hosszú évei. Bolgár mindig és mindenhol a pártnak dolgozott, de súlyos anyagi gondok között élt. Ezek a hányatott évek nem kedveztek a tudományos munkának. Mégis írt néhány művet, amelyek közül kettő — egy kötetnyi munka a Carbonári-mozgalomról és egy hosszabb tanulmány a demokráciákról — kéziratban maradt Németországban és a második világháború alatt megsemmisült.

1922 júliusában Berlinbe hívja a párt, ahol a III. Internacionálé egyik szervénél dolgozik. Ott írja meg 1923-ban „Krieg und Proletariat” című könyvét, amely 1924-ben Berlinben jelent meg. Ebben a munkájában a szociáldemokrata vezeték magatartását bírálja az első világháború előtti és alatti időben, felfedi árulásukat, amelyet a vezetésükre bízott munkássággal szemben elkövettek. Tervezte, hogy megírja a II. Internacionálé részletes történetét, de ebből csak egyes részek készültek el — évekkel később.

Berlinben sokszor volt munka, kereset nélkül. A faszizmus alatt, 1933-tól 1937 végéig a Berlinben megjelenő „Sowjetwirtschaft und Aussenhandel” című folyóiratot szerkeszti. Az egyetemi ifjúság kommunista frakciójának tart előadásokat és már javában dühöng Hitler terrorja, amikor még mindig akadnak, akik nem félnek meghallgatni Bolgárnak a történelmi materializmusról vagy a dialektikus gondolkodásról szóló előadásait. 1937 végén kimegy a Szovjetunióba és ezzel véget ér a hontalanság és véget érnek az anyagi gondok. Moszkvában él, ír, lektorál, tanul, tökéletesíti magát az orosz nyelvben. Mikor 1941-ben a háborús evakuáció során Közép-Ázsiába kerül, és újra taníthat, már orosz nyelven tartja előadásait a jelenkor történetéről. Először a frunzei pedagógiai intézet professzora, majd a rosztovi egyetemre hívják meg, de egyidejűleg megkapja behívóját a szovjet hadseregbe. Így tehát 1944 végén mint a felszabadító hadsereg tagja látja viszont a soha el nem felejtett szülőházát.

Amint leszerelhetett, jelentkezett az egyetemen. Az újkor történetének előadására kapott megbízást. Hányatott élete végre révbe jutott. Szerette a fiatalságot, tele volt bizakodással.

De még egyszer abba kellett hagynia kedves foglalkozását, a tanítást: 1946 áprilisában a párt azzal bízta meg, hogy a külügyminisztériumban mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter államtitkári teendőket végezzen. De eközben is tart előadásokat, ír, ismerteti a Szovjetunió gazdasági életét és társadalmi

rendjét. 1947 telén a prágai magyar követség vezetésével bízzák meg.

Prágai követként sokat fáradozott a csehszlovák—magyar barátság megteremtésén. Politikai éleslátása, az összefüggések helyes felismerése, türelme, bölcs körültekintése, helyes ítéllete, egész emberi lényé közmegebecsülést biztosított számára.

A csehszlovák—magyar barátsági szerződés megkötése után, 1949 nyarán Londonba kerül követnek. Onnan 1951-ben tér végleg haza Magyarországra, újra az egyetemre, s a bölcsészkar dékánja lesz. 1953-ban átmegy az állam- és jogtudományi karra és oda tartozik 1955-ben bekövetkezett haláláig.

A Magyar Tudományos Akadémia 1945. május 30-án arról értesíti, hogy „tiszteleti tagjává” választotta. 1946. június 17-én tartja székfoglalóját (lásd: „Diplomácia a két világháború között”).

Nagy kitüntetésnek tekintette, amikor a Tudományos Akadémia 1949-ben történt átszervezésekor rendes taggá választotta.

Bolgár Elek életpályáját a tudományos igazság megismerésének vágya és a munkásosztály, a dolgozó nép felszabadulásáért, a szocializmusért vívott harc eszményei vezették. Azon igyekezett, hogy életével, ténykedésével a forradalmi elmélet és gyakorlat egységét fejezze ki. A tudományos munkával, publicisztikával, diplomáciai tevékenységével és az egyetemi katedrával, a katonai szolgálattal és népszerű előadásaival mindig ugyanazt az egy ügyet szolgálta: a szocializmus ügyét. Ennek szentelte munkás életének fél évszázadát.

E sokoldalú munkában töltött évtizedek alatt kortársai elvhűségét, egy hosszú élet tapasztalataiban megérlelt biztos ítélőképességét, igaz emberségét becsülték benne.

„Tudósnak lenni nagyképűség nélkül, jónak lenni megalkuvás nélkül, határozottnak lenni agresszivitás és kegyetlenség nélkül” — így jellemezte őt egyik tanártársa.

Emberi lényének hatását mindenki érezte, aki vele kapcsolatba került. Nemcsak elvben volt hű kommunista, hanem élete példájával is azt bizonyította. Forradalmár volt, minden cselekedeténél az volt a döntő, hogy mennyiben segíti a nagy ügyet. Büszke volt arra, hogy ebben a nagy társadalmi átalakulásban mint tudós és forradalmár vehette ki részét.

CONCHA A VÁLASZTÓJOG REFORMJÁRÓL*

Concha Győzőnek** a Jogállam 1906. évi 9. füzetében megjelent értekezéséről.

A hivatalos magyar államtudomány sehogy sem tud szabadulni a közjogi ideológiáktól. Míg körülöttünk mindenütt felváltotta már a reális gazdasági viszonyokon alapuló szemlélet az alkotmányjogi dogmákat, addig minálunk minden politikai tényt még ma is a nemzetállam eszmei világából tekintenek elméleti és gyakorlati politikusok egyaránt. Ezt a felfogást sínylik összes közállapotaink, állami és társadalmi intézményeink, szociálpolitikánk és közigazgatásunk.

Mindazon tünetek, melyek viszonyaink tarthatatlansága mellett tesznek tanúságot : a tömeges kivándorlás, az óriási pauperizmus, a gyermekhalandóság stb., stb. mind gazdasági viszonyaink eredményei, s a helyett, hogy ezen viszonyok megváltoztatására törekednének illetékes köreink, a nemzeti állam problémájával vesződnek annak kiépítését hirdetve.

Mint minden kapitalista vállalat azonban, úgy ez az építkezés is csak a kőművesek és pallérok javát tartotta szem előtt, míg a munkások millióiának érdekeit figyelmen kívül hagyta a nemzetállam eszméje mögött rejlő osztályérdek.

A nemzet ugyanis már fogalmilag is arisztokratikus kategória. Arisztokratikus kifejezőmódja annak, aminek demokratikus megjelölése : a nép, vagyis az aktivitással, az állami életre befolyással bíró államtagnaknak. Főleg nálunk, Magyarországon jut kifejezésre ez az arisztokratikus tendencia, hol a nemzeti állam egyenes utódja

* Megjelent : „Huszadik Század” 1906. 516—520. l.

** Concha Győző (1846—1933) Reakciós jogpolitikai szakíró, aki tudományos műveiben a nemzetiségek feletti magyar szupremáciát, a „történelmi osztályok” kizárólagos politikai egyeduralmát hirdette. 1874-től a kolozsvári egyetem r. tanára, 1892-től a budapesti tudományegyetem r. tanára, 1900-tól a Magyar Tudományos Akadémia r. tagja. 1903-ban udvari tanácsosi címmel ruházták fel. (Szerk.)

a „nemes nemzet” néven szereplő, 48 előtti magyar társadalomnak. Vagyis a nemzeti állam szükségképpen osztályállam.

Ennek az osztályállamnak a választójoga felett elmélkedik Concha, akként óhajtván osztályérdeket népjoggal összhangzásba hozni, hogy ha a kettő közül valamelyiknek csorbát kell szenvednie, inkább a népjog legyen az, mint a kiváltságos s e kiváltságokkal nézete szerint továbbra is felruházandó osztályokat érti, semmi kétséget nem hagy, sőt azt nyíltan kimondja e szavakkal: „Ha valahol, éppen a választójog megállapításánál lenne mindenekfölött kívánatos, hogy a nemzet az emberek tarka tömkelegéből biztos jelekkel tudja kiválogatni azokat, akikre hatalma kezelését nyugodtan bízhatja.” Nyíltan tudományos hátvédjévé szegődik tehát a konzervativizmusnak, midőn a misera plebs contribuens és a nemzet között kategóriákat emel s keresi azon biztosítékokat, melyek által utóbbi előbbi rovására hatalmát fenntarthatja.

A választójog kiterjesztő reformálásának tehát szerinte olyan-
nak kell lennie, hogy az „az állam nemzeti, történelmi jellegére nézve ne legyen sérelmes”. Itt is természetesen a történelmi osztályokra gondol és ebben a *contradictio in adjecto*-t magába foglaló törekvésében rejlik az az alapvető tévedés, mely gyökere azon számos ellentmondásnak, melybe szerző keveredik és kútforrása annak a zavarnak, mely az egész értekezésen végigvonul. A választójognak minden kiterjesztése, bármilyen jelentéktelen legyen is az, kirekesztett osztályoknak érvényre jutását, elnyomott érdekek győzelmét jelenti s amilyen fokú győzelmet jelent az elnyomott érdekeknek, ugyanakkora vereséget az addig uralkodott érdekeknek és így minden választójogi reform, mely relatíve általánosabb az előbbinél, csak mennyiségileg különbözik a valósággal általános választójogtól. Nem áll meg tehát Concha érvelése az általános választójog nemzeti és szociális következményei tekintetében, vagy ha ezek ellenében megállnak Concha érvei, úgy megállnak az ő saját reformprogramjával szemben is. Ha nép és nemzet egyet jelentene, úgy ez az egész érvelés önmagától dőlné meg, de minthogy homlokegyenest ellenkező érdekek nomenklatúrái, lehetetlen oly kielégítésük, mely valamelyiknek sérelmével ne járjon.

Az általános választójognál tisztán látja ezt a szerző, midőn azt mondja: „Ha . . . (a választójog) valahol a nemzet érdekeivel ellenkezik, s ezzel összhangba kell hozni, természetszerűleg megszűnik általános lenni.” Ez kétségtelen, de nem csak az általános, hanem minden az eddigénél tágabbkörű választójog többé-kevésbé

ellenkezik az uralkodó osztályérdekkel. Más kérdés az, hogy egyáltalán szükséges-e „összhangba hozni nemzeti érdekekkel”? Itt tisztán népjogokról, a nagy néptömegek, az alkotmány sáncából kirekesztett népmilliók érdekeiről van szó, mely érdekek minden harmóniára való törekvés ellenére is előbb-utóbb érvényre fognak jutni. A résznek az egészszel szemben el kell némulnia abban a nagy küzdelemben, melyet a számra összehasonlíthatatlanul nagyobb, elnyomott jobbágy-ivadékok folytatnak az anyagilag és szellemileg nagyobb erejű nemes nemzet ellenében; a rendőrséggel, csendőrséggel, katonasággal, osztálybíróssággal támogatott nemes nemzet ellenében. S ezért jogosult és alapos Concha félelme, hogy a nemzetnek ez országló voltában való átalakulása annak kárára, sőt romlására fog válni. Igen, az osztályállam el fog pusztulni a maga országló voltában s át fogja adni helyét a kizsákmányolt, agyongyötört, megadóztatott, katonáskodásokkal megkínzott, agyonhajszolt népnek.

Mindezekkel szemben éppenséggel nem nyugtathat meg bennünket szerző azon, egyébként teljesen elfogadott kijelentésével, hogy tökéletes választójogrendszer nincs, mint ahogy semmiféle igazságos, tökéletes, helyes jogrendszer nincs, sem a magánjog, sem a közjog terén, mert a jogszabály nem önműködő véletlenül létrejövő és fejlődő alakulat, mely minden más tényezőtől függetlenül önállóan tökéletesíthető volna, tökéletesíthető a nemzet és a polgár vagy helyesebben az uralkodó osztály és a nép szempontjából egyaránt.

„A törvény a törvényhozó írott érdeke” s a mindenkori jog az osztályok küzdelemben időről-időre nyertes fél alkotása, mely ennél fogva tökéletes lesz mindaddig, míg osztályharc lesz. A kapitalista társadalomban pedig éppenséggel szembeszökő a jogrendszerek e tökéletlensége. Nyilvánvaló, hogy a választójog éppoly osztályerősítő eszköz, mint minden más köz- vagy magánjogi intézmény. Az utóbbiak szankcionálják a magántulajdont, az előbbieket pedig oltalmazzák azt.

Nincs tehát értelme annak, hogy mikor a relatíve jobbat elemezzük, azzal érveljünk, hogy még a lehető legjobb sem tökéletes.

A tudományos objektivitásból is ki-kizökken a szerző, néhol úgy állítván be a tényeket, hogy a tendencia érdekében téves általánosításoktól sem riad vissza; ilyen ficta univerzalizást tartalmaz azon kijelentése, mely szerint „a választójog reformja napirendre jutását nem belső okoknak, hanem pártpolitikai céloknak köszöni, hogy az elterelés eszközéül szolgál(!), mellyel

a nemzeti életnek égető szükségleteiről a közfigyelem máshova fordítottatik". Lehet, hogy ez szerzőnek szubjektív véleménye a magyar választójogi reform ez idő szerinti napirendre kerülése tekintetében, hanem az ilyen indokolatlan szubjektív diagnózisból nem lehet politikai szabályt alkotni. Ez egyúttal nagyfokú lebecsülése a nemzet erejének és a nemzeti öntudatnak, hogy épen a nemzeti eszmének leglelkesebb védelmezője teszi fel, miképen „nem belső okok, hanem pártpolitikai célok” oly fokban képesek nemzetrontó vagy nemzetellenes irányban hatni, hogy azok előtt meg kell hajolni. Az a téves felfogás érvényesül itt, hogy kicsiny pártérdekek vagy politikai panamák, személyi praktikák képesek ily nagyfontosságú kérdést előtérbe tolni. Érti egyébként ennek visszásságát a szerző is, midőn a fentiekkel teljes ellentmondásban, néhány sorral lejjebb azt állítja és helyesen állítja, hogy a „választójog napirendre kerülése is azt bizonyítja, hogy a választójog ügye az egészről indul ki”. Az is igaz, hogy a „választójogi reform nem nyugodt megfontolás eredménye, hanem a nemzet társadalmát felzaklató szenvedélyek szüleménye”. Ezek a felzaklató szenvedélyek fogják a nemzet és a nép közötti ellentétet is megszüntetni, melyet állandóan és folytonosan ily faktor szít, mely a nemzeti állameszménél, sőt minden eszménél hatalmasabb s ez a nyomor, az éhség. Ez az, ami időről-időre a nemzetnek égető szükségleteiről és más osztályérdekekről a közfigyelmet máshová szokta fordítani. Az elmaradhatatlan frázis a politikai éretlenségről szintén kifejezésre jut az általános választójog ellenében: „A nemzettag nem kívánhatja, hogy a nemzet oly teendőkkel bizza meg, a melyekhez nem ért s a melyeknek rossz végzésével saját egyéniségének éltető elemét rontaná meg” . . . Mindezek az állítások, valahányszor csak tétettek, mindannyiszor meg is cáfoltattak. Régi igazság az, melyet Kant megformulázott, midőn azt mondotta, hogy a szabadságra való megéréshez megkívántatik a szabadság bizonyos mértéke, mely igazságot Curti a politikai szabadságra következőleg alkalmazott: „A népjogok mindegyike valóságos politikai iskola és ez által hatalmas kultúrtényező. Csak ezek teszik lehetővé az eszmék megérlelését s ezek által juthatnak érvényre a különböző érdekek.”

Az általános elméleti bevezetés után sorra kerül a mi reformunk kérdése, melyen vörös fonálként húzódik végig a magyarság hegemoniájának fenntartása. Itt is sok az ellentmondás. Jóllehet megállapítja a szerző, hogy nemzeti elsőbbséget, hegemoniát, az érzelmi és az anyagi és szellemi javakon nyugvó erős akarat döntik

el, később mégis csak a választókerületek erőszakos beosztásával gondolja ez akaratnak érvényesíthetését.

A kérdés itt abban csúcsosodik ki, hogy miképpen tartható fenn a magyar hegemonia a nemzetiségi érdekek elnyomása és sérelme nélkül. Ez a két követelmény pedig csak demokratikus alapon, csak a nemzetiségi egyenjogúság alapján valósítható meg. A nemzetiségek nagyobb részeltetése a közös állami érdekekben s nem erőszakos elnyomása választókör-geometriai mesterkedések által az eszköze ennek a harmóniának.

A nemzeti szempont nem oly abszolút, hogy azt mindig előtérbe kellene tolni. Nem tisztán nemzeti érdekeket kell látnunk politikai téren, hanem általánosabb, szociális s végeredményében gazdasági érdekeket. A magyarság kivándorlásának, elproletáriásodásának nem a nemzetiségek az okai, hanem a gazdasági és társadalmi viszonyok, melyek a mai osztályparlament eredményei. Tehát a kérdésnek nem a nemzetiségi része a legfontosabb, noha a magyarság hegemoniájának jelentőségét nem lehet elvitatni. Ez azonban csak oly kérdéseknél lép előtérbe, melyeknél specifikusan magyar érdek áll szemben a specifikusan nemzetiséggel. Nem szabad itt a legislatívának többi faktoráról sem megfeledkezni, mint ahogy Concha teszi. A parlament másik háza, mely még hosszú ideig lesz az osztályérdekek védőbástyája, a törvényhozás másik fóruma: a király, illetőleg az ellenjegyző miniszter, megannyi tényező, melyeket nem lehet kicsinyelnünk. Csak ha e fórumok értékét kisebbítjük, látunk nemzetiségi rémeket. A representáció elvén nyugvó alsóháznak az lévén a hivatása, hogy az állami akaratnak hű fotografiáját adja, ennél fogva a parlamenti választójognak csak az lehet a rendeltetése, hogy az állapotok e visszatükröződését mentől tökéletesebben tegye lehetővé.

A magyarság hegemoniája mellett Concha szerint társadalmunk rendje is ellene van az általános szavazatnak, mert annak meghonosítása „belső okokkal nem igazolható forradalom”-ra vezetne. Ha a szerző látná, hogy a népjogokat mindenféle formájukban permanens forradalom hozza létre s ha tekintetbe venné azt, hogy azt, a mit ma egy-egy törvénnyel intéznek el az államok, száz évvel ezelőtt forradalommal csikartak ki, nem aggasztaná e forradalom, mely feltartóztathatatlan.

Concha tehát csak óvatos kiterjesztést ajánl általános választójog helyett. A mit ő kíván, nem egyéb, mint hogy az alkotmány sáncai több százezer megbízható állampolgárral megerősíttessenek. Az ipari munkásság igényeit is elismeri a választójogra, a mező-

gazdaságban foglalkozóknak azonban csak bizonyos rétegét óhajtja felruházni választójoggal. Persze, mert az ipari munkások száma jóval kisebb, meg azután a mostani latifundiumos feudál arisztokráciának nem volna veszélyesebb ellenfele a mezőgazdasági munkásoknál.

És ez az a pont egyszersmind, a hol napnál világosabban derül ki, hogy a nemzeti ideológia nálunk nem a magyarság kultusza, hanem az osztályönzés kifejezője. Ennek a visszhangja Concha azon megjegyzése, hogy „a legalsóbb osztálybeliek a magyarság körében, főleg szociális szempontból hasonlóképp aggályosak”. Látnivaló, hogy nem annyira a magyar faj szupremáciája az, a ami a nemzetállam kőműveseinek a szívében fekszik, mint inkább a latifundiumon nyugvó uralom.

Ugyanaz a folyamat folytatódik a nemzetállam jelszava alatt, a melyet Acsádi legutóbb megjelent könyvében a magyar jobbagység egész történetében kimutat: az életerős, kultúrképes magyar parasztságnak a legrafináltabb módon való üldözése, ennek a faji erőnek a legképtelenebb eszközökkel való elnyomása, midőn osztályérdeket veszélyeztet és kizsákmányolása, midőn osztályérdeket szolgál. Ennek a faji erőnek a mérsékelése végett telepítettek be épen sok helyen nemzetiségeket, hogy azután a nemzeti állam égisze alatt spekuláljanak az uralkodó osztályok magyarsággal, nemzetiséggel egyaránt.

Hogy mi az, ami az általános választójogra meg fog bennünket érlelni, azt a következőkkel magyarázza: „A társulás, a szövetség, az egyesülés szabadságra nevelő iskoláján kell még alsóbb osztályunknak általában keresztülmenni, gazdaságilag, erkölcsileg, értelmileg kell emelkednie a jegyzői gyámság, a szolgabírói pálcánélküli községi élet útján kell nevelődnie, a míg a nemzet törvényhozó működésének hasznos alkotó eleme lehet.” Mintha mindez választójog, mint a politikai szabadság minimuma nélkül elérhető volna. Másrészt pedig nem éppen arra való-e a jegyzői gyámság stb., hogy az uralkodó osztályra nézve kényelmetlen társulást, szövetkezést tűzzel-vassal megakadályozza? Az-e a magyar közigazgatásnak a népszabadságra nevelő iskolája, hogy pl. a földmunkások csoportjait alakulásukban, működésükben megakadályozza, sztrájkanyagát feloszlat stb, stb? És az a törvényhozás, mely rabszolga, alamizsna és sztrájkttörvényeket szavaz meg, az egyeteme ennek az iskolának?

Német- és Franciaországra vonatkozó érvelésével nem foglalkozunk, mert föltéve, hogy az érvek megállnak, akkor sem bizo-

nyítanak a nálunk meghonosítandó általános választójog szükségessége ellen. Szociálpolitikai természetű törvényeket nem lehet idegen minta után lemásolni, mint ez nálunk magánjogi természetűek terén szokás. Az érvelés fonákságának kimutatása kedvéért azonban egy passzust ebből a körből is idézünk.

„Bizonyára egyoldalúság lenne Franciaország bajaiért egyedül az általános szavazati jogot okolni; állami létének, alkotmányának ez az alapja, a baj okában tehát lényeges része van. Ez segítette feldolni társadalmi összetételét, vallási békéjét, ennek rövidlátósága gyengítette nemzetközi állását, ez adott tápot jelentékeny hazaellenes, hadseregellenes áramlatoknak, melyek az utóbbi tíz év alatt Franciaországban feltűnnek.”

Nem lehet feltenni, hogy midőn szerző maga kárhoztatja az egyoldalúságot, rosszhiszeműleg esik ő is bele. A petíció principii azonban itt kétségtelen; nem a választójog a franciaországi bajok okozója, hanem az egyház és a militarizmus. Hogy az általános választójog ezekre nem maradt hatástalan, az természetes. Ép oly természetes azonban, ha Concha, az osztályállam elméletének képviselője félti az általános választójogtól az osztályuralom két leghatalmasabb támaszát: az egyházat és a katonaságot.

A teoretikus elmefuttatást gyakorlati indítvánnyal tetőzi be, mely ugyancsak minden inkább, mint demokratikus. Még a régi, nemesi jogon alapuló választói jogosultságot is fenn akarja tartani, vagyis hogy a par excellence arisztokratikus főrendiház mellett a képviselőházban is ügyeljenek egyesek a középkor jogán. Oly reformot kíván, melyben a magyar állam polgárai, kiket a köteleességteljesítésben egyenlő mértékkel mérnek, a jogokkal való felruházásuknál magyar vagy nem magyar voltuk szerint osztályoztatnak, az egyenlőség elvét még az által is megsértve, hogy egyesektől (nagyobbrészt a szegényebb osztályoktól) megköveteli az írni-olvasni tudást, másoktól nem s azon kívül még egy korlátot emel a választói jognak: a hadviselési kötelezettség teljesítését. Ily erőltetett és mesterkélt módon sikerül elérnie, hogy a leendő választók 55,6 százaléka magyar. Már t. i. oly értelemben magyar, hogy nem veszélyes.

Ez az a tanulmány, melyet a kormány hivatalos és félhivatalos lapjai oly elragadtatással fogadtak: annak a kormánynak a lapjai, amelynek egyedüli létjogosultsága az általános választójog megalkotása.

Még a liberalizmuson, a politikai „laissez faire” elvein is innen vannak Concha fejtegetései. Franciaországban már Guizot

hirdette: „Personne n'a jamais nié, que la loi fondamentale de toute élection c'est que les électeurs fassent ce qu'ils veulent”, Magyarországon még eddig sem jutottak el. A francia forradalom előtt Concha értekezése klasszikus munka lett volna.

SZAKSZERVEZETI MOZGALOM ÉS SZOCIÁLDEMOKRÁCIA*

Részint azok a konfliktusok, melyek újabb időben a szakszervezetek és a szociáldemokrata pártok között helyenként felmerültek, részint a szociálpolitikai irodalomnak a közelmúltban megjelent számos terméke ama viszonyra s e viszony történelmi kialakulásának tanulmányozására hívják fel a figyelmet, mely a munkásmozgalom kettős irányítója: a proletáriátus gazdasági és politikai tevékenysége között fennáll.

E viszony tisztázása megköveteli mindenekelőtt azt, hogy az egységes munkásmozgalom e kettős áramlatának közös forrását felkutassuk, hogy azután további fejlődésmenetük irányát megállapíthassuk.

Azon törvényszerűségeknek, melyek a munkásságnak szakszervezetben és pártban való tömörülését megvilágítják, legtökéletesebben a *Kommunista kiáltvány* ad kifejezést, midőn rámutat arra a gazdasági háttérre, mely minden idők társadalmi küzdelmei mögött szemlélhető. E fejlődés leírása így hangzik: „Az ipar fejlődésével nemcsak, hogy elszaporodik a proletáriátus, hanem nagyobb tömegekben tömörül is, ereje nő és ennek mindjobban tudatára ébred. Az érdekek, az életviszonyok a proletáriátuson belül mindinkább kiegyenlítődnek... az egyes munkás és egyes burzsoá közötti kollíziók mindinkább két osztály összeütközésének jellegét öltik fel. A munkások elkezdének ezzel a burzsoák ellen koalíciókat alakítani, egyesülnek munkabérük védelme érdekében, sőt tartós asszociációkat létesítenek, hogy alkalmi lázadások esetére elláthassák magukat... időnként győznek is a munkások, de csak átmenetileg; e harcok voltaképeni eredménye nem a közvetlen siker, hanem a munkásoknak mind nagyobb mérvet öltő szervezkedése... És csak összeköttetésre van szükség, hogy a

* Megjelent: „Huszadik Század” 1907. 509. l.

mindenütt egyforma jellegű helyi harcok nemzeti harccá, osztályharccá központosuljanak.”

Látjuk tehát, hogy az osztályharcok közepette születnek az organizációk, a munkásság gazdasági jellegű egyesülései. Ámde „minden osztályharc politikai harc is egyszersmind”, mely a proletariátusnak osztályá váló szervezését elősegíti. Ezt az eredendő párhuzamosságot a politikai és szakszervezeti tevékenység között az osztályharc ténye adja meg. Megadja már akkor, amidőn külön politikai *organizációról* még nincs és nem is lehet szó. Amit tehát a *Kommunista kiáltvány* tényként megállapít, az nem az a mesterkélt dualizmus, amelyről Bernstein beszél, midőn azt állítja, hogy „a Marx-féle elmélet két áramlatot igyekezett egybefoglalni. A forradalmároktól átvette a munkások felszabadításának, mint politikai osztályharcnak felfogását, a szocialistáktól pedig a munkásemancipációnak gazdasági és társadalmi előfeltételeibe való behatolást. De ez az összefoglalás még nem jelentette az ellentét megszüntetését, sőt inkább egy kompromisszumot... És bármily fejlődésen ment is később keresztül Marx elmélete, alapjában véve mindenkor megtartotta ezt a kompromisszum, illetve dualizmus jelleget.”* Ez a felfogás az osztályharc-elméletet úgy tünteti fel, mint üres ideológiát, holott Marx csupán tényeket konstatált s azoknak reális kommentárját adta, ellenben Bernstein volt az, aki a dualizmust belemagyarázza az osztályharc-elméletbe. Kifejezésre jut ez különben abban is, hogy nagy mértékben kívánatosnak tartja egy önálló szakszervezeti teóriának a megalkotását, tehát nyilvánvalóan ő az, aki az életben organikusán összetartozó tényeket különválaszt és önálló jelenségekként tárgyal. (V. ö. Sozialistische Monatshefte 1906. évf. II. köt. 839. és köv. l.)

Az a körülmény, hogy a közös alap pártra és szakszervezetre, politikai és gazdasági munkásmozgalomra nézve az osztályharc-elmélet által adva van, nem teszi ugyan a további elméleti megerősítést fölöslegessé, mert azokat a differenciákat, melyeket az osztályok küzdelmén belül a politikai és gazdasági mozgalom tekintetében az élet támaszt, a tudomány sem negligálhatja. De a tudomány ebbeli megállapításaiban nem is térhet el az élet által adott alaptól és így minden tudományos megállapításnak, mely a szakszervezetekre vonatkozik, a munkásmozgalom egységes alapjának, az osztályharcnak szemmeltartásával kell történnie.

* Lásd Bernstein: Die Voraussetzungen des Socialismus etc. 31. l.

Kétségtelen, hogy a szakszervezeti mozgalom terén a kérdéseknek egész seregével találkozunk, melyek a politikai mozgalomtól független elbírálást igényelnek (a bérmegállapítás rendszere, a bérkiszámítás módozatai stb.), de ezek miatt az ősforrástól, melyből mindkettő ered, eltávolodni, a szindikalizmusnak tett indokolatlan koncesszió volna, mert gazdasági és politikai osztályharc a fejlődés egész folyamán minduntalan át- meg áthatják egymást; a szakszervezetek egész struktúrája ép úgy bővelkedik politikai elemekben, mint ahogy a szociáldemokrácia is telítve gazdasági motívumokkal. „A szakszervezetek célja ma és a belátható jövőben az, hogy őrkdjének, hogy demokratikus renddé, demokratikus törvényvé váljanak, s ez állapothoz eljutva, azt fenntartsák” — mondja Bernstein, és e folyamatot a termelés jelenlegi anarchiájából kiindulva Legien ekképp jellemzi: „A szakszervezetek törekvéseikben odahatnak, hogy a termelés az abszolutizmustól az alkotmányossághoz s végre a demokráciához jusson.”

A gazdasági demokratizálódás e folyamata éppoly szükségszerű párhuzamosságot tüntet föl a politikai demokratizálódással, mint ahogy a gazdasági manchesterizmus karöltve haladt a politikai *laissez faire*-t érvényre juttató liberalizmussal.

Az egységes fejlődés ezen törvényei alapján kell szemlélnünk szakszervezetnek és szociáldemokráciának viszonyát, sohasem feledkezve meg arról, hogy egyik sincs a másik kedvéért, hanem mindkettő történelmileg képződött és egybefonódott láncszeme egyazon folyamatnak, melynek hivatása a fejlődést oly irányba bekapcsolni, mely egy osztályharc- és kizsákmányolástól ment társadalom alapjait veti meg.

Igazolva látjuk e felfogást, ha közelebbről szemügyre vesszük azt a tényezőt, melyre mint végső okra az osztályharc visszavezethető, a jelenkori gazdasági és jogrend alapvető faktorát: a kapitalista tulajdoni rendet.

Mint minden tulajdoni rend, így a jelenkori is, két forrásból táplálkozik: a *termelés módjából* és a *jövedelemelosztás* mikéntjéből. Előbbi kizárólag *gazdasági*, utóbbi egyszersmind jogi, *politikai* természetű kérdés. A tulajdoni rendet a gazdasági rend létesíti, a jogrend védi, támogatja. A kettő együttvéve adja a társadalom ez alapvető intézményét és adta mindeddig azt a kizsákmányolási alapot, mely ellen a világtörténelmen végig az osztályharcok irányultak.

A modern proletárosztályharc is e két irányban ható kizsákmányolási alap ellen irányul: a *kapitalista termelés* és a *magán-*

tulajdoni jövedelemeloszlás ellen, szükséges tehát, hogy ezekhez alkalmazza fegyvernemeit is s így válik a munkásság egységes osztályharca a jelenkori termelési rend ellen irányuló s a jövőt előkészítő szakszervezeti és a magántulajdoni jogrendet közvetlenül célbavevő, egy helyesebb jövedelemeloszlást biztosító és politikailag lehetővé tevő küzdelemmé.

A szakszervezetek említett hivatását York már a munkáspárt 1870-iki kongresszusán hangoztatja: * „A szakszervezeteknek — úgymond — nemcsak az a hivatásuk van, hogy balesetekkel szemben biztosítsák a munkásokat és magasabb béreket érjenek el számukra, hanem az a magas missziójuk is, hogy őket szellemileg fejlesszék, őket iskolázzák, szervezzék és előkészítsék a termelő szövetszervezetekre. Politikai céljuk is van és ez az, hogy befolyást nyerjenek a törvényhozásra s ennek segítségével tegyék lehetővé a munkaidő leszállítását stb.” Még inkább kifejezésre jut a szakszervezeteknek, mint a jövő termelési rend előkészítőjének gondolata Hillmannál, aki szerint „szakszervezetek organizációját nemcsak, hogy elismerni lesz kénytelen az államhatalom, hanem a szervezet e formáját is kénytelen lesz az állami és községi élet egészére kiterjeszteni.”** Szerinte a jövő társadalom legfontosabb teendője a termelés és fogyasztás szabályozása lesz, melyet a politikai diktatúra önmagától, pusztán hatalmi szavával és hivatalnokai segítségével nem végezhet el. Ha a szakszervezetek képviselői mint előkészítő és végrehajtó szervek ezen probléma megoldásánál résztvesznek, meg lesz adva a lehetőség, hogy a termelésre és fogyasztásra vonatkozólag tüzetes ismereteket szerezzenek, melyek alapján lehetséges lesz törvényes intézkedéseket hozni. Ezek végrehajtásánál azonban ismét nélkülözhetetlenek az organizált szakszervezetek, melyek a szükséges évi össztermelést az egyes fennálló és újjólag alakítandó vállalatok, üzletek között szét fogják osztani s minden üzletnél a kellő számú munkást elhelyezni.

Hillmannak e fejtegetéseiből egyszersmind kiderül az, hogy minő jelentősége van a szakszervezkedésnek a gazdasági termelést átalakító hatása folytán a jövő kultúrájára. A mai társadalmi rend megváltoztatására irányuló e tudatos törekvés s a jövő gazdasági strukturájának előkészítésére irányuló ez az energikus szervezkedés különbözteti meg épen a modern munkásmozgalmat

* Lásd Kampffmeyer: Wandlungen in der Theorie und Taktik der Sozialdemokratie, 90. l.

** Idézve Kampffmeyer említett munkájában 91. és köv. l.

minden eddigi osztályharcotl s ez által válik a proletáriátus a jövő kultúrájának előharcosává.

Ámde e program megvalósításához nélkülözhetetlen a jövedelemelosztás megváltozása is a termelőeszközök kollektíválása útján. Erre pedig politikai tevékenység nélkül nincs mód. S a munkásság ezen küzdelmének folytatására s a szakszervezettel való összhangba hozatalára van hivatva a politikai mozgalom: a szociáldemokrácia, mint önálló munkáspárt, mely Kautsky szerint a proletáriátus szervezésének zárókövét képezi.

A szociáldemokrácia említett szerepének a jövedelemelosztás megváltoztatása tekintetében elméleti igazolását látjuk Menger-nél: „A szocializmus — úgymond a Neue Staatslehre c. művében (95. l.) — túlnyomóan a szétszétválás problémája... s ha a mai tulajdoni rend és a szocialista szétszétválási rendszerek közötti ellentétet keressük, úgy ezt általában akképen határozhatjuk meg, hogy amaz főleg természetszerű, emez túlnyomóan öntudatos jog... A vagyonszétválásnak ez az átvitele az egyesről egy szűkebb vagy tágabb közösségre a szocialista program jellegzetes pontjának tekinthető, mely által az lényegileg különbözik a pusztá reformpártoktól, melyek a hagyományos jogrendet az alapok fenntartásával csupán javítani akarják.”

Ez a tendenciája a szociáldemokráciának: a jövedelemelosztás kvalitatív átalakítása épen olyan forradalmi program, mint a gazdasági termelés megváltoztatására irányuló. E tekintetben sem áll meg tehát Bernstein azon véleménye, hogy a politikai osztályharc ideálját a forradalmárok, a gazdasági osztályharcét pedig a szocialisták adták volna Marxnak, igen nehéz lévén egyébként is a szocialista és a forradalmár között határokat vonni. Ép oly kevésbé lehet mereven állítani, hogy az egyik rombolásra, a másik építésre irányul. Mind a két irány rombolja a mai társadalmat és építi a jövőt.

De nem csupán elméleti érvekkel támogatjuk álláspontunkat a szakszervezeti mozgalom és a szociáldemokrácia említett hivatása és ebből folyó párhuzamos fejlődésmenete tekintetében, hanem erre utal az a tendencia is, melyet a szocialista taktika a különböző országokban követ. Az elmúlt év szocialista pártgyűléseinek kiemelkedő pontja volt a párt és szakszervezet viszonyának kérdése és a hangulat túlnyomóan az együttműködés mellett volt s a közeledési tendencia azon országokban, amelyekben taktikai kérdésekben szembenállottak, vagy egymástól függetlenül működtek, félreismerhetetlen. Ezt a közeledést Kautsky

úgy jellemzi, mint olyant, mely a *politika felé* történik. És valóban, ha figyelemmel kísérjük a munkásmozgalom fejlődésének történetét, konstatálnunk kell, hogy az eredetileg gazdaságilag organizálódó munkásság az osztályharc politikai jellegét még nem ismerte föl s csak a fejlődés magasabb fokán törekszik oly intézményi biztosítékokra, amelyek a jövedelem egyenletesebb elosztását szabályozzák. Eleinte a szakszervezetek képviselik ezt a programot is, s a differenciálatlan egység e stádiumában tekintik a szakszervezetek legfőbb feladatuknak a munkabérek emelését, s csak a politikai mozgalom térfoglalásával domborodik ki a szakszervezetek tevékenysége a termelés, a szociáldemokráciáé a jövedelemelosztás megváltoztatása tekintetében. A politikai organizáció erősödése azonban nemcsak erre a munkamegosztásra vezet az egységes munkásmozgalmon belül, hanem egyúttal hordozójává válik a munkásság egységes törekvéseinek. Az eredetileg predomináló szakszervezet e fejlődés folyamán úgy jelenik meg, mint az általános szociális emancipációs küzdelem egy szerve, még pedig annál jelentékenyebb szerve, minél kevésbé juttat szeparatiztikus tendenciákat kifejezésre. „A harci terrénumok száma — mint Kautsky mondja* — mindinkább növekszik, melyeken siker csak párt és szakszervezet együttműködése által érhető el, ezen terrénumok azonban kiválóképen politikai természetűek, úgy, hogy az azokon való vezetőszerp a pártnak kell, hogy jusson. Ez pedig korántsem jelenti a szakszervezetek degradálását, sőt fontosságuk ez által csak növekszik. Egyike ez azon eseteknek, amidőn egy szerv mint egy nagy egész része jobban fejlődik, fontosabb lesz, mint aminő elszigetelt test gyanánt lenne.”

Amennyire nem jelenti ez a szempont a politikai elvnek túltengését a munkásmozgalom terén, annyira találó kritikája egyúttal a merev szindikalista antiparlamentarizmusnak, mely voltaképen a vázolt történeti fejlődés reakciójának tekinthető. Visszahatásnak azon szükségszerű folyamattal szemben, mely a fejlődés bizonyos fokán a szociáldemokráciát állítja a munkásmozgalom élére és teszi annak reprezentálójává.

Természetes ilyenformán, hogy amidőn a szindikalizmus az antimilitarizmus és közvetlen cselekvés programjával specializálódik a proletármozgalom egységes törekvéseivel szemben, nem tesz egyebet, mint azt, hogy ami a szociáldemokrácia jegyében szervezett munkásmozgalom szempontjából a *taktika* kérdése,

* Neue Zeit 1906. évf. II. köt., a mannheimi kongresszusról szóló cikkében.

azt ő *elvvé* emeli és épen mert minden politikát perhorreszkál, mert programja nincs egy tudományos rendszeren felépítve, majd az utópisztikus anarchia Szkillája, majd a polgári ideológiává süllyedt szabadságésmény Karibdisze fenyegeti elnyeléssel.

A párt és szakszervezet történetére és viszonyára nagyjelentőségű momentum, hogy mint organizáció a szakszervezetek voltak a munkásmozgalom elsődleges nyilvánulásai, a politikai momentum pedig eleinte csak mintegy kísérő jelenség szerepelt, melynek tudatossá válását, organikus megjelenését minduntalan megakadályozza a munkások egymás közötti versenye. De mihamar kifejlődik és oly hatalmassá válik, hogy ideiglenesen háttérbe szorít minden másnemű munkástörekvést. Ezek a politikai sikerek bizonyos egyoldalú álláspontot eredményeztek a parlamentáris tevékenység tekintetében, melyben csak a legújabb idők eszményei, főleg pedig a politikai tömegsztrájk kérdésének belejátszódása hoztak létre változásokat. A politikai tömegsztrájk körül tömörültek a szociális kérdéssel foglalkozó összes árnyalatok s e taktikai kérdés az, mely a túlzott parlamentarizmus és az izolált szakszervezeti törekvések között harmóniát létesített.

A politikai mozgalom e fejlődése közepette is annak reális hátterét a szakszervezetek alkották, az organizációnak ez az alapformája, melyre a tudományos szocializmus legkiválóbb képviselői is mint alapvető formációra mindenkor a legnagyobb súlyt fektetik. Így Engels minduntalan arra utal, hogy a szakszervezeti mozgalom fellendülése az, amitől a munkástömegek tömörítése és felvilágosítása várható.

„Mindenuzt az a módszer érvényesül — mondja Maurenbrecher is,* — melyet a munkásmozgalom ezen első vezetői indítványoztak ; mindenütt azon múlik, hogy a tömegeket megnyerjék, nem elméleti fejtegetések és elméleti programok, hanem a pillanatnyilag sürgető és a tömegeket mozgató kérdésekhez való csatlakozás által, de ezen hétköznapi munka fölött mindenütt ott lebeg az a nagy bizodalom, hogy előbb-utóbb, ha a tömegek valamely részletkérdés érdekében imitt-amott megmozdulnak, előbb-utóbb önmaguktól is az osztálytudatra és a politikai hatalom meghódításának ösztönére fogja őket utalni a tények logikája.”

Természetes, hogy addig, amíg a munkásság mint önálló politikai párt szervezve nincs, a szakszervezetek, mint olyanok legjobban akkor képviselik a munkásság érdekeit, ha minden

* Die Neue Gesellschaft II. évf. III. köt. 64. l.

politikai állásfoglalástól tartózkodnak; csak így végezhetik a nivellálás, az osztálytudatra ébresztés munkáját s csak így képezi a szakszervezet azt az iskolát, amelyen keresztülmenve a munkás politikai állásfoglalása is ezen felismert osztályhelyzetének megfelelő lesz. Ennek az elvnek ad kifejezést az 1872-iki német szakszervezeti kongresszus azon határozata, mely szerint „annak mérlegelésével, hogy a tőke hatalma az összes munkásokat, legyenek azok bár konzervatívok, liberálisok vagy szocialisták, egyaránt elnyomja és kizsákmányolja, kijelenti a kongresszus, mikép a munkásoknak szent kötelessége, hogy minden pártviszályt félretéve, egy egységes szakszervezet semleges területén teremtsék meg az előfeltételeit oly eredményes hatalmas ellenállásnak, mely fenyegetett existenciáját biztosítsa és osztályhelyzetének javítását kiküzdje”. És így ha bizonyos politikai állásfoglalások elöl a szakszervezetek nem zárkózhatnak is el, úgy ezek nem lehetnek a szakszervezetek céljai s szabály szerint alakulásukban és működésükben a politikai momentumok kell, hogy háttérbe szoruljanak a gazdaságiakkal szemben.

Amaz ellentétekkel szemben, melyek időről-időre párt és szakszervezet között felmerülnek, mint Parvus mondja „legjobb szer a két organizációt egy közös akcióra egyesíteni s őket közös feladataikra a munkásosztály érdekeiért folytatott harcban figyelmeztetni”. (Handelskrisis und Gewerkschaften.)

Amily mértékben ugyanis a szakszervezetek politikai állásfoglalása erősítheti a párttá tömörült proletáriátust, előmozdítva annak céljait, akként hat vissza a szociáldemokrácia a szakszervezeti mozgalom fejlődésére, sőt ez utóbbi fejlődésének bizonyos fokán arra szolgál, hogy a munkásság szakszervezkedését hatályosabbá tegye, vagy mint ugyancsak Parvus oly találóan mondja: „Ha a szociáldemokrata agitáció a szakszervezetek érdekében központi szervezet és egység tekintetében hiányos volt is, mégis lehetséges volt bizonyos kezdeményező program által a szakszervezeti mozgalomnak egy hatalmasabb parlamenti visszhangot szerezni, s végtére a kapitalisták és a kezes kormány maguk gondoskodtak róla, hogy a szociáldemokrácia a parlamenti tribünt használja fel a szakszervezeti mozgalom érdekében folytatott agitáció céljaira.”

Ha a szakszervezeti mozgalom e pozitív fejlesztése körül ily szembeszökő érdemei vannak a szociáldemokráciának: kétszeresen fontos a párt hivatása ott, ahol hivatva van megkímélni a szakszervezeteket a represszália munkájától, mely munka minden egyes adott esetben letéríti a szakszervezeteket az ő hatalmas

forradalmi munkájuktól: a kollektív termelés előkészítésétől. „Mert míg a szakszervezeti harc a tőkét mindjobban el fogja keseríteni, a szociáldemokráciának az lesz a hivatása, hogy választásokban való részvétel, parlamenti szavazások, általános agitáció által erőszakkal tartsa vissza a burzsoáziát politikai túlkapásoktól.” (Parvus: Handelskrisis und Gewerkschaften 38. l.)

Már maga az a tény, hogy minden politikai akció sikeres keresztülvitele föltételezi a szakszervezetek megfelelő erejét és támogatását, bizonyítja, hogy mindannak, amit Bewegung alatt értünk, a szakszervezeti mozgalom az alfája és omegája, a politikai eredményeket mind ez determinálja. Erős szakszervezet nélkül nincs radikális munkás- és néppolitika. Ezt pedig legjobban az uralkodó osztályok tudják, ők keltik fel e körülményre a figyelmet legjobban, midőn a kiélesedett osztályharc során, mint ez idő szerint nálunk, a népjogok kiterjesztésének kényszerítő szükségét sztrájk törvénytervezetekkel és szakszervezet felozlatásával vélik elodázni.

De nemcsak a Bewegung, hanem az Endziel is utal a szakszervezetek fontosságára az osztályharcban. A politikai diktatúra, másképen mint a szakszervezetek gazdasági, termelési diktatúrája alapján el sem képzelhető.

A munkásmozgalom egész belátható fejlődése azt bizonyítja, hogy a politikai és a szakszervezeti mozgalom egyformán érzetik a polgári társadalomra gyakorolt átalakító hatásukat.

A német munkásmozgalom fejlődése e tekintetben igen tanulságos; midőn a szociáldemokrácia nagy politikai párttá kezdett kialakulni, a szocialista-törvényt hozták. Midőn pedig a szakszervezetek voltak közel ahhoz, hogy hatalommá váljanak, a sztrájkjavaslattal állottak elő. Ámde ekkor már a szociáldemokrácia hatalmas parlamenti párt volt, mely sikerrel küzdte le a szándékolt politikai erőszakot. (Vö. Parvus id. m. 38)

Kétségtelen azonban, hogy nemcsak politikai vívmányokon mérhetők a szakszervezetek fejlődési tendenciái, hanem maguknak a szakszervezeteknek gazdasági tényein is: sztrájksegélyeken és hasonló támogatásokon.

Viszont a munkásság politikai érdekeinek védelméből eredő szocialisztikus tevékenységen kívül pártpolitikájának épen a szakszervezetekre gyakorolt nagyfontosságú kihatása az, hogy a szakmák szerint széttagolt gazdasági mozgalommal szemben bizonyos áttekintéssel bír, s míg az egyes szakszervezetek a piac konjunktúráit a proletáriátus érdekében alaposan kihasználják,

a szociáldemokrácia megadhatja nekik azt az egységességet, melyet a különböző hivatások közös érdekei megkövetelnek: a politikai egységességet.

A szociáldemokrácia egységes érdekképviselőként jelentkezik a proletáriátus egészére nézve, mivel szemben a gazdasági érdekeket a foglalkozások szerint tagolt organizációk képviselik és így bármennyire át is vannak ezek az összes proletárok közös érdekeinek tudatától hatva, mégis kénytelenek bizonyos külön érdekeket is képviselni: a munkásosztály egyes ágainak érdekeit. Ezzel szemben az összproletáriátusnak osztályá szervezését egyedül a politikai szervezet teszi lehetővé: az önálló munkáspárt.

Mentől inkább erősödik ez a munkáspárt, annál inkább fölmenti a szakszervezeteket is a politikai neutralitás kényszere alól; a neutrális, különböző pártokhoz tartozó munkásokat magukban foglaló szakszervezetek a szociáldemokrata politikának legmegbízhatóbb háttvédei lesznek. Enélkül minden gyakorlati irányú tevékenység, jelesül egy sikeres tömegsztrájk illuzórius volna. De nem csupán a politikai tömegsztrájk, hanem más természetű oly politikai tényeknél is, melyek demokratikus jellegüknél fogva az egész munkásságra kihatással vannak, nemcsak a szervezett munkások maguk, hanem a szakszervezetek is ki kell, hogy lépjenek politikai semlegességükből, sőt irányító szerepet kell vinniök. Ilyen politikai jelentőségű tény az általános választójog kérdése, mellyel, mint az összmunkásság közös ügyével szemben a szakszervezetek sem lehetnek közönyösek.

Általában a szakszervezetek és szociáldemokrácia összefüggésének kérdését lényegesen befolyásolja a népjogok állása s főleg a választójog állapota. Bizonyítja ezt mindenütt a szakszervezeti mozgalom története. Koalíciós tilalmak, munkásüldözések, kivételes törvények s az államhatalom minden elképzelhető erőszakoskodásai azon megpróbáltatások, melyeken a munkásszervezetek oly országokban keresztülmennek, hol a demokratikus politika még nem alakult ki. Ilyen országokban azután természetesen több is az alkalom, nagyobb is a szükség arra, hogy a szakszervezetek munkáspolitikát folytassanak: míg a demokratikus biztosítékokkal bíró államokban a szakszervezetek politikai állásfoglalása legfeljebb reakcionárius törekvésekkel, szerzett jogok elkobzásával szemben érvényesülhet.

Azonban mindkét esetben, úgy a preventív, mint a represszív közreműködésnél is a szakszervezeteknek meg kell tartaniok gazdasági jellegüket.

A politikai mozgalom rohamos emelkedése és a munkás-
törekvéseket egységesen képviselő jellege hozta magával azt az
újabbán sokat panaszt és már említett körülményt, hogy hiány-
zik egy külön szakszervezeti elmélet, mely elvi megalapozását
s a taktika céljaira való körülhatárolását adná a szakszerveze-
teknek.

Kifejezésre jutott ez a követelmény már a német szakszer-
vezetek vezetőségének 1906. évi februári konferenciáján, hol az
egyik kiküldött oda nyilatkozott, hogy a szakszervezeti mozgalom
elméleti megformulázása az, amiben ama kérdés megoldását
látja, mikép volnának a jövőben a párt és szakszervezet körül
felmerült viták elkerülhetők s egyszersmind megjelöli az irányt
is, amelyben haladni kell a kérdés megoldása érdekében : „A szak-
szervezeteknek — úgymond — önmagukból kell e teóriát kifej-
teniök.” (Sozialistische Monatshefte 1906. II. köt. 839. l.)

Kétségtelen, hogy míg a politikai mozgalom, a szociáldemok-
rácia úgy elvileg, mint taktikailag szigorúan körvonalazott
irányt követ, addig a szakszervezeteket illetőleg nélkülözzük
ezeket a határozott megállapodásokat. Főleg a szociáldemokráciá-
hoz való viszonya az, mely elméletileg teljesen el van hanyagolva,
amennyiben ezt mindössze egynéhány hol neutralitást, hol kooperá-
ciót hangoztató s túlnyomóan elvi természetű határozat juttatja
a különböző országokban kifejezésre ; s míg a szociáldemokrácia
az a tényező, melyet elég részletesen ismerünk, s amellyel biztosan
operálhatunk : a szakszervezetek tekintetében nélkülözzük ezeket
a támpontokat. Ez mindenestre oly hiány, melynek pótlása
annyival is inkább kívánatos, mert már gyakorlati téren is érez-
tette hatásait, azonban ezt az elméletet *magukból a szakszerveze-
tekből kiindulva* felépíteni oly egyoldalúságra vezetne, aminőt a
francia és olasz szindikalisták már produkáltak is. Ez ép oly
elméleti hiba volna, mint az, ha a *szociáldemokráciát* nem a modern
osztályharcból vezetnők le, hanem magából a politikai munkás-
mozgalom tényéből. A szakszervezeti elmélet csak azon gazdasági
viszonyok s végeredményben azon tulajdoni rend alapján építhető
fel, mely a szakszervezeteket életre keltette. Csak a kapitalista
társadalom tulajdoni rendje fogja velünk a szakszervezetek hiva-
tását megértetni és a többi munkásérdekekhez való viszonyát
szemléltetni. Ez pedig szabályképen juttatja kifejezésre a szak-
szervezetnek a politikával való folytonos kölcsönhatását.

Hogy a munkásmozgalom egyik iránya a másik nélkül nem
lehet el, azt az egyoldalú szindikalista elvek, valamint a túlzott

parlamentáris elv elméleti túlhajtásainak megcáfolásán kívül, gyakorlati tényekkel is bizonyíthatjuk. Már Liebknecht mutatta ki egyik beszédében, hogy Anglia a példája annak, hogy politikai mozgalom híján a lehető legtökéletesebb szakszervezeti tevékenység mellett sem érte el azokat az eredményeket, melyeket egy erős politikai mozgalom támogatása által elérhetett volna. „Politikai és gazdasági függőség — úgymond Liebknecht — organikus összetartozó, különböző alakban ugyanazt kifejező tények. A gazdaságilag függő mindig egyszersmind politikai függőségben is van, mert gazdasági hatalommal mindenkor politikai hatalom párosul, *minthogy ugyanazon forrásból erednek*, s minthogy az állam, a politikai hatalom kifejezője, csak a gazdasági hatalmi tényezők eredménye.” (Rede über den Kölner Parteitag.)

A különbség, melyet Liebknecht a szakszervezeti és politikai küzdelem között egyedül talál, az, hogy a szakszervezeti mozgalom a *jelenlegi társadalmi rend keretei között játszódik le*, a politikai küzdelem pedig ennek a társadalmi rendnek a megszüntetését célozza, mi egyedül a szakszervezeti mozgalom által nem volna eszközölhető.

Az érvelés ezen módja bizonyos propagandisztikus okok által indokolható ugyan, de tudományosan megvilágítva a kérdést, tisztán áll előttünk, hogy mint ugyanazon célnak különböző eszközei, ugyanazon harenak különböző fegyvernemei, szükségképpen mindkettő a mai társadalomban játszódik le a jövő társadalom érdekében. Az sem állítható, hogy a politikai mozgalomnak távolabbi célja van, mint a szakszervezetinek, legfeljebb, hogy közvetlenebbül, de minden esetre a szakszervezetek közvetítésével fogja a mai rend felbontását keresztülvinni. Ennek a felismerése azonban megköveteli, hogy a szakszervezetekben ne csupán oly organizációkat lássunk, melyek tevékenysége a bérfeltételek javításában és a fennálló renden belül végzett reformmunkákban merül ki, hanem látni kell azt a forradalmi szerepet, mely a termelési rend megváltoztatásának előkészítésében áll. Hogy pedig az osztályharcban magában minő szerepe van, azt Liebknecht maga jellemzi legjobban, midőn azt állítja: „Nagyrabecsüljük a szakszervezeti organizációkat és segítséget várunk tőlük az osztályharcban, mely a politikai harc alapja.” A német szakszervezeti mozgalom akkori (1893) fejletlen állapotából pedig azt a következtetést vonja le, hogy ezért a politikai szervezkedés nem nyújthat kárpótlást s egy proletár kormány elé rendkívüli nehézségeket és akadályokat gördítene.

Ha a múltnak és jelennek tényei, gyakorlat és elmélet, mind mind a politikai és szakszervezeti mozgalomnak szerves összefüggését mutatják, úgy a szocialista taktika jövő fejlődésére is csak e törvényszerűség figyelembevételével vonhatunk következtetéseket.

A szociológiai kutatásnak alig van méltóbb tárgya, mint annak a feltárása, hogy mikép fog alakulni a jövőben a szakszervezeti és politikai mozgalom viszonya. Az erre vonatkozó ellentétes felfogások sorából csak a legfigyelemreméltóbbakra terjeszkehdhetünk ki. Elsősorban az a nézet érdekel itt bennünket, amely a probléma megoldását abban látja, hogy ki óhajtja mutatni azt a viszonyt általában, melyben az egyes társadalmakban a gazdasági és politikai mozgalom egymáshoz áll. Ez a nézet, a Szabó Ervin nézete következőleg veti fel a kérdést: „Vajjon egyenlő gazdasági viszonyok nem szülnék-e egyforma társadalmi, politikai és kulturális állapotokat?” A felelet pedig ez: „...” Ha el is ismerjük a nemzeti és egyéb sajátosságoknak nagy szerepét a társadalom fejlődésében, azonos jelenségeknek közös okra visszavezetése egyenesen tudományos szükségesség.*

A kérdésnek illetően feltevésére pedig az a tény indította Szabó Ervint, hogy „a gazdaságilag sokkal kevésbé fejlett országokban régen létezik erős szocialista mozgalom, másokban gazdasági fejlődésük sokkal korábbi fokán lépett föl, ellenben Angliában és az Egyesült Államokban, amelyekben az ipari kapitalizmus és a nagyüzem jóval megelőzte az európai kontinens gazdasági fejlődését, eddigelé csupán gazdasági munkásmozgalom létezett”.

E probléma megoldását pedig abban látja, hogy ott, „Ahol a burzsoázia maga teremtette meg gazdasági érdekeinek és társadalmi érvényesülésének politikai eszközeit, ottan nem fejlődött ki a szocializmus... ellenben mindenütt, ahol a burzsoázia bármiféle okból nem teremtette meg a maga idején a politikai demokráciát, ... a gazdasági osztályként való kialakulásában akadályozott munkásságra háramlott a feladat, hogy a burzsoázia politikai hivatását teljesítse.”

Vagyis a polgári demokrácia kifejlődése előmozdítólag hatott a szakszervezetekre, melyben a munkásság mint gazdasági osztály tömörült, ellenben gátlólag hatott a szociáldemokrácia kifejlődésére és viszont ott, ahol a polgári demokrácia nem fejlődött ki,

* Szabó Ervin: A szocializmus átalakulása (A Budapesti Napló 1907. évi Album-naptára 52. l.)

ott ennek politikai hivatását a szociáldemokrácia vette át és részben meg is valósította.

Amilyen plauzibilisnek tetszik ez a feltevés az angol és amerikai viszonyok szemlélete alapján, annyira aggályossá tesz az a polgári demokrácia csúcspontján álló országnak: Svájcnak a viszonyai. Ez az ország már rég megvalósította azokat a követelményeket, amelyeket a modern demokrácia felállít, az egyetlen ország, mely a direkt néptörvényhozást, a szocialista pártprogramok egy nagyon fontos pontját a referendumban intézményileg megvalósította és általában a polgári társadalomban elérhető legmagasabb fokú demokráciát juttatja érvényre. A népuralom elvének oly kifejlődésével találkozunk itt, melyben a polgári és szociáldemokrácia közötti összes kvantitatív különbségek megszűnnek s csupán az a nagy kvalitatív különbség áll még fenn, melyet csak a mai gazdasági struktúrának, a kapitalista társadalomnak megszüntetése oldhat fel s melyet a termelőeszközök feletti magántulajdon tesz lehetővé.

S mégis mit tapasztalunk Svájcban? Azt, hogy a szocializmus jóval erősebb, mint a szakszervezeti mozgalom, jóllehet mindkettő, az általános gazdasági és társadalmi fejlődésnek megfelelőleg, magas fokon áll.

Az osztályérdeknek, az osztályellentétnek ténye s e tény felismerése vezette a demokratikus politika dacára is, mint másutt, úgy Svájcban is, az osztályhare alapjára s a szociáldemokrácia karjaiba a munkásságot: „Miután saját testén tapasztalta, hogy a formális egyenlőség, melyet a demokrácia teremt, nem nyújthat védelmet a szociális elnyomás és amaz ezerszeres igazságtalanság és nyomor ellenében, mely azt nyomon követi.” (Lang: Der Sozialismus in der Schweiz.)

Ha tehát a demokrácia ama nagy kifejlődése mellett, mellyel Svájcban találkozunk, a szociáldemokrácia olyan fellendülését látjuk: úgy ép oly kevésé állíthatjuk, hogy a polgári demokrácia gátlólag hat a szociáldemokráciára, mint ahogy oly országokban, hol a feudalizmus maradványait a szociáldemokrácia kénytelen radikális burzsoázia hiányában eltakarítani, nem tekinthető ez „idegen ügynek” a munkásságra nézve. Hogy pedig a szociáldemokrácia útja nem a polgári demokrácia útja, azt megint Svájc bizonyítja, hol utóbbi mindent megvalósított, mit csak megvalósíthatott és mégis ott látjuk a szociáldemokráciát az állami élet minden terén: kormányban, bírói székből, államban, kantonban, községben, sőt egyházban is, mint a munkásság politikai érdekei-

nek képviselőjét. És így az a konzekvencia, mit Szabó Ervin a szocializmus jövője tekintetében levon, hogy t. i. „megkezdődik a munkásosztály harca nemcsak gazdasági kialakulásáért és érvényesüléséért többé; hanem összes egyéb saját különleges helyzetéből fakadó érdekeiért: a társadalomnak a maga képére alakításáért”, akképen volna módosítható, hogy megkezdődik a tiszta osztályharc proletáriátus és burzsoázia között és előbbi felszabadul az alól, hogy a polgári társadalmon belül még tengődő feudálisztikus elemekkel is kénytelen legyen küzdeni.

Igen figyelemreméltók Hillmann fejtegetései is a jövő fejlődés tekintetében.* Szerinte a politikai párt az elv hordozója, a szakszervezeti tevékenység a gyakorlat irányítója a munkásmozgalomban. A szakszervezeti mozgalom a negyedik rend történeti hivatásának úttörője, a politikai mozgalom, a szövetkezeti munka elvének hordozója. A politikai hatalom elérése szigorúan a gazdasági hatalom meghódításától függ. Valamely osztály gazdasági hatalma a fejlődés egy bizonyos fokán politikai hatalomba csap át. „A történelem tanítja, — úgymond — hogy a céhszervezet megbízható kulcs volt a kézművesek kezében a községben és tanácsban viselt hivatalaikhoz; hogy a polgárság győzelmének az államban utat tört és hogy a jelenkor szakszervezeteinek és munkáspártjának hasonló, ha nem magasabb feladat jut, mint középkori elődjeiknek.”

Bármily helyesek is azon következtetések, melyekre a fenti felfogások jutottak, úgy mégis azt hiszem, nem ott fogják meg a párt és szakszervezet viszonyának kérdését, ahol kell.

Kifejtett nézetem szerint az az egységes alap, honnan ki kell indulnunk a kapitalista tulajdoni rend, melynek két összetevője az anarchisztikus termelés és az individuális jövedelemeloszlás ellen irányul a munkásmozgalom két ága is, a szindikalizmus és a szocializmus.

Ahol egy arányosabb jövedelemeloszlás — persze csak mennyiségileg — a polgári társadalom keretein belül már megvalósult, ami a nagyobb munkabérekben jut kifejezésre: ott nem fejlődött ki a jövedelemeloszlást minőségileg is átalakító szocializmus, csupán az anarchisztikus termelést alkotmányosabb alapokra fektető szakszervezeti mozgalom. Hogy pedig az egyenletesebb jövedelemeloszlásra, a magasabb munkabérekre nem a kifejlődött polgári demokrácia vezetett, hanem épen a proletáriátus mind-

* Idézve Kampffmeyernél: Wandlungen etc. 92. l.

inkább erősbülő gazdasági szervezkedése volt az, ami a szemben-álló, avult politikai formákat szétrepesztette, arra éppen Angliának munkásmozgalmi tanítanak meg bennünket. Ahol szociáldemokrácia híján állott be ez a munkabéremelés, ott az a kapitalizmus túltengéséből eredő reakciónak az eredménye volt, aminthogy mindenütt, ahol a szociáldemokrácia még jelentéktelen s csak a szakszervezeti mozgalom erős, ott nagyok a munkabérek. Bizonyítják ezt az egész problémára nézve nagy szerepet játszó angol és amerikai viszonyok, s ennek ad voltaképen Sombart is kifejezést, amidőn azt mondja, hogy a „roastbeef és applepíe miatt minden szocialisztikus utópia szégyent vallott* az Egyesült-Államokban. Minthogy pedig a bevándorlás s a *terra libera* csökkenése folytán a jövedelemeloszlás mind kedvezőtlenebbé alakul, a szocializmusnak az Egyesült Államokban már a jövő emberöltőben is nagy jövője van”.

Látnivaló tehát, miért nincs szocializmus jelenleg az Egyesült-Államokban és Angliában s miért van Németországban, Ausztriában és minálunk.

Az elmondottakból szükségképen következik, hogy a jövedelemeloszlásban beálló változások irányadók a szocializmus fejlődése tekintetében. Ezt a törvényszerűséget megerősítik a statisztika adatai is. Ha ugyanis két oly államnak a jövedelemeloszlási viszonyait hasonlítjuk össze, melyek egyikében a politikai mozgalom nagy, másikában a szakszervezeti mozgalom áll magas fokon, úgy igazolva látjuk, hogy a nemzeti jövedelemnek nagyobb hányada esik a munkabérekre az utóbbi országban, mint az előbbiben.

Vegyük e tekintetben például Németország és az Egyesült-Államok viszonyait és hasonlítsuk össze azokat. Azt fogjuk találni, hogy a nemzeti jövedelem tekintetében nem oly fokú az eltérés a két ország között, mint az átlagos munkabérek között, melyek Sombart számításai szerint az Egyesült-Államokban átlag kétháromszor akkorák, mint Németországban, holott a nemzeti jövedelem tekintetében nincs akkora különbség az Egyesült-Államok javára és így látnivaló, hogy a nemzeti jövedelemnek nagyobb százaléka fordítatik munkabérekre az Egyesült-Államokban, mint Németországban, világos magyarázatául azon körülménynek, hogy a kedvezőbb jövedelemeloszlás az előbbi országban fölöslegessé tette a szociáldemokráciát, az utóbbiban pedig a kedvezőtlen megkövetelte és ennek folytán a tulajdoni

* Sombart : Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Sozialismus?

rend másik faktorának, a termelésnek organizálása is az elsőben nagyobb mértékben volt lehetséges, mint a másokban.

Látnivaló tehát, hogy nem politikai szempontok irányadók a párt és szakszervezet viszonya tekintetében, hanem tulajdoni viszonyok. S amiként ezek irányították a szocialista taktikát eddig is, azonképen annak jövődjé fejlődését is ezek fogják megszabni, mert ezek ellen folyik az osztályharc, mely a szakszervezetekben játszódik le és amelyeket a politikai küzdelem visz diadalra.

Ez az egységes, semmiképen sem dualisztikus fejlődés nem tőr semmiféle egyoldalúságot, sem merev parlamentarizmust, sem egyoldalú szindikalizmust. Valamint a jelenkori termeléssel, a jelenkori jövedelemeloszlásnak is meg kell változnia, azonképen, a szocialista taktikára nézve sem lehet kétséges, vajjon a szindikalizmus vagy szocializmus, avagy szindikalizmus és szocializmus között kell-e választania?

A KIVÁNDORLÓK SORSA*

— *Newyorki levél* —

Newyork, 1907. november 25

Az angol nyelvben járatlan, újonnan bevándorolt munkást nem egy veszedelem fenyegeti partraszállta után, főként, ha nincs itt valami megbízható útmutatója. S e mellett a keserves csalódás. Mert azt igazán kevés ember kerüli el. Szó sincs róla, nagy mértékben jobbak a munkaviszonyok és bérek itt, mint Tulipániában (eltekintve a jelenlegi kritikus pénzügyi viszonyoktól, melyek határozottan az 1892-iki politikai manőver megismétlésére engednek következtetni). De ezeket a jobb viszonyokat csak korlátolt mértékben élvezzi a jövevény „zöld” (greenhorn), aki természetesen nem tud angolul. Amint észreveszik a munkára ajánlkozón, hogy járatlan emberekkel van dolguk, akiknek mozgási szabadsága éppen ebből kifolyólag korlátolt: lenyomják a bért, de alaposan. Idő múltán persze az egykori „zöld” is megleli a maga helyét ebben az óriási gépezetben. De eleinte — ritka kivétellel — mindegyik szenved pár hónapig. Akik ezalatt elcsüggednek, szolgáltatják a visszavándorlókat, akik szidják ezt az országot és rosszabbnak bélyegzik az elhagyottnál.

A bevándorlott munkásság elhelyezkedését a szakszervezeteknek kellene kezükbe venni és sima, rázkódásoktól ment processzussá tenni. Így kívánna ezt a szervezetek saját érdeke is, még nagyobb mértékben, mint a bevándorló kényelme. Ámde az orránál tovább nem látó és korrupt „pure and simple” trades-unionizmus nem mutat érzéket ilyesmi iránt. Ellenkezőleg, ridegen elzárkózik néha 100—150 dollárnyi beiratási díjainak kínai fala mögé és féltékenyen őrzi egy csekély számú munkás-arisztokrácia látszólagos pillanatnyi előnyeit. Erről a kérdésről más alkalommal óhajtok szólni, bár a munkásságot illető minden kérdés e szál által függ össze a gazdasági szervezkedés ügyével és erre mindig rábukkanunk.

* Megjelent: a „Népszava” 1907. december 4. XXXV. évf. 287. sz.

E soraim célja, hogy kivándorlandó elvtársaimat figyelmeztessen egy veszedelemre, mely egyre több áldozatot követel. Ez a veszedelem a newyorki munkásközvetítő ügynök, aki egyenesen „zöld”-ekre utazik.

A jövevénynek nincsenek barátjai, akik útbaigazítanák, vagy munkához juttatnák. Megveszi tehát az itteni német Staatszeitungot, avagy még rosszabb esetben valamelyik magyar napilapot. (Ebből a fajtából három van: A newyorkban megjelenő „Amerikai Magyar Népszava”, a másik kettő a „Szabadság” és az „Amerikai Magyar Napilap” Clevelandban jelenik meg.) E lapok hirdetési rovatában eregeti szét hálóját a legundokabb pók: a helyszerző ügynök. Két válfaja van. Az egyik a legsilányabb kuli-munkára keres embereket és melleleg sztrájktróroket is toboroz, a másik csak sztrájktróro-szervezésben specialista.

Az első fajta folytonosan működik. Szedi össze a magyar, olasz, tót, cseh, lengyel földművesek analfabétáit és szállítja bányákba, vasúti munkára, farm-okra, stb., ahol aztán úgy bánnak a szerencsétlenekkel, ahogy akarnak. Az ember sűrűn találkozik egyegy megmenekült áldozattal. A múlt év nyarán Cincinnati-ben (Ohio) beszéltem egy romániai zsidó fiúval, akit Newyorkból szállítottak arra a tájéokra erdőirtó munkára. Persze szabadban sátor-táborban laktak, községektől távol. Napestig dolgozott a sok tehetetlen áldozat és fizetést nem kaptak. Fegyveres örök hajszolták őket munkára és őrizték a telepet éjjel-nappal. Amikor az említett fiú többedmagával megszökött, észrevették őket és éppen az ő barátját le is lötték. A fiú lerongyolódva érkezett emberek közé és persze nem sok útbaigazítást adhatott a nyomozáshoz, mely kevés eredménnyre szokott vezetni. De érdekes, hogy az ilyen menekült ritkán is meggy panaszra. Nem igen beszélhet a hatóságokkal és lefoglalják a gondjai.

Hány magyar földművessel volt dolgom, akit farm-ra szállítottak, 16—20 dollár havi fizetés ígérete mellett s aztán dolgoztatták napestig silány koszton, fizetés nélkül, amíg előbb vagy utóbb sikerült megszökniük.

Nem kevésbé undorítóak a sztrájktrórotoborzók. Ilyesmire kaphatók a nemzetiségi polgári újságok, akárcsak otthon a Rákosiék és Légrádyék papszakácsné-szerzésre és egyéb kerítésre. A tavasszal például az „Amerikai Magyar Népszava” a kikötőmunkások sztrájkja idején hirdetésével egész sereg sztrájktrórot szállított. Pedig ez a lap ugyancsak elkeseredett ápolója a „magyarság jó hírének Amerikában”. Fajmagyar és dühösebb hazaffy minden

„B.H”-nál.* Tulajdonosa és névleges szerkesztője Berkovits D. Géza nevezetű fajmagyar, szerkesztője Dienes Márton. . . Legutóbb az Erie-vasútnál volt és névleg van még ma is sztrájk. A sztrájk oka az union vezéreinek aljassága. A vezérek évi 10.000 dollárt kaptak a vasútigazgatóságtól a béke biztosításáért. Az idén megtagadta a sarc kifizetését, mert alkalmasnak látta a harcteret a saját részére. Persze sztrájk lett, mire a vasútigazgatóság fölmutatta a vezérek múltbeli nyugtáit és megindította a sztrájktörő-toborzást.

Rá kell itt mutatnom, hogy a szervezeteket azért vezethetik a vezetők úgy orruknál fogva, mert a fölvilágosodás szellemét, a szocializmust távol tartják körükből.

Tán alig van nekünk szocialistáknak gyűlölködőbb ellenfelünk, mint a „pure and simple” trade-unionista.

A sztrájktörőszervezés ma már könnyű; gondoskodtak róla az unionok, hogy könnyű legyen, amennyiben elzárkóztak a jövevények fölvétele elől, a már említett fölvételi díjain kívül fölvételi vizsgálattal, melyek alkalmasak a „nem kívánatos idegen” távoltartására akkor is, ha esetleg fizetni akarna. Így a kirekesztettek lassankint sokszorososan meghaladták számban az „organizált”, helyesen demoralizált trades-unionistákat. Ezt látva a munkálatók bátran vethetnek kesztyűt az unionoknak. És teszik is, még pedig eredményesen, mert egyáltalán nem is hallunk diadalmas sztrájkokról. Untig elég a sztrájktörő, a „scab”, aki Európában a kisebb üzemekben sokoldalúbban képezte ki magát, mint az itteni „specialista” és így sokszor használhatóbb is.

Az Erie-vasútnál nagyon is kivetették a hálót a magyarokra a sztrájktörő-toborzók. Tömegesen szállították őket. Mikor aztán nem volt elég szakember, akkor jó volt akármilyen. Vasmunkásnak vittek borbélyt, pincért és — csavargót egyaránt. És akadt a magyarok közt mindenik fajtából. Mi itteni szocialisták, bár ismerjük az unionok aljas korrupcióját és tudjuk, hogy inkább lehetetlenné teszik, semmint fejlesztenék a szolidaritás érzetét a munkásosztályban, erőlyesen agitáltunk a „scab”-elés ellen és némi sikerrel. A jó szó, a felvilágosító magyarázat azonban többnyire hatástalan volt. És ez érthető bizonyos fokig, amit élénken illusztrál egy nemrégén lefolyt kis eset:

A „Népakarat” (itteni magyar pártlapunk) szerkesztőségében voltam délután a hatodik utcában, amikor észrevettem, hogy az átellenes „Kossuth Hall” című magyar koreshmában föltűnő élénkség

* Budapesti Hirlap (szerk.)

uralkodik. Átmentem körülnézni. Az élénkség oka : scab-eket gyűjt valami Koszta nevű ágens. 120—140 ember van együtt, egy pár kivételével magyar. Köztük sok züllött alak. De csak fölsóhajt ám a velem lévő Klein elvtárs, aki nemrég érkezett Magyarországból, hol a lakatosszervezet buzgó tagja volt : „Nézze csak, ez is szervezett ember volt otthon, meg ez, meg az is, stb. Egész csomó.”

— Miért mennek scab-nek? — kérdem.

— Nem ehetem követ, felelek. És kifakadnak a trade unionok aljassága ellen. Hallottak a sztrájk történetéről, már tapasztalták, hogy hiába mutatják föl otthoni tagsági könyveiket, a legtöbb esetben künnrekednek az unionon kívül. És ez még csillapítja lelkiismeretük mardosását. Munkájuk nincs, csak úgy lézengenek. Nehéz velük megértetni, hogy a kizsákmányoló osztály ügyét semmi körülmények közt sem szabad előmozdítani.

Koszta úr kezdi őket listára szedni. Megmondja, hogy díjmentesen szállítja őket, de adjon valamit, aki listára akar kerülni, mert sok a jelentkező, nagy a választék. És adnak. Ki két, ki három, ki öt dollárt. Az utolsót. Kinek van még pénze? Senkinek. Akkor vesz föl még egy csomót csak úgy jószívűségből, ingyen.

Elindulnak az emberek csomagjaikat vevve, a vasúthoz. A sarkon még igyekszem visszatartani őket. Egy vissza is marad. Egy pékmunkás. Mert a seregben 10 percent sem vasmunkás, holott annak indul mind.

Egy fekete magyar parasztfiúval állok szóba.

Kérem, hogy ne menjen, mert veszély éri. A fiú büszkén kidüllesztve mellét, mondja :

— Bánom is én. Már harmadszor megyek sztrájk-törőnek, mégis élek, pedig első ízben hét társamat elpusztították a sztrájkolók.

És büszkén ragyog a szeme. Nem is sejti, mit cselekszik...

Úgy egy óra múlva látom, hogy szállingóznak vissza a scab-jelöltek a Kossuth Hall felé. Mi történt velük? Semmi, azaz a legjobb, ami érhetette őket : becsapta őket egy szélhámos, nem vitte el őket sztrájkot törni. Valami állítólagos iroda elé vitte őket, hogy „megvizsgálják szakértelmüket”. Ott aztán kijelentette nekik egy ember, hogy csakis angolul beszélő kazánkovácsok kellenek. A tömeg felbőszült és Kosztát addig verték, míg rendőrség jött és letartóztatta. Persze a 2—3—5 dollárok már elvesztek a szegény emberek részére, akik még szegényenlik is a dolgot.

Koszta úr és társai pedig okulnak az esetből. Más alkalommal majd nem viszik őket „vizsgára”, hanem más, ügyesebb fogással hagyják őket faképnél.

A GAZDASÁGI MUNKÁSMOZGALOM FEJLŐDÉSTANÁHOZ*

(Trade unionizmus és industrial unionizmus)

A gyakorlati szocializmus legégetőbb kérdése a legutóbbi években a gazdasági munkásszervezeteknek szocialisztikus tartalommal való megtöltése volt. E kérdés főleg azon országokban vált sürgős megoldást követelő problémává, ahol a nagyobb mértékben kifejlődött kapitalisztikus termelés kinövésével még nem vette fel a harcot egy erőteljes politikai szocialista mozgalom, vagy ahol utóbbinak a szakszervezetekre gyakorolt befolyását keresztény, vagy polgári alapokon nyugvó gazdasági szervezetekkel igyekeztek meggyöngyíteni.

Magyarországot, hol a szocializmus jegyében folyó gazdasági szervezkedés karöltve haladt és együtt növekedett a szociáldemokráciával, ez a kérdés közvetlenül nem érinti, de föltétlenül érdekli a magyarországi munkásságot, nemzetközi összeköttetései folytán s különösen azon nagymérvű kivándorlás által, mely Magyarország munkaerejét tizedeli, s azt minden más országnál nagyobb mértékben szállítja oda, hol a munkásmozgalom legválságosabb pillanatait éli ezidőszerint: az Egyesült-Államokba.

Az Egyesült-Államok munkásmozgalma nemcsak az általa érdekelt egyéneknek és csoportoknak képezi már huzamosabb idő óta tanulmánya tárgyát, hanem az európai szocialisták, szociológusok és szociálpolitikusok is többé-kevésbé beható kutatások tárgyává tették, annak tudatában, hogy „az iparilag fejlettebb ország a kevésbé fejlettnék csak saját jövője képét mutatja”, vagy annak előérzetében, hogy ennek az országnak a további fejlődése van hivatva a szocialista követelmények megvalósítására, vagy megvalósíthatatlan voltának beigazolására.

Köztudomású, hogy az Egyesült-Államok gazdasági fejlődése eddigelé fényesen igazolta a marxista szocializmusnak a kapita-

* Megjelent: „Huszadik század” 1908. 417—434. l.

lizmus kialakulásáról szóló tanításait, nevezetesen a vagyonok felhalmozódására és mind kevesebb kézben való összpontosulásra, másszóval az akkumuláció és koncentrációra vonatkozó jóslatait. Ezzel a tőkekoncentrációval karöltve óriási változások állottak be az Egyesült-Államok nemzeti jövedelmének eloszlásában. A hivatalos statisztikát véve alapul, a jövedelemeloszlás tekintetében a következő adatokat nyerjük :

1850-től 1860-ig az ipari termelés kerekaszámában 1800 millió dollárt eredményezett, a kifizetett munkabérek 350 millió dollárt tettek ki, tehát a termelt javak értékének 20 százalékát ;

1860-tól 1870-ig a termelés értéke négyezer milliót meghaladó volt, a kifizetett munkabérek 750 millió dollárra emelkedtek, de ez a jövedelemeloszlást még egyenlőtlenebbé tette, amennyiben az előbbi évtized 20 százalékával szemben ez az összeg csupán 18 százaléka a termelt értékeknek.

1870-től 1880-ig terjedő évtizedben a termelés értéke meghaladta az ötezer milliót, a kifizetett munkabérek pedig megközelítik a 950 millió dollárt, ami az előbbi összeg 17 százaléka.

A következő, óriási prosperitást jelentő évtized alatt a termelt javak értéke kilencezer millió dollárt, a munkabérek pedig ezer-nyoletszáz milliót tettek ki, vagyis az óriási prosperitás ez évtizedében a munka ugyanolyan arányban osztozott a nemzeti jövedelemben, mint három évtizeddel ezelőtt ; végre 1890-től 1900-ig az árutermelés tizenháromezer millió dollárt eredményezett és a kifizetett munkabér 2300 millió dollárra rúg, százalékokban kifejezve: 17. Oly alacsony mint valaha.*

Ebből a tényből : a munkásosztálynak a nemzeti jövedelemben való mind kisebb részesedésének tényéből első sorban is az következett, hogy az Egyesült-Államokban mind termékenyebbé vált a talaj a politikai szocializmus, a szociáldemokrácia számára, melynek ép úgy hivatása egy arányosabb jövedelemeloszlást biztosító tulajdoni rend érdekében folytatott küzdelem, mint ahogy a gazdasági mozgalom a jelenlegi termelési mód ellen irányuló s a jövőt előkészítő szervezkedés érdekében történik.**

S a szocializmus nem is várattott magára sokáig. Előbb homályosan, tapogatódzva bukkan fel a hirhedt amerikai korrupció közepette, majd a társadalmi élet minden terén : politikában, irodalomban, tu-

* Vö. Daniel de Leon : The Preamble of the Industrial Workers of the World. 6 és köv. l.

** Vö. szerzőnek Szakszervezeti mozgalom és szociáldemokrácia c. tanulmányát a Huszadik Század VIII. évf. 6. számában, 511. l.

dományban mind nagyobb jelentőségre tesz szert, míg e pillanatban, támogatva a gazdasági válság agitatorikus hatásaitól azon van, hogy a polgárság nyakára nőjjon. S ami ezt csaknem minden egyéb szükséges előfeltétel megléte dacára is akadályozza ezidőszerint, az az amerikai munkásság jelenlegi szervezettsége.

Ezen gazdasági szervezkedési mód nagyban-egészen még ma is az a trade unionizmus, melyről az 1899-iki párisi nemzetközi munkáskongresszuson az egyik amerikai küldött ezeket mondotta:

„Tudomásom szerint a leghatalmasabb munkásszervezet az Egyesült Államokban és az, amely a legtöbb reményt nyújtja a jövőre nézve, az Amerikai Munkásszövetség — Federation of Labor — megalkotva a szakszervezetekből, melyek szelleme és irányzata a régi angol Trade Unionokra emlékeztet. E munkásmozgalom, irányát tekintve, még a bérrendszer alapján küzd, azaz a munkaidő leszállítását és a munkabér felemelését követeli. . . Előttem kétségtelen, hogy e szervezet igen intelligens vezetői már belátták az imént említett célok elégtelenségét. De még korainak tartják, hogy továbbmenjenek a szocializmus irányában. Alulról fognak ez irányban nyomást gyakorolni és az ellenálló elemek eltávolítása után az Amerikai Munkásszövetség rövidesen az óvilág céltudatos proletáriátusával együtt az osztályharcot fogja proklamálni.”

Ebből a jóslatból ma, húsz évvel később sem valósult meg semmi és nem is fog megvalósulni soha, a szervezet mivoltában rejülő okok s annak elavult alapja, az idejét múlt trade unionizmus miatt.

Az American Federation of Labor olyannyira megtestesíti a trade unionizmus összes törekvéseit, hogy annak rövid története képes lesz ennek egész fejlődésánát feltárni előttünk, mely fejlődésmentet annyival is inkább tarthatunk tipikusnak, minthogy azt semmi zavaró körülmény, koalíciós tilalmak vagy egyéb törvényes megszorítások fel nem tartóztatták.

„Az Amerikai Munkásszövetség a támadások tüzeiben született meg. Midőn 1880-ban Pittsburgban szervezték, a kapitalista sajtó egyhangúlag elítélte ezt az „amerikaitlan beavatkozást” és az a tény, hogy az első konvenció számos küldöttje külföldi születésű volt, ürügyül szolgált ahhoz, hogy az új szervezetet s az általa hirdetett elveket megtámadják.” Így számol be róla egy kongresszusi jelentés.

Ezek az általa hirdetett elvek, különösen pedig alapvető célja (to render employment of subsistence less precarious by securing to the workers an equitable share of the fruits of their labor) igen fenyegette, amint láttuk, az ép azon időtájt óriási fejlődés-

nek induló kapitalista osztályt értéktöbbletének zavartalan fokozásában.

A kapitalisták erre azon eszközhöz nyúltak, melyet politikai és közigazgatási téren igen hatékony gyanánt ismertek fel akadályaik elhárítása és céljaik biztosítása tekintetében: a korrumpálást. Miután a földszínéről nem tudták elpusztítani a munkásságnak ez önkéntelen, reflexszerű, önvédelemre alkotott szervezeteit: korrumpálták azokat. Csakhamar megalakulása után megkezdődött a küzdelem a haladó és konzervatív elemek között és a kapitalistáknak ismét sikerült elérni, hogy ügynökeik a szervezet politikájának kialakítása körül vezérszerepre jutottak.

Ennek egyik legkiválóbb ténye a National Civic Federation megalakítása volt, „ez az elhunyt Hanna szenátor ravasz elméje által kieszelt szervezet sajtóságos keveréke milliomosoknak, munkásvezéreknek és előkelő polgároknak”. Állítólagos célja „a munkásoknak és munkaadóknak önkéntes kibékítése békéltető bizottságok útján”; tényleg azonban arra való, hogy a szervezett munkások támadó hajlandóságait megakassza anélkül, hogy ezért ellenszolgáltatásul a szervezett tőke bárminemű engedményeket tenne. Egy értékezeletről, melyet ezen szervezet 1904. május 7-én New-Yorkban tartott, azt írták, hogy az több száz millió tőkét és több mint két és fél millió bérmunkást képvisel. Utóbbi adat kétségkívül az American Federation of Labor elnökének és néhány tisztviselőjének jelenlétére vonatkozott, kik elég szerencsétlenül bevonatták magukat a mozgalomba — írja Morris Hillquit igen sok elnézéssel.*

Az amerikai munkásságnak ilyen és hasonló eszközökkel való narkotizálása okozta azt, hogy abban az országban, ahol Marx gazdasági tanításai a legfényesebb igazolást nyerték, éppen az az elmélete maradt látszólag igazolatlanul, melyben a marxizmus egész szociológiája és szociálpolitikája gyökeredzik, az a tanítása, mely nemcsak a szocialista rendszerek között képez novumot, hanem az egész világtörténeti szemléletet fekteti új alapokra: az osztályharc elmélete. És itt rejlik egyszersmind a gyökere annak, az Egyesült-Államok tudományos és politikai köréinél jóval tovább hatolt és az utolsó években szélében vitatott problémának, hogy miért nincs szocializmus az Egyesült-Államokban. Ennek számos oka azon eredőben fut össze, hogy az osztályharc oly speciális módon volt föltartóztatva, hogy annak leghatalmasabb mester-

* Vö. Die gegenwärtige Lage des amerikanischen Gewerkschaftswesens c. cikkével, Sozialistische Monatshefte 1907. évf. 5. sz. 378. 1.

séges gátjait épen a legjobban szervezett munkásság emelte, részben illuzorius politikai jogai, részben a munkásosztályban elfoglalt kiváltságos helyzetétől hipnotizáltatva.

Az amerikai burzsoázia gondosan őrködött afelett, hogy valamelyes osztályjelleg, osztálytendenciák ne érvényesüljenek társadalmi téren, s a gazdasági téren szükségképen érvényesülököt is, amennyire csak lehetett, elburkolta. Ez történt a Trade Uniókkal is, melyek rendeltetésüknél fogva sem lehettek egyebek, mint bérmunkások által helyzetük javítására megalkotott szervezetek. Világos, hogyha ez megtartja a maga osztályjellegét, akkor kész a veszedelem és a politikai szocializmus számára meg van teremtve az a reális alap, amelyre az biztosan támaszkodhatik idővel. Ezt meg kellett akadályozniok és megakadályozták.

Így történt azután, hogy az Amerikai Munkásszövetség nem fejlődött ki valóságos munkásszervezetté. Alakulataiban nem alkalmazkodott a polgári társadalom folytonosan változó struktúrájához; nem fogta fel a magasabb, legfontosabb hivatását egy Trade Union-mozgalomnak. A tőkésök ügynökei, kik bebocsáttatást nyertek és az ügyek és javaslatok tárgyalásánál, melyek a szervezet politikájára és taktikájára vonatkoztak, ellenőrzési joggal ruháztattak fel, ezen szervezetet a tőkésosztály segédcapatává formálták, olyan mértékben, hogy a Wall Street Journal, a trösztmágnások szószólója dacosan kijelentette: „Az American Federation of Labor ma a legerősebb bástya a szocializmus veszélyes árával szemben.”

Nem hinném, hogy ezekután akadjon valaki, aki azt állítaná, hogy akkor, amidőn megállapítjuk, hogy az American Federation of Labor igen jelentékeny és a kutatók által figyelembe nem vett oka volt annak, hogy a szocializmus nem fejlődött ki az Egyesült-Államokban oly időben, amidőn annak kifejlődését a jövedelemeloszlási viszonyok megkövetelték, azon a helytelen alapon állunk, hogy egyes tőkés-ügynököknek oly óriási befolyást tulajdonítunk s voltaképen azon hibába estünk, mint a szocializmus ellenségei, kik azt állítják, hogy az egész csak néhány „felforgató”, „izgató” stb. munkája. Korántsem úgy van: az American Federation of Labor ép oly osztályerősítő és fentartó eszköz a burzsoázia kezében, akárcsak a militarizmus, mely utóbbihoz abban is hasonlít, hogy itt úgy mint ott, magukat a munkásokat használja fel munkások ellenében.

Így kerekedett azután felül ugyanazon hamis szólam, amely a régi konzervatív pártok, úgy a demokratikus, mint a republi-

kánus párt papiroson levő elvi nyilatkozatainak munkáspolitikai hitvallása, a munkások szervezetét képező American Federation of Labor-ben, a politikai funkciót elvi alapon perhorreszkáló gazdasági munkásszervezetekben: a tőke és a munka érdekközöségének theóriája, mely ugyanott praktikus megvalósítást is nyert.

Kétségtelen, hogy a szocializmus hiányának az Egyesült-Államokban nem egyedüli oka azon társadalmi alkatelemek kiképződésének hiánya, melyekre a Marx-féle szociológia támaszkodik, nem egyedül az osztályok kibontakozásának és öntudatos két ellenséges csoportként való szervezkedésének hiánya, hanem más nagyfontosságú materiális tényezők is közrehatottak az Egyesült-Államok társadalmi életének. Legyen elég itt csak három más tényezőnek, mint olyanoknak, melyek a társadalmi tekintetben is irányadó gazdasági körülmények alapjait képezik, t. i. a területnek, népességnek és termelőerőknek viszonyát röviden megvizsgálunk. Erre nézve a következő értesítést nyerjük:

„Míg oly kevés idővel ezelőtt, mint 1880-ban még csak 55.404 vízikerekről és semmiféle elektromos motorról nem számoltak be a statisztika adatai, addig tíz évvel később a vízikerek száma 139.800-ra menő volt és az elektromotoroknak ezidőtájt indulva fejlődésnek, azóta 16.923-ra emelkedett számuk a gőzerő alkalmazásának egyidejű aránylagos elterjedésével.”

„A helyzet, mely mindezen tényekből előállott, azon különösen hangzó jelenségek közül világlik ki, mely jelenségek szerint régi lokomotívok, melyek egykor városi magasvasútainkon szolgáltatásokat tettek és elektromos motorok által helyettesítettek, ma kínai vasúton szállítják a vonatokat! Gépek és termelési módszerek, melyek a haladottabb központokban lejárták magukat, minduntalan ismét felbukkannak kevésbé fejlődött vidékeken, odavitetve népességünknek mindinkább nyugatra törekvő árjától. Alig szükséges kiemelni, hogy ily körülmények között a népesség nemcsak, hogy nem állandósult, nemcsak hogy még mindig folytonos áramlásban van, nemcsak hogy még mindig fenforog, az alkatrészek folyton-folyvást történő változása vagy kicserélődése az osztályok között, hanem még mindig észlelhető Amerikában az a sajátságos jelenség, hogy egyazon család tagjai között az összes osztályok vannak képviselve. A legfelső plutokráciától kezdve, a középosztály különböző fokozatain keresztülmenve le egészen a gyári bérabszolgáig, sőt még lejjebb a teljesen máról-holnapra élő proletárig. Nem szorul ily körülmények között különös magyarázatra, hogy Amerikában még mindig, az anyagi termelésnek lázasan

fiatalos mozgalma' van folyamatban és hogy ezzel összhangban, még nem volt idő rá, 'hogy a régi szellemvilág eltűnjék'. Az Európából való bevándorlás sem segített. Ez általában az árral úszott."*

Sajnos, ezeknél a felsorolt mesterséges és természetes akadályoknál sokkal több jelentőséget tulajdonítottak az amerikai szocializmus problémájának európai kutatói a roastbeef és apple-pienak, úgy hogy a még kicsiny, de elvhű szocialisztikus amerikai gazdasági szervezet méltán panaszolta a stuttgarti nemzetközi kongresszushoz intézett jelentésében:

„Az amerikai munkásság osztálymozgalmának elmaradottsága gyakran adott okot és alkalmat ama proletárok kicsinylő véleményére, akik az ezen országban uralkodó valóságos állapotok tekintetében homályban tartattak. A külföld bölcs doktrínereji, kik néhány hetes rövid ittartózkodásuk alatt az állapotokat és viszonyokat felületesen megnézték, elítélték az amerikai munkásosztályt, mint képtelent arra, hogy azon célokat elérje, amelyek után az egész világ szocialistái törekednek.

Sokan, kik Németországra úgy tekintenek, mint a szocializmus klasszikus hazájára, azt állítják, hogy Amerika forradalmi propagandájának oly államok példáját kellene követnie, melyek iparilag kevésbé fejlettek, mint az Egyesült-Államok és Kanada és minduntalan Európához fordulnak terveikért, melyek szerint a tőkésosztály intézményei ellen folytatott destruktív propaganda és a szocialista köztársaság érdekében folytatott konstruktív munka folytatandó volna.”

*

Láttuk a Trade Unionokat a szocializmust gátló szerepükben. Lássuk most, mit valósítottak meg abból, amit programjukba iktattak. Az említett jövedelemeloszlási statisztikából következtethető, hogy magasabb munkabérek kiküzdésére irányuló tevékenysége teljes kudarcot vallott. De nemcsak, hogy az összes nagyobb sztrájkok szenvedtek szégyenletes vereséget az utóbbi években Amerikában (így legutóbb a távíróalkalmazottaké), melyek következményeképpen a munkások megalázkodva könyörögtek visszavételükért, nemcsak, hogy szó nélkül tűrték el a folytonos bérleszállításokat, hanem még azt is el kellett tűrniök, hogy az árucikkek és élelmiszerek ára az utolsó öt évben 30 százalékkal emelkedjék, úgy hogy a bérek redukciója és az élelmiszerek

* Vö. Az amerikai szocialista munkáspárt évi jelentése a stuttgarti nemzetközi kongresszushoz.

árának felcsavarása egyaránt fokozatosan rosszabbítja az amerikai munkásság helyzetét.

És mi okozza a Trade Unionok ezen tehetetlenségét?

Mindenekelőtt azon már említett ok, hogy nem tartott lépést a gazdasági fejlődéssel. A kezdetleges és fejlődőfélben levő kapitalizmussal szemben elég hatályos trade unionizmus a tőke fokozódó koncentrációjával szemben annyira elgyöngült, hogy teljesen annak kezeibe került. Nagymértékben elősegítette ezt a folyamatot az a viszony, melyben — ezen uniókban — a szakmaszempontok az osztályszempontokhoz állanak.

A hivatások között vont erőszakos határvonalak megállapítása, melyeket az ipari fejlődés a valóságban eltörölt, elkeseredett háború kezdetét jelentette egyik szakszervezet részéről a másik ellenében, a munkaalkalomnak önmaga számára való megtartásért folyó küzdelmet az általános osztályérdekek rovására.

A középkori céhrendszert, melynek társadalomgazdasági hivatása az volt, hogy a kézműipart, a házilag űzött kisipart védelmezze és fentartsa, a szakmák szerint való rideg tagozódottság jellemzi. Minden szakma egy-egy különálló gazdasági köztársaság volt, oly merev szabályokkal, aminőkkel a politikai köztársaság terén is csak az antik világban találkozunk.

Az ipari fejlettség ezen fokán nem az az ellentét tudatos, mely a munkaadó és a munkás között áll fenn, s nem az a társadalmi küzdelem van gazdaságilag szervezve, melyet az iparban mesterek és legényekként dolgozók folytatnak egymás ellen, hanem az a küzdelem, melyet egy-egy piac termelőereje folytat a másik piac versenyének kizárása érdekében.

Egy-egy város közös haszna és jóléte érdekében szervezkedtek annak ipari termelői szakmánként a másik város hasonlóan szervezett ipari termelői ellenében. Vagyis ezen a fokon a szakmához való tartozás tudata hatja át az ipari munka képviselőit, míg az az érdekellentét, mely az ipari termelés jelenlegi fokán, az annál érdekelt két csoport, a munka és a tőke, mint két osztály között fennáll, teljesen ismeretlen még.

A gépipari termelés ezt az állapotot teljesen megfordította; két tábort teremtett, melyek egyikének az van érdekében, hogy mentől kisebb munkaidőért mentől nagyobb bért kapjon, a másiknak, hogy mentől nagyobb munkaidő és mentől kisebb bérfizetés által szaporítsa a kapitalisztikus értéktöbbletet. A munkáját bér fejében árusító proletár és a géptulajdonos kapitalista állanak szemben mint két osztály.

A szakmában elfoglalt helyzet itt mindinkább háttérbe szorul az osztályhelyeztetel szemben.

Minden szakmában tért hódít a gép s mindenütt ugyanarra az osztálytagozódásra vezet. A külön szakmaérdekek védelme még indokolatlanabbá válik a gép által okozott óriási mérvű munkamegosztások és munkaegyesítések folytán, melyek a szakmák közötti merev határokat is ledöntik.

Ezen gazdasági fejlődés során az univerzálisabb szempontok, az osztályszempont és a munkásság nemzetközi érdekeinek szempontjai, mindinkább háttérbe szorították a szűkebb szempontokat, a szakmáknak és a piac védelmének szempontjait. A munkásosztály öntudatos mozgalma emellett a praxisból is megtanulta a szakmák szerinti szervezkedés hátrányait az osztályérdekei szempontjából s így a céhrendszertől a modern munkásszervezkedés felé mintegy átmenetet képező trade unionizmus, mint elméletileg indokolatlan és gyakorlatilag káros formája a gazdasági proletármozgalomnak, előbb-utóbb át fogja engedni a teret annak az Amerikában már erősen kifejlődő gazdasági munkásmozgalomnak, mely egy-egy ipari centrum összes munkásait szakmájukra való tekintet nélkül, csupán a közös osztályhelyeztetelre való tekintettel, egyesíti.

Mialatt ez a fejlődés bármily lassan is, de folytonosan és egészséges módon terjed tova a harci tereken belül, ezeken kívül az amerikai kapitalizmus tökéletesen végzi munkáját. Létrehozza azon állapotokat, melyek a forradalmi gyümölcsök megérlelésére vezetnek. Hogy mik ezen állapotok, az kiderül két nyilatkozatból, melyek egyenesen kapitalista konyháról kerültek ki. Leslie M. Shaw még kincstári titkár korában egy kapitalista banketten a következőket mondotta: „Térdeljetek le és imádkozzatok istenhez, hogy mentsen meg bennünket a mi gyarapodásunktól.” Néhány héttel azután pedig a newyorki Sun című lap, a tőkés osztály éber orgánuma, mely mindenkor kész sztrájkoló munkások ellen a legképtelenebb terrort ajánlani, ezt a figyelmeztető szöveget bocsátotta közre: „A gyarapodásnak és haladásnak oly évei vannak mögöttünk, aminőket ezen nemzet története még soha fel nem mutatott”, és mégis „nagyobb nyugtalanság és szorongás van a levegőben, mint kevéssel azelőtt, hogy Sumtert ágyúzni kezdték.” Fort Sumter ágyúzása pedig a polgárháború bevezetése volt.

Az amerikai nép régi álma, melyet oly sokáig álmodott a kapitalista intézmények gyönyöréről és öröklétéről, eloszlófélben van; s vele együtt mindinkább eloszlik az a kettős álm is, mely a pure and simple unionizmus hatékonyságáról ábrándozott, azon

unionizmuséról, mely a tőke és a munka testvéri viszonyán nyugszik és amelyet az a másik álom kísért a pure and simple politikai szocializmusról, azon szocializmusról, mely a választói urnák elé áll, anélkül, hogy a munkásosztály ipari szervezeteinek hatalmával fel volna szerelve. (V.ö. a Szocialista Munkáspárt idézett kongresszusi jelentésével.)

De nemcsak gazdasági tekintetben merülhetnek fel kifogások a trade unionizmus ellenében, hanem annak egész összealkotása, adminisztratív intézkedései tekintetében is, valamint az általuk kifejlesztett morál és munkáspolitiká ellenében is. Lássunk ezek közül néhányat. Első sorban is azzal a jogos szemrehányással lehet illetni, hogy nem minden munkást szervez a maga szakmájában, miáltal nemcsak hogy a szervezetlenségbe hajt egy munkástábor, önmagának nevelvén olcsó konkurenciát s önön sírját ásva meg, hanem egy mindinkább kasztjellegű magára öltő munkásarisztokráciát teremt, mely az osztály örömeiről-bújáról mitsem akar tudni. Ennek az eszközei pedig: magas, 500 dollárig terjedő felvételi díjak, szigorú megvizsgálása a „nem kívánatos elemek”-nek, túlzottan magas pénzbüntetések, check off rendszerek, mely utóbbiak főleg bányákban vannak meghonosítva s melyek szerint az unióhoz tartozó munkások béréből a fizetésnél levonják az unió számára fizetendő illetéket. A tőkés bányatársaság tehát úgy szerepel itt, mint az unió pénztárosa.

Könnyű elképzelni, hogy a trade unionizmus nemcsak a munkásosztály szorosan gazdasági törekvéseinek ártott, hanem óriási pusztításokat vitt véghez azon lelki erőkből is, melyek nélkülözhetetlenek egy osztálymozgalom kiképződéséhez: az osztálytudatban és az osztályszolidaritásban. Szomorú visszafelldést okozott így a sajátos munkáserkölsben a sztrájk törésnek valósággal intézményessé tétele által. Beavatottak állítása szerint nincsen az American Federation of Labor-nek egyetlen szervezete sem, mely a sztrájk törés vádjával szemben igazolni tudná magát. Az 1904. évi nagy colorádói bányászsztrájk alatt az American Federation of Labor elnöke köriratban tiltotta meg az uniónak, hogy a Western Federation of Miners sztrájkoló bányászait valamelyes segélyben is részesítsék, sőt mi több, szervezett vonatvezetők szállították a sztrájk törők által kibányászott szenet, s vezették azon vonatokat, melyekben a sztrájkolók százait deportálták el New-Mexico magányos mezőségeire.*

* Vö. Arnold Roller: Die direkte Aktion, pag. 10.

Hogy nemcsak kifelé mennyire lazítják a proletárekölcsöt az uniók, hanem hogyan kergetik saját tagjaikat is a sztrájk törésbe, arra nézve jellemző a következő eset :

New-York és vidékén a sörgyárosok szerződést kötöttek volt munkásaikkal, vagyis az unióval. Ezen szerződést letelte után a gyárosok meg akarták újítani, de bizonyos módosítások mellett, melyek határozottan a gyárosok előnyére és a munkások hátrányára voltak összefabrikálva. Hogy ezen céljukat elérhessék, szükségük volt az uniók tisztviselőinek segélyére. Bizonyos megalkuvás után ezt is megszerezték. A szerződés, mely a munkást teljesen a gyárosok kényekedvének szolgáltatotta ki, az unió gyűlésén, részben értelmének félremagyarázása folytán, részben pedig brutális erőszakkal keresztülhajtattott. A szervezet közkatonái, azok, kik mindig fizettek és sohasem szólottak, zugolódni kezdtek és szószólójuk kérdőre vonta a tisztviselőket, a miért „fegyelmi vétség” címén megbüntették és mivel az nem szűnt meg velük szemben tovább küzdeni és a bírságot sem volt hajlandó megfizetni, a tisztviselők büntetést büntetésre halmoztak, mely végül tekintélyes összegre jutott. Mivel a vádlottnak nem volt egy csepp kedve ezen összeg előteremtésére és kifizetésére, az unióból törölték s mint „nem tagja az uniónak”, munkáját veszette, családjával együtt a nyomornak esve áldozatul. Mindez a nyilvánosság előtt beigazolást nyert. A tisztviselők azon fenyegetésére, hogy bármely gyárban csak mint sztrájk törő vállalhat munkát, a sokat üldözött munkás így felelt : „Nemcsak, hogy lesz bátorságom, mint sztrájk törő munkát kérni, de sőt megtisztelve fogom magam érezni, ha ezen úrifajzat 'sztrájk törő'-nek fog nevezni.”*

Az ilyen „az igazságszolgáltatás jogának” ürügye alatt folytatott sztrájk törés kivételből mindinkább szabállyá lett : a Trade Unionban érvényesülő hajlandóság egyik munkáscsoport részéről a másikon állítólagos igazságtalanságok miatt bosszút venni, mindinkább mozgó ereje lesz azok romboló tevékenységének; ezen és ezen a szervezetlenek nagy armádiájába hajszoltattak vissza ez úton.

A munkások közötti azon versengést, melyet a kapitalisztikus fejlődés mindinkább csökkent, az uniónok mesterségesen szítják a tőkésosztály érdekében.

„A gép a tanult munkást oly mértékben tette fölöslegessé, hogy míg azelőtt egy bizonyos iparágban foglalkozás nélküli munkásai veszélyeztették csak a munkában levő ugyanazon szak-

* Lásd : Daniel de Leon : The burning question of Trade Unionism.

mabelieket, most az összes iparágak foglalkozás nélküli munkásai (tényleg az egész industrielle Reservearmee) súlyosbbodik minden iparágban munkában levőire; ismerünk volt cipészeket, akik kalaposok helyeit foglalják el, volt kalaposokat, akik takácsok helyeire kerültek, volt takácsokat, akik fémmunkások lesznek, volt mezei munkásokat, akik gyári munkások helyeit foglalják el stb. stb.” s míg a munkaadók ezen változott viszonyokhoz hozzáalkalmazkodtak, addig a munkások nyugodtan túrték mesteres szétforgácsoltatásukat.

E szétforgácsolás egy sajátságos típust fejlesztett ki: a „tőkésosztály munkáshadnagyait”, vagy más néven a labor fakir-t, amely típust az unió-tisztviselők szállítják. Ezeknek üzelmeiről szinte hihetetlen tényeket mutat ki az amerikai munkásmozgalom története. Egyet-mást érdemes róluk megrögzíteni.

A munkabeszüntetések kilencven százaléka — így számol be egy röpirat — ezen vezérférfiak önző céljait szolgálja és pedig a következő módon: a szervező (working delegate) az uniónak minden tekintetben megbízott embere, ki rendesen kevesli elég liberális fizetését s más kereseti forrás után néz s ezt meg is találja. És mi az? A sztrájk! És hogyan végzi azt? Elmegy oly munkaadóhoz, kinek sok és sürgős munkája van és követel egy bizonyos összeget, azért, hogy a szervezése alatt álló munkásokat nem viszi sztrájkba. Ha kívánsága teljesül, folyik a munka, ha nem, akkor az amúgy is elégedetlen munkásoknak megmagyarázza, hogy most van ideje a munkabeszüntetésnek. A munkát valósággal be is szünetetik. A munkaadó vesztét látva, alkuba bocsátkozik a working delegatettel; az utóbbi megkapja a kívánt prédát és a jámbor juhokat valami ürüggyel visszaküldi a munkába.

Ha egy vállalkozó valamely versengő cégnek jelentékeny kárt akar okozni, úgy egyedüli teendője, hogy a working-delegátussal megköti az üzletet, aki a jól fizető cég konkurensénél egyszerűen beszüntetteti a munkát, mialatt amaz elkaparintja az utóbbinál eszközölt megrendeléseket.

De még más haszna is van a sztrájknak a munkaadó céljai szempontjából. Ha egy munkaadónak több szakképzett emberre van szüksége, mint amennyit kaphat egy bizonyos időben és bizonyos munkához, úgy a working delegate jó pénzért tüstént sztrájkba lépteti egy másik gyár munkásait és a sztrájkolókat szükséges mennyiségét annak osztja be, ki azért az áruért jól megfizet.

Ezeket az állapotokat ápolják az úgynevezett Pure and simple Trade Unionok, így nevezve, mert pusztán és kizárólag gazdasági,

szakmaérdekek képezik az egyesületek bevallott célját, míg minden politikai tevékenységet perhorreszkálnak. Elvük : ki a politikával az Unionokból! Misem természetesebb, minthogy ez az elvük ép úgy papíroson maradt, mint ahogy a vezérek machinációi folytán még a szűk és lehetséges szakmaérdekek sem nyertek általuk semminemű védelmet.

Amilyen a gazdasági szervezkedés, ugyanoly képet mutat a munkásosztály politikai szereplése is. Az unióknak mint szervezeteknek látszólagos neutralitása csak arra való volt, hogy az azokban szervezett individuumok politikai pártállását a legnagyobb fokban presszionálják egyes politikusok érdekében. De maga az unió sem zárkózhatott el a politizálás elől és egy és más szociálpolitikai kérdésben szükségképen állást kellett foglalnia.

Ilyenkor suttyomban a polgári pártokat, a tőkésérdekek legkiáltóbb exponenseit támogatták, nyíltan pedig munkáspolitikáért könyörgtek. A könyörgés e szociálpolitikája nem ismeretlen más országok kevésbé, vagy helytelenül szervezett munkásmozgalmainál sem, de az amerikai munkásszövetségnél ez olyannyira kiáltó, hogy érdemes lesz kissé részletesebben foglalkoznunk az Egyesült-Államok gazdasági és politikai munkásszervezeteinek viszonyával.

Az American Federation of Labor anélkül, hogy a parlamentarizmust és politikai tevékenységet általában fölöslegesnek vagy haszon nélkül valónak tartotta volna, nyíltan állást foglalt a gazdaságilag szervezett munkásság politikai tevékenysége ellen. A leghatalmasabb munkásszervezet ezen állásfoglalásának természetes következménye a munkások jogi és politikai védelmének teljes hiánya volt. „Az amerikai bíróságok azon sajtóságos joguknál fogva, hogy a törvényeket azok hiteles magyarázata által megváltoztathatják vagy megsemmisíthetik akképen, hogy azokat az alkotmány bizonyos intézkedésével ellentétben állóknak jelentik ki, egyik szociálpolitikai törvényt a másik után töröltek ki az államok kódexeiből. Az 1905. és 1906. évek tűnnek ki különösen, mint olyanok, amelyekben az ily törvények elpusztítása valósággal járványszerű volt.”*

S miután a kongresszus is rendszeresen leszavazott minden olyan törvényt, mely munkásvédelmi célokat szolgált, az American Federation of Labor elérkezettnek látta az időt, hogy a kérvényezés terére lépjen.

* Vö. Morris Hillquit idézett cikkével.

Az Egyesült-Államok elnökéhez, alelnökéhez, szenátusához és képviselőházához intézett kérvényében többek között ezt mondja: „A munkások úgy jönnek önökhöz, mint polgártársaik, kik az életben elfoglalt helyzetüknél fogva nemcsak minden más polgárral azonos érdekekkel bírnak ez országban, hanem azonkívül még Amerika teherhordozói és bérkeresői is. Mint a munka képviselői kérjük önöket, hogy ezen nehézségeken segítsenek; mert önöknek hatalmukban van ezt megtenni. A munkásság appellál önökhöz és reméljük, nem hiába. Ha azonban nem méltatnának bennünket figyelemre, úgy polgártársaink lelkiismeretére és segítségére fogunk appellálni.”

A föltételek és az azok bekövetkezéséhez fűzött fenyegetések valósággal beteljesedtek. A kérvények címzettei ügyet sem vetettek az Uniók kívánságaira s az 1906. év választási küzdelmében az American Federation of Labor is résztvett. Hogy minő eredménnyel, arra nézve elég feljegyezünk, hogy a mintegy 2 millió munkásból álló szervezet annyi súllyal sem bírt, hogy valami önálló akaratot vagy irányt, vagy programot kifejezésre tudott volna juttatni, s bár fenyegetését beváltotta, ugyanaz a munkásellenes politika jutott túlsúlyra, mint azelőtt.

Ezeknek a viszonyoknak a természetes következményei nem maradtak el. Megjelentek és kiváltották az amerikai munkásosztályból az extremitásokat: egyrészt a mind nagyobbodó szervezetlenséget, mely kitűnően beleillett a tőkésék open shop mozgalmába, mely arra irányult, hogy a műhely egyaránt nyitva legyen szervezettnek és szervezetlennek, másrészt a Trade Unionok gazdasági életképtelensége, korrupciója és politikai kudarca igen kedveztek a forradalmi szindikalizmusnak, mely elvi alapon üzen hadat minden politikai akciónak.

Az amerikai szindikalista mozgalom valamivel reálisabb, céltudatosabb és hogy úgy mondjuk következetesebb, mint az európai. Sokkal közelebb áll az anarchizmushoz, mint a szocializmushoz és ebben nem kis bűnük van azoknak a szocialistáknak, akik a politikának jelentőségén felüli szerepet juttatnak a társadalmi életben és a szocializmust a szociáldemokráciával azonosítják. A politikával szemben abszolúte negatív álláspontot foglalva el, meg sem kísérlék, hogy álláspontjukat a marxizmus tekintélyi érvével támogassák, mint ezt Európában teszik némely szindikalisták a politikai exigenciák szolgálatába nem hajtott Marxra való hivatkozással.

Ez az álláspont pedig burkolt felelőssé tétele a marxizmusnak olyasmért, ami nem a marxizmus bűne, mert nem Marxtot hajtották

a politikai exigenciák szolgálatába, hanem ellenkezőleg a marxizmus hajtotta a politikát a saját szolgálatába, tette saját céljának egyik s talán nem is a legjelentékenyebb eszközévé, hogy azonban ezt az eszközt a taktika céllá avatta, ez nem elég ok arra, hogy a politikát, mint eszközt a maga helyén el ne ismerjük.

Hiszen a kommunista kiáltvány, mely a marxista szindikalisták teljes elismerésével és nagyrabecsülésével találkozik, mi más praktice, mint politikai exigenciák támasztása? Ha azonban a politikai tevékenység láthatólag túlteng a munkásmozgalmakban, úgy ez többek között azon abuzusra vezethető vissza, hogy a taktika úrrá lett az elvek, az eszközök, a célok fölött. És ha ez bajis, bizonyára nem orvosolható a politika teljes abolíciójával, akár Marxra való hivatkozással dolgozzék is ez, akár anélkül. És éppen abban következetesebb önmagához az amerikai szindikalizmus, hogy nem támaszkodik Marxra, amidőn a politika ellen érvel s a politikai és szakszervezeti reprezentáció ellen küzd. És helyesen, mert ha a politikai szocializmus csakugyan helytelen, ha tévedés az, hogy „minden osztályharc politikai harc”, úgy ez a marxizmus tévedése s ezt kell kimutatni, amit azonban a nem-marxista szindikalizmus is elmulasztott.

Érthető mindezek után, ha a politikai szocializmusnak, a szociáldemokráciának is legfontosabb problémája az Egyesült-Államokban az unionizmus kérdése. Ez a probléma két elvet tesz lehetővé a politikai szocializmusban.

„Az a két nagy elv pedig, mely az amerikai szocialista és munkásmozgalmon belül észlelhető küzdelmek alapjául szolgál, a következő:

Az egyik az, hogy a szocializmus politikai mozgalma nem mellőzheti a gazdasági mozgalmat, még ha akarná is, és nem volna szabad mellőznie, még ha tehetné is, és hogy nem képzelhető egészséges vagy eredményes politikai mozgalom ebben a teljesen kapitalisztikus országban, ha az nem gyökeredzik egészséges gazdasági mozgalomban. Röviden, ez az elv azt hirdeti, hogy Amerikában a szocializmus jóhiszemű politikai mozgalma csak egy hasonlóképpen jóhiszemű, vagyis forradalmi alapon álló gazdasági mozgalom visszatükröződése lehet.

A másik elv az, hogy a politikai mozgalomnak semmi köze se legyen a gazdasági mozgalomhoz, még ha lehetne is, és semmi köze sem lehet, még ha akarná is. „Neutralitást” hirdet a szakszervezetekkel szemben és az unionizmust csak átmeneti jelenségnek tekinti.”

S ez a kettős szakszervezeti elv bontja meg az amerikai munkás-
ságot politikai tekintetben is, s osztja két pártra. Az egyik, a Soci-
alist Party azt reméli, hogy a maradi unionokat képes forradalmi
tartalommal megtölteni. A másik, a Socialist Labor Party azon
igyekszik, hogy új, az osztályharc alapján álló gazdasági munkás-
szervezetek frissítsék fel az amerikai stagnáló munkásmozgalmat.

Az utóbbi szükséglet hívta életre az ipari unionizmust.

Ez felismerve ama tényt, hogy „nem osztályozzák többé a
munkásokat azon különbség szerint, melyet szakképzettségük-
ben találnak, hanem ama gépek szerint, melyekhez le vannak
kötve”, azon elvi alapra helyezkedik, hogy a munkásosztály
univerzális tendenciái oly szervezkedési formát követelnek meg,
mely a gazdasági munkásmozgalmat egyetlen nagy ipari union-
ban tömöríti, mely felölel minden ipart, „megállapít szakma-
önállóságot helyileg, ipari önállóságot nemzetközileg és a munkás-
osztály egységét általánosan”. Ehhez képest nyíltan és tudatosan
az osztályharc alapjára helyezkedik és bár a politikai küzdelmet
egyébként szükségesnek tartja, univerzális törekvéseinél fogva
mellőzi a lokális vagy nemzeti politikai pártkeretekkel való össze-
kötötést.

Nem pillanatnyi előnyökért küzd, hanem a bérrendszer meg-
szüntetéséért, „míg valamennyi munkás a politikai, valamint
gazdasági téren össze nem találkozik s elfogadja és megtartja
mindazt, amit munkája termelt egy politikai párthoz való csatla-
kozás nélküli gazdasági szervezet segítségével”.

Az industrial unionizmus visszaállítja jogaiba és megerősíti
a munkásságnak legfontosabb, de a trade unionizmus által disz-
kreditált fegyverét: a sztrájkot, mellyel a munkásosztály érdekeit
megvédehetőnek tartja, „de csak oly szervezet által, amely úgy van
alkotva, hogy egy iparhoz tartozó összes tagjai, vagy szükség
esetén az összes iparok tagjai beszüntessék a munkát, valahány-
szor egy sztrájk vagy kizárás bármely ágában előfordul és így az
egyen ejtett sérelmet valamennyien ejtett sérelemmé teszik”.

Mégis végső fegyvere gyanánt nem a generálsztrájkot, hanem
a generál lock-out-ot, az általános kizárást tekinti az industrial
unionizmus. Azt tűzve ki céljául, hogy a munkásosztály megsze-
reze és megtartsa a termelés eszközeit s vegye át a nemzeti terme-
lés vezetését, ez eszköz önmagától adódik.

„A munkásosztály tökéletes ipari szervezete akkor aztán biz-
tosította is már a küzdelem békés kimenetelét. Lehetséges azonban,
hogy a tőke nem adja meg magát s ellenállást fog kifejteni. . .

Ez esetben azon hatalomnál fogva, melyet az ipari szervezetség nyújt, a munkásság a tőkésosztályt a termelésből azonnal kizárná” — mondja De Leon s hozzáteszi, hogy ilyenfokú gazdasági szervezetség nélkül a proletáriátus politikai győzelmének napja, megsemmisülésének napja volna.

Ezen elvek megtestesítője az Industrial Workers of the World (Világ ipari munkásai) nevű amerikai gazdasági szervezet, mely 1905-ben Chicagóban alakult meg. Az általa kibocsátott kiáltványt, melynek egyrészét fentebb idéztük, az Egyesült-Államok munkásmozgalmának legjelesebb és legradikálisabb képviselői írták alá.

Az Industrial Workers of the World szervezeti formáira e helyen nem terjeszkedhetünk ki részletesen, mégis eredetiségénél fogva a szervezési technika alapelveivel érdemes megismerkedni. Ez a „szocialista társadalom előrelátható struktúráját igyekszik követni, s a munkásságot az iparágak azon csoportjaiban és osztályaiban foglalni össze, melyeket a munkások a kooperatív köztársaság munkásigazgatásában meg fognak honosítani”. Ehhez képest a szervezet 13 osztályra tagozódik, melyek együttvéve az egész modern ipari életet egybefoglalják s ez alosztályok egymással közeli rokonságban álló iparágak szövetségesei. „Egy ipari szervezetben (Industrial Union), avagy annak ágában a legkisebb egység egy oly szervezet, mely magában foglalja egy bizonyos műhely, ipari telep, gyár, gazdaság, tanya, majorság vagy közlekedési vonal alkalmazottait. Valamely iparág különböző gyárainak vagy telepítvényeknek — melyek egy bizonyos erdőterületet foglalnak magukban — majorságnak, avagy bányaterületeknek munkásai egy ipari szervezetet képeznek.”

Vegyük egy példát: gyakori eset, hogy valamely árucikk egy részét egy bizonyos helységben lévő gyárban készítik, míg a többi részét más helységben! Persze mind a két telep ugyanazon társaság tulajdona. Vegyük pl. a Singer varrógép-társaságot. A gépek faalkatrészei South Bend-ben (Ind.) készülnek, a többi részek Elisabethen, N. J. és más helyeken. Persze ezen különböző helyeken dolgozó munkások összműködése szükséges, hogy egy teljes gép végleg elkészüljön. A varrógépkészítők ipari szervezete tehát egyesítené magában az összes munkásokat, kik oly gyárakban dolgoznak, ahol az ily gép szerkezetének egyes részei készülnek. A famunkások, akik a gép faalkatrészeit készítik, ép úgy gépkészítőknek tekintendők, mint a géplakatosok, gépészek, fényezők stb. Ezek mindnyájan ugyanazon gép egy-egy részét készítik,

tehát ha szervezkednek, a varrógépkészítők ipari szervezetének tagjai sorába kellene tartozniok.*

Az Industrial Workers of the World eredményeiről és sikereiről elég lesz megemlíteni, hogy az 1905-ben 2000 taggal megalakult szervezetnek 1907. júliusában 362 ipari uniója volt szervezve az Egyesült-Államok 37 különböző államában. Irodalma, kiválóan szerkesztett lapja, az Industrial Union Bulletin, s ezekkel együtt eszméik mind nagyobb elterjedtséget nyertek, úgy hogy Angliába s Ausztrália szigetállamaiba is diadalmasan bevonult immár. Szociálpolitikai jelentőségét a nagytőke is megérezte s minden képzelhető terral dolgozik ellene; legfőbb eszköze persze e téren is az — American Federation of Labor. Nem is csoda, hiszen az I.W.W. minden adandó alkalommal kimutatta, hogy az osztályharc nála nemcsak puszta theoria s kiveszi a részét minden forradalmi megnyilvánulásból. Így tett a Haywood pörnél is, mely az Amerikában is megindult tőkés-munkás-konfliktusnak igen ríktó megnyilvánulása volt s melynél legelső gyanánt követelt igazságot a forradalmár Haywood számára.

Sokatígérőek azon szolgálatok is, melyeket az új szervezet a tudománynak van hivatva tenni; az ipari élet megnyilvánulásait merőben új szempontok alatt tekintvén, sok új tényt s sok régi felfogást új megvilágításban fog felderíteni s különösen az ipar-és agrárprobléma összefüggéseiről várhatunk nagyjelentőségű megállapításokat.

Egyáltalán nem kell csodálkoznunk, hogy az Egyesült-Államok nyújtják ezt a novumot a gazdasági munkásmozgalom fejlődés-tanához. Azt a páratlan fejlődést, melyet a gazdasági élet terén mutatott fel ez ország, a közel jövőben ugyanily fejlődés fogja követni a szellemi kultúra terén. Minden jel e mellett szól. Az Egyesült-Államok az az ország, mely hamarosan Franciaország szerepét fogja átvenni a forradalmi gondolatok és törekvések kigondolása és megvalósítása tekintetében. És ez irányban nem első lépése az industrial unionizmus.

„A május elsejei nemzetközi munkásnap eszméje is Amerikában született meg s a nemzetközi munkáskongresszus, mely 1889-ben Párisban tartatott meg, lelkesedéssel adta tovább az eszmét az egész civilizált világnak; a szervezett munkások milliói, kiknek száma még évről-évre emelkedik, köszönhetik ma a gazdasági és politikai osztályszolidaritás nemzetközi tüntetésének ezt a napját.

* Lásd Trautmann: Handbook of Industrial Unionism.

Azonban a keresztzülök már egy évvel a gyerek születése után cserbenhagyták azt, és a tőkésosztály annak helyébe minden év szeptemberében egy 'törvényes' munkaszüneti napot engedélyezett számukra, a laborday-t."

De mindhiába! Az industrial unionizmus elindult hódító körútjára, magával víve a forradalmi szocializmus eszméjét, az osztályharc gondolatát s az ipari demokrácia követelményét s a tőke növekedő koncentrációjával be fog hatolni az óceánon túli országokba is, ahol ma még az industrial unionizmusnak híre sincs: be fogja vinni a fejlődés elkerülhetetlen útja s azok a tanulságok, melyeket a régi Európának az új világ következő éveinek története nyújtani fog.

VISSZAVÁNDORLÓK VISSZAVÁNDORLÁSA*

A Szocializmus múlt szeptemberi számában,** vizsgálva az amerikai magyar munkások életét, egy új cikk számára hagytam fenn azon kérdés megvizsgálását, mit várhat a magyarországi mozgalom az Amerikát járt elvtársaktól? Aktuális tények adnak most alkalmat arra, hogy e kérdésre visszatérjek. Ez aktuálítás az újra meginduló kivándorlás. Szórványosan még, de figyelemre méltó módon jönnek a híradások az ország különböző részeiből, hogy újból kezdetét veszi a népvándorlás, mely az Egyesült Államok gazdasági viszonyai folytán kissé megcsappant az elmúlt évben. Persze ez a megcsappanás sem abszolút, hanem helyenkénti, mert például Bácsbodrogmegyében az 1908. évben 4546 volt a kivándorlók száma, holott 1907. év december havában csak 632-en vándoroltak ki. Ez a bácskai kivándorlás egyébiránt más szempontból is figyelemreméltó abbóla szempontból, hogy a nagy magyar alföld megyéiben még nem érte el tetőpontját a kivándorlás, mint a fölvidéki és a dunántúli megyéknél. Az túlnyomóan elsődleges kivándorlás még, míg emezeknél a visszavándorlók visszavándorlása van folyamatban. Már évekkal ezelőtt mutatták ki a fölvidéki hatóságok, hogy egyes községekben minden sorozóköteles férfi Amerikában tartózkodik, másokban, hogy minden fölnőtt férfi megjárta Amerikát s ismét visszatért, ismét másokban, hogy akkora a pusztulás, hogy nőekkel kénytelenek férfiak híján — a községi tisztségeket betölteni.

Ha tehát most újabb hírek azt hangoztatják, hogy ugyanezen kipusztított községű megyékből, melyek az elmúlt év folyamán lassan-lassan benépesedtek, ismét menekül ki a nép, úgy látnivaló, hogy ez a visszavándorlottak visszavándorlása. Ugyanazon

* Megjelent: „Szocializmus” 1908. 176—182. l.

** „Magyarok Amerikában” Szocializmus 1907/8 II. évf. 19. sz. (Szerk.)

visszavándorlottaké, kikről egy más helyütt* kimutattam, minő értéket képviselnek a modern, szociális Magyarország megteremthetése szempontjából. A magyarságnak azon rétegei ezek, „kik már láttak maguk előtt ipari kultúrát, melyben aránytalanul magasabb a munkabér és nincs sem adóteher, sem katonáskodás, sem feudálisztikus önkényuralom. Megedződött tömegek, melyek egy ipari nagyhatalommal folytatott harcukban megismerték önön erejüket és megismerték a nagyobb kultúra s a nagyobb mozgási szabadság értékét s ha egyszer gazdasági érdekeik idekötik őket, ha egyszer a gazdasági fejlődés parancsánál fogva ehez az országhoz lesznek láncolva, itt is megkövetelik majd azokat az életviszonyokat, melyeket odakünn megszoktak.”

Ez a gazdasági fejlődés pedig útban van immár: az amerikai viszonyok alapos megfigyelője előtt nem lehet kétséges, hogy a védővámok, melyek minden más árunak a túlságos beözönlését vannak hivatva meggátolni, hamarosan ki fognak terjedni a munkaerő nevű árura is s a miként határozott intézkedések védik az amerikai nyomdaipart, gyapotipart s számos más belföldi árucikket, azonképpen törvényhozási védelemben fog előbb-utóbb az amerikai munkás is részesülni a külföldi konkurrencia ellenében.

Az amerikai ezirányú bevándorlási politika nem új keletű s nem vezethető vissza a legutolsó ipari válságra, bár kétségtelen, hogy ennek közvetlen előzményeivel szorosan összefügg s ennek szomorú következményei lényegesen hozzájárultak e törvényhozási intézkedések szigorításához.

Az előbbiek alatt értem a nagy 1907-iki krízist évekkel megelőző és azt előkészítő mezőgazdasági válságot, melynek hatásai alatt a farmerek a városokba tódultak, hogy ott az ipari tartaléksereget növeljék. Ha már ez a tény vezetett munkaerőben való túltermelésre, nagy és nehéz küzdelmek csíráit rejtve magában, kétszeresen arra vezetett a közben szakadatlanul folyó európai bevándorlás, mely éppen a legutolsó években, egész 1908 elejéig, nagyobb volt, mint valaha.

A bevándorlás korlátozása lőn tehát a jelszó, a bevándorlók minőségében beállott változás ürügye alatt, voltaképpen azonban gazdasági okokból, azon okokból, hogy az újonnan bevándorlóknak nemcsak, hogy lehessen munkát adni, hanem azért is, mert ezek meghaladva a tőkés termelés számára nélkülözhetetlen tartalék-

* Vö. a Huszadik Század 1908 decemberi számában megjelent „A kivándorlás” c. cikkemmel.

sereg szükséges mértékét, számos bajt és költséget okoznak, közigazgatási, közbiztonsági arányban és végeredményben társadalmi harcok szükségszerű gerjesztői.

Tény az, hogy míg a nyolcvanas évek elejéig túlnyomó számban Nyugateurópa szállította Amerikának az intelligens munkaerőt, melynek népfajai az Egyesült Államok északi és nyugati részén telepedvén le, ott az ipari fejlődést oly fokra emelték, mely a többi államok termelésének értékét jóval meghaladta és a kapitalista értéktöbbletet óriásilag növelte. Ezzel szemben az 1903. évi statisztika például már azt mutatta, hogy a bevándorlók 75%-a Kelet- és Déle Európából özönlik az Unióba s ezek ellen Amerika munkásai részéről hamarosan fölmerül azon kifogás, — ami viszont a tőkések szemében egyedüli értékük volt, — hogy tudniillik a bért nyomják. De bármily becsesek voltak is a kapitalistáknak ebből a szempontból, nemsokára kiderült, hogy nagyobb értékek forognak kockán: a „társadalmi béke” érdekei, melyet a bevándorlottak földúltak, midőn a nagyigényű amerikai munkáságot a kisebb igényű bevándorlókat alkalmazó nagytőke ellen üsztították. Ime a lélektani háttere a bevándorlási politikának. Az amerikai tőkések ösztönszerűleg érezték, hogy semmire úgy rá nem fizetnek, mint egy kiélesedő osztályharcra s pártolói lettek egy védővamos bevándorlási politikának. Így jött létre az 1907. évi „Immigration Law”, mely számos korlátozást ismer oly bevándorlókra nézve, kik az előbb említett szempontból aggályosak.

E törvény értelmében a partraszállás jogából a betegeken kívül ki vannak rekesztve: szegények, olyanok, kikről valószínű, hogy a közösség terhére fognak esni, hivatásszerű koldusok s oly személyek, kiket ajánlatokkal, ígéretekkel csábítottak vagy indítottak kivándorlásra, mely ajánlatok munkaalkalmak nyújtására vagy szerzésére vonatkoznak; oly személyek, kiknek az utazást más valaki fizette meg. A súlyos büntetések, melyek e törvény megszegéséért járnak, valamint a szigorú rendeletek, melyek a törvény végrehajtásáról intézkednek s melyeket a gyakorlatban eléggé pontosan meg is valósítanak, mind amellet bizonyítanak, hogy ez nem formális törvény, hanem első lépése egy exkluzív irányú bevándorlási politikának.

Közben beütött az ipari válság is, mely alatt a bevándorlás megcsappant, de nem szűnt meg teljesen. Hiszen magából Magyarországból is, ha nem özönlöttek, mégis szivárogtak a bevándorlók a súlyosan szenvedő országba. Képzeljük csak el, mit jelent újabb

éhes tömegeknek bejövetele oly országba, melyben több mint tíz millió amerikai férfi, nő és gyermek nem kaphatott annyi kenyeret, hogy megszabadulhassanak a legnagyobb nélkülözésektől, melyeket a liszt árának magassága és a bérek alacsonysága, illetve a munka teljes hiánya hozott magával.

Csak természetes, hogy ezek a viszonyok fokozták a bevándorlás megszorításának óhaját s így került előtérbe a megszorítási módok legantidemokratikusabbja, de egyszersmind a leghatályosabb: a partraszállás engedélyezésének az írni-olvasni tudástól való függővé tétele. Hogy a mi amerikai kivándorlásunkat is ez az egy tény jobban megszoríthatja, mint az egész ez irányú magyar szociálpolitika, az aligha szorul különös bizonyításra. Köztudomású, hogy pl. éppen a Bácskában, melynek kivándorlása ezidő szerint több oknál fogva tipikus, óriási mérvű az analfabétizmus. És így amit a magyar földesurak saját erejükből nem tudtak megvalósítani: azt előbb-utóbb megvalósítja az amerikai kapitalizmus pillanatnyi gyöngülése: a magyarországi kivándorlás csökkentését.

Néhány évvel ezelőtt, a nagy amerikai „prosperitás” idejében amerikai gyárosok valósággal prémiumokat osztogattak a bevándorlóknak: világszerte hirdették, mekkora elvégzendő munka van Amerikában s mily fényes munkaalkalmak az ó-világ proletárjai számára. Mindennek most egy jó időre vége van, mert beletelik néhány év, míg az amerikai piac magához tér és kiheveri a válságok következményeit.

Természetes, hogy az amerikai polgárság egy része vagy nem tudja, vagy önmagának sem meri bevallani ezt a fordulatot. Azon töredék ez, mely minduntalan rámutat a nyugati vidékeknek parlagon heverő termőföldjeire, mint kiaknázatlan gazdaságra. Ez az, mely demokratikus szájhősködéssel emel szót — sajtója útján — a bevándorlás szabadsága mellett s ez a demagógia nem kis szerepet visz a visszavándorlottak visszavándorlásánál.

Annyira vak ez a csoport a megváltozott gazdasági viszonyokkal szemben, hogy a legnagyobb pénzhiány és gazdasági zavar idején, a múlt nyáron, nem volt képes látni az összefüggést a mezőgazdasági és ipari válság között. Ekkor jelent meg a „The Exponent” című st.-luisi lapban, a munkaadók egyesületének hivatalos lapjában egy közlemény mely így elmélkedik: „Két sajátságos tünemény jelentkezik a munkaviszonyok terén az Egyesült Államok keleti részén. A múlt héten egy new-yorki újság leköszölte egy New-York állambeli farmer levelét, mely azt állítja, hogy

miközben folytonos panaszok hangzanak a városokban lakó munkanélküliekről, a farmerek nem kaphatnak elég munkást, hogy a mezőgazdasági termelést biztosíthatnák farmjaikon és a munkanélküliek mégsem mennek oda dolgozni. Másnap ugyanezen újság leveleket közölt a munkanélküliek igazolására két szakszervezeti képviselő tollából, melyekben elmondják, hogy mindegyiküknél százával vannak munkások, kik örömet mennének mezőgazdasági munkába az említett bérért."

Ez furcsa és képtelen helyzetre mutat, így folytatja a „The Exponent”. Az alapul szolgáló tények nem képezhetik vita tárgyát. Egyrészt a farmok félig ugaron vannak munka híján, másrészt a városokban az emberek munka nélkül vannak s örömet jelentkeznek, hogy a farmon való munka alkalmát megragadják. De ezen egymásra utalt tényezők bizonyos okból nem haladnak együtt. Úgy látszik, van valami az utóbbi években általunk követett módszerekben, ami a munkát a városokban központosítja és magára hagyja a farmokat. Még a falvak eredeti lakóinak nagyrésze is odahagyja azokat. Mi lehet ennek az oka?

Érdemesnek látszott az amerikai lap e töprengéseit ideiktatni, mint tipikusokat arra nézve, hogy micsoda sajtótermékek azok, melyek azt a látszatot keltik, mintha az Amerikába való bevándorlás bármivel is indokolható volna.

Pedig a fönti töprengésre a válasz igen egyszerű s azt a kérdezők maguk adják meg:

Ott van a válasz, hogy a falvakból, a farmok vidékéről vagy éppen magukból a mezőgazdasági üzemekből tódulnak be a városokba a munkások s képezik nagy részét a városi munkanélkülieknek. Ha tehát a falusi munkás a mezőgazdasági üzemből elmenekül és a városban keres menedéket, melynek ipari üzemeiben remél foglalkozást nyerni, úgy ez csak azért történhetik, mert a falu nem biztosítja számára a megélhetést és ez természetes is. A mezőgazdasági nagyüzemben a gép szorítja ki a munkaerő nagy részét, a kisüzemben pedig nem talál megélhetést a proletár, mert azt a tulajdonos maga műveli családjával. Emellett az utóbbi semmi tekintetben sem tud konkurrálni a nagyüzemmel s a kisüzem ma-holnap csak a tulajdonos saját közvetlen szükségleteinek fődözetét fogja biztosítani, a piac számára csak nagyon keveset termelhet, de semmiesetre sem annyit, hogy a család megélhessen belőle, vagyis oly szükségleteit fődözze, melyek kielégítését a kis tőkével bíró kisüzem termelése nem biztosíthatja. Más munka után kell hát néznie. Ámde a faluban nem akad más munka. A közeli

városokba megy hát, hogy ott munkaerejét ipari üzemben értékesítse, míg a farmot ellátja — úgy a hogy — a család.

Hogy időről-időre a farmon nagy a munkahiány, az nem lehet igaz, de viszont igaz az is, hogy ez csak igen rövid ideig tartó és bizonytalan kenyeret helyez kilátásba a városi ipari munkásnak, aki ezt tudva, csak a legvégső esetben szánja rá magát, hogy a szakmájában esetleg kínálkozó munkaalkalmat elszalassza. Igaz továbbá az is, hogy az örömmel jelentkezők százai sem juthatnak álláshoz a farmon, legtöbbször azon okból, mert képtelen munkafeltételeknek lehetetlen eleget tenniök, viszont más munkafeltételek nem fizetődnek ki a farmereknek.

A „furesca és képtelen” helyzet oka tehát a tőkés termelési mód, mely elnépteleníti a falvakat, miközben a termelőket az egyik magántulajdonban lévő termelőeszköztől a másikhoz űzi-hajtja.

De nemcsak gazdasági, hanem tömeglélektani okok is ellene szólnak az Amerikába való bevándorlásnak. Az amerikai proletariátus gazdasági helyzetén elkeseredve, érthető módon érez némi ellenszenvet az idegen irányában, aki hozzájárul sorsának rosszabbodásához, helyzetének bizonytalanabbá tételéhez. Az internacionális proletárszolidaritás megerősítése helyett bizonyos zárkózott nemzeti sovinizmus gyökeredzik meg így az amerikai munkásban. Igen jellemző példája ennek az a nyilatkozat, melyet a valóban forradalmi érzelmű Haywood tett, közvetlenül azután, hogy Stounerberg Waho állambeli exkormányzó meggyilkolásának vádjára alól fölmentették s amely pöre alatt az amerikai munkásság — s nagyrészt bevándorolt munkásság — lelkesen kitartott mellette. E nyilatkozat rövid s a híres kommunista kiáltványbeli zárómondatra vonatkozik: „Világ proletárjai — egyesüljete!” „I dont believe in it!” (Én nem hiszek benne) mondá lakónikusan Haywood. És bármennyire helytelenítjük is, érthetőnek kell tartanunk, hogy az amerikai munkásság támogatja, sőt megköveteli a kapitalista bevándorlási politikát. Életérdeke ez, tekintve, hogy az európai proletariátus nem támogatja ez irányban s nem könnyíti meg neki amúgy is küzdelmes helyzetét. És ebből a jogos szemrehányásból sok esik a magyar munkásokra, amiért nem próbálnak maguknak idehaza oly viszonyokat kiküzdzeni, hogy ne kényszerüljenek más országok proletárjainak helyzetét megnehezíteni. És itt jelentkezik az érem másik oldala. Az amerikai bevándorlás ellen gazdasági és lelki okok beszélnek. Hogy áll azonban a Magyarországon maradás kérdése? Ez a tulajdonképpeni probléma.

Valóban, gazdasági ok egyetlen egy sem szól amellett, hogy az a munkás, aki tud és akar kivándorolni, itt maradjon, aki Magyarországból kivándorol, nem veszíthet semmit. A régi szólámnak, hogy „extra Hungariam non est vita” éppen az ellenkezője igaz. Mindenütt a világon jobb az élete a magyar parasztnak, a magyar munkásnak, mint saját hazájában, mert rosszabb viszonyokat keresve sem találna.

De míg a kivándorlás által ezen viszonyokon nem javít, határozottan rosszabbítja idegen országokéit és ha gazdasági okok amellett szólnak is, hogy még jobban fokozódják a kivándorlás, ugyancsak gazdasági, de méginkább osztálypszichológiai tényezők szólnak ez ellen, azt parancsolva, hogy a magyar munkásság maradjon itthon és szálljon szembe itt azzal az ellenséggel, mely kiüzi ebből az országból, vívja ki itt azokat a viszonyokat, melyeket idegenben vél megtalálni, ne fusson el az osztályharc elől, hanem vívja meg azt derekasan, ne tegye oly könnyűvé az ellenségnek a helyzetet, hanem álljon ki s mutassa is meg, hogy ő az erősebb. Ez az egyedüli megoldása a kivándorlásból eredő nemzeti és nemzetközi problémának: kitartani, fölvilágosítani, szervezni és harcolni. És ebben a munkában oroszlánrész jut a visszavándorlottaknak. Ezek vannak elsősorban hivatva arra, hogy rámutassanak azon különbségekre, melyek miatt szívesebben mennének újra vissza Amerikába. Ezek azok, akiknek nem volna szabad beérniök azzal a kijelentéssel, hogy „jobb ott”, hanem meg kellene valósítaniok idehaza azokat az intézményeket, melyek idehaza is tűrhetőbbé tennék az életet. Küzdjék ki maguknak idehaza azokat a gazdasági és szociálpolitikai előnyöket, melyeket odakünn élveznek és növeljék a többiek igényeit is ez irányban, ne csak meséljék a bámuló falubelieknek, hogy odakünn hogy él jónapokban a munkás, hanem bizonyítsa be, hogy itt is lehet így élni, ha a munkások akarják. Az Amerikát járt munkások tudják, hogy a fürdőszoba és gázkályha nem csak az urakat illeti meg, hogy a főtt étel nem privilégium és az írás-olvasás sem egyes választottak érénye csupán.

És ebben a munkában az Amerikából visszavándorolt magyaroknak egy természetes segítő társuk kell, hogy legyen: a magyarországi szociáldemokrácia.

A szociáldemokrácia mindenütt természetes előmozdítója kell, hogy legyen oly törekvéseknek, melyek a tömegeket a szociálisan hasznos irányban megmozdítják s a szociálisan károsító visszatartják. A kivándorlás kérdésében mindkét irányban jótékony

működést lehetne kifejteni, mely Magyarország közállapotait kedvezőbb irányban alakíthatná át, anélkül, hogy egyidejűleg az amerikaiakat állandóan rontaná.

Ez a kérdés már nem egy nemzetközi szocialista kongresszuson komoly megbeszélés tárgyát képezte s már az 1904-iki amsterdami nemzetközi kongresszus hozott ezirányban nagyfontosságú határozatot, mely így hangzik :

„A kongresszus megállapítja, hogy a kivándorló munkás a kapitalista uralom áldozata, mely arra kényszeríti, hogy hazáját elhagyja, hogy életét nyomorúságosan tengethesse vagy szabadságát biztosíthassa. A kongresszus nem tagadja, mily veszedelmes lehet a bevándorlás területére nézve a rosszul fizetett, könnyen hajlítható és dologra bírható elemek beözönlése, kiket lelkiismeretlen kapitalisták csálnak be, hogy a benszülött munkásokat olcsó munkakínálat útján törjék le, hogy sztrájkterőket állítsanak és helyenként véres összeütközéseket támasszanak a különböző országok munkásai között. A kongresszus azonban elítél minden olyan törvényes intézkedést, mely a kivándorlás akadályozására irányul, vagy idegen munkások kizárására törekszik, illetve azokat kedvezőtlenebb bánásmódban részesíti. Sőt inkább kijelenti, hogy mindezen esetekben oly agitációra van mód, mely fölvilágosítást terjeszthet a vállalkozók által hamis ferdítésekkel becsalt munkások között; meg van róla győződve, hogy ezen agitáció hatása alatt, mely szocialista és szakszervezeti körökből vezetetik, a bevándorolt munkások rövid időn belül a benszülött és szervezett munkások mellé állanak és ugyanazon bért fogják követelni, mint amazok s elítéli az elmaradt munkásszervezetek politikáját, mellyel a bevándorlottaknak soraikba való belépését megtagadják.”

Tekintve azonban, hogy ez a jelenlegi amerikai viszonyok között nem várható, a fentemlített agitációnak arra kell irányulnia, hogy a visszavándorlott forradalmi erők a belföldi „szocialista és szakszervezeti körökkel” karöltve azon munkálkodjanak, hogy a szociálisan kártékony kivándorlás helyett szociálisan hasznos intézményeket küzdjenek ki.

CALVIN ÉS KÖVETŐI*

— A reformátor négyszázadik születésnapján —

Nem új gondolat, hogy a vallásalapítók szociális reformátorok, kik Krisztus óta mind tudatosan vagy öntudatlanul az ő szociális tanításait építik ki és alkalmazzák az életre. Nem a dogmatika, nem is a vallásos reform itt a lényeges, hanem a szociális.

Ez a tény pedig egy vallásalapítónál sem jut határozottabban kifejezésre, mint Calvinnál.

Jóllehet nekünk sokkal fontosabb a kálvinizmus szociológiája, mint Calvin külső élete, úgy mégis e kettő közötti kölcsönhatás kedvéért az utóbbiból is röviden vázoljuk ama tényeket, melyek indokolják, hogy ma, négyszázadik születésnapján mi is megemlékezzünk a nagy reformátorról.

Hogy történt, hogy a noyoni apostoli nótárius fia, hithű katolikus generációk sarja, ki Loyolá-val egy iskolában nevelődött, a protestantizmus legforradalmibb képviselőjévé lett? Számos életrajzírója vajmi változatos képet tud festeni eme átalakulásra vezető motívumokról. És az idők jele, hogy az újabb leírások nem kizárólag ideológiai tényekkel operálnak. Bizonyára, az isteni sugallat elég tekintélyes helyet foglal el az indító okok felsorolásánál, de a sorok között már meg-megjelennek egészen *rein menschlich* okok is, melyek néhol csaknem a brutális, közönséges, mindennapos materiális faktorokig törpülnek. Helytelen volna azt állítani, hogy ez utóbbi okok a kizárólagosak, hogy nem járultak hozzá pszichológiai természetűek is, de mindenképen figyelemreméltó jelenség, hogy Calvin követője és életírója Lang, a hallei prédikátor, a reformátor „áttérésének” indokai között szükségesnek tartja megemlíteni, Calvin atyjának a noyoni klérussal anyagi okokból eredő és évekig tartó viszályát, melyből kifolyólag az öreg Gérard Calvin fiát a számára tervbe vett (katolikus) papi pályától

* Megjelent : „Huszadik Század” 1909. 73—78. l.

eltéríti és a jogira küldi, mint *amely jobb eszköz anyagi javak és tisztségek elérésére.** Ez azonban épúgy, mint bátyjának, a klerikusnak exkommunikáltatása csak negatívumokként hatottak, csak azt idézték elő, hogy nem lett katolikus pap, de nem azt, hogy reformátor legyen. Mégis, a negative ható momentumban is már csírájában benn van ez a pozitív rugó, mert mindezen viszonyok kihívták kritikáját a katolikus egyházban uralkodó állapotokkal szemben. *A kritikától a lázításig pedig már csak egy lépés választ el.* Épúgy, mint ahogy napjaink forradalmi mozgalmai az uralkodó rend tudományos kritikájából sarjadzottak ki, azonképen a Calvin által reprezentált szociális átalakulás is a katolikus egyház viszonyaiban tükröződő állapotok felismerésével és elítélő bírálatával vette kezdetét. E bírálat részleteiről csak a következő lakonikus feljegyzés maradt fenn: 1533. 26. mai. M. Jean Cauvin (ez családjának eredeti neve): *est mis en prison, á la porte Corbaut, pour tumulte fait dans l'église la veille de la Sainte-Trinité*".

Nemsokára ezután ott látjuk a kultúrharc élén Lasalle-ra emlékeztető szuggesztivitással hatva a tömegekre. Mily szánalmasak az ő eredményeivel szemben azok a módszerek, melyekkel a katolikus egyház igyekszik visszahódítani az elszakadtakat. Jellemző példája ezeknek Calvin híres ellenfelének, Sadolet kardinálisnak pásztorlevele, melyben a visszahódítani kívánt Genf polgárságát és tanácsosait igen enyhe bánásmódban részesíti s az egész felelősséget „*a becsvágyó és uralomratörő kísértőkre*” hárítja. Ugyanaz az érv, melyet számtalan variánsban hallunk ma is a szocialista mozgalommal és vezetőivel szemben.

A kritizálást tehát lázítás követte, mikor pedig erre üldözés lett a válasz, kettőzött ellenállás következett Calvin részéről. Kíméletlen szavakkal mutat rá a katolikus klérus által előidézett viszonyokra: a politikai deszpotizmusra, erkölcsi anarchiára, a népek gazdasági csődjére és hatalmas szociális érzékkel a néptől, a tömegektől várja a regenerációt; csak úgy, mint német részről Luther. „Az egész római pompa és hatalom árulás, lopás és rablás, istenkáromló gonosz mesterkedések által tákolódott össze, úgy, hogy egy kis részéhez sem lehet hozzányúlni anélkül, hogy lelkiismeretünket sok gáztettel meg ne terheljük.”** Így ír egy helyütt és ha a dolog természeténél fogva erkölcsi felháborodásban jut is kifejezésre éles bírálata, úgy praktikus reformjavaslati mutatják,

** Vö. Die Bekehrung Johannes Calvins v. Lic. A. Lang, pag. 5.

* Op. V. 282. 1. Idézve Lang eml. munk. 40. 1.

hogy többet kívánt, mint pusztán az erkölcsök megjavítását. Sőt inkább, az ő erkölcstana, logikus folytatása államtanának és általában a szociális tanításainak. Pozitív erkölcsreformáló javaslataiban, amint ez a korabeli genfi feljegyzésekből megállapítható, ugyanaz a demokratikus elv érvényesül, mint az ő felügyelete és irányítása mellett hozott állami, egyházi és közigazgatási intézkedésekben. „Semmisen látható ezekben — így ír egyik biografusa* — egy kettős morálból, melynek egyike a közönséges ember, másika az uralkodó számára készült.” És ugyanez az egységes, szociális szempont domborodik ki a reformátor egész politikai programjában és tevékenységében is. Bizonyítják ezt az ő kézírásában fennmaradt törvényjavaslatok, melyek a gabonavásárokat, a fakereskedelmet, a vámokat és korának munkáskérdését rendezik. Nem volt a szociális életnek az az ága, melyet új alapokra ne fektetett volna az ő egységes demokratikus világnézete alapján. Kezdve az általa alapított genfi akadémián és végezve a pestis megakadályozására hozott intézkedésein, az egész nyilvános életet megtöltötte amaz új tartalommal, melyet az ideológikus történettudomány csak a vallásra vonatkozólag jegyez fel. Az újabb kutatások eredményei azonban kétségtelenül igazolják, hogy Calvin reformjai a szó modern értelmében vett *szociális reformok*.

A katolikus klérus talán fegyvert fog belőle Calvin ellen kovácsolni, de mi egyik legnagyobb érdemét látjuk abban, hogy az „isten országának” ápolásánál még nagyobb gondot fordított a materiális élet helyesebb irányokba terelésére. Az elfogulatlan krónika feljegyzí róla, mint vetette meg Genf mai ipari fejlettségének alapját, hogy ezzel a munkanélküliség által előidézett szociális bajokon segítsen.**

Amint a történetíró Joh. Müller feljegyzí róla, „az ősi törvényhozók szelleme hatotta át” minden tekintetben. Ezt a szellemet igyekezett megvalósítani egy pártellentétektől visszhangzó korban és osztályküzdelemtől tomboló városban *prompte et sincère* módon, mint ahogy találóan választott jelmondata hangzik.

Vizsgáljuk ezek után Calvin tanainak szociális tartalmát és azok szociális hatásait, egyszóval a kálvinizmus szociológiáját. Ez elsősorban a kálvinizmus államfelfogásán tanulmányozható sok haszonnal. Ez ugyanis a középkor politikai dogmájával szemben, mely minden jogot történelmileg szerzett jogosultság és minden

* Diener—Wyss : Calvin, Ein aktengetreues Lebensbild. 55. l.

** Diener—Wyss : i. m. 79.

államot a maga konkrét alakjában és tulajdonságaiban fogott fel, a törvényszerűség egy bizonyos bár sok tekintetben kezdetleges követelményével lépett fel. Ez a törvény még egyelőre csak a morális élet terén követel érvényesülést: csak egy etikai világrendben képzelik e tanok a törvényszerűség uralmát, melyben állam és jog is felolvadnak. Ha azonban nem a felfogásokat és programokat tartjuk irányadóknak, hanem a tényeket, úgy látjuk, hogy ennek az erkölcsi törvénynek az uralma alatt jött létre a németalföldi konstitucionalizmus, az angol parlamentarizmus és a francia republikánizmus csírái is ide nyúlnak vissza. A kálvinizmus gyakorlati alkalmazása volt Európa első nagy politikai forradalma, az *angol forradalom*, mellyel megindul világszerte a küzdelem az ott inaugurált *politikai szabadság* érdekében, mely küzdelemhez csak a legújabb időben járult a társadalmi harcok gazdasági jellegének felismerése folytán a gazdaságilag elnyomott tömegek szabadságharca.

Históriai hatásainál nem kevésbé érdekesek a kálvinizmus *mai szociális életnyilvánulásai*. Ezeket tekintve, nagyban-egészben háromféle irányát követhetjük a modern élet sokféle ágazó, bonyolult jelenségei közepette. Ez irányok pedig úgy juttatják kifejezésre a ma kálvinizmusát, mint olyat, mely *vagy felolvadni készül a szocializmus általános tanításaiban, vagy az előbbivel szemben a reakció szerepét játssza, vagy végül a radikális polgári demokráciának erős vára*. Az elsőnek nyomait látjuk Észak-Amerikában és főleg Svájcban, a másodikat a evangélikusok keresztyénszociális mozgalmában, főleg Németországban, a harmadik szempont pedig Franciaország mellett *Magyarországon* domborodik ki legtökéletesebben. Lássuk ezeket egyenként:

A modern neoprotestantizmus, mely lényegileg a kálvinizmus alapjául szolgáló tanoknak a modern szociális élethez való fejlesztése, több országban úgy jelentkezik, mint a tudományos szocializmus *elitnézetbeli*, ideologikus exponense. Legtökéletesebben látjuk ezt Svájcban, ahol szocialista papok ép úgy a szószékelt használgják az agitáció céljaira, mint ahogy a szocialista népképviselők a polgári parlament tribünjeiről, szocialista egyetemi tanárok a polgári tudománynak szentelt egyetemek katedráiról hirdetik a szocializmus igazságait. A protestantizmus, mely eredetileg az evangélium meghamisítása elleni tiltakozás volt, a szociális élet ellentmondásai elleni protestációvá vált. A vallási reformba burkolt szociális reformtörekvések, nyílt öntudatos követelményeké váltak a társadalmi élet átalakítására. Két egyéniséget kell

különösen e mozgalmakkal kapcsolatban kiemelünk, Pflüger és Kuttert. Mindkettő zürichi pap s míg az előbbi teljesen a szocialista agitátor hivatását tölti be, az utóbbi hangjában, módszerében megmaradt papnak, csak tárgyában és társadalmi módjában szocialista.

Mindkettő a szocializmus világfelfogását hirdeti, de az előbbi a szocializmus saját hangján, az utóbbi a hagyományos vallásos ideológia szimbólumaiban.

Pflüger hitvallása így hangzik*: „A fohászokodást elfelejtettük, istennek különös gondviselésére nem építünk többé. De a haladó tudomány felvilágosít bennünket a természeti jelenségek összefüggéseiről, valamint a lelki és a társadalmi élet rendjéről, úgy hogy nyugodtan és bizalommal tekinthetünk a jövő elé. Isten szeretetével nem hitegetünk senkit, se magunkat, se másokat, ... *de számítunk az emberi társadalomban fokozatosan fejlődő szolidaritásra.* Nagyrészt tehát tudomány, etika, állam és társadalom nyújtják nekünk azt, amit előbbi generációknak a vallás nyújtott.”

Ha Pflüger a vallás szocializálódására fekteti a fősúlyt, úgy Kutter az *egyház reformját* követeli: „Fel kell emelnünk — úgymond** — vádló szavunkat az egyház ellen. Nehéz küzdelmek közepette, melyekben sok ezrek léte vagy nem léte forog kockán, ott áll némán és a hatalmasok iránti tekintetektől megbénítva. Csupán azok érdekeit képviseli, amikor az osztályok borzasztó egyenlőtlenségével szemben avult morálját érvényesíti, hogy mindenkít a „ráses kötelességekre” figyelmeztessen . . . Ámde nem az egyén érényeiről vagy bűneiről van szó a mindennapos nagy ellentételnél, hanem arról, hogy *százezrek* oly helyzetben vannak, mely minden magasabb gondolkodást megfojt, és a makacsul föltételezett erényt lehetetlenné teszi.”

Azok, akik a reformációban szociális mozgalmat látnak, eltávolodtak Calvinótól, a vallásalapítótól és közeledtek Marxhoz, vagy jobban mondva beolvasztották a kalvinizmusukat a marxizmusukba. Ezek látják, hogy a reformáció *egyházpolitikai* küzdelmei, a vallásszabadságért folytatott harca teljes győzelemmel, a *szociálpolitikai* harc azonban teljes vereséggel járt. A parasztság és a városi proletariátus sikertelen felkeléseiben „erőszakos megsemmisülést szenvedtek az összes, a népben élő politikai és szociális követelmények. A kisembert szörnyű megalázások érték, a társa-

* L. Glaubensbekenntnis eines modernen Theologen pag. 6.

** Die soziale Frage. Predigt gehalten in der Kreuzkirche zu Zürich.

dalmi ellentét kiélesedett. A munkálkodó osztályok helyzete nyomasztóbb lett, mint valaha.”

Így ír Nathusius a reformáció korának keresztyén-szociális eszméiről szóló munkájában. Ámde a reformáció keresztyén-szociális eszméinek *csak történelmi értékük* van. Azok jelszavaival a mai társadalom „kisemberei” érdekében harcolni, reakcióhoz vezet. És valóban, ha a reformáció szociális-forradalmi jellegének felismerése arra készítetett egyeseket és tömegeket, hogy ezt a forradalmi jellegét mozgalmuknak megóvják és azt a változott viszonyokhoz alkalmazva, a modern szocializmusban felolvasszák, úgy a vallási ideológiában való megrekedés oda vezetett, hogy azt a „keresztyén-szociális” eszmekört a *forradalmi mozgalom ellenében* használják fel, a szocializmust feltartóztassák, vizenyőssé tegyék, diszkreditálják általa.

Ez történt azon szervezetek segélyével, melyek törekvéseinek gyűjtőneve: *Evangelischsoziale Parteibestrebungen*, s melynek megjelenési formáit: a konzervativizmust, államszocializmust és tulajdonképeni keresztyén-szocializmust ugyanazon cél hozza létre: a békés keresztyén szociálreform, a gazdag és szegény között tátongó örvény áthidalására irányuló utópisztikus törekvés és részint kifejezetten, részint hallgatólagosan erélyes követelése annak, hogy:

1. a zsidók a főhivatalokból kizárassanak;
2. hogy a zsidók egyéb hivatalokra és az ügyvédi pályára népesség arányában bocsáttassanak;
3. hogy a zsidók túltengését a keresztyén felsőbb iskolákon és egyetemeken megakadályozzák;
4. hogy a zsidók bevándorlását megtiltsák.*

Azok, akik a reformációban keresztyén mozgalmat, pusztán vallási forradalmat láttak, eltávolodtak Calvintól és közeledtek Loyolához, mert az ő kettős programját: a konzervativizmust és antiszemitizmust teljesen kisajátították és alkalmazzák elméletben, gyakorlatban egyaránt.

Ez a konzervatív jelleg domborodik ki az evangélikus alapon álló német szociálreformerek oly elméjénél és egyéniségénél is, mint amilyen Naumann, akinek szociális felfogása szerint a munkás csak igen keveset képes tenni a szociális átalakulás érdekében, ellenben minden a jó munkaadótól jön, „a finom, gyöngéd lelkiismeretű férfiútól, aki sok olyasmire érzi magát kötelezve, amit a

* Vö. Erdmann: Die christliche Arbeiterbewegung in Deutschland. 287. l.

jog nem követel tőle. Munkásait nem tekinti pusztá erőknek, hanem személyiségeknek, kiknek egészsége, szellemi színvonala, erkölcsi-sége, élettartama nagyrészt tőle magától függnnek s azokat neki kell fejlesztenie. A mód, ahogy azokat fejleszteni akarja, az ő saját ügye, mert ő a vállalat monarchája. Mint jóakarató abszolút uralkodó a vállalatnak csak annyi tiszta jövedelmet fog juttatni, amennyi a személyzet javával összeegyeztethető. Nem fog tovább dolgoztatni, mint amennyire ez az illető férfiaknak, nőknek, gyermekeknek épen üdvös . . . A nála dolgozó lányok szüzi becsülete és munkásságának áldásos családi élete szentségek lesznek előtte. Mindenkinnek megadja az őt megillető tekintélyt, ő azonban mint egy király fog közöttük járni-kelni. . . A vállalkozótól függnnek elsősorban mindazon sokoldalú intézkedések, melyek a munkás-életét emberhez méltóvá teszik.”*

Íme, a német protestáns szociálisok legprotestánsabbja és legszociálisabbja is csak a *felvilágosodott ipari abszolútizmusig* tudta vinni.

Vessünk még egy rövid pillantást a kalvinizmus szociális szerepére *Magyarországon*. Ebben az országban, hol az uralkodó katholicizmus fényesen megvalósította azt a *szociálpolitikai programot*, melyet egyik főpapja úgy formulázott meg, hogy „*faciam Hungariam primo captivam, dein mendicam, postremo catholicam*”, a protestantizmus általában s különösen a kalvinizmus, nemcsak mint a *magyar vallás* jelentkezik, hanem mint a magyar polgári radikalizmusnak az általános feudális elposványosodás közepette fennmaradt kicsiny szigete, melyből sokáig merítette életnedveit a kálvinista és radikális hajlandóságú régi függetlenségi párt, az ország magyar parasztságának pártja, melyet a „szabadelvű rendszer” csak az elmaradottabb tót és román vidékek mandátumainak üzletszerű kibérelésével tudott ellensúlyozni, míg végre a katolikus reakció grófjai oda is bevitték a történelmi osztályok haladásellenes levegőjét. A *Regnum Marianum* reakciójával szemben a polgári rétegekben még leginkább a kálvinizmus az, amely a „*vas-tagnyakú*” oppozíciót képviselte.

Vajon a magyar pártélet mai forrongó chaoszából fog-e valami újat és termékenyket kihajtani a kálvinista radikalizmus; vajon elmondhatja-e a véréből való költővel:

Pogány rímek, muzsikák között
Szomjazok valami örököt . . .

* Vö.: Das soziale Programm der evangelischen Kirche. 114. 1.

Az örök ellenállásnak a hatalom méltatlan erőszakával szemben, egyik halvány képviselője a kálvinizmus a mai Magyarország polgári életében s e forradalmi faktor a magyarországi speciális viszonyoknál fogva úgy töltheti be jelenkori szociális hivatását, hogy a kálvinizmus politikai hagyományaitól sem kell jelentékeny módon eltérni, mert azok, akik a reformációban politikai regenerációs mozgalmat látnak, nem távolodtak el Calvintól, sem céljaikban, sem eszközeikben.

ROUSSEAU, A PROBLÉMA*

Ha a probléma alatt oly jelenséget, vagy jelenségek oly körét kell értenünk, mely tulajdonságainál, tárgyánál, tartalmánál fogva alkalmas arra, hogy a gondolkodó és kutató érdeklődését kihívja, vagy azt fokozza, úgy Rousseau, ez a maga nemében egyedül álló emberi jelenség, bizonyára a legérdekesebb probléma, melynek elemzése elsőrangú filozófiai feladat.

Ha Rousseau fejlődésmenetét művei alapján figyelemmel kísérjük, akkor ezt a problémát sok tekintetben megközelíthetjük, ha írói munkássága alapján azt kimeríteni teljes lehetetlenség is. Mert Rousseau az a természet, akinek élményei, gondolatai és különösen érzelmei oly intenzívek, hogy azok írói munkákban nem fektethetők le teljesen. Az, amit ő írásaiban ránhagyott, problémáinak jóformán csak kezdő stádiumát tárja elénk. Impulzivitása, gyorsanlobbanó temperamentuma adja kezébe a tollat, úgy, hogy az öt foglalkoztató kérdéseknek csak genezisére tudunk rávilágítani, nem pedig azok folyamatának egészére. Igaz, hogy ami hiányt ez Rousseau filozófiai temperamentumának megítélése és Rousseau-nak, mint problémának megfejtése tekintetében jelent, azt pótolja önéletrajzi adatainak teljessége, őszintesége, komolysága, melyek minden tekintetben a hivatásának magaslatán álló pszichoanalitikus alkotásai.

Ha így Rousseau, a probléma csak kevésbé vagy legalább is nem tökéletes módon közelíthető meg írásai részéről, úgy mégis ezek változatosságában, és abban a fejlődésskálában, melyet megfutnak, számos oly tényező rejlik, melyek Rousseau-nak, mint embernek és mint gondolkodónak megvilágítására fölöttébb alkalmasak.

Tévedés volna ugyanis azt hinni, hogy Rousseau csak mint irodalomtörténeti, vagy filozófiatörténeti jelenség probléma. Téve-

* Megjelent: „Uj Élet” 1912. VII. évf. 12—13. sz.

dés az a föltevés, hogy ő csak annyiban érdemes tárgya a kutatásnak, amennyiben maga is anyagot nyújtott a kutatás számára. Sőt Rousseaunál inkább, mint bárkinél tapasztalható az, hogy a tudományos, vagy irodalomtörténeti kutató számára ő éppen azon emberi erősségeinél fogva válik problémává, amelyek őt filozófussá, íróvá és apostollá tették. Rousseau nem azért nagy ember, mert nagy filozófus és nagy író, hanem azért nagy filozófus és nagy író, mert nagy ember.

Csak természetes, hogy neki magának is, mint gondolkodónak ő maga a legnagyobb probléma. Kifejezésre jut ez különböző és talán legérettebb munkáiban, nevezetesen önéletrajzát tartalmazó és az önmegfigyelésnek eddig utól nem ért termékeiben: a „Confessions”-ban és „Rousseau juge de Jean Jacques” című dialógusaiban.

Ezekben a munkákban épűgy, mint tárgyainál fogva objektívebb természetű műveiben is, Rousseau teljes tudatában van annak, hogy mennyire lélektani specialitás ő, mennyire az, amit később Goethe „problematicus természet”-nek nevezett. Valóban, ha valakire ráillik Goethe leírása, a „problematische Natur”-ról, mely „semmiféle helyzetnek sem ura, semmiféle helyzetben sem találja fel magát, mely egész életét örömtelenül emészti fel”, úgy bizonyára Rousseau az.

Ez az ő nagystíliú deklasszálsága determinálja életének nagy problémáját, a kultúrproblémát is, melyet először ő vetett fel, melyet legkülönbözőbb oldalairól állított be, melynek tartalmat és formát adott. Determinálja, mert Rousseau örök szimbólum a kultúra által meggyötört és az elől menekülni vágyó, a kultúra ellen hadakozó és a primitív állapotokat visszasíró, de lelke mélyén menthetetlenül kultúrembernek, akit saját kételyei és kultúr-szkepszisei minduntalan egy fantasztikus, természetes állapot felé sodornak, hogy aztán e küzdelem hiábavalóságának felismerése után apostolává tegyék egy tökéletesebb szociális és egy magasabbrendű individuális kultúrának: egy helyesebb társadalmi rendnek és egy célszerűbb nevelésnek.

Csak amikor belátja, hogy a természethez való visszatérés lehetetlen, áll előtte a kultúrprobléma a maga teljes komplikáltságában. Ekkor azonban már nem a „Retournons à la nature” a jelszó, hanem a „Retournons aux primitives”, a programm pedig: természetnek és kultúrának összeegyeztetése: a kultúrának megtöltése a naivitás, spontaneitás, egyszerűség, eredetiség energiájával.

Ennek az ő módosított naturalizmusának igen mélyek a gyökerei. Megtalálhatók ezek mindenekelőtt szülőhazájának par ex-

cellence természeti értékeiben. Svájc ma 200 évvel Rousseau születése után is, amikor az ipari kultúra világszerte nem probléma többé, hanem a legreálisabb valóság, úgy ismeretes, mint a természeti energiák és szépségek utólérhetetlen kincsesbányája. Amilyen banális dolog még manapság „Helvécia hótakart tetőiről”, a Tell- emlékekkel tarkított Vierwaldstädter See-ről áradozni, annyira igaz, hogy naivabb és érzelmesebb lelkekre, lírai kedélyekre, mindezek maradandó hatással vannak, még akkor is, ha nem svájciak. Ez a miliő nemcsak a legnagyobb svájci művészeknek: Gottfried Kellernek, Konrad Ferdinand Meyernek, Böcklinnek, Hodlernek munkáiban jut erősen kifejezésre, hanem idegen írók és művészek sem tudtak Svájcban született munkáiknál e hatás alól szabadulni, sőt némelyek tudatosan keresték e hatást. Byron, Richard Wagner, sőt még Nietzsche is eléggé bizonyítják ezt.

Az ember sehol sem érzi magát annyira a természet szerves részének, mint Svájcban. Nemcsak a természeti erők és szépségek folytonos figyelmeztetése okozza ezt, hanem az ezekből eredetileg folyó kultúrkeret is: a népességnek kis falusi községekben való megoszlása és erősen agrár jellege. Nagy városok hiánya és kezdetlegesebb közlekedési viszonyok mellett a szomszédos kultúrától való nagyfokú elszigeteltsége lehetővé tették, hogy Svájc aránylag hosszú ideig maradjon meg tisztán a saját természeti viszonyai által determinált őseredeti individualista országnak, mely gyarmatpolitikai törekvéseknek sem tárgya sem alanya nem lévén, zavartalanul élhette ki a maga egész fejlődését.

Ez az önállóság és eredetiség Svájc francia részében talán még erősebben domborodik ki, mint a német részben. A francia kultúra Svájcban ebben a részében úgy fejlődhetett, hogy amellet mindazok a gátló momentumok, melyek Franciaországban oly szomorúan éreztették hatásukat, hogy csak egy nagy forradalommal voltak kipusztíthatók, Svájcban teljesen hiányoztak. Franciaország katolikus, Svájc protestáns, Franciaország monarchia, Svájc köztársaság. És protestantizmusában meg köztársasági érzületében egyaránt kiválik Genf, a schweizi francia kultúrájának centruma, az a város, mely 200 éven belül két óriási géniusznak lett hazájává: Calvinnak és Rousseaunak.

Calvin egyéniség dolgában semmiképen sem hasonlítható össze Rousseauval. Amaz szigorú, energikus, erősen intellektuális, semmiképen sem „problematische Natur”, emez érzelmeinek rabszolgája, érzékeny, az üldözési mániával határos féltékenységgel. De egy dologban kétségtelenül találkozik a két ember egyénisége:

Calvin is, Rousseau is forradalmárok. Sőt az a talaj, amelyen Rousseau forradalmi érzelmei és gondolatai kikeltek, el sem képzelhető Calvin forradalmi munkája nélkül. Annak a 200 évnek a fejlődése, mely Calvinnak a genfi köztársaságban végzett szociális munkája nyomán fakadt, teremtette meg azt a kultúrkeretet, azt a lüktető életet és ipari tendenciát, amelynek Genf Rousseau születése idejében már színhelye volt és amely modern sürgés-forgás nélkül Rousseunak alig lehetett volna módjában természet és kultúra között összehasonlításokat tenni.

Rousseau közvetlen környezete is az industrializálódó Genfnek volt egyik jellegzetes terméke. Családja felmenő ágának férfi tagjai kalandos vérű kereskedők és iparosok voltak, apja jóhírű órás, ki a mind nagyobb arányokat öltő és máig is világhírű genfi óraiparnak volt egyik előmozdítója. Ezek mellett kora ifjúságától kezdve sok volt környezetében a pap, úgyhogy az industrialis foglalkozás és az apostolkodás ellentéteiből adódtak Rousseau számára már a milióból azok a momentumok, melyekből életének nagy problémája összeszövődik.

Ezekből a motívumokból és ezek ellentétéből adódik azonban lelkének ki nem egyenlítetttsége is. Ő a tipikus *desequilibré*. Érthető tehát, ha mindezek a tényezők végig vonulnak filozófiájának azon részein is, mely nemcsak a metafizikus és irodalomtörténész, hanem az ismeretelméleti kutató részére is nyújt anyagot: Rousseunak tudományos értékű filozófiájában.

Rousseau ismeretelmélete bátran nevezhető a tiszta érzelem kritikájának. Amennyire erőszakoltnak és csaknem Kant-travesztíának hangzik ez az elnevezés, annyira igaz. Amennyire a kanti ismeretelmélet lényegileg a tiszta ész kriticismusa, annyira a tiszta érzelem kritikája Rousseau filozófiája. Az érzelem őnála nem a közönséges ember szentimentális kitörése, sem a lírai költő extatikus energiája, hanem az élet értékelésének eszköze, a világmindenség analízisének szerszámja. Ez az ő érzelmi filozófiája pedig teljesen a kriticismus útjait készíti elő, amennyiben Rousseau az életjelenségek értékelésénél kezdetlegesebb ismeretelméleti szempontokon, a szkeptikus és a dogmatikus alapon már rég túl volt, mert elég határozottsággal oly jelenségek felé fordult, melyeknek megismerhetését, az érzelem által való megközelíthetőségét tudatosan megállapította, szkepticizmusa pedig tisztán a kultúra intézményeivel szemben érvényesült, egyébként azonban a kultúra-problémánál is a kriticismushoz igen közelálló értékelmélet fegyvereivel, eszközeivel és módszerével operált. Rousseau és Kant

között nem ez az egyedüli rokonság. Mint később látni fogjuk, Rousseau kultúrfilozófiájának egyik legfontosabb fejezete, a jogbölcsélet egyenesen úgy tekinthető, mint azoknak az eszméknek a megalapozása, amelyeket Kant később a „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre” című munkájában tovább fejlesztett.

Természetes, hogy amikor Rousseau-nál criticizmusról beszélünk, ez nem jelenti e szónak a Kant-féle terminológiában való pontos alkalmazását. Nem jelenti azt a következetességet, azt az univerzalitást, melyet egy tudományos „Vernunftkritik” és különösen a Kanté adhat meg. Azonban a Rousseau-féle „Gefühlskritik” a maga nemében nem kevésbé érdekes tárgya a kutatásnak. Rousseau maga ismeretelméleti tételét következőképpen állította fel: „Mindazokat az ismereteket, melyektől a hozzájárulást őszinte szívvel nem tagadhatom meg, magától értetődőnek tartom, igazak azok, melyek az előbbiekkal a szükségszerű kapcsolatban vannak; minden egyéb nem jön tekintetbe számomra. Ami semmi gyakorlati haszonra nem vezet, azzal nem vesződöm.”

Látnivaló, hogy ezen a ponton Rousseau ismeretelméletében egy új elem játszik bele, ez az elem a pragmatizmus. A témáknak ez a tudatos korlátozása a gyakorlatilag hasznosra, mesteri kifejezése annak, amit James, a pragmatista filozófus úgy fejez ki: a vitás kérdések megszorítása.

Rousseau pragmatizmusa szintén nem tudományos ismeretelmélet. Egyszerű nyilvánulása az az ő sok tekintetben feminin lelki világának. A feminin praktikus érzék az, ami a Rousseau-féle pragmatizmusban kifejezésre jut. Szívnek és észnek hol a konfliktusából, hol a harmóniájából adódik Rousseau egész szellemi élete. Ezért a tiszta érzélem criticistája egyik alkalommal, a pragmatista ész filozófusa máskor. Ez az ő lelki berendezkedése predesztinálja őt pedagógussá is. Nemcsak annál fogva, hogy minden valamire való filozófiai rendszernek legközvetlenebb gyakorlati alkalmazása a pedagógiában van, hanem egyéniségének sajátos körülményei folytán is. Erős intellektuális érzéke nem engedte, hogy csak lírikus legyen, erős érzelmi világa nem engedte, hogy csak tudós legyen. A kettő kompromisszumából született Rousseau, a pedagógus.

Rousseau maga érzelmi és gondolati életének ez összefüggését a következő találó szavakkal jellemezte: „Szellemem szívem tüznél világosodik meg.” Az életnek ez az érzelmi értékelése nemcsak egyéni tulajdonságok összessége Rousseau-nál, hanem bizonyos fokig kultúrkövetkezmény. Az agrár keret, amelyben élt, amelyet

istenített, amely a természetet hozzá és őt a természethez közelebb hozta, nagyban egészben érzelmi életet létesítő, tápláló és fejlesztő kultúra, épp úgy, mint ahogy az industrializmus nagyban egészben intellektuális értékeket fejlesztő, észak-kultúra. Az agrárizmus a maga patriarchális berendezéseivel, vallási kultúrájával, romantikus irodalmával, szentimentális művészetével épp úgy bizonyítja ezt, mint az industrializmus a maga exakt tudományos alapjaival, intellektuális követelményeivel, tényeinek mechanikus összejátszásával, hideg üzletszerűségével.

Rousseau-nak, az első kultúrtípus védelmezőjének fejtegetései az utóbbinak voltaképpen nem lényege, hanem említett jellemvonásai ellen irányulnak. Ő nem a kultúra ellen harcol, hanem a reflektált kultúra ellen egy spontán kultúra érdekében. A természet, amelynek ő apoteozisát zengi, nem jelenti nála a kultúrának azt a föltétlen elvetését, mellyel sokan vádolják, hanem éppen ellenkezőleg azt jelenti, hogy ő a kultúrába naturalisztikus elemeket akar belevinni: közvetlenséget, egyszerűséget, szabadságot, jó-ságot.

A természet az ő számára úgy jelentkezik, mint a pártok és jelszavak, kicsinyes emberi marakodások és osztályharcok, kultúrkegyetlenségek és társadalmi visszaélések fölött álló szubsztancia, mint univerzum, a szó etimológiai értelmében, amidőn annyit jelent, mint az összes jelenségeknek egy közös tető alá való hozása, egy mederbe való terelése: in unum vertere.

Mindebből önként folyik, hogy Rousseau a természetesnek és nem a természetnek filozófusa, hogy nem nyújtott természetfilozófiai rendszert, sőt ellenkezőleg az ő filozófiája, ha sok tekintetben negatív értelemben is, de mindenképpen kultúrfilozófia.

A kultúrprobléma az, ami őt mindig és minden körülmények között foglalkoztatja. Ez az, amelyik az ő élete nagy problémájának mondható. Ez a probléma pedig a három változatban lép föl Rousseau-nál: 1. mint történetfilozófia, 2. mint jogbölcselet és szociológia és 3. mint nevelésbölcselet.

I.

Rousseau történetfilozófiája induktív bizonyítékokat kíván nyújtani arra nézve, amit jogbölcseleti, szociálfilozófiai és nevelési következtetéseinél levon. Ez a történetfilozófia nem egyéb, mint folytonos variánsa annak a témának, hogy ami az emberben jó,

az természeti, történelem előtti adomány, a történelem maga pedig nem egyéb, mint az emberi nem fokozatos visszafejlődése, depravációja a kultúra és társadalom berendezéseinek hatása alatt. A dijoni akadémia által kitűzött pályatétel, mely arra kér megfejtést, hogy a tudomány és a művészet haladása javította-e az emberiség erkölceit, adta meg Rousseau-nak az impulzust arra, hogy pesszimiztikus történetfilozófiáját kidolgozza. Sem a dijoni akadémia, sem Rousseau maga nem láthatták meg azt, amit mi ma látunk, hogy ennek a kérdésnek akkor és ilyen formában való feltevése csak a Rousseauéhoz hasonló „Unzeitgemässe Betrachtung” okat eredményezhetett. A tudomány institutionális eredményei ugyanis csak akkor kezdték az emberiségre gyakorolt hatásukat erősebben éreztetni, amikor Rousseau már nem volt az élők sorában.

Hiszen jóformán csak a jelenkor, a természettudományokon épült technikai kultúra kora kezdi a tudománynak egyéni és szociális áldásait ismerni. Most élünk abban a kultúrában, amely lehetővé teszi számunkra, hogy a természet kincseit: a bányákat, a földet, a vizet, sőt a levegőt teljesen birtokunkba vegyük, emberi célok szolgálatába állítsuk, a nélkül, hogy a természetnek ellenállhatatlannak hitt erőivel szemben csak annyira is tehetetlenek volnánk, mint a Rousseau korabeli ember. A tudománynak az erkölcsi életre való kihatását még kevésbé lehetett Rousseau korában pontosan megállapítani, mert hiszen azok a diszciplínák, melyek az ő korában a tudomány egészét alkották, éppen hogy felszabadultak az egyházi fönnhatóság alól, mely saját külön erkölcsi parancsainak a szolgálatába állította azokat, s így Rousseau ez irányban legföljebb a fölött gyakorolhatott kritikát, hogy a felekezeti célok szolgálatába állított tudomány minő kihatással volt az emberi erkölcsökre.

Másképpen állunk a művészet kérdésével. Ennek szociális hatásai bizonyos fokig már Rousseau idejében is megállapíthatók voltak. Ámde ebben a kérdésben Rousseau maga is érdekelt fél: Egyrészt azért, mert korának művészi felfogásába ő maga is lényegesen befolyt, úgy zeneelméleti tanulmányaival, mint muzikális kompozícióival, másrészt pedig saját szépirodalmi munkái révén, melyekkel és különösen az angol Richardson és a német Goethe regényeire emlékeztető romantikusan szentimentális regényével ő maga is megpróbálta az erkölcsök javítását. Látnivaló tehát, hogy a művészettel szemben való szkepszise tisztán elméleti volt, gyakorlatilag pedig éppúgy arra törekedett, hogy a kor művészi ízlését, művészi igényét fejlessze és az irodalom által erkölcsileg tisztítsa,

mint ahogy tudományos munkásságával, nevezetesen pedig állam-
bölcseleti iratával, a „Contrat social”-al azon volt, hogy a jogrend
alapjait kimutassa és ez alapokra építve egy új szocialis rend léte-
sítését tegye lehetővé, mely egyszersmind egy új, az eddiginél
tökéletesebb kultúrát mozdítson elő.

Rousseau történetfilozófiájánál a fenti rövid analízis után
nem kell hosszabban időznünk. Egy ötletből, egy felfedezésből
született; tudományos értékénél sokkal jelentősebbek idevágó
munkáinak stiláris értékei, elméleti argumentálásánál gyakorlati
tettei, melyek az előbbieket az egész vonalon megcáfolták.

II.

Rousseau rendszerének legtudományosabb és gyakorlatilag
is legkiemelkedőbb része az ő jogbölcselete. Amit ezen a téren Hugo
Grotius kezdeményezett és Hobbes folytatott, azt ő a maga teljes-
ségében kiépítette. Benne éppúgy kulminációs pontra jutott a
jogbölcseletnek az a fázisa, amely természetjog néven ismeretes,
mint ahogy Kantnál az észjog éri el legmagasabb kifejlődését.
Ámde amennyire szembeötlő a Kant és Rousseau közötti különbö-
zőség fejlődési fokaik és egyéniségeik tekintetében más tereken,
ugyanoly szembeötlő jogbölcseleti alapjaik közössége. E tekintet-
ben Kant Rousseau tanait építi ki és illeszti be az ő filozófiai rend-
szerébe. Módszere más, de előfeltételei és következtetései teljesen
azonosak a Rousseauéval. Kifejezésre jut ez mindenekelőtt a jog-
államok keletkezésére vonatkozó tanaiban.

Rousseaunál ez a probléma következő kérdés formáját nyeri :
„Az ember eredetileg szabadnak születik és mégis mindenütt
láncokban van. Hogyan ment végbe ez az átalakulás a valóságban,
nem tudom. Mi képes ezt az állapotot jogszerűen létesíteni? Azt
hiszem, hogy erre a kérdésre meg tudom adni a választ.”

Ez a magva Rousseau jogbölcseleti problémájának. A válasz-
adás pedig Kantnál is, Rousseaunál is ugyanaz. Az állam mind-
kettejük számára jogi intézmény és az a folyamat, amellyel egy
nép államot alkot, Kant tömör nyelvében is, Rousseau magasan
szárnyaló, stiláris remekekben bővelkedő nyelvezetében is a szer-
ződés, az eredeti megállapodás, amellyel az egyesek az ő külső sza-
badságukat feladják, hogy azt mint egy nagy közösség tagjai, mint
államalkotó szervek nyerjék vissza. Az államnak erre a „pactum
sociale”-ra való alapítása nem történeti tények, hanem elvi jellegű

feltevés alapján történik. Tényleg alávethető a nép erőszak útján is egy általános törvénynek, jogilag azonban az az aktus, amely által egy közösség jön létre, nem képzelhető el másképen, mint kölcsönös szerződés által, mellyel az összes egyének kötelezik magukat a törvénynélküli szabadság megkötés nélküli állapotából kilépve, ezt a szabadságukat egy polgári állapot törvényes függőségében juttatni érvényre.

Ezek a fejtegetések voltaképpen metafizikai alapvetései minden elképzelhető szociológiának is, nemcsak az állambölcseletnek, amelynek a fönti megállapítások alapvető tanaivá lettek. A szociológiának, mint a csoport metafizikájának, nem is igen lehet találóbb kifejezést adni, mint aminőt annak a társadalmi szerződés elmélete ad. Már itt is, mint minden későbbi szociológiában, úgy jelentkezik az állam, mint az őt alkotó egyesektől különálló kategória, nem úgy, mint az államot alkotó egyes egyének konglomerátuma, hanem azoktól független egység. Ez a gondolat vonul végig minden szociológiai rendszer alapvetésén is. És, ha a szociológiának még ma is ez a premisszája, úgy könnyen érthető, hogy miért nem jutott még ma sem a metafizikai stádiumból a pozitív stádiumba, ami pedig a szociológia tudományos megalapítójának, Comtenak tanításai szerint minden tudomány elkerülhetetlen sorsa. A szerződésnek ez a feltevése Kantnál már úgy szerepel, mint egy regulatív eszme, mint a praktikus ész egy követelménye, mely az államférfiú és a politikus részére azt a feladatot nyújtja, hogy a törvényeket és állami intézményeket az ész követelményei szerint hozza meg, vagyis csak olyan törvényeket létesítsen, melyek az organizált nép közös akaratának eredményei. Szociológiai nyelven ez nem egyéb, mint a mai társadalomtudósok azon óhaja, hogy a politika tudományos tartalommal teljék meg, hogy abból minden szentimentális és minden ellenőrizhetetlen tényező kiküszöbölődjék, éppen úgy, mint ahogy a természettudományi ideálból kiküszöbölődött mindez, lehetővé tévén, hogy ott a „voir pour prévoir” elve megvalósuljon. Ez az elv a politikába átvive, ideálja minden praktikus szociológusnak ma is.

Amde sem a Rousseau, sem a Kant-féle szociológiai államjog nem „voraussetzungslos” tudomány és éppoly valószínű, hogy ez a „voraussetzungslos” elem minden ezutáni tudományos politikából is hiányozni fog. Rousseau-nál és Kantnál ez az elméleti alapvetés arra való, hogy általa a törvény oly kritériumot nyerjen, mely által a kor köztársasági ideáljai megvalósulást nyerhetnek, amint ez a francia forradalomban meg is történt: a monarchia bukása által.

A Rousseau Kant-féle szerződési elméletből ugyanis önként következik, hogy amit a nép önmagára vonatkozólag megállapít, amit az összesség elhatároz, azt az egyén még ha az szuverén is, nem döntheti meg. Ezen követelmény alapján az örökletes nemesség, mint hivatalnokoknak és hadvezéreknek született rendje, elvetendő. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy egy nép annyira kevésbe vegye szabadságát, hogy helyeselhessen oly ellentétet, mint aminő az ő szerződéses államalkotása és átörökölhető vezető szerepek között fennáll. Ennélfogva az uralkodó jog szerint ilyen természetű prerogatívákra nem tarthat igényt. Ahol azonban ezek fennállanak, ott Kant követelménye szerint „a címek még egy ideig fennhagyandók, mindaddig, míg magában a közvéleményben az uralkodó, nemesség és nép beosztása az egyedül helyes beosztásnak fog helyet adni, mely csupán népet és uralkodót különböztet meg”. Ez a követelmény azonban rendkívül jellegzetes összefoglalása azoknak a törekvéseknek, melyeket a felemelkedő polgárság írt zászlajára és amelyet Franciaországban a nemesség nagyrészének kiirtása árán meg is valósított. Hogy ugyanezen ellentétet az örökletes királyság tekintetében is kimutassák, ahhoz még a mai Németország sem elég fejlett, s még kevésbé volt az a Kant korabeli.

Rousseau társadalmi szerződésének lényege abban áll, hogy az az összeköttetésnek oly formáját létesíti az egyének között, mely lehetővé teszi, hogy a szerződött felek egyesült erejével védjék meg valamennyiök személyét és vagyonát, és amelynél minden egyes annál fogva, hogy az összes többivel szerződik, voltaképen csak önmagának engedelmeskedik és époly szabad marad, mint annakelőtte. Bizonyos, hogy ennek az elméletnek belső gyöngesége mindenkinek szembetűnik, akit politikai elvakultság nem készítet annak kritikátlan elfogadására. Már Bluntschli is látta Rousseau fejtegetéseinek logikai hiányait, különösen pedig azt, hogy izoláltnak képzelt egyénekből alkotja meg az ő társadalmát, ami pedig mint Bluntschli helyesen mondja, éppoly kevésbé lehet szerves egészet alkotó egység, mint ahogy egy homokhalmaz nem alkothat szobrot. Bluntschli kritikája azonban Kant előtt megáll. Nem látja, hogy ugyanaz a gyöngeség, mely Rousseau jogbölcseleti rendszerét aláassa, a Kant-féle államfilozófiát is alapjaiban rázkódtatja meg.

Az államfilozófiai alap közössége Kantnál és Rousseaunál kétségtelen, mert ha Kant a természetjogot észjoggá emelte is, alapjában ez az észjog nem ment túl azokon a kereteken, melyeket Rousseau jogbölcseleti naturalizmusa létesített. És így minden kritikai észrevétel, mely az állam szerződési teóriájára irányul,

éppúgy érinti Kantot, mint Rousseaut. Ilyen kritika azonban mai fejlettebb tudásunk mellett csaknem illojális ezekkel a korukat annyira megelőző szellemekkel szemben.

Rousseau jogbölcséleti fejtegetéseinek csak még egy fejezetét óhajtjuk érinteni, nevezetesen a tulajdonjog filozófiáját, amint az leginkább a „Contrat social”-ban kifejezést nyer.

A tulajdon Rousseau elméletében nem tisztán jogi kategória, hanem annyira szociális jelenség, akár csak korunk szociológusainál, akik a tulajdonnak, mint társadalmi intézménynek alapvető és messzekiható szociális jelentőségével teljesen tisztában vannak. Ez a tiszta szemlélete a tulajdonnak teljes mértékben megvan Rousseaunál. A magán- és köztulajdon közötti különbség önála nem pusztán formai eltérés, jogi kategóriák különböző beállítása, hanem lényeges institutionális eltérések forrása, amelyeknek azután szociális tanaiban kifejezést is ad. Ebben az értelemben tekinthetjük Rousseaut annak, aki a francia forradalom számára a szociális követelményeket megformálta, ebben az értelemben tanítványa neki a francia forradalom azon fázisának vezére, amely fázis alatt a forradalom szociális jelentősége és szociális célja legjobban kidomborodott: Robespierre.

Ezzel elérkeztünk Rousseau kultúrfilozófiájának leggyakorlatibb részéhez, szociális álláspontjának taglalásához.

*

Rousseau szociális teóriái és a belőlük eredő szociális praxis között az összefüggés sokkal közvetlenebb, az átmenet sokkal zavartalanabb, mint sok más társadalomfilozófus tanai és a belőlük vonható gyakorlati következtetések között.

Következménye ez annak, hogy ő egyformán állott politikai elméletek és gyakorlati szociális törekvések hatása alatt. Ifjúkori kedvenc olvasmányától, Plutarchos „párhuzamos életrajzai”-tól kezdve, egészen addig, amíg szülőhazájával való konfliktusa következményeiben látta magát szemben az államhatalmat, folytonfolyvást, mondhatjuk egyéni vonatkozásban állt a politikai étellel. A görög hatás és az az ideál, amit a genfi köztársaságban látott megvalósulni, egyformán közrehatottak arra, hogy rajongó lelkesedéssel propagáljon kis köztársaságokat, melyekben a kultúrmentum nem hatalmasodhatik el, melyekben az emberek természetesebbek, jobbak és az ő ideáljához hívebbek maradhatnak, mint a nagy és nagy apparátust igénylő államszervezetekben.

Ezzel függ össze az is, hogy Rousseau, ez az éles meglátója a kultúra hátrányait előidéző okoknak, elkéseredett ellensége a modern gazdasági élet alapfeltételeinek: a munkamegosztásnak. Ebben a tekintetben is övé az úttörő munka. Amit a későbbi francia szocialisták közül oly sokan felrónak a modern kultúrának, hogy t. i. a munkából csak részletembert csinál, aki a termelés nagy folyamatában csak egy apró részletmunkával van képviselve, az mind erősen kifejezésre jut Rousseaunak szociális tanításaiban is. E tanítások javarésze korrigáltabb formában közkincese a mai emberiségnek. Száz meg száz jelszó vesz minket körül, száz meg száz olyan szociális követelményt támasztunk és hallunk támasztani magunk körül, melyek egyenes ágon Rousseaura vezethetők vissza.

Rousseau szociális tanításai nem alkotnak zárt egészet, nem képeznek rendszert, mint azoknál a francia szocialistáknál (Fourier, Proudhon, St. Simon, Louis Blanc), akik annyit köszönhetnek neki, hanem egész kultúrfilozófiája át meg át van szöve ezekkel a szociális elemekkel. Ezek kétségkívül különálló részt jelentenek az ő gondolkodásában is, ha ennek ő maga nincs is teljesen tudatában. Azonban mindegyik művéből határozottan kiviláglik, hogy az a kultúrelenesség, amit belemagyaráztak, csak az oly sok ellentét felmutató szociális kultúra elleni állásfoglalása volt. Egyike volt a kapitalizmus néven ismert kultúrfázis legelső és legszigorúbb kritikusa.

III.

A szociális keret, amint ezt Rousseau megrajzolja, természetes miliője annak a nevelési rendszernek, amelynek alapjait az ő híres „Émile”-jében rakta le. Amit a társadalmi kultúrára vonatkozó nézetei tekintetében a „Contrat social” tartalmaz, annak logikus alkalmazása az individuális kultúrára az „Émile”. Rousseau naturalizmusa voltaképpen ebben a művében jut a legteljesebb módon kifejezésre. Amit ebben a könyvben nyújt, az — mint ő maga mondja — „meglehetősen filozófikus” tárgyalása a nevelés problémájának. Tényleg, amit mint nevelő a gyakorlatban sohasem lett volna képes Rousseau megvalósítani, azt teljes tökéletességgel érzékelteti ezzel a „némileg filozófikus” regényével. A filozófiai tartalmat itt ugyanaz a naturalisztikus gondolat fejezi ki, melyet, mint láttuk, a szociális kultúrával szemben is érvényesít, s amelyet itt az individuális lélekkel szemben támaszt követelmény gyanánt. Természetes nevelés azonban, amelynek e mű szószólója, csak oly

kultúrában lehetséges, mely maga is közel áll a természethez, melyben az ipari kultúra még nem teng túl, mely a természetes jog uralma alatt áll, mely nagyban-egészben az agrárkultúra egyszerűbb és romlatlanabb erkölcsi állapotainak élvezetében van. És itt megint Svájcnak a viszonyai azok, melyek Rousseaut inspirálják és amelyek az ő természetes nevelése számára a kísérleti elemeket nyújtják.

Rousseau azonban nemcsak a természetes nevelés konzekvens kiépítésével hatott fejlesztőleg a pedagógiára, hanem ennél az eredménél talán még jelentősebb az a kezdeményezése, melyet a gyermekpszichológia köszönhet neki. Valóban, Rousseau bátran mondható a gyermeklélektan megalapítójának. Azzá teszik a gyermeki pszichének páratlanul finom analízisei, melyekkel a gyermeki érzelmvilágnak összefüggéseibe oly alaposan világított be, mint senki ő előtte. Ez a pszichológiai felfogása Rousseau-nak, ha sok tekintetben öntudatlanul is, nagyon közel jár a mai genetikus pszichológusok felfogásához. Ehhez annyira közel áll, amennyire ez a fejlődéstan és a modern biológiai ismeretek nélkül, vagyis tisztán intuitív módon egyáltalán lehetséges.

Itt is, mint kultúrfilozófiájának minden ágában egészen speciális értékeléssel, Rousseau-nak egy minden ízében egyéni axiológiájával találkozunk. Ez az értékelés Rousseau-nál nemcsak halvány kontúrokban és nagyszabású jelzőhasználatban jut kifejezésre, hanem teljes határozottsággal és szigorú rendszerességben jelentkezik. Ha ismeretelmélete, mint mondtuk a tiszta érzelem kritikája, úgy már ez a criticizmus is annyira telítve van értékelméleti momentumokkal, amennyire csak egy pszichológiai criticizmus ezt megengedi. Rousseau-nál ugyanis az értékprobléma nemcsak logikailag, értékítéletekben jut kifejezésre, nemcsak etikailag jónak és rossznak, nemcsak jogfilozófiailag helyesnek és helytelennek, és főleg kultúrfilozófiailag a természetesnek és kulturálisnak elhatárolása által, hanem lélektanilag is, és ekkor az érték nem mint eredmény jelentkezik nála, hanem mint az ezt megelőző folyamat, mint megfigyeléseken alapuló tudatos értékelés.

A kultúrának értékelése Rousseau-nál nem pusztán helyeslésekből vagy elvetésből áll és nemcsak a grammatikai, részint pozitív, részint negatív természetű jelzők használatában jut kifejezésre, hanem olyan éles megkülönböztetésekre vezet valóságos és látszólagos kultúrértékek között, mint amilyen megkülönböztetést enged valóságos és álproblémák között a Kant-féle criticizmus. Persze ebben az értékelésben szubjektivitása és impulzivitása vajmi

gyakran ragadtatja el helytelen értékelésekre is. Így pl. korának, a XVIII. századnak derekán fellépő, és az enciklopédisták munkásságában kifejezésre jutó intellektuális tevékenységet nem úgy fogja fel, mint a haladó kultúrának követelményét, hanem mint egy kóros képződményt, mely ellen izoláltan lehet küzdeni, amit aztán a maga részéről meg is tesz. Itt azonban már oly erős temperamentumbeli ellentétekkel állunk szemben, melyek objektív tudományos értékeléseket teljesen lehetetlenné tesznek, mert itt nemcsak a fokozódó industrializmussal járó észak-kultúra és a naiv érzelmi kultúra állanak egymással szemben, hanem két ellentétes temperamentum, a gyöngéd, szentimentális Rousseau és a határozott, kérlelhetetlenül intellektuális enciklopédisták. A két ellentétes filozófiai temperamentum összeütközése ez, amelyet még mai tudásunkkal sem sikerült jobbra vagy balra eldönteni.

Rousseau filozófiai iskolázottsága, éppúgy, mint minden más irányú kiképezetése, sok tekintetben hiányos. Azonban spontán, szubjektív kedélyének ez talán inkább hasznára volt, semmint kárára. E mellett látszik bizonyítani az a körülmény, hogy azon filozófusok, kik az ő rendszerével valamelyes vonatkozásban állanak, beható tanulmányának tárgyait képezték és ezeknek igen nagy elismeréssel adózik. Érdekes, hogy ő, a gyöngéd lelkű érzelme-filozófus mekkora tisztelettel emlékszik meg oly kérlelhetetlen észemberekről, mint aminők Descartes, Bacon, Newton és Hume.

Rousseau értékana és nevezetesen kultúrértékelése nem maradt meg szürke elméletnek. Azzal az álkultúrával szemben, mely a korabeli Franciaországban oly rettenetes pusztításokat végzett, senki sem lépett fel oly energiával, mint Rousseau. Az ő kritikája volt a vég kezdete. E kritika elterjedésétől a francia forradalom felháborodásáig csak rövid néhány évtized telt el. És ha az emberiség életét nem kezdhette el előlről, ha nem térhetett vissza gyermekkorához és annak paradicsomi állapotához, úgy legalább a fennálló legkiáltóbb kultúrbetegségeket kellett orvosolnia, melyek azonban annyira elharapóztak a társadalom testén, hogy csak egy új társadalom megteremtése lehetett az a kompromisszum, mely a Rousseau-féle ideális intézmények és a XVIII. század kultúrembere között létrejöhetett; ennek elérése pedig nem volt más módon biztosítható, mint a forradalom pusztító tüze által.

Rousseau, az individualista sem szabadulhatott attól, hogy elkerülje más, őt megelőző gondolkodók befolyását. Ezt a hatást rosszakarói olybá tüntették fel, mintha Rousseau teljesen mások nyomdokain haladt volna, mintha filozófiai gondolatait az angol

klasszikusoktól nyerte volna, mintha pedagógiájának maradandó becsű részét Locke-tól, jogfilozófiáját Hobbes-tól, irodalmi felfogását Richardson-tól nyerte volna. Ennek a vádnak egy angol mutatta ki az alaptalanságát: Carlyle, aki a hősookról és hősimádatról szóló irodalmi munkájában Rousseaut Goethevel együtt, mint tipikus irodalmi hőst szerepelteti. Bizonyos, hogy legmaradandóbb és végső eredményében legbecsesebb Rousseauban az ő írói készsége, stílusának ellenállhatatlansága, érvelésének átérzettsége, csupa oly erények, melyek Rousseaunak, jóllehet mélyenjáró fejtegetéseket nyújtott a világnak, mégis az irodalom terén biztosítják a halhatatlanságot.

Rousseau ilyen értékelésének legfőbb oka talán az, hogy az általa hirdetett és részben meg is valósított naturalizmus sehol sem gyakorolt olyan hatásokat, mint épen irodalmi téren.

Ezt a hatást pedig nem pusztán az olvasóközönség érezte meg, nem pusztán politikai jelszavaknak adott ő tartalmat és késői politikai mozgalmaknak programot, hanem tartós és kedvező befolyást gyakorolt korának és az utókornak vezető szellemeire is. Hogy filozófiailag és különösen jogbölcselete által mily fokban hatott Kantra, azt már láttuk. De még e filozófiai hatásnál is jelentősebb az, amelyet a német irodalmi és művészi kultúrára gyakorolt, ahol a Rousseau-féle szentimentalizmus népnél, költőnél és gondolkodónál egyaránt kedvező fogadtatást nyert.

A legnagyobb hatást azonban mindenek között Schillerre gyakorolta Rousseau. Schiller esztétikai tanulmányaiban épűgy, mint kultúrtörténeti fejtegetéseiben sokszorosán azonosítja magát Rousseau természetfelfogásával. Schillernél, aki egyforma mértékben volt érzelemgazdag költő és tudományosan képzett történész, Rousseau energiái hatványozott mértékben voltak meg. A kettő közötti lélekrokonság csak a praxis terén szűnik meg: Rousseaunak a praktikus élet formálásába is van szava, mely szót Schiller kimondatlanul hagyott.

Sokkal kisebb megértésre lelt Rousseau saját honfitársainál: a genfieknél és kortársainál, a francia enciklopédistáknál. Ez utóbbiak vezére Diderot együtt haladt Rousseauval és benső barátságára méltatta őt mindaddig, míg Rousseau csak elméletileg hirdette tanításait. Midőn azonban Rousseau bámulatos lelki energiával a gyakorlatba is átvitte tanait, a világtól visszavonult és a kultúrától távol igyekezett magányában az általa felállított emberi követelményeket megvalósítani, Diderot is, a többi enciklopédisták is elhidegültek tőle. Az következett be, ami ilyenkor csaknem min-

dig bekövetkezik, hogy a gyöngébb az erkölcsileg erősebbet leki-
csinyli, csak azért, mert ő nem képes amannak a magaslatára fel-
emelkedni. Kifejezésre jut ez Diderotnak Rousseaura vonatkozó
és mérhetetlen irigységről tanúskodó célzásaiban, melyekben azt
mondja, hogy „csak a gonoszok élnek maguknak”. Azok a családá-
sok, melyeket Rousseau épen azoknál ért meg, kiket a kor vezető
szellemeinek tartottak, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a primitív
állapotokhoz való visszatérésre buzdítson, amelyben az ember
még nem ismert sem irigységet, sem félelmet, sem fájdalmat, sem
éhséget.

Rousseaunak ebben a következtetésében, mint általában a
primitív ember lelki életére vonatkozó megállapításában sok naivi-
tás van. Azóta az anthropopszichológiai kutatások rég kiderítet-
ték, hogy a primitív ember állapota korántsem tekinthető a bibliai
paradicsom állapotaihoz hasonlónak, hogy éppen ellenkezőleg, a
kultúrember az, aki mindinkább felszabadul a félelem és szorongás
kezdetleges érzéseitől, mert a fokozódó északultával, a növekvő
megismeréssel, a mind szélesebb körűvé vált tudománnyal meg-
szűnik az a sok ismeretlen hatalom és az azoktól való rettegetés, mely
a primitív ember életét pokollá teszi.

De éppúgy, ahogy a fokozódó kultúra megszünteti ezt az ér-
zést, azonképen lassan-lassan kivetkőzteti az embert a primitív
erkölcsi fogyatékoságokból is : a kicsinyes hiúságból, a rosszakarat-
ból, a kárörömből. Mindezek a morális alacsonyrendűségek nem a
kultúrának szükségszerű, hanem egy bizonyos kezdetleges foknak
kísérő jelenségei, vagy pedig egy régi, kiélt kultúrának atavisztikus
maradványai.

Ha tehát a Rousseau-féle új társadalommal és a Rousseau-féle
új emberrel meg lehetne valósítani azt a keretet, amelyben az
emberek jobbak, fejlettebbek, tökéletesebbek, akkor nyilvánvaló,
hogy nem az emberekből, hanem a társadalmi rendben van a hiba,
másszóval : ha az emberek még ma is primitív jellemvonásokat
mutatnak, úgy ennek az oka csak az lehet, hogy a mai társadalom
még nem vetkőzött ki annyira a kezdetleges jelenségekből, hogy az
emberek számára a tökéletesedés lehetővé vált volna.

És itt van a konfliktus Rousseau elméleti és korának kultúr-
állapotai között : vagy Rousseau tanai helyesek és akkor az a
kultúrkeret, amelyben ő él nem maradhat meg, vagy helytelenek
a tanai és akkor ezek nem maradhatnak meg. Kezdetben csakúgyan
úgy látszott, mintha Rousseau lett volna az, aki téved és így az
történt vele, ami minden bírálóval történik, kinek a megbíráltak

véleménye szerint nincs igaza : üldözték, megalázták és minden elképzelhető módon viseltették ezzel az érzékeny emberrel a hon-
talanság és megaláztatás súlyos keresztjét. Rousseau minden tekintetben osztotta az apostolok sorsát : abban is, hogy életében gyötörték, abban is, hogy a történelem fényes igazságot szolgáltatott neki.

Rousseau semmiféle diszciplinában sem volt otthonos, nem volt specialista egy téren sem, nem voltak tantárgyai, csak problémái s ez tette lehetővé számára, hogy ő maga is problémává váljék. Nem tudományos típus ő, sőt teljesen ellentéte annak, de minden őt körülvevő jelenséghez a maga egyéni módja szerint állást foglalt s ha tudományos szemmel nézve sokat hibázott és sokat tévedett is, a kultúrtörténeti és filozófiatörténeti mérlegelés nagyon sok hasznos és értékes gondolatát és tettét fogja megőrizni a későbbi utókor számára is. Hogy mennyit ér ő maga a mai kultúrának, azt a fentiekben vázlatosan fejtegettük. Most kutassuk azt, hogy írói munkássága mikép értékelhető a jelenkor igényeinek szemüvegén keresztül.

Első munkáját, a „Le Verger des Charmettes” című kisebb filozófiai költeményt, 24 éves korában írta. Rousseau ekkor már egy sereg élményen és kalandon keresztülment, mögötte vannak az írkokoskodás, a vésnökínasság, a kalandorság, a zenetanulás, a katolikus vallásra való áttérés éveit és azon van, hogy mindezen élményeknek érzelmi szintézisét a charmettesi szőlőkert csendjében, barátnőjének, Madame de Wrensnek gondos szeretetétől körülvéve juttassa kifejezésre.

1740-ben készült el a kottairás rendszerének reformjáról szóló művével. Ezt a munkáját oly korszakalkotónak találta, hogy anyai barátnőjének minden marasztalása sem volt képes visszatartani. A párisi akadémiától, a világnak akkor legtekintélyesebb tudományos intézetétől várta az elismerést ezért a zeneelméleti munkájáért. Ez a várakozás azonban némi csalódást hozott neki. Az akadémia ugyanis nem látott az új rendszerben semmi korszakalkotót, azonban annyit mégis segített Rousseau-nak ez a kísérlet, hogy egyszeriben a párisi irodalmi és művészi körök egyik tagja lett, kinek hamarosan alkalma nyílt arra, hogy egy operájával „Les Muses galantes” és egy vígjátékkal „Les Prisonniers” magafelé terelje a figyelmet. Ezek a munkái épp oly kevésbé tartották őt vissza reménytelen szerelmével, a zeneelmélettel való foglalkozástól, mint később kenyérkereső foglalkozása, melyet titkári minőségben a velencei francia nagykövetség oldalánál töltött.

Bár velencei tartózkodása egyik csalódást a másik után hozta számára, bár a nagykövet perfidiája mélyen lesúlytotta, a helyette végzett hivatalos munka minden idejét lefoglalta, mégis módját ejtette, hogy a modern zenéről szóló és a régi francia klasszikus zenével szembehelyezkedő munkáját megírja. 1747-ig ismét szünetel az írói munka. Ekkor azonban egy újabb vígjátékkal és egy nagyobb leíró költeménnyel lép elő, melyekben naturalizmusa már előre veti azokat az árnyékokat, melyek későbbi műveiben legtudatosabban és legtisztábban végigvonnak.

Külső esemény volt az, amely ennek a naturalizmusnak elméleti kifejezését lehetővé tette számára: A dijoni akadémia pályatétele. Rousseaunak ezt az élményét annyira kiaknázták és oly banálításokkal fűszerezték, hogy erre kitérnünk fölösleges. Sokan úgy tüntetik fel Rousseau válaszát a dijoni akadémia által feltett azon kérdésre, hogy a tudományok és a művészetek fejlődése hozzájárult-e az erkölcsök tisztításához, mintha az Diderot szuggerálására történt volna. Ámde aki Rousseaut mint problémát látja maga előtt, az előtt nagyon kétséges az, hogy másképp is válaszolhatott volna erre a kérdésre, mint nimmel, akár Diderot tanácsára, akár a nélkül.

A dijoni pályamű, mellyel a díjat meg is nyerte, egyszeriben világhírűvé tette. Mikor 1752-ben „Devin de village” című dalgyűjteményét Fontainebleauban előadják, már közismert ember. Ebben a dalgyűjteményében érdekesen szövődik már össze lelki életének egyik legerősebb szükséglete: a zene és legintenzívebb értékelési alapja: a természet. Populáris tekintetben ezen dalgyűjtemény minden más művénél nagyobb mértékben élte túl Rousseaut, amennyiben e dalok népies motívumai mai napig szájról-szájra járnak Franciaországban.

A zene és természet motívumainak szenteli legközelebbi munkáját is: a francia zenéről szóló híres levelét, melyben a francia úgynevezett klasszikus zenének újabb gyöngéseit tárja fel.

De már ekkor naturalizmusa vitálisabb és általánosabb érdekű területen keres működési lehetőséget és így születik első nagy szociológiai tárgyú munkája, mely azt kutatja, mikép jött létre az emberek közötti egyenlőtlenség. Ez a kérdés az akkori Franciaországban teljesen korszerű volt. A harmadik rend intellektuálisan és érzelmileg teljesen ki volt fejlődve. Az első és második rend gazdasági és erkölcsi csődje befejezett tény volt. És mégis ez utóbbi a hatalom teljes birtokában volt, minden tehetetlensége mellett is szipolyozva a népet és megvetve a polgárságot, mely az ország

anyagi és szellemi erejének javát szolgáltatta. Az egyenlőség elvének e szembeszökő megsértése kevésbé érző embereket is méltán foglalkoztathatott volna, mint aminő Rousseau volt. Az ő kezében azonban ez a téma úgy formálódott, mint a naturalizmustól való eltérés természetes következménye, amellyel szemben csak egy védekezési lehetőség van: kultúrának és természetnek lehető kibékítése, a kultúra kártékony elemeinek kiküszöbölése és természeti elemekkel való telítése. Ezek ama praktikus követelmények, melyek egy szolidáris emberi tevékenység méltó programját képezik. Praktikusan szólva azonban minden olyan szolidáris tevékenység, mely tömegeket céltudatos cselekvésre organizál, egy fennálló egyenlőtlenégi állapot kiküszöbölése érdekében, lényegileg politikai cselekvés, társadalmi harc és így ez irányban Rousseau úgy jelentkezik, mint a szociálpolitikai pártok első kezdeményezője és organizálója.

Ebbe az időbe esik Rousseau-nak a gazdaságtanról szóló cikkének megírása is, mely a Diderot és d'Alembert által szerkesztett enciklopédiában került nyilvánosságra, ott hirdetve annak a természetes gazdaságnak jogait és a munkamegosztáson alapuló ipari kultúra hátrányait, amelyek számára az elméleti talajt már a francia fiziokraták készítették elő.

Amilyen bizonyos, hogy Rousseau a naturalizmus elvét genetikusan elvé emelte, épp oly bizonyos az, hogy ezen világnézete számára a részletmunkálatokat már megelőző naturalisztikus kísérletek szolgáltatták számára, nevezetesen az őt megelőző természetjogászok, a jogi naturalizmus és a fiziokraták a gazdasági naturalizmus terén.

Ezen komoly, részint szociális, részint elmélkedő munka közben is hű maradt Rousseau a könnyebb irodalmi produkcióhoz. Így 1756-ban megírja a „La Reine fantasque” című komikus mesét és megkezdi a „Nouvelle Heloïse”-t.

Közben, 1754-ben a katolikus vallástól, melyet ifjúkorában vett fel, ismét visszatér a kalvinizmushoz és ugyanakkor visszanyeri a hazájával folytatott küzdelmek közepett elveszített genfi polgárjogot. Ez utóbbi két tényező sokkal kevésbé csak formális elem Rousseau életében, mintsem hinnők. Láttuk, hogy a genfi köztársaság mennyire inspirálta őt az ő államfilozófiai ideáljainál. Hogy pedig a kalvinizmus mennyire közel állott ahhoz a vallásfilozófiai ideálhoz, melyet természetes vallásként hirdetett, az kiderül különböző vallásfilozófiai irataiból, nevezetesen pedig a párisi érsekkel folytatott polémiából és Voltairehez írott leveleiből.

Igen érdekes a Kanttal újabb párhuzamot engedő témája Rousseau-nak az örök békéről szóló kis tanulmánya, melyet természetesen szintén csak oly társadalomban tud elképzelni, mely számot vet az ember naív természeti szükségleteivel, mely kiküszöböli a barbár harcokra vezető magántulajdont és amelyben a természetes vallás uralkodó.

Legérettebb és őt legjobban megvilágító művei élete végén keletkeztek. Ezek között is a magányos sétáin való álmódzásai és önmagával foglalkozó dialógusai a legkiválóbbak, melyek örök-szép termékei az önmegfigyelésnek, az önismeretnek és az önnevelésnek.

Ha filozófiai terminológiákat akarnánk Rousseauval a problémával szemben alkalmazni, ha filozófiai skatulyázásokat akarnánk Rousseau rendszerével végezni, úgy erre bő alkalmunk lenne. Nevezhetnők a naturalizmus apjának, az individualizmus megalapítójának, a pragmatizmus első hirdetőjének, a kultúrértékelés alapvető filozófusának és sok egyébnek. Rousseau azonban mindennél többet érdemel. Az ő számára a világ nem volt lezárt kör, mint a legtöbb filozófiai szisztematikus részére, hanem egy tárva nyílt, óriási lehetőségekkel telt világ, melynek minden jelenségével szemben szíve és agya nyitva volt. Egy egészséges, józan pluralizmus az, mellyel ő a világot nézi. Nem célja rendszereket alkotni és ha ez akarata ellenére is történik, úgy ez annak tudható be, hogy egész egyéniség volt, aki mindenre ráütötte bélyegét, amihez csak hozzányúlt. Amihez pedig ő hozzányúlt, az mind csupa életbevágó kérdés volt, mely még a mai napig is várja a megoldást. Ez az oka annak, hogy Rousseau-nak, a nagy kezdeményezőnek oly számos folytatója akadt, a nélkül, hogy egyetlenegy befejezője akadt volna. Ez az oka annak is, hogy Rousseau, a probléma a mai napig sincs megoldva. A ma filozófusai, mindannyian, akik a kultúra problémáját a legvitálisabb problémának tekintik, folytatói Rousseau-nak. Egyesek új kérdésekkel, új perspektívákkal gazdagítják és komplikálják a kérdéseket, mások levezetik azokat a természeti jelenségek nagy komplexumába, ahol azok felolvadnak. Mert Rousseau között és közöttük ott van a nagy természettudományos kultúra a maga szédületes eredményeivel, a maga erőteljes és ellentmondást nem tűrő törvényszerűségeivel, melyek oly erősen állanak, mint maga a tárgyat képező anyatermészet és — tegyük hozzá — mint annak fanatikussai, kiknek egyik leghatalmasabbja, egyik legerősebbje és legtermékenyítőbbje Jean Jacques Rousseau volt.

A KIVÁNDORLÁS PROBLÉMÁJA ÉS A MUNKANÉLKÜLISÉG MAGYARORSZÁGON*

A magyarság kivándorlása Amerikába, mint tömegjelenség, a múlt század 70-es éveiben vette kezdetét. Bár már azelőtt is észlelhetők voltak a kivándorlás egyes esetei, ezek azonban lényegüket tekintve nem függtek össze jelentős mértékben az ország szociális és gazdasági helyzetével. Inkább politikai jellegű emigráció volt ez, következménye a 48-as szabadságharcnak, és inkább egyéni, mint szociális okokból jött létre. Ha eltekintünk ezektől a kezdeti jelenségektől és a magyar kivándorlást gazdasági összefüggéseiben vizsgáljuk meg, azt észleljük, hogy ez abban a mértékben nőtt, amilyen mértékben az agrár-alapra épült magyar állam fejlődött.

A magyar nemzeti állam, amely gazdaságilag főleg a nagybirtokra támaszkodott, nem kerülhette el, hogy olyan országgá váljék, ahol „a bérek alacsonyok és nagy az adó”. Ez olyan tény, amely mindazokban az országokban észlelhető, amelyekben a feudális mezőgazdaság az ipar kárára terjeszkedik. Bár ez a tény a tömegek kivándorlását minden tekintetben igazolja, mégis kérdéses, miben állt az Egyesült Államok különös vonzóereje és hogyan jutott ez Európa népeinek tudomására? Hogyan történt, hogy a magyar Kárpátok nehézkes írástudatlanjai kimerészkedtek a nyílt tengerre? A problémának ez a része aligha oldható meg csupán azzal, hogy elmélyedünk a magyar viszonyok tanulmányozásába. Ismernünk kell azt a távolhatást is, amelyet Amerika a távolból a magyar néplélekre gyakorolt. Alig érthető, milyen csoda tette lehetővé, hogy az a magyar paraszt, aki a szomszéd várost is alig ismeri, aki leküzdhetetlen bizalmatlansággal viseltetik

* Megjelent: Weltwirtschaftliches Archiv. Jena 1913, II. köt. 2. füzet, „Das Auswanderungsproblem und die Arbeitslosigkeit in Ungarn” címmel.

minden ipari és kultúrberendezéssel szemben, ilyen könnyű szívvel szánta rá magát a kivándorlásra.*

A magyar kivándorlás mindkét előfeltétele: a gazdasági nyomor az országban, és a csodás amerikai gazdaságról, valamint az ottani munkalehetőségekről szóló hírek egyaránt hatottak. A magyar tömegkivándorlás tengerentúli előfeltétele akkor keletkezett, amikor az amerikai nép erejének tudatára ébredt és a kezdeti gyarmatokból és településekből hatalmas államot alkotott. Bár egy tengerentúli világhatalom fejlődéséhez szükséges objektív tényezők, mint: termőföld, bányák, a természet különböző kincsei nem hiányoztak, a személyes tényező, a munkaerő, amelynek mindezeket a kincseket napfényre kellett hoznia, hiányzott. Köztudomású, hogyan szerezte meg ezt a tényezőt az Egyesült Államok Európa népeinek bevonásával. Értettek ahhoz, hogy az európai kontinens túlnépesedett országainak lakóit magukhoz édesgesség és segítségükkel mérhetetlen gazdagságot hozzanak létre.

* A magyar kivándorlásnak, amely az utolsó tíz évben feltűnő méreteket öltött, meglehetősen széles irodalma keletkezett, amely a legkülönbözőbb szempontok figyelembevételével taglalta ezt a jelenségében egyre növekvő kérdést. Nemcsak a két, ebben a kérdésben érdekelt ország: az Egyesült Államok és Magyarország azok, amelyek a kivándorlás kérdésének irodalmát gazdagították: e kérdés bibliográfiájában több német és francia művet is találunk, amelyek a magyarok Amerikába való kivándorlásának speciális kérdésével foglalkoznak. Az utóbbiak közül e helyen a következőket említjük:

J. Bunzel: Das neue ungarische Auswanderungsgesetz. (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. 1903. VI.)

R. Chélard: Emigration hongroise et panslavisme américaine: comment les hongrois deviennent russes en Amérique. (Science sociale 1901. X.)

Josef Diner-Dénes: Auswanderung und Einwanderung in Ungarn. (Die Neue Zeit 1907. S. 621—34.)

R. Gounard: L'émigration hongroise. (Questions diplomatiques et coloniales. Paris 1907. p. 26—34.)

Joseph Majláth: L'émigration hongroise. (Revue économique internationale. Vol. 2, Juin 1905, p. 480—511.)

Alexis Bolgár: L'émigration. (La Hongrie Contemporaine et le suffrage universel. Edition spéciale française du „Huszadik Század”. Le Vingtième Siècle. Paris, Giard et Brière, p. 57—63.)

Leopold Caro: Die Statistik der österreichisch—ungarischen und polnischen Auswanderung nach den Vereinigten Staaten von Amerika.

Richard Schroft: Die österreichisch—ungarische überseeische Kulturarbeit und Auswanderung. Wien 1894.

Hans Schwegel: Die Einwanderung in die Vereinigten Staaten von Amerika. (Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung.)

Ernst Franz Weisl: Die ungarische Auswanderung (Österreichische Rundschau 1907, S. 161—64.)

Ha Nyugat- és Északeurópa népeit a munkalehetőség vonzotta, úgy Dél- és Keleturópa lakóira — az utóbbiak között a magyarokra is — a mesébeillő jólét híre hatott, annak a híre, hogy már jó néhány vállalkozókedvű kivándorló gyorsan meggazdagodott; ezeket a híreket az Egyesült Államok kormányai minden irányban terjesztették, mindenféle ügynökök ügyesen propagálták és e híreknek lassanként mind inkább hitelt is adtak. Ezek a hírek a magyar népben szükségszerűen ugyanolyan érzelmeket váltottak ki, mint az oroszokban, a lengyelekben és a késői agrarizmus egyéb áldozataiban. És mint ezeknél, úgy a magyaroknál is kedvezett a csábításnak a belső helyzet visszássága: a munkaalkalom hiánya, drágaság, adóteher és egyéb repulzív tényezők.

Ez a két indító ok: az anyaország taszító és az Egyesült Államok vonzóereje közelebbi vizsgálatot érdemelnek, így ezeket egyenként fogjuk megfigyelni. Vegyük mindenekelőtt a magyar kivándorlási statisztikát, amely a következő adatokkal szolgál:

1875-ben a kivándorlók száma	1 065
1880 „ „ „ „	8 766
1890 „ „ „ „	28 745
1895 „ „ „ „	19 757
1900 „ „ „ „	54 080
1901 „ „ „ „	71 474
1905 „ „ „ „	170 430
1906 „ „ „ „	178 170
1907 „ „ „ „	209 169
1908 „ „ „ „	49 365
1909 „ „ „ „	129 337
1901 „ „ „ „	11 990*

Melyek tehát azok az okok, amelyek ezt a rendkívül nagy magyar kivándorlást megmagyarázzák? Ha erre a kérdésre feleletet keresve azokat a rendelkezésre álló statisztikai adatokat vizsgáljuk, amelyek a huszadik század első évtizedének gazdasági és szociális viszonyaira vonatkoznak, úgy olyan sötét kép tárul elénk, hogy egyszerűen meg tudjuk érteni a magyar nép menekülésszerű kivándorlását.

* A kikötői statisztika adatai alapján

Ez a statisztika ugyanis sajnálatos kulturális és szociális elmaradottságot mutat. Azt mutatja, hogy a lakosság 2/3 része mezőgazdasági foglalkozásokat űz és így a városok elég nyomorúságos kulturális életet élnek. Az összlakosság fele, mintegy 10 millió lélek vérbeli nincstelen, s ez a körülmény már önmagában eléggé jellemzi az ország gazdasági helyzetét. Ugyanezt támasztja alá a földbirtok eloszlására vonatkozó statisztika is, amely azt mutatja, hogy az összes földbirtokosok nagyobbik fele a megművelt területnek csupán 1/16-odát birtokolja, míg a nagybirtokosok 0,09%-a a művelésre alkalmas összterület 31,19%-ával rendelkezik. 1945 nagybirtokosnak 7 451 640 hektár földje van, a művelhető földnek 33,54%-a pedig holtkézi birtok.*

Mint már említettük, számszerint a vérbeli nincstelen van túlnyomó többségben. De ez a réteg képtelen arra, hogy az országnak anyagi alapot biztosítson, mert maga is a legnagyobb bizonytalanságban él. A mezőgazdasági munkások évi átlagbére 400—500 korona, a gyári munkásoké 500 korona, így a munkásság állandóan a nagyon alacsonyan megszabott létminimum és a nyomor bizonytalansága közt tengődik. Ez a nyomor még állandóan fokozódik a kisparasztság proletarizálódása folytán, amely az egyedül őt sújtó rettenetes adóterhet nem bírja. Ezen visszás állapotokból származnak mindazok a pusztító szociális következmények, amelyek az egész ország helyzetét aláássák. Ilyen kórtünet a kivándorlás is.

Nem természeti adottságok, hanem szociális okok azok, amelyek a magyar kivándorlást elősegítik. Mert „ez az ország természeti kincsekben egyike Európa leggazdagabbjainak, kiválóan gazdag televényföldben, vasércben, szénben, foszforban és sóban, vegyi anyagokban, erdőkben és a gazdasági élet minden erőforrásában. Értelmes, dolgozó, józan lakossága van. A világ egy népére sem kellene ráutalva lennie . . . Szinte arra volna predestinálva, hogy a modern kultúra és az emberi haladás gyújtópontja és terjesztője legyen Kelet- és Dél-Európában. És ez a nép mégis kultiválatlan. A fele alig tud írni és olvasni . . . De minden fejlődésre való törekvés elbukik egy mindenható osztály hatalmát védő intézményeivel szemben. Még ma is teljes erővel uralkodik a feudális nagybirtok . . . csak a formája változott.”* A repulzív okok ilyen

* Ezeket a statisztikai adatokat Rác Gyula: *L'état économique et social de la Hongrie au vingtième siècle* (La Hongrie et le suffrage universel p. 3—57) c. művéből vesszük.

* Lásd Rác fent említett művét.

tömege mellett az attraktív okoknak nem kell túlságosan hatékonyaknak lenni ahhoz, hogy a tömegeket magukhoz csalogassák. Már a kivándorlók első híradásai is lavinaként hatottak a nélkülöző magyar proletárookra. A lavina megindult és azt a nagy vérvesztéséget idézte elő Magyarországon, amelyre a fenti statisztika utal.

*

Melyek a céljai és a reményei a magyar kivándorlóknak? Csak egy töredékük hagyja el az országot azzal a szándékkal, hogy örökre búcsút mond neki. Ezek az ipari munkásság kis rétegéhez tartoznak, akiknek a nagyon fejlett ipari országokban sokkal több lehetőségük van arra, hogy munkaerejüket kifejthessék, mint a kis, agrár, ipari fejlődéstől távolálló anyaországban. A kivándorlók túlnyomó többségét kisparasztnak és mezőgazdasági munkások képezik, akiknek az a legfőbb törekvésük, hogy néhány évig Amerikában maradva, keresetük egy részét félretegyék és ezzel a megtakarított pénzzel tehermentesítsék kis földesekjüket, vagy — ahol még ez sincs — éveket tartó nehéz munkával és nélkülözéssel annyit takarítsanak meg, hogy hazájukban biztosítsanak saját földjükön nyomoruságos megélhetést. Ez a cél azonban csak társadalmilag rendkívül káros módon valósítható meg. Ezek: 1. Bármilyen munka vállalása bármilyen feltételek mellett. 2. Megbékülés a nagyon alacsony életszínvonalal, amely igénytelenség a kivándorlónak nem esik nehezére, de az új környezetben nem hat előnyösen. Az első esetből az következik hogy a magyar kivándorlók nem folytatják régi, megszokott foglalkozásukat, mert az Egyesült Államok belterjes mezőgazdaságában használhatatlanok és így főleg napszámosmunkát végeznek, még pedig oly alacsony bérért, amelyet amerikai munkás csak végső esetben fogadna el. De az, hogy lenyomja a munkabért, nem egyetlen következmény, amely a magyar kivándorlót az amerikai viszonyok rosszabbodásában terheli. Előfordul, hogy azok, akik el vannak szánva bármilyen munkát vállalni, sztrájktrófké lesznek és nem kitaláltak azok a hírek, amelyek időnként amerikai és magyar munkások harcáról szólnak, amikbe néhányan el is pusztulnak.

Amerikában még a legalacsonyabb bér is olyan óriási a magyar bérekhez képest, hogy a kivándorló magyar, ha folytatja megszokott életmódját, néhány év alatt összegyűjt annyi pénzt, hogy céljait meg tudja valósítani. De épp az életmódja, az igénytelensége az, ami gyűlöletes az amerikai szemében, és ehhez még az

a körülmény is járul, hogy a magyarok nem Amerikában költik el az ott szerzett pénzt, és ezzel az országot pénzügyileg jelentékenyen károsítják. Főleg válságos időben hat kínosan ez a tény, amikor ezek az „undesirable citizens”^{*} a legnagyobb pénzhiány idején megrohanják a pénzügyintézeteket és kiveszik betétjeiket, elhagyják az országot, hogy a prosperitás első jelére újra visszatérjenek. A fentebb vázolt kép persze csak a szervezetlen munkásokra és törpebirtokosokra vonatkozik, de a kivándorlók túlnyomó többségét ezek képezik. A szervezett munkás mindenestre fel fogja keresni az új hazában is osztályszervezeteit, kapcsolatba fog ezekkel lépni és így védve lesz attól, hogy osztálya érdekeire károsan hasson. A többség azonban, ha ugyan nem kerül sztrájktrőket toborzó ügynökségek karmai közé, honfitársai külföldi intézményeit, kétes egyesületeit fogja felkeresni. Gyakran előfordul, hogy tisztességtelen egyének kezébe kerülnek, akik kiszipolyozzák és azután az utcára teszik őket. Nem szórványosan, hanem nagyon is gyakran láthatók az Egyesült Államok nagyvárosaiban az elkallódott áldozatai ezeknek a kevésbé ellenőrzött intézményeknek, amelyek a tengerentúli magyarok körében egyaránt képviselik a magyar földbirtokosok és az amerikai kapitalisták érdekeit és éppúgy előmozdítják a visszavándorlást, mint a sztrájktrőést. A kivándorlók nagy részének rokonok vagy ismerősök adnak szállást. Ezek szereznek neki alkalmazást valamely bányában vagy gyárban és gondoskodnak arról is, hogy keresetük egy része ellátásuk fejében nekik jusson, vagy pedig maga a munkaadó az, aki saját telepén fosztja ki a rosszul fizetett „fellow-countrymen”-eket^{**} azzal, hogy kényszeríti őket, hogy az ő üzletében vásároljanak, az ő kocsmájába járjanak, nála legyenek „board”-ban^{***} stb. s ezeket a szolgáltatásokat szintén jól megfizetteti. Ez a fajta munkás megteremti saját kolóniáját. Hasonló módon jönnek létre nagyvárosokban a magyar negyedek, valamint egész falvak is, amelyek minden tekintetben az óhazára emlékeztetnek. Nemcsak a magyar viselet az, amit a hazafias buzgalmukban megtartanak, hanem magyar templomok magyar lelkészekkel, magyar kocsmák és magyar ügyvédek emlékeztetnek a hazai kultúrára. Hogy jóindulatú honfitársaik önző érdekeit kielégíthessék és saját céljaikat is szolgálják, ezek az emberek kénytelenek a legcivilizáltlanabb és legegészségtelenebb körülmények között élni: néha

* Nem kívánatos polgárok (Szerk.)

** Honfitárs (Szerk.)

*** Ellátásban (Szerk.).

20-an is alusznak egy nem túl nagy helyiségben, amely soha sincs szellőztetve, mert az éjjeli munkás reggel hatkor sorstársa még meleg ágyába fekszik, amelyet az épp most hagyott el. A magyar átlag-bevándorló napi 12—14 órát dolgozik itt, olyan munkát végezve, amelyet az utolsó néger is visszautasítana, oly bérért, amelyet aligha mernének egy amerikai polgárnak felajánlani — és mégis még mindig sokkal jobban él, mint hazájában. Nem csoda, ha Amerikában lenézik, mert sohasem nő ki környezetéből és nemcsak hogy nem válik részesévé a fejlettebb amerikai kultúrának, hanem annak terjedését is akadályozza.

Néhány évvel ezelőtt még azzal vigasztalták magukat Magyarországon — látva a kivándorlás pusztításait —, hogy a kivándorlás csak a nemzetiségek, főleg a szlávok közt pusztít, míg a volta-képpen uralkodó fajt, a magyart megkíméli. Csak az ország szegényebb, északi részének lakói azok, akik menekülnek, vigasztalták magukat a magyar politikusok, a gazdag Alföld józan magyar népe azonban marad és megél két keze munkájából. Ez azonban csalóka önámításnak bizonyult: mert még a híres Bánátból, az ország legtermékenyebb részéből is ijesztő mértékben özönlenek a hamisítatlan magyarok Amerikába. Hogy a kivándorlás erről a vidékről mennyire növekedett, az a statisztikai adatokból derül ki, amelyek szerint Bács-Bodrog megyéből

1899-ben	32
1900-ban	168
1901-ben	422
1902-ben	3552

személy vándorolt ki. 1906-ban ebben az egy megyében a kivándorlók száma már 5580-at tett ki. Ugyanebben az évben Temes megyét 5358, Torontál megyét 11498 személy hagyta el. Két másik tősgyökeres magyar megye ugyancsak óriási kivándorlási számokat tüntet fel, így Szabolcs megye, amely 4839 és Szatmármegye 3801 lélekkel szerepel az 1906-os év kivándorlásában.*

Mialatt az ország ezen részéből csak egy — hogy úgy nevezzem — elsősleges kivándorlás van folyamatban, addig az ország más részeiben már a visszavándorlók kivándorlása folyik. Ezen kerületek

* Az 1907/8-as amerikai gazdasági válság után egy időre szünetelt a kivándorlás. De 1910-ben Bács Bodrog megyében máris 3695-öt, Temes megyében 3291-et, Torontálban 6311-et, Szabolcsban 2390-et és Szatmárban 2055-öt tett ki a kivándorlók száma.

többségében a hatóságok már évek előtt rámutattak arra, hogy vannak községek, amelyeknek egyidejűleg valamennyi katonaköteles polgára Amerikában van, továbbá vannak olyan községek, amelyeknek valamennyi felnőtt lakosa legalább egyszer volt már Amerikában, és onnan visszatértek, sőt nemrégiben jelentették, hogy Bihar megye egyik községében a férfiak kivándorlása olyan méreteket öltött, hogy férfi lakosság hiányában a községi hivatalokat nőekkel voltak kénytelenek betölteni. Az utóbbi években egyáltalán nem ment ritkaságszámba, hogy a kivándorló családfő röviddel azután, hogy az országot elhagyta, a családját is kihozatta. Ezek a családok többnyire állampolgárságot szereznek Amerikában és elvesznek a haza számára. Ez a körülmény is, valamint a mindinkább elharapódzó kivándorlás az áldott Alföldről, valamint a visszavándorlók újabb kivándorlása, mint később látni fogjuk, azt mutatja, hogy azok a célok, amelyeket a kivándorlók maguk elé tűznek, csak nagyon kis mértékben valósulnak meg. Még azoknál is, akik az állandó letelepülés szándékával térnek vissza, lehetetlenné teszi ezt egyrészt az élelmiszerek folytonos drágulása, másrészt az uzsora, amit a földdel űznek. Így állt elő az a helyzet, amely nagy mértékben megnövelte a kivándorlóknál a repulzív okokat.

Egyúttal azonban az Egyesült Államok attraktív tényezői állandóan kevesbedtek. Úgy folytonosan, mint időlegesen ható körülmények oda vezettek, hogy az Egyesült Államok olyan bevándorlási politikára kényszerültek, amely az európai proletariátus számára mind kilátástalanabbá teszi, hogy életszínvonalán Amerikába való kivándorlás útján javítson.

A magyar bevándorlók nagy mértékben hozzájárultak azoknak az állapotoknak a kialakulásához, amelyek az Egyesült Államokat az utóbbi évek bevándorlási és honosítási törvényeiben megnyilvánult védelmi harcra kényszerítették. Mindazoknak a bajoknak a kiindulópontjaként, amelyek alatt az amerikai gazdaság az utóbbi időben szenvedett, a földárak emelkedését tekintették, ami egy állandó mezőgazdasági válsághoz vezetett. Kezdetben a mezőgazdák úgy akarták a keleti agrárkrízis okozta gabonajövedelem-kiesését pótolni, hogy egyéb mezőgazdasági ágak művelésébe kezdtek; de idővel ez is mindinkább csődöt mondott, mert az elsőrangú, nagyobb tőke nélkül megművelhető földek lassanként kimerültek. Ehhez járult, hogy a földárak emelkedése általános proletarizálódáshoz vezetett, és a földművelők fiatalabb családtagjai arra kényszerültek, hogy városokban, gyárakban,

keressenek alkalmazást. Mivel azonban a bevándorlás folyton nő, az ipar sem képes ezt a tartaléksereget teljesen foglalkoztatni. De még a magas földárakat is, mindeme bajok kiindulópontját, végeredményben a mértéktelen bevándorlás okozta, minthogy annak következtében az a szabad földterület, amely azelőtt Amerika gazdasági életének bizonyos mozgékonyt köleszött, most teljes egészében el van foglalva, ami számos vagyontalan mezőgazdát akadályoz abban, hogy ezen termelési ággal foglalkozzék.

De az amerikaiak éles szeme nem siklott el azok mellett a bajok mellett, amelyeket az utolsó évek bevándorlásai, de különösen Dél- és Keleteurópa népeit az országnak okoztak. Walker, az amerikai bevándorlási bizottság elnöke már egy évtizeddel ezelőtt megjegyezte: „Egy értelmes polgár sem nézheti súlyos aggodalom nélkül, miként tolakszik be társadalmi, gazdasági és politikai életünkbe a mi fogalmaink szerint szegénytelen alacsony szinten álló idegen parasztság tömege... Ezek elzüllött fajták elzüllött emberei, akik a létért való nagy küzdelemben a legteljesebb és legsúfosabb bukást képviselik...”

Ez az ítélet különösen keserűen hangzik a magyar körülményekre vonatkozólag, és az sem tagadható, hogy azok az okok, amelyek Magyarországon ehhez az óriási kivándorláshoz vezettek, jelentékenyen hozzájárultak ahhoz a visszás helyzethez, amely az amerikai állapotokat napról-napra tarthatatlanabbá teszi. És épp oly elkerülhetetlen az is, hogy mindazok a rendszabályok, amelyeket az Egyesült Államok eme néptömegek beözönlése ellen fogantatottak, vissza ne hassanak a magyar viszonyokra. Oda jutottunk, hogy az állami beavatkozás szükségessé vált úgy magyar részről egy kivándorlási politika, mint Amerika részéről egy bevándorlási politika formájában, és bár az utóbbi nem kizárólag a magyar kivándorlást érinti, ebben az irányban is jelentékenyen hozzájárult a helyzet kiegyensúlyozásához.

Már az Egyesült Államok 1903. március 3-iki bevándorlási törvényének vannak egyes részei, amelyekben világosan felismerhető az európai bevándorlók kirekesztését célzó törekvés. Ez a törvény úgy személyi mint tárgyi vonatkozásban olyan korlátokat léptet életbe, amelyek távol vannak az Egyesült Államok demokratikus programjától és az ezt éltető szabadságeszmétől, és nemcsak a gazdasági szempontból ártalmas elemeket, hanem a bevándorlók egyéb kategóriáit is, mint pl. epileptikusokat, anarchistákat és sok egyébbet a bevándorlásból egyszerűen kizárják. Ezek az óvintézkedések azonban keveset használtak: a bevándorlás

folytatódott és nem csökkent a kívánt mértékben. Így jött létre az 1907. évi „Immigration Law”*. Ebben a törvényben határozottan felismerhető az az irányzat, amely a munkaerőt, mint árut kívánja védeni. Ez az irány főképp a „contract laborers”*** elleni intézkedésekben mutatkozik, vagy a törvény szavai szerint : „Who have been induced or solicited to migrate to this country by offers or promises of employment, or in consequence of agreements, oral, written or printed, express or implied, to perform labor in this country, of any kind, skilled or unskilled ; those who have been within one year from the date of application for admission to the United States, deported as having been induced or solicited to migrate as above described ; any person whose ticket or passage is paid for with the money of another, or who is assisted by others to come . . .”****

A szigorú büntetések, amelyek a törvény ellen vétőket sújtják és a szigorú rendelkezések, amelyek a törvény végrehajtásáról gondoskodnak, kellőképp bizonyítják, hogy nem csupán törvényhozói formalitásról van szó, hanem komoly lépésről egy elzárkózó bevándorlási politika felé. Közben az 1907-es pénzügyi válság is hozzájárult a helyzet javulásához, minthogy annak folytán csökkent ugyan a bevándorlás, ha nem szűnt is meg. A magyar kivándorlás azonban ez alatt az idő alatt sem szünetelt. Elképzelhető, mit jelent egy csapásoktól sújtott országnak, ahol több mint 10 millió bennszülött, férfi, nő és gyermek nem juthatott kenyérhez, újabb éhes tömegek beözönlése. Teljesen érthető tehát, ha ezen tények láttára a bevándorlás további megszigorítását követelték. Így lépett előtérbe az a követelés, amely a bevándorlást a leghathatósabbban, de a legantidemokratikusabb módon korlátozza : vagyis intellektuális feltételek megkövetelése. Az Egyesült Államok zervezett munkássága az, amelyet önfenntartási ösztöne erre a lépésre kényszerít. Az Amerikai Munkásszövetség kongresszusa Denverben erre vonatkozólag a következő határo-

* Bevándorlási Törvény (Szerk.)

** Szerződött munkás (Szerk.).

*** „Mindazok, akiket alkalmazás ígéretével vagy ajánlatával vettek rá vagy beszéltek rá arra, hogy ebbe az országba vándoroljanak, vagy olyan, szóban, írásban vagy nyomtatva kifejezett megállapodás következtében kifejezetten vagy magától értetődően bármely szak- vagy szakképzetlen munkát végezzenek ebben az országban ; mindazok, akik az Egyesült Államokba engedélyezett kérvényük keltétől számított egy éven belül a fent leírt módon, ígéret vagy ajánlat folytán vándoroltak ide ; minden személy, akinek jegyét vagy útiköltségét mások pénzével fizették vagy akinek mások segítettek . . .” (Szerk.).

zatot fogadta el: „Whereas the illiteracy test is the most practical means for the restricting of the present immigration of cheap labor, whose competition is so ruinous; therefore be it resolve, by the Denver convention of the A. F. of L., that we earnestly beseech and petition Congress to enact the illiteracy test into law...”* Ha az Egyesült Államok törvényhozása eleget tesz ezeknek a követelményeknek, ez többet segít a magyar kivándorlási politikának, mint a magyar törvényhozás eddigi rendszabályai.

A magyar kivándorlási politika alap gondolata az, hogy egy jogállamnak sem szabad a kivándorlást akadályozni vagy megtiltani. Ezzel a liberális elvvel szemben áll azonban az a tény, hogy a kivándorlás valamennyi osztálynak és magának az országnak is mérhetetlen károkat okoz. De főleg a nagybirtokosok, az uralkodó réteg érdekei szenvednek súlyos károkat a munkaerő kivándorlása folytán, ami megmagyarázza azt, hogy a fenti szempontot nemcsak a kivándorlási törvényhozásban, hanem egyéb szociálpolitikai törvényeknél is gyakran figyelmen kívül hagyták. De sem az erőszak, sem a szociálpolitika nem tesznek feleannyit sem a kivándorlás ellen, mint az amerikai kapitalizmus időleges válságai. És most Magyarország számára új probléma merül fel, amely abból adódik, hogy az amerikai kikötőket lezárták a magyar lakosságfelesleg előtt: a kivándorlás jelentékenyen megcsappan, anélkül, hogy annak okait megszüntették volna; felvetődik tehát a kérdés, vajon hova fog ez az állapot vezetni, amelyet Magyarországnak úgy a radikális mint a reakciós elemei egyaránt óhajtottak, amelyhez azonban nem saját erejük, hanem Amerika átmeneti legyengülése segítette őket.

E helyzet következtében mindenképpen előtérbe jut egy kérdés, és pedig a munkanélküliség kérdése. Ha a kivándorlás és a munkanélküliség összefüggését akarjuk megvilágítani, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy Magyarországon a munkanélküliség túlnyomórésztben specifikus és időleges, amely természetesen együttjár az ország túlnyomóan mezőgazdasági jellegével. A magyar munkásság nagy többségét kitevő mezőgazdasági munkás idénymunkás, aki az idénynen túl munkanélkülivé válik. A munka idejére eső csekély bére nem teszi lehetővé, hogy megtakarítással

* Miután az írástudatlanság vizsgálata a legcélravezetőbb módja annak, hogy a versengés folytán oly káros jelenlegi olesó munkaerőbevándorlást korlátozzuk, az A.F. of L. denveri gyűlése elhatározta, hogy felkéri és beadvánnyal fordul a Kongresszushoz, hogy az írástudatlansági vizsgálatot törvénybe iktassa...” (Szerk.).

vagy egyéb módon gondoskodják az akaratlan munkanélküliségben eltöltött évszakokról. Így az orvoslás egyetlen módja kivándorolni Amerikába, ahol az amerikai közvélemény szerint farmmunkások nagy tömegei még ma is nyerhetnek egész évre alkalmazást. És ha ez a feltevés hamisnak bizonyulna is, tény az, hogy a kivándorló mezőgazdasági munkások Amerikában állandóbb és jobban fizetett munkát kaphatnak, mint hazájukban.

Ennek a ténynek azonban Magyarországon időről-időre komoly munkáshiány volt a következménye. Ez a munkáshiány természetesen azonnal megszűnik és munkanélküliség áll be, mihelyt csökkennek a kivándorlási lehetőségek. Amikor 1907 őszén és 1908 tavaszán az amerikai válság következtében Magyarországra nagy visszavándorlás indult meg, a magyar kormány mindent elkövetett, hogy a hazatérőket hazájukban munkához juttassa. A kormányt eme törekvésében a társadalom valamennyi rétege támogatta. A munkáshiány fokának megállapítására ez volt Magyarországon a legjobb alkalom.

A lehető legnagyobb, és a tényleges szükségleteket csaknem meghaladó erőfeszítéssel sikerült a következő munkaalkalmakat teremteni :

Bányászok számára	4 254
erdőmunkások számára	17 488
mezőgazdasági munkások számára	13 392
cselédek számára.....	6 312

Összesen 41 446

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezek a számok egy nagyszabású hivatalos és társadalmi akció eredményei; sok munkaadót hazafias és humánus indokok késztettek munkaerők alkalmazására. Ez a munkaadók nyilatkozataiból derül ki. De még akkor is, ha a bejelentett 41 446 munkalehetőség a tényleges szükségleteknek felelt volna meg, ez akkor sem lett volna elegendő ahhoz, hogy az összes visszavándorlókat, akiknek a száma 65 590-et tett ki, foglalkoztathassák.*

Világos tehát, hogy a kivándorlás szelepe nélkül Magyarországon szörnyű munkanélküliség várható: de épp oly világos az is, hogy a kivándorlási lehetőségek csökkenésével a kivándorlás

* Lásd: Kertész miniszteri tanácsos tanulmányát: A kivándorlás szabályozása. Budapest, 1910 17. l.

nem lesz egyéb, mint a munkanélküliek nemzetközi cseréje. Ez a felismerés pedig szükségszerűen maga után kell hogy vonja a kivándorlás rendezését, helyesebben a világpiac rendezését a munkaerő mint áru szempontjából.

Nyilvánvaló, hogy egyes országok egyes törvényei, de még két ország mint a fent említett esetben Magyarország és az Egyesült Államok egymást kiegészítő törvényhozásai sem képesek a bajt orvosolni. Mert ha egyik ország megszigorítja bevándorlási politikáját, akkor egy másik országot fog a munkanélküliek tartalék-seregének fölöslege sújtani. Ha viszont egy olyan országban, amely mérsékelt munkaalkalmakkal rendelkezik, szigorú kivándorlási törvényt foganatosítanak, úgy a munkanélküliek száma a végtelenségig növekszik.

Ebben a tekintetben nagyon tanulságos a magyar kivándorlási törvény, kövessük tehát fejlődési folyamatát :

A magyar kivándorlási törvények története a következőkben foglalható össze : Az első idevonatkozó törvényt 1881. április 25-én terjesztették a magyar parlament elé. Ez a törvény a kivándorlási ügynökségekre vonatkozott, és azon az elven alapult, hogy csak olyan egyének köthetnek kivándorlókkal szerződést, akik erre a belügyminisztertől engedélyt nyernek. Bár ez a javaslat törvényerőre lépett, rendelkezéseit soha nem hajtották végre, abban a hiú reményben, hogyha nem engedélyeznek ügynökségeket, akkor kivándorlási szerződések sem jönnek létre és így nem lesz kivándorlás sem. A tapasztalat hamarosan nagyon szembeszökően bizonyította, milyen hamis volt ez a következtetés. Mert ha az említett javaslat indokolásában még büszkén állíthatták, hogy az állandóan fokozódó kivándorlás miatt már akkor hangoztatott panaszok túlzottak, az egyenesen ijesztő statisztikai adatok láttára azonban lassanként már nem zárkozhattak el az elől a tény elől, hogy a gyorsan növekvő kivándorlás az ország némely vidékét a legnagyobb veszéllyel fenyegeti.

A Központi Statisztikai Hivatal által ismételt hangoztatott az az állítás, hogy a népesség tényleges növekedése a magyar népesség természetes gyarapodásától azért marad el, mert a kivándorlás ezt már észlelhető százalékkal csökkenti, mindinkább nyert jelentőségében, annál inkább, mert túlnyomó részben keresetképes személyek hagyták el a hazát, hogy idegen országokban új otthon alapítsanak.*

* Lásd : „Pester Lloyd” 1902. december 17. Reggeli lap.

Ez az érezhető hiány vezetett az 1903-as törvény megalkotásához. De még ez a törvény sem áll azon az alapon, hogy a kivándorlást megelőzze, hogy az okokat profilaktikusan megszüntesse, hanem a kivándorlás megnehezítésének elvét követi. Ezt a célt szolgálta az útlevelügy egyidejű rendezése és a határrendőrség létesítése.

Az 1903-as kivándorlási törvény alap gondolata az, hogy gazdasági és politikai szempontból az államnak minden kivándorlás hátrányos. Ezért az állam a kivándorlást a lehetőségig korlátozni és egyidejűleg irányítani akarja. „A javaslat — így fejtette ki az előadó a parlamentben — arra törekszik, hogy megakadályozza a kivándorlást oly országokba, ahol a kivándorlók vagyona és egészsége veszélyeztetve van.”

A javaslatot még az ellenzék is a legmelegebben fogadta. Vezérszónokuk azt úgy jellemezte, mint „egy nagy társadalmi baj orvoslásának kezdetét, amely baj fő oka a nyomor s ezért viszont elsősorban a kormány rossz gazdaságpolitikája a felelős”. De a kormánypárt részéről is elismerték, „hogy a magyar társadalom gazdasági irányának egyoldalúsága az, amely a közállapotokat veszélyes irányban befolyásolja és visszahat a kivándorlásra”. Ezen csak úgy lehetne segíteni, ha a nagybirtokosoknak sem derogálna, hogy iparral és kereskedelemmel foglalkozzanak, ha a hitbizományok és a holtkezi birtokok idegenítési tilalmát megszüntetnék és ezen birtokok egy részén ipartelepeket létesítenének.”*

Már ezalkalommal szavá tették, hogy a munkaerő mérhetetlen csökkenése nemcsak a magyar ipar fejlődését bénítja meg, hanem a már meglévő ipar is külföldi munkaerő segítségére szorul. Rávilágítottak a mezőgazdaságban uralkodó munkáshiányra is és még azt a tényt is kiemelték, hogy az iparnak nincs sok haszna a visszavándorlókból, mert ezek vagy tétlenül lézengenek, vagy visszatérnek a mezőgazdaságba.

Mindezek ellenére még az 1903-as törvény sem tapintott rá a magyar kivándorlás valódi okára. A föld csekély hozama, azok a nehézségek, amelyekkel Magyarországon a belterjes gazdálkodás jár, az ipartelepek hiánya még nagyon kevésbé jöttek számításba a kivándorlás okainak mérlegelésénél.

Az 1909-es kivándorlási törvény még ugyanazokon az elvi alapokon nyugszik, mint az 1903-as törvény, amelytől főleg abban különbözik, hogy erősebben megszorítja a kivándorlás lehetőségeit

* Lásd: „Pester Lloyd” 1902. decemberi 17-iki számát.

és hogy a kivándorlásra csábítókat, valamint azokat, akik a tilalom ellenére ki akarnak vándorolni, összehasonlíthatatlanul szigorúbban bünteti. Az új törvény is engedélyhez köti a kivándorlók szállítását, míg azonban az előző törvény a kivándorlást a honi kikötőkbe kívánta irányítani — ami ki nem fejezett alapgondolata volt az 1903-as törvénynek — addig az új törvény, számolva a gyakorlati tapasztalatokkal, lehetővé teszi, hogy idegen társaságok idegen kikötőkön át történő szállításra is engedélyt kaphassanak.*

E törvény hatásáról még semmi pozitívét sem mondhatunk. A benne kifejezett óhaj — a kivándorlás korlátozása — mint már említettük, közreműködése nélkül is teljesült: elég egy pillantást vetni az utóbbi évek kivándorlási statisztikájára, és megállapíthatjuk, hogy a magyar kivándorlás csökken.

Annál nagyobb a visszavándorlók száma. Az erre vonatkozó statisztikai adatok a következők:**

Év	A visszavándorlók száma	A kivándorlók száma
1903	43 397	106 024
1904	47 160	100 752
1905	41 712	170 403
1906	67 104	178 170
1907	124 760	209 169
1908	109 062	49 365

Még világosabban látható a helyzet a tengerentúli kivándorlás és visszavándorlás 1909-es és 1910-es foglalkozások szerinti statisztikájában.

Ez a következő képet mutatja. (L. a következő táblázatot.)

Milyen ezzel szemben a helyzet a munkapiacra? Munkanélküli statisztikánk szomorú állapota folytán, amelyet már a munkanélküliség párisi nemzetközi konferenciáján ismertettek,**

* Lásd: „Pester Lloyd” 1908. nov. 14-i számát. A törvény szövege Dr. Leopold Caro „Auswanderung und Auswanderungspolitik in Österreich” Schriften des Vereins für Sozialpolitik 131. kötetében található. 370—383. l.

** Lásd: Caro fent említett munkáját, 45. l.

*** Lásd: Dr. Emerich Ferenczi: „Die Frage der Arbeitslosigkeit in Ungarn” és La statistique du chômage en Hongrie par le Docteur Jean de Bud un Compte rendu de la conférence internationale du chômage. Tome Troisième.

Foglalkozás	Kivándorlás	Visszavándorlás	Kivándorlás	Visszavándorlás
	1909		1910	
önálló őstermelők	16 832	409	18 357	601
földmunkás, napszámos	44 000	2093	32 511	3147
bányász.....	568	1511	522	2277
önálló iparos	1 518	250	1 597	293
önálló kereskedő	146	29	142	21
ipari munkás	7 560	6007	5 317	9936
értelmiségi	173	22	188	13
napszámos	8 466	950	6 942	1342
szolgazemélyzet	2 744	532	2 391	561
egyéb.....	1 325	172	921	435

csak közvetett megállapítások útján juthatunk az erre vonatkozó adatok birtokába. Így például a budapesti munkaközvetítő intézet jelentéséből a következőkről értesülünk. A munkaerő kitett :

Évben	Férfiak	Nők	Tanoncok	Összesen
1904	72 982	8209	1776	82 967
1905	73 280	7924	1274	82 478
1906	71 248	8668	967	80 883
1907	59 607	7592	1171	68 370
1908	56 248	7682	1086	65 016
1909	58 291	7112	1269	66 672
1910	61 978	8570	1341	71 889
1911	66 463	9731	1627	77 821

Elhelyezve százalékban :

Évben	Férfiak	Nők	Összes munkátkeresők
1904	44,1	73,3	47,8
1905	44,9	71,8	48,2
1906	50,8	82,3	54,8
1907	49,8	59,5	50,7
1908	49,1	54,0	49,4
1909	57,6	51,4	57,0
1910	63,3	67,6	63,9
1911	68,8	69,3	69,0

A magyarországi gazdasági helyzet javulása, amely még ebből a hiányos jelentésből is megállapítható, nem tart lépést a munkaerő gyors szaporodásával. Mert bár a munkaközvetítő intézet jelentése a munkaalkalmak számának növekedését bizonyítja, az is tény, hogy Magyarországon a visszavándorlás következtében növekedőben van a munkanélküliség is. A napszámosok munkanapjait feltüntető statisztika is erre enged következtetni. 1908-ra kiszámították ugyanis, hogy a munkanapjaik száma az egész ország átlagát tekintve

férfiaknál 255-öt
 nőknél 187-et
 gyermekeknél 152-öt tett ki.*

Mit várhat tehát az az 5000 mezőgazdasági napszámos, aki 1909-ben és 1910-ben tért vissza Amerikából, mikor már 1908-ban a munkaerők átlagban 140 napon át munka nélkül voltak? És mi történjék azzal az utóbbi két évben visszatért 150 000 ipari munkással, ha a munkaközvetítő intézet (melyet csak jellemző mivolta és nem döntő bizonyítékai miatt idézünk) kimutatja, „hogy azon hányadból, amely az intézethez fordul, az utolsó évben 31%-ot nem volt képes kielégíteni”. Amellett ez a százalék még túl magas. Olyan tevékenységnél, mint aminő a munkaközvetítő intézeté, egy év eredménye alig szolgálhat alapul ahhoz, hogy működését megítéljük. De ha tovább megyünk, és működését 1900-tól 1911-ig vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ez alatt az idő alatt összesen 905 520 személy fordult az intézethez, de csak 452 210, vagyis csak a fele jutott munkához. És ezek is nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg, mert Budapesten 329 423, Budapest környékén 18 254-en, vidéki városokban 103 012-en és külföldön 1521-en helyezkedtek el.

A kivándorlási lehetőségek megszorítása, a fokozódó visszavándorlás, és a mindkét tényező által előidézett munkanélküliség előbb vagy utóbb égető kérdéssé fogja tenni a mezőgazdaság és az ipar közötti lappangó ellentétet. A nyugati országok, főleg Németország elegendő bizonyítéka annak, hogy automatikusan csökken a kivándorlás ott, ahol a lakosságot növekvő mértékben foglalkoztatja az ipar. A német nép munkához jutott saját hazájában és már nem volt Amerika „korlátlan lehetőségeire” utalva.

* Buday Barna: Időszerű kérdések 6. l.

Az iparosodás által csökkent a kivándorlás és nőtt a visszavándorlás anélkül, hogy a munkanélküliséget növelte volna, sőt egyidejűleg ez is csökkent. Így Magyarország számára is csak egy módja van annak, hogy a hirtelen fellépő nagy munkanélküliséget leküzdje, és ez a nemzeti ipar létesítése, amely képes a magyar munkaerőt foglalkoztatni. Egy intenzív iparosítási politikának azonban Magyarországon sokféle olyan társadalmi és politikai természetű feltétele van, amelyek teljesítése különböző nehézségekbe és akadályokba ütközik.

A magyar politikának és az egész magyar társadalmi tevékenységnek legközelebbi feladata az, hogy ezeket a nehézségeket és akadályokat elhárítsa és szabaddá tegye az utat a magyar ipar számára. E feladat teljesítésénél a hivatalos Magyarország végtelen értékes segítséget nyer a lakosság azon részéről, amely elsősorban van ebben érdekelve: azok részéről az ipari és mezőgazdasági munkások részéről, akik már megismerték Amerikát, akik számára nem újság az ipari környezet, akiknek már nagyobb igényeik vannak és akik a többiek igénytelenségével és földműves-lomhaságával szembe tudnak helyezkedni.

A SZOCIOLÓGIAI SZINTÉZIS TERMÉSZETÉRŐL*

Azok a nagy igények, melyeket a társadalomelmélet modern hajtásának, a szociológiának *első művelői* támasztottak a fiatal tudománnyal szemben, nem váltak annak javára: természet-tudományos ambícióik, egzakt törvényszerűségekre irányuló követelményeik nem is annyira a szociológia természetéből, mint inkább a múlt század pozitivistikus hangulatából folytak. Ennek a pozitivismusnak a jegyében indult útjára a társadalomtan is, anélkül, hogy gondosabb vizsgálat tárgyává tette volna, hogy anyaga mennyire teszi alkalmassá ily beállítás számára.

A pozitív ideállal úzótt ezen dogmatizmus nagy mértékben hátráltatta a szociológiát fejlődésében, mely csak azóta vett újabb, életképesebb irányt, amióta felismerték, hogy a szociológia pozitív jellegét eddigelé nem sikerült döntő módon bebizonyítani, sőt, hogy voltaképpen jellege még máig is tisztázatlan és hogy ennek tisztázása elsőrendű szociológiai és ismeretelméleti feladat.

A társadalomtan tudományos karakterét azonban csak akkor lehet pontosan megállapítanunk, ha teljesen fölfedtük tárgyát és annak sajátosságait. Comte óta megszoktuk azt a tételt, hogy a társadalom organizmus, melynek működésére *quasi biológiai* törvényszerűségek irányadók. Ezt a felfogást később mérsékelte annak felismerése, hogy a természetes és a társadalmi organizmus között az a főkülönbség, hogy az utóbbi alkotóelemeinek *mindegyike* önálló öntudattal bír s hogy az emberi társadalmak általában nagy mértékben szellemi folyamatok eredményei, ami problémáinak *pszichológiai* megalapozását és tárgyalási módját teszi szükségessé. Így történt, hogy éppen a legjelesebb szociológiai munkák a társadalomnak hol biológiai, hol lélektani oldalát tették vizsgálat tárgyává,

* Megjelent : Athenaeum. (Magyar Filozófiai Társaság kiadása) Budapest, 1917. III. kötet, 2. füzet.

igen figyelemreméltó részletszemponthozak vetve felszínre, de minduntalan elhanyagolva a főszemponthoz : a szociológiáit, holott éppen ennek a szemponthozak a kidomborítása lett volna fontos, mert csak ezáltal ölelhető fel a *társadalom egészének lényege* a biológiai és pszichológiai fundamentumok helyett.

Ezt a *szociológiai szemponthoz* annyival is fontosabbnak kell tekintenünk, minthogy ez adja jóformán összes eddigi szociológiai megismerésünk gerincét. Ha nem idegen területekről vesszük szemügyre a társadalomtan problémáit, hanem saját külön talajára helyezkedve tesszük azokat vizsgálat tárgyává, látnunk kell, hogy az, ami valamely tényt vagy problémát szociológiáivá tesz, az legfőképpen a nézőponthozak sajátos volta. A legtöbb társadalmi jelenség ugyanis számos más szemponthoz alá is helyezhető a szociológiai mellett, de ez utóbbi lesz a legtöbbetmondó, a legátfogóbb, a legszintétikusabb : minden társadalmi jelenség közös szemponthozakja.

Ha tehát a szociológiát mint önálló tudományt tekintjük, akkor ennek feladatát abban kell látnunk, hogy az ezt az átfogó, szintétikus szociológiai nézőponthoz az emberi együttléthoz eredő minden jelenséggel szemben következetesen alkalmazza. A szociológiának ily fogalmazása természetesen folyik tárgyának : a társadalomnak fogalmából. Ez sem egyszerű jelenség, hanem számos alkotó elem konstrukciója. Ámde ha ezeket az egyes alkatelemeket külön-külön tanulmányozzuk, akkor ez a tanulmányozás már nem a szociológia keretei között fog folyni, hanem a lélektan, a történelem, az államtudomány stb. keretei között, és ezek önálló tárgyainak körében helyet foglalnak a társadalmi étellel kapcsolatos egyes problémák is, mint aminők a kollektív öntudat, a szociális fejlődés, a normatív összetartó tényezők stb. Maga a társadalom, mint mindezeknek és még számos más tényezőnek a hordozója, önálló egység marad és a szociológia éppen ennek a konstrukciónak, ennek az önálló egységnek sajátosságait kutató szintétikus tudomány. E tudomány alapvető, minden más problémát megelőző kérdése ehhez képest nyilvánvalóan az lesz, hogy *miben áll a szociológiai szintézis természete* ?

Mert éppen ebben a sajátyszerű szintézisben, a jelenségeknek ebben a sui generis összefoglaló nézésében jut kifejezésre az, amit szociológiai szemponthozak neveztünk. Ámde nemcsak az általános társadalomelmélet nézi a tényeket ily összefoglaló, szintétikus módon, hanem hasonlóan a *filozófia* és bizonyos fokig a *természet-tudomány* is. Ez is egyik oka annak, hogy a szociológiát majd filozófiai, majd természettudományos diszciplínának érezték és maga

Comte is, mielőtt a szociológia elnevezésre elhatározta volna magát, egyformán használja annak megjelölésére a szociális fizika és szociálfilozófia elnevezéseket. És valóban, a szociális fizika és szociális metafizika összetevődéséből áll elő a szociológiai nézőpont. Előbbi nyújtja számára a reális anyagot, utóbbi adja a szintetikus erőt, a rendszerre való törekvést, az általánosítás és egységesítés vágyát.

Azt lehetne mondani, hogy ezt a vágyat bizonyos fokig minden tudomány örökölte a közös őstől: a filozófiától; de míg a legtöbb tudománynál ez a hajlandóság kisebb jelenségkörön belül érvényesül, addig a természettudománynál és még inkább a társadalomtudománynál több egymással rokon, de úgy tapasztalati alapon, mint szisztematikai érdekekből mégis elhatárolható terület szintézizálódik s így tevődnek össze már egyszer elkülönült tudományágak a természettudományok és társadalmi tudományok két nagy csoportjává. Ha a szétválás és összetevődés ezen tényeivel szemben, — mely egyébként eminens ismeretani probléma — alkalmazni akarnók a szociológiai nézőpontot, könnyen kimutathatók, hogy az említett folyamat a társadalmi integrálódás- és differenciálódásra emlékeztető jelenség, mely egyrészt az ismeretanyag óriási felhalmozódásából és annak áttekinthetetlenségéből folyik, másrészt az abból leszűrhető, aránylag kevés számú elv összefoglalásának szükségletével függ össze. De éppen az a körülmény, hogy a szociológiai nézőpont ezen problémával szemben is alkalmazható, amelyet bizonyít, hogy a szociológiai szintézis maga is bizonyos fokig kiterjed a *tudományoknak említett integrálódására*. Ahogy a természettudományos szintézis magában foglalja a természet összes jelenségeire vonatkozó tapasztalatainkat, ismereteinket és elveinket, tekintet nélkül arra, hogy azokat egyébként csillagászat, kémia, vagy biológia foglalja-e szűkebb didaktikai rendszerbe, úgy igyekszik a szociológia az egyes társadalmi tudományok által nyújtott anyagot — sub specie sociabilitatis — összefoglalni, megint tekintet nélkül arra, hogy az mely speciális szellemi tudomány (történelem, politika, gazdaságtan) körébe vág. Az a megkülönböztetés, melyet az újabb német tudományban „*Naturwissenschaft*” és „*Kulturwissenschaft*” között tesznek, talán eléggé pontosan utal a szétválás és összetevődés említett folyamatára és a szociológia szerepére azon belül.

Amit ugyanis itt a kultúra tudománya alatt érteni kell, az nyilvánvalóan a szociológiával egyjelentésű, akár oly értelemben vesszük azt, mint a *kultúra értékeinek elméletét*, akár mint a *kulturális fejlődés tanát*. A kultúra — lényegét tekintve — ugyanis

szintén nem egyéb bizonyos társadalmilag értékelhető erők szintézisénel, amely erők olyannyira fontosak minden társas együttlét számára, hogy azok nélkül el sem képzelhető: a gazdaság, a jog, az erkölcs, a vallás, a tudomány, a technika, a művészet, a filozófia ezek az értékek, melyek *egységét* egy bizonyos társadalmon belül *kultúrának* nevezzük. Ámde ha ez az egység is bennrejlík a szociológiai szintézisben, méltán merül fel az a kérdés, hogy miben különbözik sajátosságait tekintve ez a szociológiai szintézis egyrészt a filozófiáitól, másrészt a természettudományostól? Ha erre a kérdésre a pontos választ megtaláljuk, úgy nemcsak az elhatárolás methodikai követelményének tettünk eleget, nemcsak a rendszer zavartalanságát biztosítottuk, hanem közelebb jutottunk a szociológia *tudományos jellegének* megismeréséhez is.

*

A filozófiai szintézisnek az a végső rendeltetése, hogy minden konkrét jelenséget *egy közös alapelvből* magyarázhasson meg. Igaz, hogy a filozófiai rendszerezés e hagyományos törekvésével szemben, a legújabb időben oly tendenciák is érvényesülnek, melyek a filozófiát egzakt, „tisztá” tudománnyá akarják tenni; ezek a tendenciák azonban a filozófiát csak megszorító értelemben, mint ismerettant tárgyalják, amelynek egzakttá válásával csak az a többször tapasztalt eset ismétlődnék meg, hogy a filozófiai őanyagból egy-egy rész önálló ismeretkörként leválik és tovább halad a maga útján, amint ez legutóbb a pszichológiával történt. A filozófiának eredeti, metafizikai habitusát, amely szintézisére nézve első sorban irányadó — ez azonban nem érinti.

Míg tehát a filozófiai szintézis a dolgok *jelentését és értékét* az *értelem* segítségével és mindent *egy közös nézőpontból* igyekszik megfejteti, addig a természettudomány csak a külvilág *tapasztalható* jelenségeiről szóló *leírásait foglalja össze*, melyekben éppen az a *közös elem*, hogy a *természetre vonatkoznak és tapasztalati úton* jutottunk tudomásukra. Amott a *szintézis esszenciális*, hozzátartozik a filozófia voltaképpeni szerepének betöltéséhez, itt a szintézis csak *célszerűségi*, kényelmi szempontokat követ s míg a filozófiánál a szintézis *immanens, metafizikai természetéből* folyó követelmény, a természettudománynál inkább *konstruktív, logikai* elem.

A *szociológiai szintézis mindkét formát egyesíti magában*: a filozófiától átveszi a jelenségeknek — természetesen a filozófiánál szűkebb körben — egységes alapon való racionális szemléletét,

a természettudománytól a tapasztalatok konstruktív összefoglalását. Míg a filozófiai szintézis általános, alapvető, átfogó, elméleti; a természettudományos pedig célszerű, alkalmazott, gyakorlati, addig a szociológiai szintézis metafizikai jellegű annyiban, amennyiben a szociális életre vonatkozó *minden magyarázatot*, minden értelmezést is magához vont a filozófiától; alkalmazott és logikai jellegű pedig annyiban, amennyiben ezen szintézis számára szükséges tapasztalati anyagot is maga hordja össze és maga dolgozza fel. A szociológia tehát egyaránt végzi a *filozófiai* és a *tudományos* munkát. A természettudomány mellett még fennmarad a természetfilozófia létjogosultsága, a szociológia, mint általános társadalomtan egyformán felszívja a társadalomtudományt és társadalombölcseletet.

Ha ilyenformán a szociológiai szintézis természetében rejlő tulajdonság, hogy az filozófiai is, természettudományos is, jogosult lesz az a kérdés, hogy maga a *szociológia* jellegére nézve filozófikus-e, avagy természettudományos? Az első szociológusok, hogy az új tudományt annál élesebben határolják el, nem győzik hangsúlyozni annak metafizikaellenességét és hogy ezt teljes erővel juttassák kifejezésre: egzakt természettudománynak deklarálták. Ezt a felfogást támogatták az organizmussal folytatott analógiák, a biológiai műszóhasználat, a szociális darwinizmus erőlködései és a természettudományoskodó szociológiai iskolák egyáltalán. Mikor pedig a szellemi élet egyéb terein is keresni kezdték a kapcsolatot a természettudomány és az idealisztikus metafizika között és ezt az erősen fejlődésnek induló új pszichológiában meg vélték találni, a szociológusok is engedtek merevségükből, hogy csakhamar a másik végletbe csapjanak át, mely minden szociális jelenséget pszichikai alapokra igyekezett visszavezetni. Ez a pszichológizmus a szociológiában éppoly túlzásokra vitt, mint az ismeretelméletben és még máig is nagymértékben zavarják a szociológiai elméletek tisztaságát ezek a pszichologisztikus nézőpontok.

Különösen egy ponton válik fölöttébb szükségessé a határok megvonása szociológia és pszichológia között: *a pszichikai és illetve szociális kauzalitás kérdésével* kapcsolatban. Számos szociológus ugyanis azt tartja, hogy a szociológiai kauzalitás a pszichológiainak csak egyik esete és különösen a voluntarisztikus irányzat hívei hangsúlyozzák, hogy a társadalmi jelenségekben kifejezésre jutó akarat pszichofizikai természetű. Ámde a társadalmi jelenségekben az *akarat szerepét* nem szabad túlbecsülnünk, mert még ott is ahol ez csakugyan hat, nem is annyira kauzális jellegű,

mint inkább célkitűző, teleológikus. A társadalom, mint a természetnek és az emberi szellemnek közös alkotása természetszerűleg bővelkedik pszichikai momentumokban, de a szociológiai okságot éppoly kevésbé lehet csak lélektaninak tekinteni, mint csak természettudományosnak. A szociális determináltság egész sajátos: nem kizárólag pszichikai és nem kizárólag fizikai természetű. Különösen fejlettebb társadalmak bonyolultabb jelenségeinél láthatni, hogy egyik-másik társadalmi tény maga is *okává lesz újabb tényeknek*, más szóval kifejlődik egy sui generis szociológiai kauzalitás. Így — hogy csak egy példát említsünk — a háborúk megértéséhez nem elegendők sem a természettudomány által nyújtott, sem a pszichológiai magyarázatok, hanem ezek mellett *specifikus társadalmi jellegű okokat* is fel kell tételeznünk. A szociológiai tények szintétikus tendenciája nem engedi meg azt az egyszerűsítést, amelyet a lélektani iskola egyik-másik híve megenged magának akkor, amikor csak lelki okokat fogad el társadalmi tények magyarázatául.

*

Igen figyelemre méltók azonban ezek a törekvések annyiban, amennyiben a szociológia és pszichológia *jellegének bizonyos fokú közelségére utalnak*. Már az a körülmény is figyelemre méltó, hogy egyik sem helyezhető el *maradék nélkül* akár a természettudományok, akár a szellemi tudományok csoportjában, bár mindkettőben, sőt az utóbbiban *bizonyos vezetősereppel*, megpróbálták elhelyezni mindegyiket. Ez a relatív önállóság, mely közös vonása a lélektannak és társadalomtannak, nemcsak a többi tudománnyal szemben áll fenn, hanem közös ősökkel: a filozófiával szemben is. Itt azonban lényeges különbség is van a kettő között: míg ugyanis a lélektan úgy vált le a filozófiáról, hogy anyagának egy részét odahagyta, a szociológia mint egzaktságra törekvő tudomány is magával ragadta a szociális teóriák, a *szociális filozófia egészét*. A pszichológia bizonyos fokig mindig része lesz a filozófiának, ha anyagának nagyrésze önálló *tudományként* különvált is. A szociológia ellenben úgy önállósította magát a filozófiával szemben, hogy eleve magához vonta anyagának filozófiai részét is. Amily mértékben ez a rész súlyban veszít a tisztán tudományos szintézist felölölő anyaggal szemben, annyiban szűnik meg a szociológiának filozófiai jellege is és válik egészen önállóvá. Ma ez az állapot még nem következett be és bátran állíthatjuk, hogy a szociológia még jó ideig *filozófiai diszciplína* fog maradni. Nem úgy, mint az etika,

a logika és bizonyos fokig a lélektan, melyek *jellegüknél fogva* filozófikusak, hanem annál fogva, hogy a szociológiai szintézis még nem bontakozott ki teljesen a filozófiai szintézis egyes alkatelemeiből. Ehhez elsősorban az szükséges, hogy bizonyos határkérdések tisztázódjanak: hogy magának a szociológiai megismerésnek *szociális determináltsága* kitűnjék a logikával szemben, hogy szociálpszichológiai tényeknél a szociális szempont előbbrevalóságát kimutassuk a lélektanival szemben és hogy a szociális etikánál is végleg befejeződjék az a folyamat, mely a szociológiai elemet, a szociális nézőpontot kidomborítja az etikai mellett.

A szociológiai szintézis, mely ma még bizonyos fokig — a filozófia egészétől elkülönítve ugyan, de annak reminiscenciáival telítve bontakozik ki — előbb-utóbb teljes mértékben érvényesíteni fogja a szociológiai nézőpontot saját anyagának egyes alkatrészeivel szemben is éppúgy, mint ahogy már ma is érvényesíti azt a filozófia és a *tudomány egészével* szemben. A szociológiának egy minden ízében szociologikus elméletére van szükség, mely kimutatja, mint alakult ki e tudomány minden részletében szociális szükségszerűségek hatása alatt. Amíg ez csak hipotézisként áll fenn, addig a szociológia megmarad filozófikus diszciplinának, természetesen teljesen önálló jelleggel és tevékenységi körrel.

Ez utóbbi pedig különösen a szociológia tanításánál domborodik ki.

Pedagógiai vonatkozásaiban nyilvánul ugyanis legteljesebben a szociológiai szintézis természete. Az az óriási anyag, amelyet a szociológia felölel, csak azáltal tartható össze, hogy egy egységes nézőpont keretébe foglaljuk. Ennek az anyagnak egységes felölése tehát már azért is hasznos, mert rengeteg tényismeretnek, induktív anyagnak birtokába jutunk általa, melyet *egy nézőpontból* mindjárt rendezünk és *értékelünk* is. Ilyen módon valósággal a kultúra tudományává válik a szociológia, mert amit elszórtan, sok kevésbé lényeges tény közé keverve és néha minden összefüggés nélkül csak számos más diszciplína: történelem, ethnológia, gazdaságtan, jogtudomány, vallástudomány stb. nyújthatna, azt egymással *vonatkozásba hozva* és koncentráltan a szociológia adja elő. Ebből természetesen nem következik az, hogy a szociológia fölöslegessé teheti ezeket a tárgyakat, mert hiszen mindezeknek megvannak a maguk saját nézőpontjaik, míg a szociológia mindnyájával szemben a *maga* nézőpontját érvényesíti. De éppúgy nem tenné fölöslegessé a szociológia tanítását sem az, ha mindezek a diszciplínák és még számos más diszciplína *átvenné* a szociológiai

nézőpontot saját tárgyával szemben. Mert ha ez bizonyos fokig megvalósítható, néhol, mint pl. a történelemtanításnál nagyon kívánatos is megvalósítása, másutt, mint pl. a gazdaságtanban sok tekintetben meg is valósult, a szociológiai szintézis *egészét* mégis csak egy *ennek céljait* szolgáló tudományág ölelheti föl. És éppen ez az, amelynek pedagógiailag megbecsülhetetlen előnyei vannak.

Ha valahol, úgy a szociológia tényeinél érvényesül *Husserl* szava, mely szerint „a szisztematikát nem mi találjuk fel, hanem az magukban a dolgokban rejlik és itt fedezzük fel azt”.* A szintézisre irányuló hajlandóság minden társadalmi jelenségben immansens és az a konstrukció, melyet e jelenségek a szociológia tudománya által nyernek, teljesen természetüknek megfelelőleg történik. Ez az a pont, amelyben minden szociológus megegyezik, hármennyire eltérők is a nézetek egyébként: a szociológiának minden művelője megkívánja, hogy a szociológia tényeit *ne izoláltan*, hanem összefüggésükben tekintsük, ne analitikusan, hanem szintétikusan. Csak akkor lehet tudományos jelentősége valamely szociális ténynek, ha azt más szociális tényekkel összhangba hozzuk. Ez némelyek szerint oly fontos, hogy a tulajdonképpeni szociológiai *módszer* alatt épp azt értik, hogy az a különböző szociális tüneményeket mindig a *maguk egészében és egyidejűleg* veszi szemügyre. Minél komplikáltabbak azonban a jelenségek, annál több módon és eljárással férhetünk hozzájuk. Különösen áll ez az ún. *dinamikus* szociológia jelenségeire, melyekre nézve a megértés elemi szabálya, hogy csak ez előző tények összességének kapcsolata által tudunk minden későbbi tényt helyesen magyarázni. Comte is hangsúlyozza, hogy a szociológia fő jelensége, amely egyúttal e tudomány önállóságát leghatározottabban mutatja, az emberi generációknak egymásra gyakorolt fokozatos, szakadatlan hatása.**E hatások ismerete pedig szükségessé teszi azok folytonos összevetését. Emellett ez a *történetbölcseleti* momentum a szociológiának nem is *egyedüli* alkateleme, hanem számos más tényezővel együtt nyújtja a szociológiai szintézist, mely tehát *annyiféle módszerrel operálhat*, amennyi csak szintétikus jellegének épségével összeegyeztethető.

És épp ezt hányja Poincaré*** a szociológiának szemére a következőkben: „A tudományos módszer a tények kiválasztásában áll:

* Logische Untersuchungen I. 15. l.

** Cours de philosophie positive IV. 387. l.

*** Science et Méthode, 10. l.

mindenekelőtt tehát azzal kell foglalkoznunk, hogy *módszer* birtokába jussunk; mivel pedig egyik módszer sem kínálkozott önként, sokat találtak fel. A szociológia minden tétele új módszert javasol és minden újonnan fellépő tudós óvakodik attól, hogy elődeinek tételeit alkalmazza." Bizonyos fokig kétségkívül jogosult ez a szemrehányás, bár nem szabad megfélemedezni arról, hogy a szociológiában a tények kiválasztása nem történhetik más tényekre és magára a szociológiai szintézisre való tekintet nélkül. Igaz az is, hogy a szociológusok eddig aránytalanul többen foglalkoztak metodológiai problémákkal, mint a szociológia pozitív anyagával, de ennek oka megint csak az, hogy jó ideig megkövetelték a szociológiától, létjogosultságának bizonyítéka gyanánt annak kimutatását, hogy önálló módszerrel bír.

Egyébként azonban a tények kiválasztása oly értelemben, ahogy azt Poincaré követeli meg a módszertől, a szociológiában teljes mértékben megvan. Sőt itt ez a kiválasztás — a szociológia jellegéhez képest — igen karakterisztikusan módosul. A szociológiai jelenség megismerésére törekvő módszer ugyanis *nemcsak kiválasztó*, hanem egyszersmind *értékelő* természetű is annyiban, amennyiben ez a módszer voltaképpen minden kiválasztott tényt szociológiai tartalmára és használhatóságára nézve értékeli. Ámde minden tudománynál — mint ezt már Comte is hangsúlyozta* — a módszerre vonatkozó nézetek természetüknél fogva lényegileg elválaszthatatlanok azoktól a nézetektől, amelyek magára az illető tudományra közvetlenül vonatkoznak. Ha ez így van — és ebben kevés okunk lehet kételkedni — fenti megállapításunk a szociológiai módszer értékelő tendenciáját illetőleg kihat a szociológiai szintézisre magára is. És valóban, *ha ennek a szociológiai szintézisnek igazi természetét akarjuk jellemezni, azt kell mondanunk, hogy az lényegileg értékelméleti*. Mert nemcsak tényeinek kiválasztásánál, hanem azok *összetételénél* is érvényesül ez a jellege: Akár az úgynevezett szociális sztatikát, akár a dinamikát tekintjük is, azt látjuk, hogy ez az értékelméleti elem döntő fontosságú. Az első, mely a társadalmak létfeltételeinek elméletét adja s emellett a társadalmi intézmények és csoportok szociológiája, voltaképpen az emberi *kultúrák* és azok *alkotó elemeinek értékelésére* tanít. E kultúrák *fejlődésének* értékelméletét pedig a szociális dinamikában találjuk, mely valójában a történelem bölcséletének lényeges része,

* Sociologie. Übersetzt von Dorn 209. I.

amint azt a történetfilozófián belül kiképződött elméletek nagy része is elismeri.

*

Láttuk, hogy a szociológiának fő feladata a társadalmi szempont összes lehetőségeinek egységbe foglalása. De azt, hogy e szempont *mily tényekkel* szemben és *mely fokig* alkalmazható, csak az értékelés egy fajtája révén tudjuk megállapítani. Ez az értékelés elsősorban azt fogja kutatni, hogy valamely jelenség *mennyire függ* a társadalomtól, mint egésztől és másodsorban azt, hogy a kérdéses jelenség mekkora *jelentőséggel* bír a szociális élet egésze számára. Kutatni fogja tehát, hogy mennyiben *része* az illető jelenség a társadalom egészének, és kutatni fogja, mennyiben *feltétele* az a társadalmi élet teljességének.

Ezen értékelő tulajdonságai révén a szociológiai szintézis egyaránt kvantitatív és kvalitatív. A kettő közötti különbséget Kant úgy állapította meg, hogy míg az előbbi a résztől az egész felé, utóbbi a feltételtől a feltételezett felé halad. Az előbbiek szerint a szociológiai szintézisnél egyaránt fontos az, hogy a részjelenség mily kvantitatív viszonyban van a társadalom egészéhez és az, hogy mennyiben feltételezettje annak ez a társadalmi egész.

A szociológiai szintézis *formális* tekintetben is pontosan födi mindazt, amit Kant a szintézisre nézve általában megállapít. Szerinte tudvalevőleg a szintézis az az eljárás, amellyel különböző képzeteket egymáshoz illesztünk és azok sokféleségét egy megismerésben fogjuk fel. A szintézis — úgymond — először oly megismerést hoz létre, mely kezdetben talán nyers és zavaros és így az analízisre szorul, de végül mégis csak a szintézis az, ami az elemeket tulajdonképpeni megismerésekké gyűjti és bizonyos tartalommal egyesíti, tehát elsősorban ezt kell figyelembe vennünk, ha megismerésünk első kezdeteiről akarunk ítéletet mondani. (Lásd: Kritik der reinen Vernunft 94. és ff. 1.) Szintétikus és analitikus egység között szerinte az a különbség, hogy míg az első *magában*, az utóbbi *maga alatt* foglal össze sok képzetet.

Közvetlenül Kant szintéziselméletéből vezethetjük le a *szociálisnak*, mint *önálló kategóriának* igazolását is. Kant ugyanis annyi kategóriát ismer el, ahány fajtája a tudatos összetetésnek, szintézisnek van. Ha tehát a szintézisnek idézett követelményei a szociológiai szintézisre nézve is fennállanak, ami alig vonható kétségbe, ezzel a deduktív eljárással is igazolhatjuk a szociális

momentumot, mint külön kategóriát. Ez a kategória azonban a jelenségek óriási körére terjed ki, amelyek *lényegbeli, minőségi és mennyiségi* megítélését s *kölcsönös vonatkozásainak feltárását* csak is külön tudomány vállalhatja feladata gyanánt. A jelenségek nyújtotta szintézis általa *tudományos rendszerré*, vagyis „a megismerésnek elvek szerint rendezett egészévé”^{*} válik. És a fő elv itt is ugyanaz, ami a *szintézisnél* is nézőpont s az *értékelésnél* is megítélési alap volt: *a szociális momentum*.

Ha ezzel a felfogással szemben *Simmel* oly felfogás felé hajlik,^{**} hogy a szociológia „mindössze *új módszer*, mely éppen a problémák összességére való alkalmazhatóságánál fogva nem önálló tudomány”, ez éppoly helytelen, mintha valaki azt állítaná, hogy a természettudomány sem önálló, mivel saját külön módszere a természeti jelenségek és problémák egész körére alkalmazást nyer.

Simmelnek és másoknak hasonló nyilatkozata azonban rendkívül szimptomatikus magának a *szociológiának értékelése* tekintetében. Mindezek a kijelentések ugyanis azt bizonyítják, hogy e tudomány dogmatikus korszaka befejeződéséhez közeledik és annak természetes reakciójaként kezdetét veszi a szociológiának *szkeptikus* megítélése, mely legradikálisabb formájában kétségbe vonja annak nemcsak tudományos önállóságát, hanem tudományos létjogosultságát is.

*

A szociológia tehát éppúgy, mint az ismerettan keresztülment a dogmatizmus és szkepticizmus fázisain, hogy majd a kriticizmus retortáján átszűrődve azzá váljék, aminek már születése pillanatában szerették feltüntetni, pozitív tudománnyá. Azokat a követelményeket, melyeket Comte ideálokként állított a szociológia elé: az egzakt törvények megállapítását, a *voir pour prévoir-t*, lelkes követői már adottaknak vélték s minden újabb természettudományos tételt siettek a szociológia nyelvére átültetni, minden tekintet nélkül arra, hogy a társadalom reális tényei elbírák-e az analógiák eme túltengését. Az eredmény az lett, hogy a társadalmi tények kaotikus állapota átterjedt a társadalmi *elméletek* terére is, és ennek hatása alatt érlelődött meg az a hangulat, mely a nagy bizakodás reakciójaként végleg kétségbe vonta a szociális jelenségek oly szintézisét, mely rendszeres tudományra, önálló diszciplínára

* Kant definíciója. L. *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*.

** L. *Soziologie* 3. és 4. l.

vezethet. Az optimisztikus dogmatizmust felváltotta a lemondó szkepticizmus.

Ha azonban folyton-folyvást találkozunk olyan jelenségekkel, melyek kizáróan társadalmi szervezetekben élő embercsoportok sajátjai, de viszont ezeknél minden külső eltérések ellenére is tipikusan és egyaránt felfalálhatók mind az ősi társadalomban, mind az ettől térben és időben óriási távolságokra levő mai primitív társadalmakban, ha továbbá látjuk, hogy az ún. fejlettebb társadalmak ezektől nem természetükre nézve különböznek, hanem megint csak a kultúrát alkotó szociális összeműködés fokozatos eredményeiben, akkor érthető, hogy e jelenségek okairól és összefüggéseiről, a társadalmak keletkezéséről és változásairól, a bennük működő speciális erőkről (melyek mint pl. a szolidaritás sem nem fizikai, sem nem pszichikai, hanem sui generis társadalmi erők), számot akarunk magunknak adni. Ha ezek kielégítő megmagyarázására valamely már kialakult tudomány képes volna, akkor bizonyára megokolt volna a szkepszis a szociológia létjogosultsága tekintetében. Ámde az érintett jelenségeket nemcsak hogy valamely más tudomány nem képes megfejteni, hanem számos tudomány együttvéve sem. Ha pl. ethnológia, pszichológia és történelem összefognak is, akkor sem tudják megoldani a nyelv, a művészet, a vallás, a technika kialakulásának és az együttélő emberekre gyakorolt kihatásának problémáit. Más problémáknál, minők a gazdaság, jog, politika, ismét más tudománycsoportokat kellene segítségül hívnunk és mégsem kapnánk kielégítő választ a feltett kérdésekre, egyszerűen azért, mert mindezek a tudományok analitikus módon dolgoznak és saját nézőpontjaikat követik, tehát nem is adhatnak választ oly kérdésekre, melyek mindnyájuk eredményeinek összefoglalását feltételező és megkövetelő szempontból bírálhatják csak el a tényeket és azok összefüggéseit.

Ez pedig nem „csak” módszer, hanem pontos tétele már magának az új tudománynak. Program, mely ígéri, hogy a sui generis szociális tapasztalatokat és feladatokat, melyeket más tudomány, illetve más tudományok nem tudnak egységesen feldolgozni és megoldani, ezen az elvi alapon álló külön tudomány, a szociológia meg tudja oldani. A *kriticizmus* is csak módszernek látszott eredetileg, mégis alapjává vált a modern ismeretelméletnek és a mai tudományos szemlélet egészének. Ez a kritikai szellem mindeddig hiányzik a szociológiában. Ennek híján adtak egynémely szociológusok oly programot tudományuknak, amelynek megvalósítása nem lehet hivatása, vagy jelentettek ki megoldottnak még csak

megoldandó kérdéseket ; ennek híján mosódtak el a határok a társadalomelmélet és a gyakorlati szociális tevékenység között, ami nagyban hozzájárult a szociológia tudományos intencióinak félreértéséhez. A kritikai szempontnak e tekintetben az lett volna az első kérdése, hogy normatív tudomány-e a szociológia és arra nézve akar-e pontos tételeket felállítani, hogy milyennek kell lennie a társadalomnak? A válasz pedig erre nyilvánvalóan az lett volna, hogy az elméleti szociológiának ez nem lehet hivatása. Elsősorban a *jelenségek megértésére* van szükség, ehhez pedig, mint már Comte hangoztatta, „*az egésznek vizsgálata és tanulmányozása azért szükséges*”, mert a társadalom tanulmányozásánál a *tárgy egésze* sokkal ismertebb, mint „*annak egyes részei, melyek abban csak később lesznek megkülönböztethetők.*” (I. m. 258 és 261. l.)

*

A szociológiai szintézis mibenlétének megállapítása mindenekelőtt a társadalmi tényeknek ésszerűbb *osztályozását* és ezzel magának a tudománynak helyesebb felosztását teszi lehetővé. Ez a felosztás ma még egyáltalán nem egységes, és ahány szociológus, annyiféle felosztással találkozunk. A sztatikára és dinamikára való tagolás mellett ott találjuk az általános és speciális részek szerint való tárgyalást, az iskolák szerint való csoportosítást : organikus vagy biológiai, lélektani, ethnológiai alapon, vagy a társadalmi jelenségeknek túlnyomóan gazdasági, történelmi vagy földrajzi szempontokra való visszavezetését. E sokféleségben egységet teremteni elsőrendű tudományos feladat, mely csak úgy oldható meg, hogy mindezen felosztási módok és nézőpontok kellő értékelésével, megtaláljuk azt a *közös alapot*, amely alá valamennyi megfelelő módon foglalható lesz.

Vitás kérdés az is, hogy a társadalmi jelenségek feldolgozásának munkája *leíró-e* vagy *magyarázó*? Ez a vita azonban közelebbről tekintve teljesen meddőnek látszik, tekintve, hogy a szociológiában minden pontos leírás magyarázattá válik éppen annál fogva, hogy minden így leírt jelenség bekapcsolódik egy nagy egészbe. A magyarázás funkciója voltaképpen már előzetesen benn van a *jelenség kiválasztásában, értékelésében*, a szociológiai szintézis céljaira való alkalmazhatóságában. Valamit megmagyarázni annyit tesz, mint ismert értékekbe behelyettesíteni. A szociológiai jelenségnél a magyarázat annyit jelent, mint szociológiai voltát bebizonyítani. Ez pedig csak azáltal történhetik, hogy más szociológiai jelenségek-

kel, illetve azok már ismert összességével való vonatkozásait kimutatjuk. A leírás és magyarázás megkülönböztetése csak oly jelenségeknél megokolt, amelyek önmagukban állók, egy nagyobb összefüggésből kiragadottak, a szociológiai tényeknél ezzel szemben a magyarázatot az összefüggésbe hozatal munkája pótolja.

Az összefüggésbe hozatalnak ezt a követelményét vajmi gyakran figyelmen kívül hagyták és ez a körülmény bosszúlja meg magát minduntalan a szociológiai felosztás anarchiájában. Ezek a felosztások ugyanis amellet, hogy nem teljeseek és nem kielégítők, nem is tesznek eleget a szociális tipológia kívánalmainak, amikor a problémáknak hol történelembölcseleti, hol lélektani, hol egyéb oldalát látják csupán s magát a szociológiát elhanyagolják, minélfogva éppen az, ami a szociológiában tipikus, veszendőbe megy, ahelyett, hogy ezt a szociológiai szintézis érdekében hasznosítanák. Csak annak felismerése, hogy a szociológiai szintézis szociális és nem más-nemű tények fenomenológiáján épül fel, képes ez irányban változásokra vezetni.

De ugyanez oka a szociológiai *törvényért* folytatott küzdelem eddigi meddőségének. A szempont és módszer egységes és következetes alkalmazása nélkül nem lehet törvényekhez eljutni, legfeljebb törvény erejével önkényesen felruházott hipotézisekhez, aminőkben a szociológiában nincs hiány. A fő hiba ezen a téren az, hogy nem disztingválnak eléggé a *szociális élet* és a *szociális tudat* törvényei között. Mindkettő a szociológia tárgya, de míg az első a szorosabb értelemben vett szociológiába tartoznak, az utóbbiak tömeglélektani természetűek is. A szorosan vett szociológiai törvények között is sokkal több figyelmet szentelnek a társadalom fejlődésében észlelhető dinamikus jelenségeknek, mint az állandóbb jellegű sztatikai elemeknek, holott nyilvánvalóan az utóbbiak, mint tipikusak és karakterisztikusak elsősorban követelik meg a tudományos megállapítást.

E téren azonban még a legalapvetőbb kérdésben sem sikerült egységet teremteni, abban ti., hogy a társadalom, mint szintézis, alkotó elemeitől különálló egység-e, vagy pedig azok pusztá konglomerátuma. A lélektani iskolák következetes hívei a társadalomnak, mint különálló egységnek ezt az alapvető törvényét is tagadásba veszik, pedig ezzel áll vagy bukik minden szociológia; mert ha a társadalom nem más, mint egyének halmazata, akkor az egyéni életfunkciókra vagy szellemi működésekre nézve megállapított törvények érvényesek a társadalomra is, mely esetben annak jelen-

ségeit nem kell külön tudománynak kutatnia, hanem azok tana beleolvad részint a biológiába, részint a lélektanba.

Ezt a nézőpontot azonban már a társadalmak átalakulásának legfelületesebb szemlélete is megdönti. „A társadalom annyira más eljárásokat követ fennmaradása érdekében, — mondja Simmel — hogy az egyének élete igen gyakran sértetlen és virágzó marad, mikor a csoport élete már satnyul, és megfordítva.” Nagyon sok társadalom szűnt meg már, miközben annak egyes tagjai zavartalanul folytatták megszokott életrendjüket. Éppúgy valamely politikai egyesület feloszlása nem egyértelmű tagjainak megszűnésével. Halmozhatnók a példákat annak bizonyítására, hogy az említett szociális atomizmus teljesen tarthatatlan.

Hasonlóképpen tarthatatlanok azok a naturalisztikus elméletek is, amelyek a társadalmat egyszerűen bekapcsolják a természet háztartásába és ennek törvényszerűségeit alkalmazzák amarra is. Ez az eljárás nem más, mint annak a kezdetleges naturalisztikus nézőpontnak a bevitelle a szociológiába, melyet már az első görög állam-bölcsélok a politikára, a természetjogászok pedig a jogélethez alkalmaztak és amellyel szemben már ezeken a tereken is korán feltámadt az intellektuális szemlélet, amint ez Plátónál, az epikureusoknál, a szerződés-elmélet híveinél majd az észjogászoknál jut kifejezésre.

A szociológiában már e tudomány apja, Comte vitte be az intellektuális nézőpontot, melyet azonban az organikus elmélet térfoglalása hamarosan elhomályosított. Így történt aztán, hogy a szociológiai törvények minden rendszerre és következetességre való törekvés nélkül a legkülönbözőbb szempontok alatt jöttek létre. Ha ezeket a szempontokat rendezni próbálnók, megállapítható volna, hogy a szociológiai törvény néven ismert társadalmi szabályszerűségek 1. vagy egy *metafizikai*, kozmológiai, természet-filozófiai *elv szociális alkalmazásai*, mint a társadalmi *fejlődésre* vonatkozó elméletek nagy része, 2. *alkalmazott természettudományos tételek*, aminők az organikus iskolának, a szociálbiológiának, a szociális darvinizmusnak a tételei, 3. *egyres tipikus társadalmi jelenségek* generalizálása, mint pl. Tarde utánzás-elmélete és 4. *egyres történelmi tapasztalatok tipizálása*, minő az osztályharc, vagy a fajok harcának elmélete. E változatos szempontok rendszerbe foglalásának nagy akadálya volt az a körülmény, hogy azok elbírálásánál nagymértékben közrehatottak *szubjektív* szempontok, melyek éppoly lelkesedéssel fogadtak el egyes nézeteket, mint amily szenvedéllyel elvetettek másokat, vagy éppen mindegyik elvetésével propagálták a magukét.

A szociológiában oly nagy fokban nélkülözött, mint amennyire kívánatos *objektivitás* térfoglalása azonban igen szoros összefüggésben van a szociológiai szintézis természetének felismerésével. Mert ha egyszer általánosabb elfogadottsággal találkozik és elterjedtséget nyer az a felfogás, hogy a filozófiának metafizikai és a természettudománynak logikai jellegű szintézise mellett van egy sui generis *értékelméleti természetű szociológiai szintézis is*, ennek a beolvasztó ereje elég nagy lesz ahhoz, hogy minden igazán tudományos értékű novumot befogadjon, de éppúgy elegendő kiválasztó ereje is lesz ahhoz, hogy a tisztán szubjektív megállapítást kirekessze. A *szociológiainak* oly értéknormáját fogja megállapítani, mellyel szemben a mai szociológiában még szélteben burjánzó irodalmi, művészi és más „vorwissenschaftlich”, szubjektivitás alapján meglevő elemek tudományos életképtelensége ki fog derülni.

Csak mindezeknek a követelményeknek előzetes megvalósulása után tetőzheti be maga a szociológiai szintézis *saját teljes kibontakozását* és léphet a természetének felismerése által előírt utakra. Csak ez *általános filozófikus program* megvalósítása után gondolhat arra, hogy a ma még túlnyomóan társadalombölcseleti szintézisből a túlnyomóan pozitív alkatelemeket felölelő társadalomtudományos szintézissé válják.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÖTÖDIK ÉVFORDULÓJÁN*

A magyar proletárruralom bukásának ötödik évfordulóján ismét egyszer ki kell emelnünk ennek az eddig oly kevésbé értékelt történelmi eseménynek a tanulságait. Visszapillantva és a proletárdiktatúrát mint politikai hagyományt nézve főleg annak a jelentőségére kell rámutatnunk, amely a magyar munkásság ezen kísérletét annak nemzetközi kihatásáért megilleti. Emellett ismételen közelebbről rá kell világítanunk azokra az erőkre is, amelyek elsősorban felelősek azért, hogy ez a kísérlet megghiúsult.

Mindenekelőtt immár világos, hogy a magyar proletárdiktatúra jelentőségét szerfelett hamis világításban látjuk, hogyha ezt kizárólag magyar ügyként állítjuk be, mint egy nemzeti felkelés eredményét az entente mértéktelen követeléseivel szemben. Habár a szociáldemokrata Garbai, a Tanácsköztársaság Kormányzótanácsának későbbi elnöke, 1919. március 21-én a budapesti munkástanácsban tartott ama beszédében, amelyben bejelentette a K. M. P. és a Sz. P. egyesülését a hatalom átvétele céljából, ezt a látszatot igyekezett kelteni, a proletártömegek hangulata — és ez a döntő — feltétlen proletár-forradalmi volt. Ezt már az a lelkesedés is mutatta, amellyel a külpolitikai program legfőbb pontját, a Szovjetországgal való szövetséget mindenütt fogadták.

Ha az események további menetét is a nemzetközi kommunisták egyedül helyes szemszögéből nézzük, úgy nemcsak a forradalom jelentőségét illetően nyerünk új és véleményünk szerint tisztább képet, mint amilyent a legtöbb eddigi, sokszor torzított ábrázolás nyújt, hanem új, az eddigitől teljesen eltérő beállítást nyer a kommunisták felelőssége a diktatúra bukásában is. Ezen állítással semmiképpen sincs szándékunkban tagadni vagy szépí-

* Megjelent: Arbeiterliteratur; Berlin 1924. 7—8. sz. „An der fünften Jahreswende” címmel.

teni azt a sok és súlyos hibát, amelyet a magyar kommunisták a hatalom átvétele előtt, alatt és után elkövettek: a pártszervezet korábbi és későbbi fogyatékoságai mellett ma úgy tűnik, hogy a Tanácsköztársaság idején az államigazgatás majdnem minden ágában elkövetett hibák — hogy csak a létfontosságú területeken elkövetett mulasztásokra utaljak —, a gyakran ingadozó, nem mindig céltudatos proletár gazdasági és agrárpolitika, egyes kétes helyességű külpolitikai és katonapolitikai intézkedések azért nem voltak elkerülhetők, mert nem létezett a K. M. P. mint kormányzó párt. De mindezek a hibák eltörpülnek, ha tekintetbe vesszük, hogy az akkori világgazdasági és világpolitikai helyzetben egy magyar proletárforradalom, amely több mint négy hónapig képes volt hatalmon tartani magát — attól függetlenül, hogy további fennállása érdekében megtett-e helyes irányban minden emberileg elképzelhető, vagy sem — létének pusztá tényével feltartóztatta az egyesült imperialisták Szovjetország ellen irányuló halálos csapását és saját testével védte az orosz proletárforradalmat. Ha a magyar forradalomnak az volt a következménye, hogy Oroszország lélegzethez jutott, ha gyengítette az imperialisták Oroszország ellen irányuló intervenciók terveit, ha magára összpontosította az intervenció céljaira készen álló ellenforradalmi erők egy részét, akkor ez a forradalom igazolást nyert, akkor a kommunisták kis és nagy tévedései ezzel az egy történelmi bölcsességgel kiegyenlített nyertek. Hogy nem úgy történt, amint azt sokan, főleg a nemzeti bolsevisták remélték, hogy tudniillik Oroszország lett Magyarország megmentője, hanem megfordítva, Magyarország lett az orosz forradalom oltalmazója, ezt csak azok fájlahatják, akik nem képesek arra, hogy a nemzeti látókör fölé emelkedjenek. Azonban annak eldöntésére, hogy a magyar forradalomnak valóban ilyen jelentősége volt Oroszország számára, egyes-egyedül Oroszország van hivatva, a proletárdiktatúra és a Harmadik Internacionálé példaképe, a kommunista elvek és a kommunista taktika őrzője. Hallgassuk meg tehát a leghivatottabbak véleményét:

Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt VIII. kongresszusán, 1919. március 23-án Lenin zárszavában Oroszország helyzetét következőképpen ecsetelte: „... Ebben a nehéz időben, amelyben most élünk, amikor az imperialisták utoljára kísérelték meg, hogy a Tanácshatalmat erőszakkal megdöntsék, amikor a súlyos élelmiszerhiány, a közlekedés züllött állapota, sok száz, ezer és millió embert hoz újra és újra kétségbeejtő helyzetbe, az általunk hozott határozat (az O. K. P. viszonyáról a középparasztsággal

kapcsolatban), az a szellem, amely a kongresszus tagjait áthatja, meg fogja könnyíteni ama feladatot, hogy a nehéz próbát kiálljuk, hogy ezt a nehéz félévet túléljük.

Meggyőződésünk, hogy ez lesz az utolsó nehéz félesztendő. Ebben a meggyőződésben különösen megerősít bennünket az a hír, amelyet a napokban közöltünk a kongresszussal — a magyarországi proletárforradalom győzelméről szóló hír ...”

Csicserin a magyar proletárforradalom győzelme utáni napon Kun Bélához intézett sürgönyében erről a kérdésről a következőképpen nyilatkozik :

„Az entente taktikája jelenleg nem abban áll, hogy saját seregeit vonultatja fel, hanem abban, hogy másokat vet harcba ellenünk. Németország alávetette magát az entente akaratának és Hindenburg vezetése alatt hadsereget hozott létre, amely az ellenünk felvonuló seregek balszárnyát képezi ; a lengyel sereg a centruma és az ukrán Petljura csapatai a jobbszárnya ennek az intervenció hadseregnek. Nyugaton tehát nehéz a helyzetünk. Tekintve azonban, hogy az ukrajnai szovjetcsapatok jelenleg Galíciához közelednek, ahol már forradalmi a helyzet, közeledünk magyar szövetségeseinkhez, akik ellenségeink háta mögött állnak. Számunkra rendkívül becses, hogy Középeurópában szövetségeseinkre találtunk.”

Alig hat hónappal a Magyar Tanácsköztársaság bukása után Radek a következőket írta (1920. január 12-ikén) :

„A magyar forradalom sokban hozzájárult a munkások forradalmasításához más országokban és azáltal, hogy hónapokon át akadályokat gördített a világellenforradalom elé, kedvezőbbé tette az ellenállás feltételeit a világforradalom első fellegrárában, az Orosz Szovjetköztársaságban és megkönnyítette annak győzelmét Kolcsak felett. Aki a világforradalmat, mint egységes egészet, mint fejlődést nézi, az nem úgy fogja a magyar forradalmat tekinteni, mint a rossz forradalmi politika egy példáját, hanem úgy, mint az áldozatos harc példáját, egy forradalmi előrs előretolt állását.” (lásd Szántó Béla „Osztyáyharc és proletárdiktatúra Magyarországon” c. brosurájának bevezetését.)

De világosan látták a helyzetet az imperialisták és ezek orgánumai is, és úgy tekintették a Magyar Tanácsköztársaság megalakulását, mint intervenció politikájukra mért súlyos csapást. A „Temps” ezt írta :

„A Herceg- (Prinkipo) szigetek politikája elavult, mert abban a pillanatban, amikor meghívtuk Lenint a Prinkipo-szigetekre,

mint legyőzöttel akartunk vele tárgyalni, de Odessza és a magyar forradalom után győztesnek kell őt tekintenünk.”

És Franchet D'Espéray, a Magyarország ellen irányuló hadműveletek monarchista hadseregfőparancsnoka memoárjaiban leszögezi, hogy a magyar forradalom kitörése borította fel a francia katonai párt Oroszország ellen irányuló terveit.

Mint látjuk, a magyarországi kommunisták teljesítették kötelességüket Oroszországgal és a forradalmi proletariátus ügyével szemben. Nézzük mármost, miképpen akadályozta őket minduntalan akkori „szövevényesük”, a szociáldemokrácia ebben a kötelességteljesítésben. Mintha csak meg akarná könnyíteni számunkra a bizonyítást, épp a kellő pillanatban jelenik meg német nyelven Böhm Vilmosnak, a Károlyi-kormány hadügyminiszterének és a magyar Vörös Hadsereg fővezérének terjedelmes könyve: „Két forradalom keresztüzében” címen. (1924, Verlag für Kulturpolitik, München.)

A könyv a reformista-szociáldemokrata vezérmentalitás tipikus leszűrődése. Ábrázolását lépten-nyomon a kommunistákkal szembeni mérhetetlen gyűlölet és a kommunizmustól való mérhetetlen félelem torzítja el.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának példátlan lendülete és izzó forradalmi lelkesedése, amely heteken belül a propaganda csodáit vitte véghez, megdöbbsenti és annyira megzavarja ítéletét, hogy a szocialista mozgalom e régi gyakorlati embere még négy év elteltével sem tud ezzel a mozgalommal egyebet kezdeni, mint megismételni a burzsoázia rágalmait: szerinte is a lélekvásárlás a fő eszköz, szerinte is egyes intellektueller törtétele az agitációnak és a kommunista rejtély megfejtésének fő indító oka. A polgári forradalom továbbfejlesztése, amely pedig természetes kötelessége a marxista forradalmárnak, a miniszterre avanszált pártvezér szemében, aki ezzel a lehető legfőbb „proletárcélját” elérte, a kommunisták legnagyobb bűne.

Épp úgy, ahogy egykor a polgárság a szociáldemokráciát, úgy ítéli el a szociáldemokrata miniszter most a kommunistákat, mint demagógokat; fegyelmetlenségnek bélyegzi forradalmi ténykedésüket, beszél tömeghisztériáról, vak szenvedélyről, a tömegek aljas ösztöneiről, stb. Ellenforradalmi érdekeiben károsítva tájtézik a dühtől és mindenféle ellentmondásokba keveredik:

„Hol egy nagyon fontos szakszervezet, a vasesztergályos szakszervezet bizalmi férfi értekezletén tűnnek fel”, szidja a kommunistákat, „hol a szabóknál és más szakmáknál és ezáltal kikezdik a szakszervezetek egységét is.” (107. o.)

Tán azt akarja Böhm ezzel mondani, hogy mindez és a szakszervezetben elért minden egyéb eredményük lélekvásárlás eredménye? Vajon Budapest és környékének egész forradalmi munkássága, Böhm saját szakszervezetét beleértve, amely lassanként a kommunistákhoz csatlakozott, megvásárolható volt?

„A munkanélküliek hatalmas seregénél, a legnagyobb ínségben sínylődő rokkantak tízezreinél, az otthonuktól elszakított, lelkileg megtört leszerelt katonák százezereinél ennek a demagógiának kezdettől fogva biztos sikere volt.” (108. o.)

A munkásvezér a miniszteri székben hirtelen lumpenproletárokká bélyegzi a munkanélkülieket, ugyanúgy, mint ahogyan a burzsoázia mindig is tette, midőn „lusta frátereknek” és „munkakerülő csavargóknak” nevezte őket.

Igazi szociáldemokrata demagógiával azzal vádolja a kommunista mozgalmat, hogy szakadást akar előidézni a szakszervezeten belül, bár ő maga állapítja meg, hogy a szakszervezeti tagok száma az 1916-os évi 55 000-ról 1917-ben „az orosz forradalom hatása folytán 215 000-re emelkedett” (100. o.). Ez a szám a polgári forradalom alatt, amikor mindenféle szakma, még a rendőrök, katonatisztek szervezetei is a „szociáldemokrata szakszervezetekbe” tömörültek, 721 000-re emelkedett, „de az öntudatos munkások száma a legderülátóbbak becslése szerint sem tehető többre 50 000—60 000-nél.” (101. o.) Minthogy ezek nagy része, a különböző hajszak ellenére, amelyeket a szociáldemokrata pártvezetőség a K. M. P. ellen indított, végül is még a két párt egyesülése előtt a K. M. P.-jába jött át, könnyű megállapítani, mit is jelentett a „kommunisták bomlasztó munkája a szakszervezetekben” és milyen módon akarja Böhm azt a célt elérni, amelyet a könyv kiadásával maga elé tűzött, hogy ugyanis „mindenekelőtt igazat mond.” (9. o.)

Az ifjú K. M. P. megtette kötelességét, tekintet nélkül a szociáldemokráciára, sőt ennek ellenére is, és ezt nevezi Böhm úr lépten nyomon „izgatásnak”, „vad hajszának” stb. De hogy mennyire támaszkodhatott a K. M. P. eme propagandája a végképpen kudarcba fulladt polgári-szociáldemokrata októberforradalomra, azt a legjobban Böhm következő vallomása világítja meg:

„A szociáldemokrata pártnak módjában állt átmeneti programjából mindazt megvalósítani, ami az adott gazdasági helyzetben és a külpolitikai hatalmi viszonyok közt akadályokba nem ütközött. Politikailag és társadalmilag szervezett ellenzékétől nem kellett tartani. A kormány polgári tagjai egyáltalán nem fejtettek ki

ellenzést a szociálpolitikai kérdések tárgyalásánál. A tömegek előtt a helyzet olybá tűnhetett, mintha a szociáldemokrata párt mindent megvalósíthatott volna, amit csak meg akart valósítani, és amit nem valósított meg, azért csupán saját hanyagsága volt felelős.

Erre a körülményre vezethető vissza valamennyi ellentét a tömegek és a szociáldemokrata párt között.” (142. o.)

Míg ez a „munkásvezér” a kommunista agitációt mindenképpen munkásellenesnek igyekszik feltüntetni, a polgári szabotálás és az ellenforradalmi kísérletek az ő szemében kegyelmet nyernek.

„Ezzel szemben a kereskedelemügyi minisztérium polgári államtitkára, Méhely, a munkások előtt egy kétségtelenül jószándékú nyilatkozatban inkább fölbátorítja a munkásokat a további akciókra, nemhogy megakadályozná azoknak továbbterjedését.” (144. o.)

Az októberi forradalom alapvető problémájáról, a földreformról a magyar Kerenszki-kormány eme képviselője és harcosa, a törvényhozás erre vonatkozó szép szavait idézve, bevallja e politika teljes csődjét.

„Szerencsétlenségünkre, a földreform végrehajtása lazította a forradalom egyetlen szervezett erejének, a szociáldemokrata pártnak egységes szellemét” (153. o.).

A könyvben fejezetről fejezetre fokozódik a nagyszabású kommunistaellenes hajsza. A K. M. P. fáradhatatlan agitációja, amelybe lassanként minden forradalmi réteget bevont, nem talál kegyelmet e két forradalom keresztüzében szorgosan intrikáló párt és szakszervezeti bonc szemében.

„Reméljük — így kiált fel — eljön az idő, amikor, nem sajnálnak sem fáradságot sem anyagi áldozatot, hogy idegen nyelvekre is átültessék annak a kommunista sajtónak és azoknak a kommunista beszédeknek a hangját és szellemét. Szilárd meggyőződés, hogy akkor a legszélsőségesebb orosz, német és francia kommunisták is meg fogják állapítani, hogy a magyar kommunista párt sem kommunista, sem marxista propagandát nem folytatott, hanem egyszerűen felidézte az anarchiát.” (161. o.)

Ily bizonyítvány ilyen ajakról a K. M. P. legjobb igazolása. Olvassátok ezt a könyvet, hogy megtudjátok, hogyan küzdött a K. M. P. első pillanattól a szociálárulók ellen! Olvassátok a szociáldemokrata vezér ócsárlásaiban megnyilvánuló dicséretünket, olvassátok saját ócsárlástokat szociáldemokrata vezéregyéniségek szájából! Különösen ajánljuk e könyv alapos tanulmányozását a

szociáldemokrata munkásoknak. Nemcsak hű önarcképét nyeri saját vezéreinek, ha magyar mezben is, nemcsak a magyar kommunisták torzított, de még ebben az ábrázolásban is felemelő harcát látja a legrosszabb fajta munkásáruolókkal, hanem annak a történelmi indokait is, hogy miért volt halálra ítélve a magyarországi proletárhatalom a K. M. P. és M. Sz. P. egyesülése után.

A polgári-forradalmi koalíciós kormány alig kéthavi uralma után, alig négy hetes kommunista propaganda után a bolsevizmus kérdése már valamennyi politikai probléma középpontjában állt. Az úgynevezett munkástanács 1919. január 8-iki történelmi ülésén "noskeizmust" készítettek elő. Ezen irányzat taktikai megoldását egy tiszta szocialista kormányban vélték megvalósítani, mert, amint az egyik szónok kifejtette, „egyedül ez alkalmas arra, hogy a bolsevista kérdést megoldja. A szociáldemokrata párt nem vonulhat vissza. Óvást emel az ellen, hogy polgári kormány üldözze a kommunistákat. Egy szociáldemokrata kormány sokkal inkább képes arra, hogy a bolsevikekkel leszámoljon.” (183. old.)

Végül is a noskeizmus hívei megijedtek saját bátorságuktól: „A munkástanács 169 szóval 101 szó ellenében elfogadta a tiszta szocialista kormány megalakítására vonatkozó javaslatot. A tekintélyes kisebbség mellett a szocialista kormány szószólói nem akarták a javaslatot fönntartani. Garbai visszavonta az indítványát, mert nem akarta megbontani a párt egységét. Újabb szavazás elrendelése után Kunfi javaslatát fogadták el 147 szóval 83 ellenében. A 78 szavazatot képviselő vasmunkások Kunfi javaslata ellen szavaztak, mert ők még mindig ragaszkodtak a tiszta szocialista kormány megalakításához, mert csak ettől vártak erélyt a bolsevitek ellen való harcban. A második szavazás után a vasmunkások félrevonultak tanácskozássra. Itt hosszas és beható kéresemre hozzájárultak Kunfi javaslatához.” (185. old.)

A polgári demokrácia és a polgári parlamentarizmus e fanatikussai, akik oly hevesen kérelték a munkásságot, hogy a koalíciós kormányban maradhassanak, nem kerülhették el, hogy parlament nélkül, tehát diktatórikusan kormányozzanak. Vértó szívvel vallja be Böhm:

„Itt volt a legszélesebb demokráciát megvalósítani igyekvő kormány, amely nem tud a maga számára demokratikus alapot teremteni. A demokrácia kénytelen a demokratikus pártok forradalmi diktatúrájával kormányozni, anélkül azonban, hogy a diktatúra eszközeit venné igénybe. Belső ellenmondás ez, amelynek napról-napra meg kellett bosszulnia magát és meg kellett hoznia

végző gyümölcsét : a tömegek mentalitásának olyan irányban való kifejlődését, hogy a fegyveres erő jobban biztosítja az egyes néposztályok uralmát, mint a legszélesebb alapú demokrácia . . . És ez a lehetetlen állapot volt az októberi forradalom leglényegesebb és legsorsdöntőbb szerencsétlensége". (188. old.)

Igen, ennek az úgynevezett forradalomnak a „tragikuma” abban rejlett, hogy eleve proletárerekre támaszkodva és általuk továbbfejlesztve előbb vagy utóbb tiszta proletáruralomhoz kellett, hogy vezessen. Egy tiszta szociáldemokrata kormány is természetesen csak egyik állomás lett volna ezen az úton és felette sajnálatos, hogy a szociáldemokrácia kitért ez elől a megoldás elől, mert elkerülhetetlen bukása megszabadította volna a tömegeket utolsó szociáldemokrata illúzióiktól. Így azonban minden, közvetlenül és kényszerűen a proletárdiktatúrához vezetett.

Megjött Vyx híres jegyzéke, amely az ország további súlyos megcsonkítását vette tervbe. A polgári miniszterek felmondták a koalíciót, de a szociáldemokrácia csődje is nyilvánvaló volt. Egy öreg szociáldemokrata vezető, Weltner, így ír erről :

„Az öngyilkosság két lehetősége közt választhatunk : vagy megegyezünk, vagy visszavonulunk. Az első a biztos megsemmisülést jelenti, az utóbbi ugyancsak a párt halálát. A legnagyobb veszély pillanatában nem szabad a munkásságot cserben hagyni, legalább is meg kell kísérelni megmenteni azt, ami menthető.” (276. old.)

Szörnyű hibája, mi több, tragédiája a K. M. P.-nak, hogy az egyesüléssel, saját léte árán, az Sz. D. P.-t újra életre segítette.

*

Böhm szociáldemokrata kispolgári-mentalitása legjellegzetesebben a terrorkérdés, különösen Szamuely Tibor szerepének megítélésében nyilvánul meg. E felett a „forradalmi lovag” felett (ahogy Bucharin őt méltán nevezte), aki a magyar proletárforradalom legfelelősségteljesebb harcosa és első mártírja volt, kinek neve nemzetközi proletariátus előtt Liebknecht, Wolodarsky és Jogiche neve mellett ragyog, Böhm ugyanúgy ítél, mint a burzsoázia, amely még ma is fogvacogva emlékezik vissza Szamuelyre. Bár Böhm az elfogulatlan méltatás látszatát kelti, dühe mégis kitör, dühe a felett, hogy a Szamuely vezénylete alatt álló és „a hadtápterületen a rend és fegyelem fenntartására hivatott bizottságban ismeretlen, félművelt, néha írástudatlan egyének jutottak fontos

állásba, viszont régi munkásmozgalmi emberek nem voltak közöttük.” (437. old.)

Ez az acélos jellemű, egyenesvonalú forradalmár állítólag az „ellenforradalom leverésénél egész sor felesleges kegyetlenséget követett el, ami csak ártott a forradalomnak”. Vajon kinek a szemében? Nyilván a gyáva, megalkuvó szociáldemokratáikéban. És szószólójuknak lelke mélyén fáj, hogy Szamuely „a harcok végeztével minden formalitás megkerülésével ítélkezett élet és halál felett”. Hogy Szamuely önzetlen módon kizárólag a forradalmat szolgálta és mindig csak akkor fordultak hozzá, ha valakit a legveszélyesebb helyre kellett állítani, egyébként pedig szerényen a háttérben dolgozott, erről Böhm a következőképp nyilatkozik :

„Ezekben a hetekben (április után) Szamuely tevékenysége alig jön tekintetbe. Kegyetlen ítéletei a forradalom két utolsó hónapjára, az ellenforradalom felszámolásának idejére esnek.” (438. old.)

De ennek az igazságszerető szociáldemokratának az az állítása, mely szerint a Szamuelyval való elégedetlenség magában a kommunista pártban is mind fenyegetőbb formákat öltött volna, már azért is tisztá koholmány, mert sajnos külön K. M. P. már egyáltalán nem létezett. Hogy a kormányzótanács egyes kommunista érzelmű tagjai hozzájárultak a mensevista igazságügyi népbiztos javaslatához, amely Szamuelytól ténykedéséről jelentést követelt, ez nem bizonyíték. Ellenkezőleg : végre véget kellene vetni Szamuely kegyetlenségéről szóló legendának, amelyet a polgárság talált ki és a szociáldemokraták továbbszórtak s amely végül is Szamuely vad megrágalmazásához vezetett, még fosztogatással is vádolva őt. Természetesen mind a kommunisták, mind Szamuely maga is véget szerettek volna vetni ennek a hazugságszövedéknek. Nemcsak „eleinte”, ahogy Böhm szeretné feltüntetni, hanem az egész idő alatt. Nem, mintha törődött volna a polgárság és a szociáldemokrácia véleményével, sem mintha félt volna ennek a hajszának alig elkerülhető és általa feltétlenül előrelátott következményeitől. De ezt kívánta az igazság érdekében, és attól a vágytól vezettetve, hogy mindent felszámoljon, ami a bolsevista forradalom ügyén foltot ejthetne, így azt a vádat is, hogy legelszántabb védelmezői kegyetlenek vagy igazságtalanok lettek volna. Ami azonban a terror kérdését illeti, úgy ő mint a többi kommunisták teljesen egyetértettek Leninnel, aki erre vonatkozólag 1919. május 27-én a magyar munkásokhoz intézett levelében a következőket fejté ki :

„A diktatúra kíméletlenül szigorú, gyors és határozott erőszak alkalmazását tételezi fel a kizsákmányolók, a kapitalisták, a földbirtokosok és uszályhordozóik ellenállásának elnyomására. Aki ezt nem értette meg, az nem forradalmár, azt el kell távolítani a proletariátus vezéreinek vagy tanácsadóinak tisztségétől.

De nem egyedül az erőszak a proletárdiktatúra lényege, és nem elsősorban az erőszak. A proletárdiktatúra legfőbb lényege a dolgozók vezető osztagának, élcsapatának, egyetlen vezetőjének, a proletariátusnak szervezettsége és fegyelmezettsége.

Ti háborút viseltek, egyedül jogos, igazságos, igazán forradalmi háborút, az elnyomottak háborúját az elnyomók ellen, a dolgozók háborúját a kizsákmányolók ellen, háborút a szocializmus győzelméért. Mindaz, ami a munkásosztályban becsületos, az egész világon a ti pártotokon áll.”

És ezért a mai napon, Szamuely Tibor halálának ötödik évfordulóján minden, ami a munkásmozgalomban becsületos, kegyelettel adózik a proletariátus ügyéért elvérzett martir emlékének.

A szociáldemokrácia, miközben a leghevesebb harcot folytatta a diktatúra úgynevezett „szigorú alkalmazása” ellen, természetesen ellentmondásba került vele.

„És ha nem tudunk nagyobb eredményeket elérni, ha az erőszakoskodásokat nem tudtuk teljesen megszüntetni, ez főleg az ellenforradalom fegyveres ellenállásának tulajdonítható, amelynek minden újabb jelentkezése a terror szükségességét bizonyította, lefegyverezve a terror ellenzőit és az erőszakoskodások elleni küzdelmet.” (444. old.)

Ez a vallomás nem mond kevesebbet, mint azt, hogy a Tanácsköztársaság „terrorista” rendszabályai az ellenforradalmi mozgalom folytán feltétlen szükségesek voltak, hogy tehát politikája a tényekben gyökeredzett, míg a szociáldemokrata érzelgősség csak arra volt jó, hogy az ellenforradalmat pártolja és bátorítsa. Ez a tétel világosan bizonyítja, hogy minél inkább fordultak a szociáldemokraták Szamuely erőszakos politikája ellen, annál inkább erősítették az ellenforradalmat, amely végül is a szociáldemokratákat fő pártfogójának kellett, hogy tekintse. Érthető tehát, ha Böhm hálátlanságról panaszkodik amiatt, hogy az ellenforradalmárok a szociáldemokraták ellenforradalmi üzelmeinek ismételt konkurenciát csináltak és veszélyeztették az ellenforradalmi fondorlatok szociáldemokrata monopóliumát. De Böhm ebben a kérdésben is a kispolgári érzelgősség álláspontján áll, és miután hirtelen megállapítja, hogy a proletárdiktatúra idején a terror nem volt jelentős

kiterjedésű, kijelenti, hogy „a munkásosztálynak semmi oka, hogy a forradalom alatt tanúsított emberségességét megbánja” (445. old.) A terror eme, Böhm által felállított mérlege láttán lelepleződik a szociáldemokrácia sopánkodása „a diktatúra alkalmazása” miatt, amellyel csatlakozik a burzsoázia hazug jajveszékéhez és annak rágalmaival képmutatásból segít terjeszteni. Böhmre, az igazságszerető krónikásra joggal alkalmazhatjuk saját mondását: „Nem illeti megbecsülés az ellenforradalom hiénáit, akik az esetetek emlékét önző pártecélokra aknázzák ki.” (447. old.)

Az említett mérleg megállapítja, hogy a voltaképpen forradalmi terror alig követelt többet három tucat áldozatnál. „Ha azonban az összes áldozatokat számítjuk, azokat is, akik fegyveres harcban estek el, még akkor sem mondható véresnek az a forradalom, amely négy és fél hónap alatt, belső és külső ellenséggel vívott szüntelen harcok közepette, 9 $\frac{1}{2}$ milliót kitevő lakosság mellett alig több, mint 400 emberáldozatot követelt” (448. old.)

Az egész siránkozás a kommunista terror miatt végülis nem volt egyéb, mint ürügy, amelyet arra akartak felhasználni a szociáldemokraták, hogy fegyveres támadást kíséreljenek meg a kommunisták ellen. Böhm említ egy konferenciát, amelyen ezt már elő is készítették. Ennek az intervenciónak a gondolata a terrorellenes, humánus szociáldemokrata Böhm agyában fogamzott.

„Betegségem ellenére — jelenti ki a konferencián — elvállalom a mozgalom katonai részét, de csak abban az esetben, ha a szociáldemokraták erre felhatalmaznak, mellém állnak és vállalják a politikai vezetést és felelősséget. Ha egyénileg csinálják az akciót, ennek ellenforradalom jellege van. Ha a túlnyomó többséget alkotó szociáldemokrata munkások kelnek fel a kisebbségi diktatúra ellen, ez csak azt jelenti, hogy az öntudatos, a forradalom érdekeit védő szociáldemokraták meg akarják menteni a forradalmat az anarchiától és összeomlástól.” (449. old.)

Miután ezt a tervet nem fogadták el, Böhm feladott minden további reményt. „A munkásosztály és a forradalom védelmére nem látott többé kivezető utat.” Elhagyta Magyarországot, új állomáshelyére ment, a bécsi követségre: a megbántott Napoleon Talleyrand szerepében próbálkozott...

A könyv visszapillantásokkal és a jövőre vonatkozó kilátásokkal fejeződik be, melyeknek végső bölcsessége az, hogy a bolsevizmus Magyarországon végleg csatát veszített. Ily túlzott optimizmussal ítéli meg a szerző a proletárdiktatúra alatt folytatott szociáldemokrata aknamunka utóhatását és következményeit.

Ugyanilyen derűlátó a magyarországi demokrata forradalom fel-
támadására vonatkozólag :

„Lesz még egyszer Október”, kiált fel. És ezt csak helyeselni
tudjuk. Igen, lesz még egyszer Október, de erre az ő októberére
épp oly biztosan el fog jönni a *mi* márciusunk, mint ahogy őszre
tél, és télre tavasz következik.

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS A VILÁG- POLITIKAI HELYZET*

A háború véget ért. A győzedelmes ántánt összeült, hogy megismételje azt a játékot, amelyet száz és néhány évvel azelőtt a bécsi kongresszus űzött : Európa térképének új és erőszakos megváltoztatását. Ahogy Bécsben 1815-ben Sándor cár volt a mindenki által ünnepeelt politikai primadonna, úgy itt Wilsonba vetette a fáradt és gyors babérokra vágyó győztes csoport minden reménységét. Mert Wilson hazug idealizmusa pompás kárpit volt, mely mögött az osztozkodással együttjáró marakodást el lehetett bujtatni. Amellett Wilson nemcsak szépenhangzó, de használhatatlan frázisokkal boldogította szövetségeseit és ingatag híveit az ellenséges táborokban, hanem igen praktikus és használható jelszavakat is vetett a világba, mint például amikor Manchesterben arról beszélt, hogy a kereskedelem a világ nagy békeszerszáma. Bizonyára, miután ez a szerszám egy négyéves háborút tudott felidézni, a főversenytárs leigázása után, a likvidálásnak nem lehetett alkalmasabb jelszava annál : hagyjuk a bizonytalaná váló üzletet és térjünk vissza a békés osztozkodáshoz.

Hogy ezen mit értettek, azt legjobban mutatta a *békekonferencia* mellett működő legfőbb gazdasági tanácsnak az a javaslata, hogy „a szövetséges hatalmak alattvalói szabadon kereskedhetnek Németországgal azokon a megszorításokon belül, melyeket saját illetékes kormányaik szükségesnek látnak fenntartani”.

A legyőzött konkurenst magát egyelőre átadták sorsának, a forradalomnak. Különösen a franciáknak volt kedves gondolatuk az, hogy a németeken ne csak Sedánért, hanem a párisi kommunéért is revansot vegyenek — addig a pontig, amíg az saját határaikat nem veszélyezteti. Hogy ettől egyelőre nem volt sok okuk tartani,

* Megjelent : „Uj Március” 1928. IV. évf. 149—154. I. (Részlet).

arról gondoskodtak — a szociáldemokraták. A sajátjaik épúgy, mint a németek. De ha a saját szocialistáit jól ismerte is a francia kormány, a németeket erősen túlbecsülte. Az 1919. év első napjaiban *Németországban* tiszta jobboldali szociáldemokrata kormány van Eberttel és Scheidemannel az élen. Egy újívi interjúban Ebert nyilvánvaló aggodalommal jelenti be ezt a változást, mely a független szocialisták kilépésével és Noske meg Wissell belépésével a kabinetbe vált tényné és siet kijelenteni, hogy ez a tiszta szociáldemokrata kormány *az egész nép képviselőjének* tekinti magát. Wissellnek Ebert szerint az lett volna a hivatása, hogy „a német szocialista köztársaság jelszavát valóra váltsa”. Hogy ezt az azóta oly erősen a fasizmus felé evező munkásvezér miképp teljesítette, éppoly köztudomású, mint az, hogy társa, Noske, hogyan szervezte meg az új német haderőt, mint a szociáldemokrata kormány támaszát. Köztudomású, hogy ez a kormányeszköz legelőbb is a német szocialista köztársaság igazi harcosságait Liebknecht és Luxemburgot tette el láb alól. Luxemburg a Spartakus-szövetség akcióprogramjának ismertetésekor kiemelte a jelentőségét a független szocialisták kormányából való kilépésének, miáltal a német forradalom élére az „ellenforradalom kerítői” kerültek, kik azt a monarchista politika lejtőjére viszik. Egyszersmind leleplezi Scheidemannék üzelmeit az orosz forradalom megbuktatása érdekében. Mindezek ellensúlyozására a proletáriátus forradalmi tömegharcát, az osztályharcnak a faluba való bevitelét, az utolsó polgári és paraszt tartalékok megnyerését, a munkás- és katonatanácsok kiépítését követeli. Liebknecht az orosz határra küldött katonáktól azt kívánja, hogy vállaljanak szolidaritást az orosz forradalmi proletáriátussal és a bolsevik katonákkal, az ennek útját álló tiszteket pedig löjjék agyon. Az a hallatlan lelkesedés, melyet Liebknecht és Luxemburg szavai keltettek, bizonyára sietteték Nosket abban az elhatározásában, hogy az új német haderőt elsősorban a Spartakusok ellen küldje. De ezzel még korántsem volt leverte a német proletárforradalom, az országszerte tovább ért és lappangott, mignem áprilisban egy új, hatalmas erupcióban tört ki, a müncheni tanácsköztársaságban. Ennek rövid élete és gyors leveretése szintén csak egy forradalmi periódus lezárását jelzi, nem pedig a proletárforradalmi mozgalom tartós leverését Németországban. De nemcsak Németországban, hanem a győzedelmes *Angliában* és *Olaszországban* is erősen fellobbant a forradalmi munkásmozgalom. Óriási méretű sztrájkok folynak és a gazdasági követelések mellett mindinkább elhangzanak *politikaiak* is.

A nemzetközi forradalmi mozgalom fejlődése élesen kifejezésre jutott a *Kommunista Internacionálé megalakulásának tényében* 1919. március 5-én. Az alakuló kongresszuson a svájci küldött beszámolt azokról a megbeszélésekről, melyeket pár héttel előzőleg a *berni szocialista kongresszuson* résztvett különböző országbeli szociáldemokrata vezérrel tartott, s akiktől pontos értesüléseket szerzett arról, hogy milyen óriási méretekben uralkodik a *győzelmes orosz forradalom* a nyugati proletariátus hangulatán. Úgy az olasz Morgai, mint a francia baloldali küldöttek egyértelműleg kifejezést adtak annak, hogy mily hallatlan szimpátiáknak örvend a proletariátus körében az orosz forradalom és ugyanezt erősítette meg egyik-másik szakszervezeti küldött is. Ez a megállapítás pedig annyival inkább jelentőségteljes, mert a berni kongresszuson, mint ezt Lenin a Komintern alakulásakor tartott előadásában kifejtette, csak a wilsonisták és a szociálpatrioták voltak képviselve és mind a szociáldemokraták mind a polgári államférfiak nyilatkozataiból kiderült, hogy a berni konferencia csak eszköze az imperialisták párisi konferenciájának. „Az első feladat, amellyel a párisi konferencia a bernit megbízta, abban állott — Lenin szerint —, hogy a munkástömegeket rábírja, hogy hagyják jóvá a háború likvidálásának ama módszereit, amelyeket a burzsoázia most megállapít, vagyis hogy az egész adósság- és adóterhet a munkástömegek vállára hárítsa át, a hadsereg régi formáit segítsen épségben tartani és a tanácsok, a proletariátus diktatúrája ellen lépjen fel... A burzsoázia politikája által inspirált ama kísérletek, hogy a berni konferenciát oly határozat hozatalára bírják, amelyben egy esetleges fegyveres intervenció Oroszország ellen a második Internacionálé helyeslésével találkozik, csak az ellenzék fellépésén hiúsultak meg. A berni ellenzéknek ebben a sikerében a kifejezetten sovinszta elemek fölött látjuk közvetett bizonyítékát annak, hogy a *nyugateurópai proletariátus szimpatizál az orosz forradalommal* és kész az imperialista burzsoázia ellen harcolni.”

Ami magát a *párisi konferenciát* illeti, ott az egyre jobban szorongatott wilsonizmus a demokratizált és köztársasági Németországgal szemben követendő eljárásán kívül egyik további főprogrampontjának tekintette *Ausztria felosztásának* megvalósítását. De már ennél a pontnál is oly ellentétek merültek fel a győztesek között, amelyek csak nagyon hosszadalmas tárgyalások után voltak ideig-óráig áthidalhatók. Amíg csak arról volt szó, hogy *Csehország* és *Jugoszlávia nemzeti érdekeit* respektálják, nemzeti forradalmát szentesítsék, nem volt nézeteltérés a szövetséges és társult hatalmak

között. De mihelyt annak a megvalósítására került a sor, amit Wilson a dél-szlávoknak éppúgy megígért, mint a lengyeleknek : *a tengerhez vezető kijáratra*, ez komoly összeütközés csírájává vált egy szövetséges és egy társult hatalom : Olaszország és Jugoszlávia között, amely *ellentét az Adria körül* azóta is inkább fokozódott, mint csökkent.

A béketárgyalások alatt még lehetséges volt Ausztria rovására mindkettőt kielégíteni. Magát Ausztriát azonban a legbiztosabban a szociáldemokrata vezetés alatt álló béke delegátusokkal kenyerezették le a szó legszorosabb értelmében, amennyiben az erősen forradalmi hangulatú munkásságot újra meg újra azzal fékezték, nemcsak a Rennerék és Bauerek, hanem a baloldali vezér, Adler is, hogy ha nyugtalanságok törnek ki Ausztriában, az ántánt beszünteti az élelmiszerszállítást. (Értsd a megromlott zsírt és a bőségben felraktározott húskonzerveket, melyektől másképp nem is tudtak volna szabadulni.) Minél kevesebb hatást tudott azonban az osztrák szociáldemokrácia azzal az aggodalomkeltéssel gyakorolni, hogy az életképtelenné és gyarmattá tett Ausztria proletariátusa *politikai okokból* fog fellázadni, *annál sikeresebb volt a magyarországi proletárforradalom denunciálásával*. Kiderült ez már abból is, hogy sehol területi engedményeket nem sikerült elérnie, mindenik szomszéd kanyarított Ausztriából egy darabot, míg neki magának csak *egy helyről ígértek* valami kis koncot : Nyugat-Magyarországból, vagyis egy másik legyőzött és ugyancsak erősen megcsonkított volt szövetséges ország rovására. De ebben a béketárgyalások idején a proletariátus volt uralmon, úgy hogy a békekonferenciának elég oka volt arra, hogy ezt a koncot az osztrák szociáldemokrácia megvásárlására a mindenéből kifosztott Ausztria orra alá tartsa családteknek. „Az osztrák béke delegációnak a Burgenlandra vonatkozó kívánságát — így olvassuk egy kiváló angol polgári forrásban — július 20-án annál is készségesebben teljesítették, minthogy Kun Béla a magyarországi bolsevikok vezére visszautasító magatartást tanúsított az ántánttal szemben.” Az angol forrásra való tekintettel fel kell tételezni, hogy ez a kihívó és visszautasító magatartás arra akar célzás lenni, hogy a Smuts-féle akció, mely a tanácsköztársaság szuverénitását és területi integritását fenyegette, a magyarországi tanácskormány — és nem csupán Kun Béla, hanem a Smuts-sal folytatott tárgyalásokon részvevő Garbai és Kunfi egyértelmű ellenállásán megfeneklett. Lehet arról vitatkozni, hogy ez az ellenállás helyes volt-e, hogy megfelelt-e annak a kiváló lavírozótaktikának, amelyet Lenin hasonló helyzetben követett, de lehetetlen

az, hogy a tanácskormány szociáldemokrata tagjai, akik teljesen egyetértettek akkor Kun Bélával, *utólag* ugyanolyan módon hibáz-
tassák ezt a lépést, mint ahogy ezt az angol imperializmus szó-
vívői teszik. Ha ez hiba volt, akkor őket éppúgy terheli érte a fele-
lősség, ha nem volt hiba, nem játszhatják ki utólag érvül a tanács-
köztársaság hibás külpolitikája mellett.

De az ántántot mindennél jobban érdekelte és nyugtalaní-
totta a magyarországi tanácsköztársaság egész külpolitikájában
az Oroszországgal való szövetség proklamálása. Ez az Oroszország a
proletárforradalom nagy győzelme óta sok gondot okozott az ánt-
tántnak és ezek a gondok csak fokozódtak a breszti béke és a háború
likvidálását siettető bolsevik politika térhódítása óta. 1918 nyara
óta a diplomáciai érintkezés a nyugati államok és a szovjethatalom
között megszűnt és az ellenforradalom megmozdulása Szovjet-
Oroszország egész területén mind erősebben támaszkodott az ántánt
segítségére. Az ellenséges hangulat, az intervenció úszítás egyre
fokozódott. De maga az ántánt is a végső harcban állván a központi
hatalmakkal, a fehér haderőket inkább csak katonai felszereléssel
és munícióval, meg alkalmi expedíciókkal támogathatta, legfő-
képpen azonban Szovjet-Oroszország kikötőinek blokkolásával.
Emellett a cári Oroszország területén élt nemzetiségeket látította
kítartóan: Lengyelországot, Romániát, a balti államokat, a Kau-
kázust. De az ellenforradalmárok egymásközötti marakodása éppúgy
gyengítette ezt a frontot, mint az ántánthatalmak intervenció
szándékait is a saját kebelükben felmerült ellentétek.

Már a párisi első titkos békekonferenciák egyikén élénk vita
tárgya volt, hogyan vehetnék fel a tárgyalásokat a bolsevik kormá-
nnyal. Két szempont állott szemben. Lloyd George-é, aki a
tárgyalások felvételét javasolta és Pichoné, a francia külügy-
miniszteré, aki elvileg ellenzett mindenfajta oly érintkezésbelépést,
amely a bolsevik kormány elismerését foglalja magában. Wilson
kimerítő javaslatára abban állapodtak meg, hogy „valamennyi
organizált csoportot, mely pillanatnyilag bárhol, akár Szibériá-
ban, akár az európai Oroszország határain belül politikai vagy
katonai hatalmat gyakorol, vagy gyakorolni próbál — Finn-
ország kivételével — egyelőre nem Párisba, hanem a Konstantiná-
poly melletti Hercegszigetekre hívják meg, hogy ott három-három
taggal képviselve, az ántánt képviselőivel a tárgyalásokat fel-
vegyék”.

Akár taktikai előnyöket akartak ezáltal szerezni Kolcsaknak
és Denikinnek és így maszkírozni intervenciójukat, akár mert azt

remélték, hogy a szovjet-kormány visszautasítja ezt a békeajánlatot és akkor jogalapot szereznek a nyílt intervencióra, mindenképpen tévedtek ebben a sakkhúzásban, mert a szovjet-kormány késznek nyilatkozott a tárgyalások felvételére, ellenben Kolcsak és Denikin utasították ezt vissza, mire az ántánthatalmak a konferenciát létre nem jöttek jelentették ki. Bizonyos, hogy a közvetlen intervenciónál az ántánt főaggodalma és meggondolása a *bolsevik fertőzésnek* szólt, mely *intervenciók csapataikat fenyegette*. Ezt az aggodalmat egy és más tapasztalatok nagyban indokolták, amint ezt a francia katonák és tengerészek esete bizonyította, akik Szebasztopolban és Odesszában *felhúzták a vörös zászlót és megtagadták a harcot Szovjet-Oroszország ellen és a fehér oroszok érdekében*.

Hozzájárult mindehhez, hogy 1918 ősze óta a vörös hadsereg egyik diadalát aratta a másik után. Nemcsak a belső polgárháborús fronton ért el döntő sikereket, hanem hamarosan Ukrajnát is felszabadította a külföldi bajonettektől és ugyanez történt Észt- és Lettországbán, Fehér-Oroszországban és Litvániában is. 1919 elején a *vörös hadsereg a Tarnopol—Kamenec—Podolszki vonalon állott*, 200 kilométerre a magyar határtól. Ennek a ténynek olyan varázsa volt, hogy Magyarországon *akkorra nemcsak a kommunisták pártjának volt természetes külpolitikai programja az orosz orientáció*, hanem az ántántba és a wilsonizmusba vetett remények szétfoslása után a magyar polgárságé és szociáldemokráciáé is. Károlyi az „Arbeiter Zeitung”-nak 1919. július 25-i számában megjelent cikkében kifejti, hogy a Vyx-jegyzék fölött tanácskozó minisztertanácsban, anélkül, hogy tudta volna, hogy a tanácsköztársaság kikiáltása befejezett tényé vált, *egy tiszta szociáldemokrata kormány külpolitikai programjaként hirdette*; „A nyugati orientáció, a wilsonizmusra felépített politika végleg hajótörést szenvedett. Új orientációra van szükségünk, mely a munkásinternacionálé szimpátiáit biztosítja nekünk.”

De a *munkásinternacionálé* szimpátiái is, mint láttuk, mind határozottabban Szovjetoroszország mellett nyilatkoztak meg. Hamarosan azonban az orosz intervenció megakadályozásának feladata mellé odaszegődött a nemzetközi proletariátus külpolitikai akciója gyanánt *Szovjet-Magyarországnak megvédése* is az ellene összesküvő imperialista hatalmakkal szemben és éppúgy a nemzetközi harc az imperialista *versaillesi béke ellen*. Ennek a hármas jelzőnek a jegyében kellett összefogni a szörványos nemzeti akciókat *egy nagy nemzetközi demonstráció* formájában, melyet 1919. július

20-ára és 21-ére vettek tervbe. A terv az angol munkáspárt július eleji southporti kongresszusán öltött konkrétan testet és hamar visszhangra talált Franciaországban és Hollandiában is. A polgári sajtó hetekig úszította a kormányokat ennek a nemzetközi akciónak a letörésére és főleg a postai és vasúti személyzet terrorizálására, mely különösen Franciaországban nem tévesztette el hatását. A német független szocialisták is magukévá tették a sztrájk jel-szavát, mire a többségi szociáldemokraták a függetlenek és kommunisták ellen fordultak. Ilyen körülmények között mind a francia, mind a német hivatalos köröknek elég idejük és módjuk maradt a mozgalmat rendszeresen aláaknázni. A francia szakszervezeti vezeték a Clémanceau-val folytatott megbeszélés után már július 19-én közzé tették azt a megállapodásukat, hogy az általános sztrájkot elnapolják. Angliában is rájöttek időközben, hogy a munkásság egész erejét az angol szénbányák szocializálásáért folyó küzdelemre kell fektetni. Az olaszok pedig mindennek láttára sajnálat-tal konstatálták, hogy a szükséges és kívánatos egység hiányában a 48-órás tüntető sztrájknak Olaszország számára sincs semmi értelme. A berlini szociáldemokrata és demokrata munkástanácsok is kijelentették, hogy egy német sztrájkot az ántánt intervenció-s politikájával szemben alkalmas eszköznek nem tartanak: ezt megteheti az ántánt- és a semleges országok munkássága, *de Németországban a sztrájk minden órája csak az újrafelépítés folyamatát lassítja*. Noske egyszerűen betiltotta a szabad ég alatti gyülekezést, és ily módon az egész vonalon csak részletsztrájkok és tüntetések jöhettek szóba, melyeknek minden mélyebbremenő hatását eleve megnyirbálták. Ezekben a részletsztrájkokban is impozánsan nyilatkozott meg a világproletariátus legöntudatosabb részének szolidaritása és politikai érettsége. De egyúttal megmutatkoztak a pillanatnyi fáradtságnak és kimerültségnek olyan jelei is, melyek akadályozták abban, hogy a nemzetközi mozgalom célját elérje, a versaillesi békét megsemmisítse és a magyarországi tanácsköztársaságot megmentse.

A magyarországi tanácsköztársaság összeomlása nagy fellé-lekzés volt az ántántnak. Nem annyira annál a világpolitikai fon-tosságnál fogva, amelyet a magyarországi proletárdiktatúra *ön-magában* jelentett, hanem *annál az erősítésnél fogva, amelyet Szovjet-Oroszországnak nyújtott*. A magyarországi proletárdiktatúra első pillanattól kezdve mind világosabbá vált nemcsak a világ proletari-átusa, hanem az ellenforradalmi ántánt és nemzetközi szociál-demokrácia számára is, hogy az orosz- és magyarországi tanács-

köztársaságok szövetsége elsőrangú világpolitikai esemény. Mindinkább beigazolódtott, hogy ez a szövetség *nemcsak Magyarországnak volt természetes érdeke és nemcsak abban a pillanatban, amikor a vörös hadsereg közeledett a magyar határhoz, hanem Szovjet-Oroszországnak is* — mint ezt Csicserinnek egy Kun Bélához intézett távirata kifejezetten hangsúlyozta — rendkívül értékes volt, *hogy Közép-Európában szövetségesre talált . . .*

A MAGYAR SZELLEMTÖRTÉNETI ISKOLA*

Magyarországon ma divat a szellemtörténet s ezért talán nem árt, ha a dúsan felburjánzott szellemtörténetészeket figyelmeztetjük arra, hogy az emberi szellem történetének egyetlen komoly kutatója sem haladhat el azok mellett a megállapítások mellett, melyeket a szellemtörténet kérdésére és módszerére nézve Hegel már jóval több mint száz év előtt tett, főleg a történelem filozófiájáról szóló előadásaiiban. Bármilyen valakinek a véleménye Hegel filozófiájának egészéről és annak irányzatáról, módszere tekintetében és éppen a szellem történetének magyarázata körül alkalmazott módszerét illetően, Hegel elmellőzhetetlen forrás és nem elhanyagolható tekintély.

Egyik történetfilozófiai előadásában Hegel egy helyütt hangsúlyozza, hogy a fejlődés minden fokán sajátos elv érvényesül. Ilyen elv a történelemben a szellemnek külön népszellemként való meghatározása. „Ebben fejezi ki (a nép) konkrétum gyanánt tudatának és akaratának, egész valóságának minden oldalát; közös kifejezője ez vallásnak, politikai alkotmányának, jogrendszerének, erkölcsösségének és éppúgy tudományának, művészetének és technikai jártasságának. Ezeket a különleges sajátosságokat az általános sajátosságokból, egy népnek különleges elvéből kell megérteni, mint ahogy megfordítva, a történelem által adott valóságos részletből kell a különlegesség általánosságát is kihámozni. Hogy egy bizonyos különlegesség valójában egy nép sajátos elvét fejezi ki: ez az az oldala a kérdésnek, melyet empirikus úton kell felvetni és történelmileg bebizonyítani. Ez a teljesítmény nemcsak gyakorlott absztrakciót tételez fel, hanem egyúttal már az eszmével való alapos ismeretséget...” (Reclam-kiadás 107. old.)

Ebben a pár sorban megkapjuk minden olyan szellemtörténet alap gondolatát, mely tudományként lép föl és így korrektúráját

* Megjelent: „Uj Hang” 1938. IV. sz.

és kritikáját, helyesebben prófétai visszautasítását annak a nagy-
ígyényű irányzatnak is, mely a hivatalos magyar tudományban
újabbban, mint „szellemtörténet” lép föl.

Mert mit hírdet ez a sok hűhóval terjesztett és eredeti magyar
gyártmányként propagált „szellemtörténet?” „Az új idealizmus
jegyében fogant szellemtörténet — így mondja Hóman Bálint
,A magyar történetírás új útjai’ című munkájában — felfedi a
jelenségek mögött rejtőzködő irányító eszméket az irodalom, a
a művészet, a politika, a gazdaság, tehát a társadalmi élet minden
területén... metodikai fogalom ez, mely a folyamatok szintétikus
rekonstrukciójának az eddigi materiális eszközök helyett szellem-
történeti eszközökkel leendő végrehajtását teszi lehetővé.” A mon-
dat kicsit nyakatekert, de azért az értelmet ki lehet hámozni
belőle. Hóman új idealizmust lát a magyar szellemtörténetben,
hogy mennyiben „új” ez az idealizmus például a Hegellel tető-
pontját elért német idealizmussal szemben, azt megmondja Hóman
maga. Annyira új, amennyire a jelenségek mögött való kereskedés
egyáltalán újság a szellem történetében. Hogy mekkorra vissza-
esés ez az „új idealizmus”, melynek jegyében a Hóman-féle szel-
lemtörténet fogant, a már több mint száz év előtt saját ellentmon-
dásai alatt görnyedő idealizmussal szemben is, azt jól szemlélteti
az említett hegeli történetfilozófiai előadások német kiadója Brun-
staedt, amikor megállapítja Hegelről, hogy „főtörekvése egy darab
történeti valóságnak a maga belső összefüggésében való megrag-
adása és ennek a megértésnek tudományos formulázása volt és
ezen lobbant lángra azután Hegel filozófiai gondolkodása”. Hegel
idejében a jelenségek mögött való bujkálás már rég meghala-
dott álláspont volt és ezt, a középkor számos egyéb „jelenségei-
vel” együtt, a magyar politika és szellemtörténet a mai Német-
országtól veszi át. A lényeges az, hogy „eddigi materialis eszközök”
helyett valami egészen másféle, ezekkel teljesen ellentétes eszközök-
kel konstruált zagyva szintézis, ún. *világnézet* vonuljon be a törté-
nelem felfogásába, mely azonban — legalább is ebben a változatá-
ban — sem nem idealisztikus, sem nem szellemi, hanem egyszerűen
fasiszta. A „sivár empiria”, a „liberális konstrukciók” és mindenek
fölött a materialisztikus gondolkodás visszautasítása elég világosan
mutatják ennek a magyar szellemi gyártmánynak igazi eredetét.

Az eddigi materiális eszközöknek ilyen feltűnő elvetésével
azonban rögtön leleplezi ez az iskola azt, amit pedig egész mester-
kéltséggel rendszerével oly gondosan el szeretne födni, azt ti., hogy nem-
csak a szellem, hanem a *történelem* is teljesen közönyös számára.

Ez a szellemtörténet első sorban és mindennek fölött az aktuális politika szolgálatában áll. Mert eddig sem úgy volt, hogy csak materiális eszközök érvényesültek a történelem felfogásában. Erről szó sincs. Ellenben a materiális eszközök — nevezetesen a dialektikus materializmus — igenis hathatósan bizonyultak arra, hogy megdöntsék a hegeli idealista történet-felfogást s ez a dialektikus materializmus olyan világnézetnek mutatkozott, amelytől a faszizmus joggal retteg, mert a dialektikus materializmus halálos veszedelemet jelent a „szellemtörténet” politikája számára is.

Azzal, hogy a magyar szellemtörténész urak állandóan a történeti folyamatok eszmei lényegére utalnak, nem téveszthetnek meg bennünket s tudjuk, hogy voltaképpen ezt mondják: „Beszéljünk másról!” *S ne beszéljünk a bennünket körülvevő élet aktualitásairól, főleg ne materiális problémáiról, a magyar munkás-paraszt, kispolgár és az intelligencia egy részének anyagi életfeltételeiről, az aktuális magyar politika sivárságáról, a háború fenyegető réméről és hasonló roppant kézzelfogható szellemietlenségekről. Hogy mindezekről se beszélni, se írni ne lehessen, arról a faszizmus praxisa gondoskodik (s ezért a praxisért Magyarországon nem mennek a szomszédba, sőt ellenkezőleg: némi export is megállapítható ezen a területen), de hogy Magyarországon minderről helyesen gondolkodni se lehessen, ezt a nemes feladatot a szellemtörténeti iskola vállalta.*

Kétségtelen, hogy a magyar szellemtörténet egyik mellék-hajtása annak az elvi irracionalizmusnak, mely minden politikai faszizmus filozófiai kísérője. Ellentétben azzal a felfogással, melyet a német idealizmus és legkövetkezetesebben Hegel képviselt, hogy ti. az egyetlen gondolat, melyet a filozófia a történelembe bevisz, az, hogy a világtörténelem *ésszerű* lefolyású: a faszizmus világnézete és történetfelfogása a racionális folyamatokat történelemből és politikából igyekszik kirekeszteni, mert a tekintély elvével nem fér össze, hogy a vezérlő személyiségek akaratát és parancsát mindenki ellenőrizhesse és bírálhassa az ész eszközeivel.

Ennek a politikai irracionalizmusnak ismertető jelei a következő követelmények: a tömegekben egyrészt vak és gondolkodás nélküli hit legyen, másrészt egy magasabb és közelebből meg nem állapítható „rendeltetés” köztudata s a faszizma vezér személye körül a csalhatatlanság atmoszférája lebegjen s kezében a cselekvés egyetlen helyes útjának és módjának kizárólagos monopóliuma összpontosuljon.

Ezeket a követelményeket a faszizmus elsősorban *nem* szellemi fegyverekkel valósítja meg (lásd Hitlerék praxisát), de, ter-

mésztesen, a szellemi eszközöket *sem* nélkülözheti. Világos, hogy ha a fasizmus a szellemi területen kutat, akkor az eszmék és eszmei tényezők, irodalom, művészet és egyebek mögött nem a valóságot akarja feltárni, amelyből származnak, hanem újra csak „irányító eszméket” akar kihüvelyezni, melyek — tündérvilág! — az anyagi tényezők, az egész gazdaság menetét is megszabják.

Ez az eszmékkel való zsonglirozás, persze, igen tetszetős játék — a mögötte kiontott vér szagát nem muszáj érezni, a kínzottak halálhörgését nem muszáj hallani — s nem kétséges, hogy éppúgy, mint eredete helyén, a fasiszta Németországban, akként a magyar fasizmus ideológiai táborában is sokan lesznek, akik ezeket az elveket, az őket szülő irracionális idealizmussal együtt, gondolkodás nélkül el fogják fogadni (írók, újságírók, pedagógusok, művészek, papok és az ideológiai apparátus egyéb tudatos és tudattalan kitarítottjai). És nem kétséges, hogy ez a neo-idealisztikus történelemfelfogás is gyökeret fog verni a fiatal generáció nagy részének rosszul-nevelt agyában, amíg az események további menete, vér és nyomorúság árán, újra észre nem téríti őket.

A német-magyar kultúracsere, melynek politikailag is Hóman a főképviselője Magyarországon, nyilván megteremtette ideológiai gyümölcseit, de ha a szellemtörténetről tudnák, hogy csak selejtes német import-áru, akkor valami nagy tekintélye nem lehetne. Ezért jobb úgy prezentálni, mintha „önelvű és öncélú” magyar fejlődéstörténet elmélete lenne és tanácsosabb átfesteni azokkal a sajátosságokkal, melyek a fasiszta gondolatmenet számára a magyar történeti és politikai valóságból tényleg adódnak.

De mik a magyar fasizmusnak e sajátos jellemvonásai és mit kezdhet el velük a jelen pillanatban, amikor Magyarország a nagy német birodalom közvetlen szomszédságába és így erős gazdasági, katonai és politikai nyomása alá került? Azok az imperialista törekvések, melyek minden fasiszta ideológia háttérében meghúzódnak, a háború előtti Magyarországon a nemzetiségi kérdés sovénisza megoldásában, a Kárpátoktól az Adriáig terjedő egységes Magyarország érinthetlenségében és a Duna-völgyi „szégyenkaloda” fölötti uralmi igényekben jutottak kifejezésre. A háború kitörését, melyet ezek a magyar imperialista körök tőlük telhetőleg szítottak, a megkönnyebülés sóhajával fogadták, mert azt hitték, hogy soha vissza nem térő alkalom kínálkozik céljaik megvalósítására. S az elvesztett háború után is váltig fenekedtek, hogy imperialista álmaikról „nem, nem, soha!” sem fognak letenni. Egyelőre azonban beérték azzal, hogy legalább

csonka-Magyarországon próbáltak monopolisztikus alapon berendezkedni és már 1919 elején elsőként megszervezték azokat a bandákat (az Ébredő Magyarok Egyesületét) és adták ki azokat a jelszavakat (marxizmus, liberalizmus és a „zsidó nagytőke” ellen), melyekkel később, megfelelő változatban, az olasz és a német fasiszmus körül „tökéletesített” formában találkozunk.

Ezek a magyar ellenforradalmi erők a novemberi forradalom alatt sem némultak el és különösen a hadügyminisztériumban és a MOVE nevű tiszti szervezetben sorakoztak és szervezkedtek. Ezek szervezték az ellenforradalmi megmozdulásokat a magyarországi proletárforradalom idejében, ezek hozták be a gyűlölt és utált „oláhokat” Budapestre, hogy segítségükkel uralmukat megalapítsák. Akkor, 1919 őszén kezdődött el ezeknek a fasisztaszerű erőknek a politikai fénykora. Ideológiailag, persze, ez a radikális, szociális elemekkel is átszőtt nemzeti ideológia még nagyon sokrétű és chaotikus volt. Hol a demokrácia ellenzése általában, hol egy pozitívabb jellegű nemzeti újjászületés, hol egy primitívabb antiszemitizmus, hol mindezek keveréke kísérte a tiszti különítmények uralmát.

De ezek az állapotok csak mint „időleges kilengések” szerepelhettek. Sem a belső gazdasági megszilárdulás, sem tartós külpolitikai kapcsolatok nem voltak elérhetőek ilyen körülmények között. De ez azt jelentette, hogy nem lehetett külföldi kölcsönöket kapni. Ha tehát a feléledő magyar burzsoázia gazdaságilag és politikailag be akart rendezkedni, amihez a külföld anyagi és diplomáciai támogatása elkerülhetetlenül szükséges volt, az államhatalmat ismét saját kezébe kellett vennie és a fegyveres segédcsapatokat likvidálnia. Ez a politikai átalakulás Bethlen István nevéhez fűződik, aki „nemzeti és keresztény” irányzatának jelszavával folytatta ugyan a demokratikus erők üldözését, az üldözöket magukat államilag fémjelezte, de gondosan őrködött afölött, hogy az ideológiai fronton az előző szociális demagógia helyett valamiféle áldemokrácia jusson kifejezésre, amelyben a nemzeti és keresztény érdekek megfelelő képviselőben részesülnek. Bethlen látszólag visszavert a régebbi parlamentáris rendszerhez, egységes pártot szervezett és megteremtette mindazokat a *formai* követelményeket, melyek szükségesek és elegendők voltak ahhoz, hogy Magyarországot finánciális és politikai tekintetben hitelképesse tegyék a külföld szemében. A nagybirtok, nagyipar és a bankok újra átvették az uralmat és Bethlen politikáját ahhoz szabta, hogy a régi urakat az új körülmények között hogyan lehet híven kiszolgálni.

Természetes, hogy ez a politikai konstelláció szintén megkívánta a maga történetfilozófiai megalapozását. Ha a Hóman-féle szellemtörténet a nyílt fasizmus ideológiai rendszere, melynek aktualitása a Bethlen-korszak feltámadásával *egyelőre* lezáródott, akkor a „keresztény és nemzeti” jelszóba burkolt kompromisszumos reakció sem nélkülözhetette azokat a tudományos és filozófiai érveket, amelyek segítségével sikeresen elfödhetette a „jelenségek mögött” megbúvó realitásokat: a kereszténység és nemzeti érdek jegyében folyó terrort, a munkásság, parasztság és egy demokratikus megújódás minden legcsekélyebb kísérlete ellen.

De ebben a keresztény és nemzeti ideológiában éppúgy egységbe tömörült az előző vak ellenforradalmi korszak minden zűrzavaros eszmeáramlata, mint a Bethlen-féle politikában magában a burzsoáérdek „nemzeti egységének” védelme. Ez a politikai egység megkönnyítette annak a történetbölcseletnek a létrehozását, mely hivatva volt azt szilárd világnézeti alapokra helyezni.

Ezt a feladatot vállalta és végezte Szekfü Gyula.

*

Szekfü Gyula már a háború alatt „A magyar állam életrajza” címen megjelent tanulmányában körvonalazta keresztény-nemzeti történetfelfogásának lényegét és alapjait: „Szent István igaz magyar nagyságát — mondja — a romantikus-liberális történet-szemlélet sohasem tudta felfogni: a magyar állam és kereszténység megalapítóját vértelen, színtelen árnyéknak rajzolta, melyet alig tud az ember egybekötni a nemzeti fejlődéssel, holott alig van magyar — Széchenyi Istvánon kívül —, aki annyira integráns része volna a nemzeti fejlődésnek, mint az első király, mindenek kútfeje.”

Ez a Szent István által létesített magyar állam, Szekfü szerint, megalakulásakor belépett a keresztény-germán középkori kultúrközösség kereteibe... Mind a két fejlődési folyamat, a magyar és a keresztény-germán saját kereteiben önmagától függően változott az idők folyamán, de a két folyamat kezdettől fogva megszakítás nélkül szoros érintkezésben volt egymással, „míg nem sok viszontagság és nehéz válság után sikerült” a két alapelvet, a magyar állami önállóság és a *középeurópai*, a korábbi keresztény-germán államrendszer követelményeit kibékíteni. Ez történt az 1867-ik kiegyezésben és a Bismarck és Andrásstól megkötött szövetségben.

Ha ezzel a konstrukcióval a háború alatt német nyelven is megjelent könyvével Szekfü szentesíti „Mitteleuropa” államrendszerének követelményeit, Széchenyi István magasztalásával a konzervatív nemzeti reformátor típusának emel szobrot, aki a forradalmi radikalizmussal szemben a „fontolva haladást” képviseli. „A reformeszmék megvalósításánál Széchenyi elsősorban a kiváltságos osztályok közreműködésére számított... A 18. század abszolutisztikus kormányaitól egyetlenegy fontos kérdésben tért el, ez volt a nemzeti kérdés; de ezt is, a magyar nemzetiség kifejlesztését, a király közreműködésével akarta megoldani s így ezen egyetlen ellentét is jóakarattal könnyen megszüntethető lett volna” — mondja Szekfü. És még akkor is, amikor Széchenyi reformtervei Metternich ellenállásán meghiúsultak és a reformmozgalom ellenzékbe kényszerül, „minden erejét megfeszíti, hogy a haladás rohanó menetét lassubbá szorítsa: ő az újítás atyja, nyíltan újtába állott a továbbhaladásnak, megtámadta az ő pártjából kiágazott liberális demokráciát, melynek tagjai, vidéki nemesek és ügyvédek, országgyűléseken és megyei tárgyalásokon a francia parlamentarizmus módszerével harcoltak. Az új küzdelemben Széchenyi a régi álláspont, egy gyorsan elmúlt korszak képviselője volt, sorsa ehhez képest a legyőzetés: az új nemzedék vezérévé Kossuth lőn...”

De Szekfü szerint éppen a Kossuth-féle demokrácia vetette ki a nemzetet egységes fejlődéséből; a „keresztény és organikus” fejlődés akkor szorult háttérbe, a „szenvedélynek hízelgő politikával” szemben, mely három politikai generáció életét mételyezte meg. A negyedik generációtól Szekfü a Széchenyihez való visszatérést követeli.

A történelmi Széchenyibe csak a jelenkor Bethlenét kell behelyettesíteni, hogy a magyar szellemtörténet ezen irányzatának politikai értelmét meglássuk. Széchenyi szellemét és tekintélyét kell a szellemtörténetnek kikölcsönöznie, hogy a Bethlen-féle reakciót haladásnak lehessen feltüntetni és hogy semmi kétséget ne hagyjon fenn atekintetben, hogy történelmi kutatásait és történetfilozófiai rendszerét arra használja, hogy Bethlen házi történészévé zsugorodjék, közben megírja Bethlen Gábor életrajzát, „kutatóképességének öntudatos röntgenszerű erejével” — mint a „Magyar Kultúra” írja róla, „amely átvilágít olyan szövevényeken is, amelyeket addig vagy nem vizsgáltak, vagy amelyek az eddigi vizsgálódások gyengébb sugarai még át nem hatottak”. Hát ami azt illeti, elég olyan szövevénye van Bethlen István politikájának is,

amelyekre ugyanaz áll, mint ősének politikájára, — ami persze semmiképpen sem akar összehasonlítás lenni a két Bethlen szellemi és politikai formátuma tekintetében, de itt Szekfű érthető módon az elődöt röntgenezi át, míg az utód számára Széchenyi nevével toboroz híveket. A „legnagyobb magyar” politikájának platformjáról bizonyára veszélytelenebb dolog a magyar demokrácia minden nyilvánulásának hadat izenni, mint pl. a Bethlen-féle választójogi reformhoz a magyar politikai megújulás egy korszakát fűzni. De a korszerű jelszóval, a keresztény és nemzeti Magyarország jelszavával, ugyancsak nem lehet tartós babérokat aratni oly időben, amikor a magyar határon ott gyülekeznek az új Németország harcosai, akiknek a magyar specifikus nacionalizmus éppoly kevésbé imponál, mint a Szekfű által oly melegen protezsált germán-keresztény ideológia.

*

Téves volna azonban azt hinni, hogy a Hóman és Szekfű-féle szellemtörténet és az amögött megbúvó politika között csak árnyalati és hangsúlybeli különbségek vannak. Mert amíg Szekfű Széchenyi előtérbe tolásával és Bethlen ideológiai alátámasztásával olyan politikát kíván, amely erős központi államhatalmon és ennek megfelelő közigazgatási szervezetén nyugszik, a tömegek nyilvánulását azonban, bárhonnan jönnek is, mint „az ucca terrorját”, illetve mint „kilengéseket” elveti, addig Hóman nem föltétlenül ellensége egy fasiszta tömegmozgalomnak és főleg a német rendszerű ellenforradalmi tömeg-organizációnak. Az ő robusztusabb szellem-története megbékülne magyar köntösbe bujtatott SA és SS formációkkal is, viszont Szekfű finomabb idegzete beéri a magyar rendőrség és csendőrség szervezetével és módszereivel anélkül, hogy külön „alakulatok” és „különítmények” után vágyódnék. Ő éppen a nagyburzsoázia csöndes és rendes fejlődésmenetére vágyó „szellemét” képviseli tudományosan és irodalmilag, míg Hóman annak az inkább kispolgári „szellemnek” a szóvivője, melynek érdekei sok esetben csak kisebb-nagyobb „kilengésekkel” érvényesíthetők.

Hogy az ilyen különbségek nemcsak elméleti jelentőségűek, hanem helyel-közzel komoly politikai következményeik is lehetnek, azt legjobban a német fasiszta praxis igazolja, mely a hozzá nemzeti ideológiában eléggé közelálló, de az államhatalom „normális” erőszakszervezeteire, nevezetesen a hadseregre támaszkodó s a szociális demagógiával dolgozó tömegmozgalmat elvető „deutschnational” politikusokat éppúgy üldözte, mint a katolikus centrumot,

vagy szociáldemokráciát. Sőt — mint éppen a közelmúltban tapasztaltuk — magát az újonnan felépített német hadsereget is megtisztította azoktól az elemektől, melyek túlságosan hangsúlyozták a hadsereg döntő jellegét és monopóliumát nemcsak a külső, hanem a belső háború, a polgárháború kérdéseiben is.

Mindez persze nem akadályozta szellemtörténéseinket abban, hogy igen sok egyéb árut egy politikai gyékényen áruljanak. Bethlen folyóirata, a „Magyar Szemle”, egyformán keblére ölelte a két szellemtörténeti vezért, Hómant és Szebfüt, különösen akkor, amikor ebben a lapban még ilyeneket lehetett lenyomatni: „A (német) nemzeti szocialista mozgalom két legnagyobb veszedelme a felelőtlen demagógia és a kispolgári ösztönök előtt meghajló reakcionizmus... Ezek a kispolgári elemek inkább jelentenek teherterételt, mint értéket olyan dinamikus és előretörő mozgalomban, amilyenné a nemzeti szocializmus lett... Hitler azonban éppen azt nem látja, mert az ő személyes hatása éppen ezeknél a kispolgári tömegeknél a legnagyobb, közöttük tudja felkelteni a legegységibb megmozdulásokat és közülük kerülnek ki legfanatikusabb hívei...”

Éppígy ellenszenvre talál a faji kérdés erőszakos hangoztatása is, mert „ha ez a faji területre átvitt arrogancia az egész németiségnek is hivatalosan vallott álláspontja lesz, a német elbizakodottsággal és önimádattal szemben érzett ellenszenv könnyen a világ egyik legkevésbé szeretett népévé teheti ismét a németeket”. Ilyeneket és ehhez hasonlókat olvashatunk a Magyar Szemle XV. kötetében Máté Elek „Nemzeti Szocializmus” című cikkében. Igaz, hogy ez a cikk még 1932-ben, tehát Hitler uralomra jutása előtt jelent meg, de mégis figyelemreméltó, mint Bethlenéknek elvi elhatárolódása a német rendszerű fasizmussal szemben.

Közben a Bethlen-kormány megbukott és utódja, Gömbös Gyula, tüntetőleg hangsúlyozta a közben uralomra jutott Hitler iránti meleg szimpátiáját. De Gömbös után *nem* Bethlen került vissza a miniszterelnöki székbe, hanem egy lavirozó, se Széchenyire, se Hitlerre nem esküvő, hanem a magyar reakció „legszebb” hagyományait ápoló kormányelnök, akinek egyik legerősebb támasza Hóman kultuszminiszter. Ez persze, lényegesen kihatott a magyar szellemtörténetre is, melyen belül, a politikai ellentéteknek megfelelően, az ideológiai ellentétek is egyre élesedtek, amint ez a Hóman—Szebfü vitában a leghatározottabban kifejezésre jutott.

Azóta a politikai helyzet még jobban kiélesedett és egyértelművé lett: Hitlerék külpolitikája kikerült a csaknem teljes izoláltságából; az olasz barátsággal meg tudta nyerni, sőt fel

tudta melegíteni az angol, sőt részben a francia konzervatívokat is és a kisantant teljes legyengítésével és elszigetelésével bizonyos magyar reménysegeket is életre keltett. Persze, ezeket a reménysegeket közben kissé lehűtötte Hitlerék osztrák inváziója, mely a német nemzeti szocializmus határtalan imperializmusát Magyarország számára is „ante portas”, közvetlen a kapuk elé, a burgenlandi osztrák-magyar határig lökte előre.

Nincs kizárva, hogy ez a konstelláció a „szellemtörténeti” iskola Hóman-féle irányzatát fogja erősíteni és ezzel egyidejűleg a magyar társadalomtudományban azt a felfogást diadalra juttatni, hogy a történelem kizárólag arra való, hogy egy hatalmi igény számára keressen és találjon tetszetős érveket. Végeredményében ezt tette a Szekfü-féle történeteszemlélet is a Bethlen-féle családi tradíciók és Széchenyi tekintélyének ápolásával. De Szekfünél vannak határai — elvi és politikai határai — a reakciós eszközök elfogadásának. Ő éppoly kevésbé tud kibékülni Hitlerék barbár és primitív módszereivel, mint német konzervatív kollégáinak és tanítóinak jó része. Hómanék kevésbé válogatósak: a konkrét hatalom, bármilyen brutálisak is azok megnyilvánulásai, elegendő alap a szellemtörténeti felmagasztalás számára.

Ezek a szellemtörténészek még egy nyilvánvalóan Hitlergyarmattá vált Magyarországon is megtalálnák az „önelvű és öncélú magyar fejlődéstörténet” elveit. A szellemmel való minden kapcsolat hiányában teljesen kiveszett ezekből a szellemtörténészekből az érzék ama népszellem iránt, mely — már Hegel szerint — a történelem irányítója.

A történetnek ezt a szellemét hiába keressük a magyar szellemtörténet akármelyik válfajánál. *A nép* konkrét szellemi alkata az egyiket azért nem érdekli, mert a népi erők minden nyilvánulásától elvileg elzárkózik, és csak privilégizált erők történeti szerepét kutatja, a másik a racionális gondolkodást zárja ki az „eszmei lényeg” megragadásánál, mert neki a gondolkodás nyilván az eddigi materiális eszközök közé tartozik, és mint ilyen elvetendő. Valószínűleg attól félt mindegyik, amit Hegel mond, hogy a szellem, amikor önmagának eszméjéhez eljut, akkor megszűnik, hogy helyet adjon egy másik szellemnek. A nyílt vagy burkolt reakció szelleme helyett a demokratikus haladás és kulturális fejlődés szellemének.

MI VOLT ÉS MI MA A MAGYAR IMPERIALIZMUS?*

A kapitalista gazdálkodásnak azt a fokát, amelyet imperializmusnak neveznek, olyan magától értetődően kísérik a sovinizmus, a mások kárára történő terjeszkedés vágya, idegen országok kincseinek és népeinek kizsákmányolása és hasonló jelenségek a tőke-kivitteltől a szemérmetlen rablásig, hogy csak ritkán és akkor is csupán körülírásokkal hajlandók a kormányok és azok propaganda-szervei az imperializmust, mint gazdasági és politikai programot, a nevéen nevezni. A háború előtti Németország ezen a címen szerényen azt kérte, hogy neki is jusson „hely a nap alatt”. Anglia „a fehér ember terhéről” beszélt, melyet távoli gyarmatokon magára kell vennie, Olaszország a római birodalom tradícióiból meríti imperialisztikus jogait és kötelességeit.

A háború előtti magyar imperializmus, mely mennyiségileg és minőségileg nagyon lényegesen különbözik a nyugatitól, misztikus közjogi jelszavakba és szimbólumokba burkolta imperialista törekvéseit: a szent korona eszméjébe, a koronázási eskübe, mely minden valamikor magyar fennhatóság alatt állt terület visszaszerzését fogadja, a világ négy tája felé intézett kardvágásba (a koronázási ceremóniáknál) és hasonló firlefáncokba.

De mi volt a reális tartalma ennek az imperializmusnak? Nem pusztán a formai jogfenntartás minden valaha magyar fennhatóság alatt állott területtel szemben, hanem a mindenkori készenlét azok visszaszerzésére — ha lehet diplomáciával, ha nem — erőszakkal. Ilyen ősi jogra alapította a magyar imperializmus Horvátország feletti hegemoniáját, ez fűtötte Boszniára való igényeit, Fiume és a magyar tengerrel szemben táplált követeléseit. A történelmi osztályok, mint ennek az imperializmusnak legfőbb hordozói, a történelemből merítették ezekre a területekre való

* Megjelent: „Uj Hang” 1938. VIII. sz.

jogigényeiket is : a Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás alatti magyar imperium számukra nem egy történelmileg adott helyzet, melynek változásait tudomásul kell venni és az igényeket ehhez a változáshoz szabni, hanem az imperialista sikerek történeti maximuma adja tartalmát a *mindenkori* imperialista politikának. Amit egyszer sikerült — megfelelő gazdasági és politikai konjunkturák eredményeként — elérni, azt elveszíthetetlen, mindenkori magyar jognak tekintették, melynek minden eszközzel érvényt kell szerezni. A magyar imperializmus tehát eredeti formájában a magyar történelmi osztályok annexiós és agresszív külpolitikája.

Abban a mértékben, amelyben az imperializmus modern formái Magyarországon is kezdtek tért hódítani, nevezetesen a finánctóke fokozódó hatalmával kapcsolatban, ez az imperializmus is konkrét és realisabb formákat kezdett öltetni, mely különösen a nemzetiségekkel és azok természetes támogatóival: a szomszéd „cseh pimasszal”, a „vadráccal” és a „büdös oláh”-val szemben érvényesült agresszívebb formák között a „Kárpátoktól az Adriáig”. Persze Magyarország nemcsak alanya, hanem tárgya is volt imperialisztikus törekvéseknek : az osztrákokénak, akiknek Magyarország nemcsak élelmezési „Hinterlandja” volt, hanem egyebekben is sok tekintetben a félgyarmati állapotban lévő partnere. Ezt az állapotot, melyet a hadügy és külügy, valamint az ezekkel járó pénzügyek „közössége” juttatott legjobban kifejezésre, próbáltak ugyan közjogi fügefalevelekkel eltakarni, amelyek a magyar hiúságot kibékítették, de a lényegen nem változtattak.

A tényleges állapottal szemben önálló magyar imperializmusra törekvő kis réteg nem tudott okosabb jelszót kitalálni, mint azt, hogy „harminc millió magyar” kell neki. S miközben a 16 milliós Magyarországból évenként átlag 100 000 ember volt kénytelen kivándorolni és pedig nem pusztán a nemzetiségi vidékekről, hanem hovatovább a színmagyar területekről is, akkor ennek a jelszónak a hazugsága különösen szembeötlő volt.

Nem kevésbé átlátszók és szegényesek voltak ennek a politikának az eszközei az úgynevezett közművelődési egyesületek, „a hazafias érzés ápolása és nyelvterületek foglalása céljából a nemzetiségi vidékeken”. Már jóval a háború előtt nem kis számban akadtak olyanok, akik észrevették, hogy a nemzetiségek ellen irányuló sovinizmus „csak ürügy egy jól megkonstruált feudális és agrárius színezetű osztályuralom megalapozására, melynek célja a földbirtok monopóliuma, olcsó munkaerő, nagyobb politikai befolyás biztosítása, más szóval : a régi rendi társadalom túlsúlyának

fenntartása a modern állami élet keretein belül". (A magyar imperializmus. Írta Domokos László dr. Budapest 1910. 14. 1.)

Lassan-lassan a magyar imperializmus pozitívabb tartalmat nyert. Minél közelebb jutott kitöréséhez a világháború, annál határozottabban követelte jogait a „magyar öncélúság” sovinszta politikája sajtóban, beszédekben, később bizonyos társadalmi szervezetekben is, melyeket méltón tekintettünk a fasizmus előfutárjainak. Ez a sovinizmus a háborútól várta reményeinek megvalósulását és még mielőtt a Szerbiának szóló hadüzenet bejelentése a magyar országgyűlésen, Apponyiból, a nagy magyar államférfiuból a „Végre!” sóhaját kicsikarta volna, a budapesti francia főkonzul 1914. július 11-i dátummal ezt jelentette kormányának: „Mindenki a béke mellett foglal állást — az ujságokban. Azonban a nagyközönség hisz a háborúban és fél tőle. Ezenkívül oly személyiségek, akiknek van okuk hinni, arról biztosítanak, hogy napról-napra tömegesen szállítanak a határra ágyukat és lőszert. Akár igaz ez, akár nem, ezt a hírt különféle oldalról egybehangzó részletekkel jelentették; ez legalább is azt bizonyítja, hogy milyen az általános felfogás. A kormány, akár mert őszintén óhajtja a békét, akár mert csínyt tervez, mindent elkövet ez idő szerint, hogy a nyugtalanságot csillapítsa.”

De mi lelkesítette olyan nagyon a sovinszta köröket a háborúra és mit vártak annak a kimenetelétől? Nyilvánvalóan azt, hogy a német szövetséges, a maga imperialista beállítása mellett, több megértést fog tanúsítani a „magyar öncélúság” hasonló törekvéseivel szemben, mint Ausztria, ennek a magyar öncélúságnak legfőbb kerékkötője. Még 1915. február 7-én így írt az „Uj Nemzedék” című szélsően sovinszta magyar hetilap: „A magyar nemzet az ösztönzést arra a példátlan lelkesedésre, arra az áldozatkésziségre, mellyel német szövetségesével mellett helyét a világháborúban elfoglalta, épp abból a tudatból, abból a meggyőződésből merítette, hogy ebből a szövetségből s a közös győzelemből a magyar államiság megújulása, megerősödése, mindenkitől való elismertetése fog következni. Vagy ugyanígy, ugyanilyen áldozatkésziséggel venne-e részt Magyarország és a magyar nemzet a világháborúban Németország oldalán akkor is, ha már most... a győzelem előtt németrészről azt kezdenék üzengetni nekünk, hogy: jól van, csak harcoljatok, a cél, melyért küzdtek, még minden áldozatot, mert ez a cél: a német politikai és gazdasági hegemonia, a német világhatalom kiterjesztése Ausztrián, Magyarországon, Törökországon, Kis-Ázsián át Bagdadig és a Perzsa-öbölíg...”

Az a kép, amit az „Uj Nemzedék” festett, *most*, 23 évvel később, véres valósága a magyar helyzetnek. Ausztria, melyet akkori számításából az „Uj Nemzedék” szándékosan kifelejtett, a maga módján gondoskodott arról, hogy az öncélú politikájú Magyarország ne az ő rovására és kárára szövetkezzék és barátokozék Németországgal, mely viszont Ausztriát már a háború alatt kezdte azzal a fegyarmati módszerrel dirigálni, amit eladdig Ausztria alkalmazott Magyarországgal szemben. Ausztria ezért úgy vett revansot Magyarországon, hogy — mint ugyancsak az „Uj Nemzedék” írta 1938. február 27-én, — „Magyarország emberáldozat tekintetében aránytalanul nagyobb mértékben viselte és viseli a háború terheit, mint Ausztria. A közös védelmi kötelezettség értelmezésében és kezelésében a magyar kormányzat és törvényhozás ok nélkül és szükség nélkül oly könnyelműen és lelkiismeretlenül bánt a magyarság életérdekeivel, mint ahogy nem mertek volna bánni saját színes gyarmataik népével se az angolok se a franciák.” Ebből az derül ki, hogy miközben a magyar imperializmus harminc millió magyarról álmodozott, addig nyugodtan nézte, hogy az első három háborús év alatt Magyarország 670 000 emberrel többet küldjön a harctérre, mint amennyire köteles lett volna. Így morzsolódtak fel, a német és az osztrák imperializmus között helyét nem lelő magyar imperializmus ingadozásai miatt, a magyar nép legjobb erői.

*

Ezt a német orientációjú magyar imperializmust újabban szeretik úgy feltüntetni, mint két magyar politikai dinasztianak, az Andrássyaknak és a Tiszáknak a politikai művét. Valóban a két Andrássy Gyula és a két Tisza (Kálmán és István) története a háborúelőtti félszázad politikai története Magyarországon, amely történet előkészítője és legjobb magyarózója az ország háborús politikájának és e politika következményeinek is. A magyar imperializmus mai kürtösei szeretnék úgy feltüntetni a dolgot, mintha Tisza István, ennek az imperializmusnak legvérmesebb megtestesítője, nem akarta volna a háborút. De történeti távlatból tekintve nem az a lényeges, hogy Tisza István helyeselte vagy ellenezte-e a háborút, hanem az, hogy állítólagos helytelenítésével annyira sem tudta az osztrák-magyar külpolitikát befolyásolni, mint amennyire az apjának 1870-ben, a porosz-francia háborúval szemben kikényszerített semlegességi nyilatkozatokkal sikerült.

Persze, ebben a politikában, melyet Andrásy Gyula, mint magyar miniszterelnök és Tisza Kálmán, mint a parlamenti ellenzék vezére, megosztott szerepekkel játszottak a bécsi udvar politikájával szemben, megvannak a csírái annak az iránynak, melyben ez a két államférfiú, éppúgy mint fiaik, teljesen egyértelműek voltak: a német orientációnak. Mert a bécsi udvar álláspontja 1870-ben kifejezetten német-ellenes és francia-barát volt.

Ferenc József maga jelentette ki III. Napoleon megbízottjának, Lebrun tábornoknak, hogy „ha Napoleon császár kénytelen a háborút elfogadni vagy megüzenni és hadseregével megjelenik Dél-Németországban, nem mint ellenség, hanem mint felszabadító, akkor én a magam részéről hajlandó volnék kijelenteni, hogy hozzá csatlakozom. Népem előtt nem is tudnék másképpen cselekedni, mint hogy hadseregemet egyesítsem a francia hadsereggel.” Ezzel a nyílt francia orientációval szemben a magyar kormány és parlament által kiküzdött neutralitás igen fontos és végzetes következményű politikai eredmény volt. Mert ebből a mentalitásból nőtt ki lassanként az a pozitív tájékozódás Németország felé, melynek Andrásy, az akkori miniszterelnök, későbbi külügyminisztersége idején különös súlyt adott és amely, a berlini kongresszus után, az osztrák—magyar—német szövetséghez, majd a harmas szövetséghez vezetett.

Ezt az orientációt az egykori magyar forradalmárnak, Andrásy Gyula grófnak is, Tisza Kálmánnak is, az 1867-i kiegyezést elősegítő porosz politikai fellendülés diktálta, melyben, az osztrák hatalmi igények túlzásaival szemben, mindkettőn a legjobb ellenértőt látták. De a német orientáció kezdettől fogva kifejezője volt annak a csírázó magyar imperializmusnak is, mely Balkánpolitikájában, a cári Oroszországgal szemben, a legnagyobb támogatásra éppen Németország részéről vélt számíthatni. A boszniai okkupáció 1878-ban a két magyar államférfiú teljesen egyéges politikai magatartása mellett folyt le.

A második generációnál ez az imperialista politika az aktívabb Tisza István magatartásában pregnánsabban jut kifejezésre, aki 1913-ban, a balkán-háború idején tartott beszédében csaknem ugyanazokkal a szavakkal utasítja vissza az orosz befolyást a Balkán-félszigeten, mint apja 1886. szeptember 30.-i beszédében. De míg Tisza Kálmán még a népek autonómiáját kívánja, addig Tisza István kifejezetten fenntartja a monarchiának a jogot, hogy a balkánügyek rendezésébe beleszóljon. A liberalizmussal leplezett imperializmust Tisza Istvánnál már a nyílt imperializmus

váltja fel. Ha a célt, az imperializmust akarta, de meghátrált ennek eszköze, elkerülhetetlen eszköze a háború elől, akkor ez a következetlensége nem emelhető politikai erénnyé, mint ezt Tisza utólagos dicsőítői szeretnék.

Apjának, Tisza Kálmánnak, politikai öröksége: az ország belső hatalmi erőinek fenntartása, Tisza István idejében már csak kifelé irányuló hatalmi törekvésekkel volt megvalósítható. Az erősödő tőke és annak expanziós érdekei Magyarországon is új helyzetet teremtettek, s ennek már sem Tisza István, sem az ifjabb Andrássy — éppen tradicionális konzervatív kötöttségüknél fogva — nem voltak megfelelő képviselői. Míg Tisza István, aki ezeket a kötések erőszakosabban képviselte, életével fizette meg a magyar imperializmus katonai és politikai balsikerét, addig az ifjabb Andrássy tragikuma abban merült ki, hogy csak akkor érhetette el az áhított külügyminiszterséget, amikor a történet órája már annyira lejárt, hogy az osztrák—magyar monarchia, és vele együtt a hagyományos magyar imperializmus az ő kezében vonaglott utolsót.

*

De a magyar imperialisták, háborús reményeik összeomlása után sem adták be a kulcsot. A nagy véráldozat, mely oly bőségesen omlott, hiábavaló volt. A rokkant és földönfutóvá tett magyarok nagy tömegei számára a hivatalos hazának csak szép szavai voltak. De még meg sem száradt a tinta a fegyverszüneti szerződésen, amikor már országszerte felcsendült a jelszó, hogy ebbe a megoldásba „nem, nem, soha” sem fog az új magyar imperializmus belenyugodni.

Mi az, amit ennyire nem lehetett eltérni? A jelszóhoz mellékelt térkép megmutatta: túrhetetlen, hogy szlovákok, románok, szerbek a maguk politikai és nyelv területein önálló állami életet élhessenek. És a trianoni béke aláírása után azonnal kezdetét vette a magyar irredenta, a „magyar hiszekeggyel”:

„Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában!”

Ez a később még meg is zenésített Hazafy-Verayáda erősen háttérbe szorult, amikor az új magyar imperializmus a frankhamisítás nemzetközi botrányával helyettesítette.

S az imperializmus atmoszférájában született meg a fasiszmusnak több olyan jellemvonása, mellyel „kimélyített formában”, különösen a német „nemzeti szocializmus” praxisában találkozunk. Elég Milotay Istvánnak, e magyar „nemzeti” irányzat legkövetkezetesebb képviselőjének „Tizestendő” címen 1914 és 1924 között megjelent cikkeinek gyűjteményét elolvasni, hogy lássuk, milyen teljességgel bontakozik ki ez az ideológia, még *mielőtt* Hitler a „Mein Kampf”-ban rendszerezte volna azt: a nemzeti önérték és becsület kultusza, a nemzeti demagógiának forradalomként való feltüntetése, a „vezér” frazeológiája, azé a vezéré, „aki méltó dolgot tudna kezdeni a történelem megváltó ajándékával. . . aki nem csak sütkérezni tud ennek a gondolatnak kölcsönvett fényében, de magából árasztana fényt rá, a lángésznek vagy az apostoli léleknek, a jósnak és hősnak személyes nagyságát, amely meggyőzőbb és ellenállhatatlanabb a legragyogóbb elvontságnál. . .” Milotay ezeket a sorokat már 1920-ban írta le. Nem lehet benne kétség, hogy a fasiszta halandzszás terén időben megelőzte és „minőségben” is túlszárnyalta Hitleréket. Ugyanez áll az imperializmusuk tekintetében kétségbeesett és e kétségbeesésükben fasisztákká vált magyar sovíniszták „politikai” programjára: az antiszemitizmusra, az antibolsevizmusra és a fajvédelem elméletére és gyakorlatára. De Milotay Göbbel is megelőzte a szociális demagógia fegyvernemének pontos alkalmazása tekintetében: a „Magyarország” című napilapban 1922. augusztus 1-én pl. így írt: „. . . hiába teremtünk sajtót, hiába szervezzük agyon magunkat, hiába kapunk többséget a parlamentben, hiába ülünk be a kormányzatba, hiába csinálunk többé-kevésbé életképes vagy életképtelen gazdasági intézményeket, ha nem lesz bennünk elég öntudat ennek a kapitalizmusnak aknamunkájával szemben, ha a kormányzat nem tudja átérteni a banktőke erejének hordképességét s ha nem ismeri azokat az eszközöket vagy nem mer velük élni, amelyek rendelkezésére állnak ennek a hatalomnak a megfékezésére és ellensúlyozására. . .” Ez a Milotay, akiből azóta, a következetes haladás útján, Hitler egyik kengyeltartója lett Magyarországon, akkor is a kapitalizmus *érdekében* aknáztatta alá az országot, mégis a kapitalizmus *ellen* beszélt és úgy tett, mintha a banktőke ellen volna, pedig demagógiáját éppen ennek a banktőkének kiadós támogatásával üzte.

Éppígy Milotay volt az, aki elsőnek adta Magyarországon a liberalizmus fasiszta-ízű kritikáját, melyet Göbbelsék ugyancsak szép szorgalmasan átvettek.

Milotay már 1928-ban hirdette, hogy „Csonkamagyarországot mai állapotában semmiféle kormányzati vagy politikai irányzat sem konszolidálhatja... ha nem tud legalább is egy barátot és egy szövetségest szerezni, nem tud legalább egy ellenségünkkel leszámolva utat nyitni számunkra a megélhetéshez”.

A fasizmusba menekült magyar imperializmusnak ez a vágya közben reményen felül teljesült. Nem egy, hanem két fasiszta nagyhatalom is kitünteti barátságával. A nagy német patrónus közben „leszámolt” Ausztriával és most arra készül, hogy „leszámoljon” Csehszlovákiával is. De a programban — százezer számra nyomtatott térképek tanúsítják — Magyarország is benne van. Ha Hitleréknek, a magyar imperialisták segítségével sikerülne közép-európai terveiket megvalósítani, végül a magyar imperializmusnak is kitekernék a nyakát. Mellékesen a magyar népek is. De ez a magyar imperialistákat egy cseppet sem érdekli... Ők vígan folytatják a játékot. Horthy Miklós, a Szent-István év ünnepélyes megnyitásán ezt főméltóztatta mondani:

„Szent István áldott jobbjá ma is irányt mutat a nemzet ezeréves útján. S ha mi, kegyeletes utódok, hódolni akarunk a magyarság szent és bölcs vezérlő szelleme előtt, azt őseinkhez és magunkhoz méltóan csak egy szent fogadalom alakjában tehetjük, midőn megfogadjuk, hogy minden képességünkkel és egyesített erőnkkel azon leszünk, hogy *visszaszerezzük Szent István országának* hajdani fényét.”

S nehogy kétség legyen az iránt, hogy Horthy a régi rabtartó Magyarország helyreállításáról beszél, Imrédy kiegészítette ezt a mondatot így:

„A szentistváni állameszme Közép-Európában mindenkor a béke és igazság, *a szent korona alatt élő népek* testvéri egyetértésének és boldogulásának záloga volt.”

A magyar urak tehát újra *népeket* akarnak egyesíteni az imperialista kalap vagyis Szent István koronája alatt. Ebbe azonban az illető népek éppúgy nem fognak beleegyezni, ahogy a magyar nép se ma nem egyezik bele, sem holnap nem hajlandó beleegyezni abba, hogy a magyar imperializmus a fasizmus igáját szorítsa a nyakára.

*

A KÁROLYI-FORRADALOM HUSZADIK ÉVFORDULÓJÁN*

A Károlyi-forradalom politikai tartalmát eleve két tényező szabta meg: az egyik a háború likvidálása, a másik annak a programnak a megvalósítása volt, melyet az első magyar demokratikus forradalom, a 48-as, írt zászlajára és amelyért a magyar parlamentben — legutóbb Károlyi Mihály vezetése alatt — a függetlenségi és 48-as párt küzdött. Ennek a parlamenti pártnak a háborúval és a háborús magyar kormányokkal szemben tanúsított magatartása magától érthetővé tették, hogy egy komoly politikai változásnál a vezető szerep neki jusson. De ennek a politikai változásnak legfőbb programpontját, az Ausztriától való elszakadást, és a másik főpontot, a nemzetiségekkel való modus vivendi kérdését, a történelem menete megoldotta, mielőtt a forradalmi kormány bármit is tehetett volna e két irányban. Megmaradt tehát legfontosabb feladatnak — az adott keretek között való legcélszerűbb berendezkedés.

Ezt az első pillanatban senki sem látta tisztán, mert nem lehetett pontosan kiszámítani, hogy a régi rend erői, különösen a haderőnek az országban maradt része, meg a csendőrség és a rendőrség, kinek fog engedelmeskedni. Ezenkívül maga a Károlyi-párt sem volt teljesen egységes a követendő politika tekintetében. A háború befejezésével megszűnt magyar parlament egyéb pártjai jobbnak látták visszavonulni és teljes tétlenséggel nézni az események menetét. Ezek között még a legjobb hiszeműek is úgy gondolták, hogy most Károlyiéknak kell átengedni az uralmat, már csak azért is, mert — úgy vélték — azoknak több hitelük lesz az antantnál és kedvezőbb békefeltételeket tudnak majd elérni. Hogy ebben csalódtak, az nemcsak a magyar demokratikus forradalom bukásához vezetett, hanem végeredményben oly poli-

* Megjelent: „Uj Hang” 1938. X. sz.

tikai konstellációt jelentett, mely dialektikus továbbfejlődésében, a győztes antant ellen fordult. Ha ez, és különösen Franciaország sovíniszta elvakultsága, nem fogja egy kalap alá az ellenséget, hanem egészséges osztálypolitikát folytatva, a legyőzött országok demokratikus erőit támogatja, ahelyett, hogy megalázná őket, sokat enyhíthetett volna azokon a nehézségeken, amelyek előtt ma Közép-Európában állunk és amely nehézségekről még egyáltalán nem tudni, nem lesznek-e újabb háborús komplikációk okozóivá? De akár külpolitikai, akár belpolitikai irányban kereste is a helyes tájékozódást a forradalomnak az a centruma, melyet a Károlyi-párt természetesen alkotott, arranézve nem voltak kétségei, hogy az új rendnek *polgári* alapon kell megszerveződnie. E részben garanciákat kellett nyújtania, melyeket a nagypolgárság felé a függetlenségi, a kispolgárság és az intelligencia felé a polgári radikális párt csak részben nyújtottak. Szükség volt tehát oly szervezetre, mely az új rend érdekében az összes államfenntartó elemeket egyesíti. Így alakult meg a többi 18-as nemzeti forradalom által mutatott példa mintájára, Magyarországon is a Nemzeti Tanács, mint a polgári forradalom tipikus szerve, mely parlament híján hivatva volt a forradalmi kormányt munkájában támogatni.

Bár a forradalmi Nemzeti Tanácsban éppúgy helyet foglaltak kezdettől fogva a munkásság képviselői, mint a kormányban, mégis, a demokratikus ellensúly megteremtése érdekében, szükségesnek mutatkozott egy Munkás-Tanács megalakítása is, mely döntően befolyásolta a kormány és a Nemzeti Tanács szociáldemokrata tagjainak magatartását. A forradalom további során különben megmutatkozott, hogy a legerősebb és legintaktabb organizációk a munkásszervezetek maradtak, melyek úgy hatottak példájukkal és erejükkel, hogy a polgárság legindividualisztikusabb rétegei is „szakszervezetekbe” próbáltak tömörülni és e révén a legerősebb politikai párttal, a szociáldemokráciával, kontaktusba kerülni. A demokrácia elveinek e kijátszásánál sokkal veszedelmesebbek voltak azok az ellenforradalmi próbálkozások, melyek elég hamar elkezdődtek s amelyeknek centruma a honvédelmi minisztérium volt.

A nem egészen szerencsésen elgondolt békepolitika, melynek a Károlyi-kormány első hadügyminisztere Linder Béla, úgy adott kifejezést, hogy „nem akar többé katonát látni”, amely programmal sikerült a még megmaradt katonai szervezeteket is szétzúlleszteni ahelyett, hogy azokat a forradalom hadseregének kádereivé alakították volna, komolyabb nehézségekre vezethetett

volna, ha a *Katonatanácsban* nem létesült volna egy olyan fegyveres csoport, mely teljesen a forradalom szolgálatában állva az ellenforradalmi megmozdulásokat részint leverte, részint elrettentette.

Míg a katonaság és rendőrség szervezetét sikerült ilyen módon a forradalom számára megbízhatóvá alakítani, addig a bürokrácia apparátusánál ez csak részben járt sikerrel. A minisztériumokba még csak bejutottak a károlyipárti, radikális és szociáldemokrata koalíció megbízottai, a vármegyékben és a perifériákon a régi közigazgatás szervei — ha úgyszólván lábhoz tett fegyverrel is — de változatlanul megmaradtak és az ő erejüket és befolyásukat az új rend főispánja vagy kormánybiztosa nem tudta megtörni.

Persze, az új rend maga is eléggé nehezen bontakozott ki: a legmesszebbmenő demokráciát, mely mind a három uralkodó párt programja volt — ha más-más területekre szabva és különböző adagolásokban is — nem volt könnyű egyszerűen megvalósítani oly országban, amelyben még néhány hét előtt az imperializmus és oligarchia parancsoltak a katonai diktatúra szerveivel, nem volt könnyű békét és nyugodt gazdálkodást biztosítani ott, ahol négy éven át a háború és annak érdekei voltak minden politikai gondolat és gazdasági cselekvés rugói. Így hát a demokrácia is nagyjában-egészében csak program maradt, hogy azonban intézményesen mily kevéssé nyert biztosítást, azt semmi sem mutatja olyan határozottan, mint az, hogy a forradalmi polgári demokrácia első követelésének, egy a nép széles rétegein nyugvó parlamentnek megválasztásához sem jutott el. A tanácsok és különösen a Nemzeti Tanács, amely hovatovább menedékké és alibivé lett a régi Magyarország és a történeti erők legexponáltabb képviselői számára, természetesen nem voltak képesek arra, hogy a szovjetek módjára, a parlament funkcióit átvegyék és törvényhozási alkotásait meg is valósítsák, a Munkás- és Katonatanács pedig túlságosan specializáltak voltak ahhoz, hogysem ezt a feladatot vállalhatták volna, ami egyébként is túlment volna a forradalom polgári-demokratikus keretein.

Így történt aztán, hogy a polgári forradalom — bár széleskörű demokratikus ellenőrzés mellett is — de formailag mégis csak parlament nélkül uralkodott, amit a jobboldali demagógia ki is használt. Különösen, amikor a forradalmi demokrácia gazdaságpolitikai és pénzügyi programját is közzétette és a „világtörténet legnagyobb vagyonadóját” helyezte kilátásba. Vagy amikor a demokratikus szabadságjogokkal visszaélő újságok sajtószabadságát, gyanús és kétes csoportok gyülekezési jogát meg-

nyirbálta. Közben azonban az új alkotmány első kérdésében: az államforma tekintetében is csak hosszas tárgyalások után sikerült a köztársaság mellett dönteni. A régi közjogi formulák, melyekbe a történeti osztályok oly hosszú évszázadokon át eredményesen burkolták gazdasági érdekeiket, itt még egyszer felütötték fejüket és minden verbóczy rabulisztikájukkal megpróbálták a köztársaság ellen hadakozni, amelyben a demokrata forradalom győzelmének szimbólumát és a szent korona elméletében rejlő évszázados osztályuralom végleges összeomlását kellett látniuk.

Az októberi magyar forradalom eseményeinek és politikai struktúrájának már ez a futólagos és vázlatos felidézése is elegendő annak megállapítására, hogy miben állt ennek a forradalomnak az organikus hibája, mely aztán végzetessé is vált a magyar demokrácia sorsára — jó időre. A főbaj abban rejlett, hogy ez a forradalom éppen annak az osztálynak nem hozott semmit, amely a magyar társadalomban számánál, gazdasági jelentőségénél, békében és háborúban viselt terhénél és hozott áldozatainál fogva a legjobban rászolgált volna arra, hogy egy demokratikus rezsim felkarolja gazdasági érdekeit: a közép- és kisparasztságnak. Más vonatkozásban mutatunk rá azokra a konkrét feladatokra, melyeket a forradalmi kormánynak a parasztság érdekében meg kellett volna valósítania, itt csak arra hivatkozunk, hogy amikor az osztrák imperializmusnak a magyar mezőgazdaságra gyakorolt nyomása megszűnt, amikor a magyar nagybirtok politikailag teljesen összeomlott, amikor a szent korona eszméjében rejlő feudális hagyományok kikapcsolódtak, akkor misem lett volna természetesebb, mint annak az osztálynak gazdasági kompenzálása és politikai megszervezése, amelynek békében százezerszám kellett kivándorolnia egy népellenes birtokpolitika, adórendszer, és egy félf feudális kizsákmányolás következtében, amely a háborúban a katonaság zömét állította és azonkívül az állandó rekvirálások nyomása alatt gazdaságilag is „vérezni” volt kénytelen. Mi mindent lehetett volna egy ilyen módon preparált réteggel egy vesztett háború után elkezdni! Mily megbízható támaszát lehetett volna benne a forradalomnak megteremteni, ha csak kellő megértéssel fordultak volna felé, ha csak akadt volna valaki, aki a radikális párt folyóiratában, a „Huszadik Század”-ban a forradalmat megelőző két évtized alatt elméletileg oly szépen képviselt követeléseket ebben a történelmileg oly alkalmas pillanatban megvalósítani próbálta volna! Ehelyett a mezőgazda-

sággal kapcsolatos kérdéseket rábízták a nagyparasztság egy tipikus számító, ravasz és skrupulusok nélküli képviselőjére, aki persze elszabotált mindent, ami az ő politikai és megbízóinak gazdasági monopóliumát veszélyeztethette volna.

A demokratikus forradalomból ilyen módon kihullott az az elem, mely ellenállóképességét sokszorosán felfokozhatta volna, mert egy oly szám- és erőbeli fundamentumot jelentett volna, melyet semmi mással pótolni nem lehetett és melynek híján a forradalomnak akkor is össze kellett volna omlania, ha a belső és külső események egész sora teherbíró képességét nem tette volna ilyen keserves próbára — elmaradt belőle a magyar viszonyok között leghathatósabb válfaja a demokráciának: *a paraszt-demokrácia.*

A polgári demokrata forradalom a gyakorlatban nem szögezte szembe a hagyományos oligarchikus parasztpolitikával a maga megértő, a parasztságot befogadó és méltó politikai helyre állító demokratikus politikáját és így megfosztotta önmagát egyik legerősebb gazdasági támaszától, katonai tartalékseregétől, mellyel pedig kétségkívül nagyobb hatást gyakorolhatott volna a követeléseiben telhetetlen antantra is. Csak egy ilyen katonai tartalék hiányában merhetett egy francia tábornok Károlyival és társaival Belgrádban olyan hangon beszélni, mint ahogy ez történt. („Êtes-vous tombés si bas?” — kérdezte Franchet d’Esperay, mikor Károlyi a Katonatanács képviselőjét bemutatta neki.) Ezzel egycsapásra eloszlottak a magyar polgárságban azok az illúziók, amiket Károlyiék antant-barátságának értékéhez fűztek. De ezzel politikailag és hangulatilag adódtak az ellenforradalmi megmozdulások is, melyek bizonyára nem merték volna fejüket felütni, ha egy szervezett parasztság őrködik a forradalom és annak vívmányai fölött. De ilyen vívmányai a forradalomnak a parasztság számára nem voltak.

A forradalom kitörése és első napjainak eseményei: a Nemzeti Tanács megalakítása, a Károlyi körül csoportosult demokratikus kormány lassú megszilárdulása, de másfelől a Tisza-gyilkosság, — amit a Tiszához oly közelállott „Újság” regisztrált: Tisza Istvánt meggyilkolták. Újság nincs — bizonyos bénultságot okoztak a régebben uralkodó csoportokban, úgy hogy azok semmiféle politikai ellenállást meg sem kíséreltek. De ez a bénulás és tétlen kétségbeesés mindnagyobb körökre terjedt az antant értetlen és érthetetlen politikájának láttára a Károlyi-kormánnyal szemben. A fegyverszüneti feltételek, melyekből az eljövendő béke-

szerezés feltételeire csak a legrosszabbat lehetett következtetni, fokozták a gazdasági bizonytalanság érzését, mely a veszített háború tényével már úgyszólván eléggé nyomasztóan nehezedett az összes osztályokra. A reménytelenség és kétségbeesés ez atmoszférája azonban legsúlyosabban magát a kormányt ragadta meg, mely győzedelmes generálisok önkényének, hatalmi tébolyának és bosszúvágyának kiszolgáltatta, sokkal tehetetlenebb volt, mint amennyire ezt akár a még reménykedő forradalmi tömegeknek, akár az egyelőre tanácstalan és erőtlén, de lassanként ocsudó elégtelenségnek tudniok szabad lett volna.

Persze a kabinetben mutatkozó ellentéteket az elég gyakori miniszterváltások mellett nehéz volt eltitkolni, de ezeket az „átcsoportosításokat” nagyrészt a koalíció tényére és a pártoknak a hatalomban való osztozkodási arányára vezették vissza. Holott hovatovább a felelősségtől való szabadulás volt a csábítóbb politika, nem pedig a kétesértékű hatalomban való részesedés. Nem egyszer merült fel polgári körök részéről a tiszta szociáldemokrata kabinet megalkotása, de ezt a szociáldemokrata pártvezetőség és a Munkástanács visszautasította. Bár ennél a tervnél is voltak jóhiszemű momentumok, az az illúzió, hogy a szociáldemokráciának talán sikerül a nemzetközi kapcsolatok felvételeivel francia és angol elvtársaikra befolyást gyakorolni abban az irányban, hogy kormányaikat kedvezőbben hangolják a magyarországi forradalmi demokráciával szemben, de még többen a forradalom teljes lejárását remélték a tiszta szociáldemokrata kormánytól, anélkül, hogy a legsekélyebb elgondolásuk lett volna abban a tekintetben, hogy mi jön azután.

Mind ennek a reménytelen próbálkozásnak és tanácstalanságnak egyszeribe véget vetett a hírhedt Vyx-jegyzék, mely olyan új területi áldozatokat követelt, amelyek teljesítéséért a forradalmi demokrata koalíció a nép széles rétegeivel szemben nem vállalhatta a felelősséget. Se tárgyalásokra, se ellenállásra nem lévén módja, kénytelen volt visszalépni. Az örökség, amit hátrahagyott, abban a becses tanulságban rejlik, hogy Magyarországon a demokrácia nem győzhet anélkül, hogy a parasztságot szélesen be ne vonná ebbe a demokratikus átalakításba.

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KÜLPOLITIKAI PROBLÉMÁI*

Azok a külpolitikai feladatok, melyek megoldása a magyarországi Tanácsköztársaságra hármlott, három szempont alatt bírálандók el. Az első kérdés arra vár feleletet, hogy a külpolitikai feladatok mennyiben kapcsolódhattak már meglevő magyarországi külpolitikai adottságokhoz, illetve mennyiben kellett azokat megváltoztatniok. A második problémakör azt tárgyalja, hogy milyen specifikus külpolitikai lehetőségei voltak a magyarországi Tanácsköztársaságnak az általános aktuális európai helyzet közepette. A harmadik kérdés csoport végül, mely az előbbivel a legszorosabb kapcsolatban van, mily fokban hatott ki a magyarországi Tanácsköztársaság külpolitikájára a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom állapota a világháború után.

I.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a magyarországi Tanácsköztársaság, milyen *aktív* külpolitikai örökséget talált elő, akkor minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy *semmilyen* és azt mondhatjuk, hogy szükségszerű külpolitikai aktivitását szűzi talajon kezdhetette el. Közel 400 év óta Magyarország nem volt önálló aktív külpolitika irányítója és ha Erdély különleges viszonyait nem tekintjük, a *magyar* aktív külpolitikával leginkább forradalmi mozgalmakkal, vagy helyesebben a forradalmi emigráció próbálkozásaival kapcsolatban találkozunk, mint Rákóczi és Kossuth esetében. Országos magyar külpolitikát 400 év után először a Károlyi-kormány kezdeményezhetett volna és ehhez az első lépéseket megtette annyiban, hogy megszervezte a központi és amennyiben ez lehetséges volt,

* Megjelent: „Uj Hang” 1940. III. sz.

a diplomáciai apparátust is. De tényleges külpolitikai aktivitását hamarosan megbénította az a körülmény, hogy a kormány és egyes kormánytagok régibb keletű antantbarátsága nem talált kellő megértésre és méltánylásra a győzedelmes antant köreiből, holott ez a várakozás nem kis mértékben volt a Károlyi-kormány belpolitikai létalapja is. A Károlyi-kormány külpolitikai tevékenysége kezdettől végig alig állott egyébből, mint az antant-tisztekből álló fegyverszüneti bizottság diktátumainak végrehajtásából. Hogy ez a bizottság és annak hirhedt vezetője Vyx alezredes, miként vélekedtek a polgári forradalom kormányának külpolitikai hatásköréről, azt mindennél jobban megvilágítja az a jegyzék, mely szerint „a magyar kormánynak az a kifejezett igénye, hogy a demarkációs vonal végleges megállapításához ő is hozzászólhasson, nem fogadható el”. Ugyanennek a Vyx-nek a nevéhez fűződik az az ultimátum is, melyet 1919. március 20-án nyújtott át a Károlyi-kormánynak. Ez a jegyzék újabb nagyméretű területelsonkításokat követelt Magyarországtól Románia javára, követelte az ultimátumnak március 21-ig való elfogadását, a kérdéses területeknek tíz napon belüli katonai kiürítését. Ezt az újabb teherpróbát, mely már veszélyeztette az országnak szénnel és élelmiszerrel való ellátását, a Károlyi kormány nem bírta ki. Lemondott. A Vyx-ultimátum lejárta napján megalakult a magyarországi tanácsköztársaság. Vyx alezredes, a Budapesten székelő antantmisszióval egyetemben, elhagyta az országot. Teljesen új helyzet állott elő, új külpolitikai követelményekkel és új külpolitikai perspektívákkal. A követelmények sorában első helyen állott az elszánt politikai és ideológiai harc a győzedelmes és Magyarországot is fojtogató antant-imperializmus ellen. Ennek a politikai és ideológiai állásfoglalásnak pedig nem lehetett más irányvonala és kifejezőbb szimbóluma, mint az Orosz Tanácsköztársasággal való szövetség. Hogy ennek az új magyar külpolitikai vonalnak az egész országban nem akadt ellenzője, azt nem lehet egyszerűen azzal magyarázni, hogy az egész magyar társadalmat maradék nélkül valami elkeseredett és dacos nemzeti bolsevizmus ragadta meg, melyet az antant hatalmi örvjögésével próbált szembeszegezni. Az új rend hordozója, Magyarország dolgozó népessége számára, amelynek politikai létéről vagy nemlétéről volt szó, mely a békében szenvedett és nyomorgott, a háborúban idegen ügyért vérzett és a forradalomban végre a saját ügyéért küzdhetett és áldozhatott, a győzedelmes orosz proletariátus volt a természetes fegyvertárs. Hogy a polgárságban is akadtak már a Károlyi forradalom alatt is, és nem is kevesen,

akik Vyx hatalmaskodásainak és az antantba vetett illúziók összeomlásának láttára a nyugati orientáció helyett az Orosz Tanácsköztársaság felé való orientálódást látták Magyarország egyedül reményteljes külpolitikai útjának, azt sem szükséges okvetlenül egy nemzeti-bolsevista járvány kitörésével magyarázni. Megértéséhez elég az a nem-ritka tapasztalat, hogy az események, nevezetesen forradalmi események menete a legkeményebb koponyákba is beleveri a reális, követendő utat.

II.

Míg tehát Magyarország politikailag számottevő rétegeit, munkásságot, parasztságot, intelligenciát a forradalmi reálpolitika céltudatos meggondolásai vitték az Orosz Tanácsköztársasággal való szövetség útjára, míg a magyar közvélemény jelentős része számára ez a külpolitikai orientáció nem jelentette az egyetlen és végső kiutat az antant-önkény zaklatásaiból, csak a legcélravezetőbb vonalat az adott körülmények között, addig a győzedelmes és követeléseiben határt nem ismerő antant valósággal megdöbbsent ettől az új külpolitikai helyzettől. Az antant-imperializmusnak a már másfél év óta fennálló intervenciós és polgárháborúban sikerrel verekedő s diplomáciai harcokban is leküzdhetetlen Orosz Tanácsköztársaság már addig is elég gondot okozott és ha most Európa kellős közepén szövetséges akadt, aki esetleg példát mutat a győztesek által zaklatott egyéb országoknak is, elsősorban Ausztriának és Németországnak, akkor az elért győzelem nagyon illuzórikussá válhatik. Ezzel a szövetséggel Magyarország egyszerűen külpolitikai tényezővé vált, amelyet nem szubaltern tisztek útján kommandíroztak többé, hanem a békekonferencia által Budapestre küldött államférfiú és generális, Dél-Afrika vezető politikusa *tárgyal* a magyarországi tanácsköztársasággal a fegyverszünet, sőt azon túlmenőleg is, a békekötés kérdéseiről. Alig két héttel a tanácsköztársaság megalakítása után Magyarország módot kapott arra, hogy külpolitikai önállóságát és aktivitását érvényre juttassa. De már ez az első alkalom is megmutatta, hogy a leghelyesebb külpolitikai vonal sem elegendő, bármekkora többség támogatja is, ha konkrét alkalmazásának előfeltételei hiányzanak. S hiányoztak : a diplomáciai tapasztalat és készség ; az erők pontos és elfogulatlan mérlegelése ; az érzelmektől és indulatoktól mentes helyzetanalízis és ennek eredményeihez való elasztikus alkalmazkodás

diplomáciai erényei. Mindez teljes mértékben megmutatkozott a Smuts-féle tárgyalásokkal kapcsolatban. Nem mintha illúziók lehetnének arról, hogy Smuts javaslatainak elfogadása esetében a magyarországi Tanácsköztársaság helyzete lényegesen másképp alakult volna és hogy az angol békülékenységet, melynek Smuts kiküldetése egyik jele volt, a békekonferencián belül is ne váltotta volna fel előbb-utóbb a clemenceau-i kérlelhetetlenség minden volt ellenséggel szemben, melyet Magyarország esetében a kis szövetséges hatalmak: Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia sikerrel tartottak ébren. De a Smuts-szal való megegyezés esetében a magyar tanácsköztársaság időt és további diplomáciai tárgyalásokra nyert volna módot. Ez alatt az imperialista foglalatást biztosító kis-antant hadak és a szocializmust védő magyar csapatok összeköztetését a Tanácsköztársaság szervezetileg és politikailag sokkal jobban előkészíthette volna, ami nemcsak Magyarországnak, hanem az egész világorradalmi helyzetnek is javára válhatott volna. A Smuts-féle javaslatoknak, mint tárgyalási alapnak visszautasításával a magyarországi Tanácsköztársaság a szorosán vett külpolitikai eszközök és módszerek alkalmazását önként kiadta a kezéből és siettetette a politikai folytatását más eszközökkel, a háború eszközeivel, miáltal az előbbivel szemben összehasonlíthatatlanul hátrányosabb helyzetbe került. Amit a külföld ettől a pillanattól kezdve a magyar diplomáciaként tapasztalt, az jórészt az ellenforradalmi magyar emigráció intrikálása volt az idegen hatalmak külügyminisztériumaiban és az ellenforradalom otthoni képviselőinek és ügynökeinek kilincselése a budapesti külföldi misszióknál. A háborúval kapcsolatos, immár teljesen formálissá vált diplomáciai tevékenység élesen rávilágított azokra a hiányokra, amelyek a legegyszerűbb diplomáciai rutin tekintetében fennállottak és azokra az organizációs hibákra, melyek a külpolitikai apparátuson belül lépten-nyomon éreztették hatásukat. Az általános nagy külpolitikai hibákkal szemben ezek a kisebb bajok nem nagy súllyal esnek ugyan latba, de bizonyos, hogy ezek is fölöslegesen komplikálták az amúgy is bonyolult helyzetet és bizonyára éreztették volna káros hatásukat akkor is, ha a külpolitika maga nem lett volna ilyen válságos helyzetben. Holott még ebben a helyzetben is sokat lehetett volna tenni, ha a magyar Tanácsköztársaság a győzteseknek a magyar kérdésben mutatott és lassanként köztudomásúvá vált ellentétét megfelelően kihasználta volna. De ez sem történt és így hiábavalók voltak a tanácsköztársaság lelkes védőinek áldozata a harctéren, hiábavalók a helyenként óriási

nehézségekkel kivívott katonai sikerek, az egyszer lejtőre került külpolitikát mindez nem tudta már bukásában feltartóztatni:

III.

A magyarországi Tanácsköztársaság megalakulása idejében hatalmas külpolitikai erőforrásokkal és tartalékokkal számolhatott a nemzetközi forradalmi mozgalom részéről. Első helyen áll e tekintetben a minden összeesküvésből és krízisből győzelmesen és megerősödve kikerülő szövetséges Szovjetország. Ennek a szövetségesnek akkori helyzetét így ítéli meg most, 20 év után, egy minden tekintetben kompetens analízis, amelyet a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának nemrégiben megjelent története 8. fejezetében olvasunk. Németországnak, a világháborúban szenvedett vereségéről szólva, így folytatja: „A szovjethatalom helyzete szempontjából ennek a körülménynek volt egy bizonyos negatív jelentősége, amennyiben az antant államait, amelyek a szovjethatalom ellen intervenciót szereztek, Európa és Ázsia domináló erőivé alakította, lehetőséget nyújtott nekik arra, hogy az intervenciót fokozzák és blokádot létesítsenek a szovjetek ellen, szorosabbra húzva a hurkot a szovjetek körül. Ez aztán valósággal meg is történt, ahogy később látni fogjuk. De másfelől volt egy még komolyabb pozitív jelentősége, mely gyökerestül enyhítette a szovjetek országának helyzetét. Először a szovjethatalom módot nyert arra, hogy a fosztogató breszti békét megsemmisítse, a hadisarc fizetését beszüntesse és nyílt — katonai és politikai — háborút indítson Esztország, Lettország, Fehéroroszország, Litvánia, Ukrajna, Transzkaukázus felszabadításáért a német imperializmus elnyomása alól. Másodsor — és ez a fő — annak, hogy Európa közepében, Németországban köztársaság volt, munkás- és katonatanácsok voltak, forradalmasítania kellett és tényleg forradalmasította is Európa országait, ami szükségszerűleg erősítette a szovjethatalom helyzetét Oroszországban . . .” Majd így folytatja: „Európában megkezdődött a forradalmi fellendülés. Ausztriában fejlődésnek indult a forradalmi mozgalom. Magyarországon megalakult a Tanácsköztársaság . . .” Már ez a néhány sor is megérteti a magyarországi Tanácsköztársaság külpolitikájában fundamentálisan új vonásnak, a Szovjetországgal való szövetségének a jelentőségét. Az itt vázolt forradalmi helyzet Közép-Európában természetesen nemcsak

Tanácsoroszország helyzetére hatott ki előnyösen, hanem azok mellett a szimpátiák mellett, melyet az Orosz Tanácsköztársaság ezekben a forrongó tömegekben keltett, a szövetséges Tanácsmagyarország is sokat nyert külpolitikai hitel és bizalom tekintetében. Különösen áll ez az osztrák munkásságra, melynek nyomása alatt az osztrák kormány a magyarországi Tanácsköztársaságot de jure elismerte és melynek legjobbjai ott harcoltak és véreztek a magyarországi vörös hadsereg nemzetközi frontján.

Persze, amely mértékben gyengült a közép-európai forradalmi hullám és főleg a hatalmasan indult németországi mozgalom a berlini és müncheni vereségek után, amely mértékben az Orosz Tanácsköztársaság mindinkább magára maradt a külső és belső ellenségekkel való gigászi harcában, azonképpen gyengült le a magyarországi Tanácsköztársaságnak külpolitikai hinterlandja is. Félreérthetetlenül megmutatkozott ez azzal a nemzetközi politikai tömegsztrájkjal kapcsolatban, melyet 1919. július 21-re tűztek ki az orosz és a magyarországi Tanácsköztársaság melletti proletár-szolidaritás demonstrálására. Ebben a demonstrációban ismét az osztrák proletariátus járt elől, míg a többi országban a sztrájk lefolyása kétségtelen jelét adta annak, hogy a forradalmi lelkesedés lángja egy-időre lohadóban van: a négyéves háborús véresvesztés, a háborúban elpusztult ideológiai értékek és különösen a nemzetközi proletárszolidaritás értékei, a nagy tömegek gazdasági gondjai, melyek a győztes államokban sem maradtak el, részleges és időleges fáradtsághoz és fásultsághoz vezettek. Csak az orosz munkásság és parasztság harcolt rendületlenül és egyre sikeresebben, mutatva az utat a harcban kimerülteknek és csalódottaknak is s új reményt öntve az elkövetkező harcok győzelmes kimenetele tekintetében.

A DEMOKRÁCIA ÚTJAI A FRANCIA FORRADALOMBAN*

„Aki egyetlenegy népet is elnyom, minden nép ellenségének deklarálja magát. Aki háborút visel egy nép ellen, hogy szabadságának fejlődését megakadályozza és az emberi jogokat megsemmisítse, azt nem mint közönséges ellenséget, hanem mint gyilkost és lázadó rablót kell üldözni.”

Robespierre

I.

A francia forradalom története, az újkori demokrácia megvalósítása és térhódítása körül folytatott harcok története, nemcsak Franciaországban, hanem Európa-szerte is. Persze, ezekkel a harcokkal és kísérletekkel szemben újra meg újra felmerült az ellenállás, a gazdasági és politikai monopóliumok birtokosai és ezek segélycsapatai részéről. Amit a mai politikai életben látunk, annak egy része szintén nem egyéb, mint a fasizmusban szervekedő reakció rohama, már a francia forradalom egyes fázisaiban élesen kifejeződött demokrácia céljaival és e célok érdekében alkalmazott eszközökkel szemben. A francia forradalom tehát nemcsak a pedagógiai célzatú osztályozás szerint korszakalkotó, hanem valóságos történeti szerepe és történeti kihatásai által is az.

Ebből korántsem következik, hogy a francia forradalom pontos dátumok által megjelölhető egyenes vonalú utat futott meg, vagy „szerencsés”, illetve „szerencsétlen” események pusztasorozata volna. A francia forradalom nagyon bonyolult *történelmi folyamat*, amelyben a demokrácia törekvései törvényszerű haladást és visszaesést mutatnak, törvényszerű ellentmondásba kerülnek önmagukkal, célokból eszközökké lesznek, melyek ismét új utakra terelik a fejlődést. A hivatalos történelemnek az a sématiszikus áttekintése, és az a felosztás, amelybe az eseményeket beleszorítja, nem képes ezt az eleven fejlődést szemléltetni és miközben a demokrácia harcait sokszor tévesen, pusztán a monarchia és köztársaság harcával azonosítja, ennek a harcnak a kiszínezésével a tulajdonképpeni, legmélyebbre menő érdekharcol feltárása

* Megjelent: „Új Hang” 1939. VII. sz.

rövidséget szenved. Nem véletlen, hogy a francia forradalomról szóló gazdag politikai történetírás mellett alig van számottevő összefoglalás e fontos korszak gazdaságtörténetéről.

Sokat beszélnek arról, hogy a francia forradalmat a felvilágosultság filozófiája, az enciklopédisták, a francia materializmus, Rousseau, Voltaire és a nagy állambölcselek, Montesquieu, Condorcet írásai, az angol és amerikai forradalom szemléltető oktatása készítették elő. Mindezek hatása kétségtelen, de csak másodlagos jelentőségű. Bizonyos, hogy mindezek a tényezők láthatatlanul előkészítették a forradalom talaját, de kimutatható, hogy *közvetlenül* nem hatottak ki rá. És még az a tény is, hogy egy új osztály, mely a forradalom hordozója lehetett és tényleg lett is, a harmadik rend, a polgárság, jóval a forradalom kitörése előtt kialakult; ez is csak szükséges, de önmagában még nem elegendő előfeltétele volt a forradalomnak. Ahogy a politikai eszmék és követelések, nevezetesen a szabadság és egyenlőség reálissá és konkrété vált követelései csak a forradalmi ellentétek során fejlődtek ki és nyertek igazi jelentőséget, úgy a polgárság is, mint forradalmi osztály, csak az események közepett mutatta meg igazi arcát.

II.

Hogy a francia nép, a francia kormánnyal szemben 1789-ben az erőszak terére lépett, hogy pár heti parlamenti csatározás után bekövetkezett a párizsi nép fegyveres felkelése, július 14-én, a feudális önkény jelképének, a Bastille-nak bevétele és az első forradalmi vezérnek, Camille Desmoulins-nak, a *radikális ügyvéd-politikus* később oly jellegzetessé vált típusának első felmerülése, — mindez nem jelenti azt, hogy a francia nép felkészült a forradalomra, hogy az céltudatos politikai programja volt. Ha a feudális rend, mely a maga megszorításaival és kötöttségeivel, céheivel és korporációival, lépten-nyomon akadályozta a polgári rendet, az ipart és kereskedelmet a maga fejlődésében, egyáltalán reformálható lett volna, vagy ha lett volna oly megoldás, amely a nép teljes anyagi kifosztását megállíthatta, vagy legalább ennek az „adópolitikának” eredményeit közérdekű célokra juttathatta volna, ahelyett, hogy az udvarnak juttatta, más irányt is vehettek volna az események. De ami *reformgondolat* egyáltalán felmerült, az csak arra szolgált, hogy az udvart fenyegetőbb jelleget öltő pénz-zavarából kimentse.

A francia nép nem készült ugyan céltudatosan a forradalomra, hanem az udvar és kormány nép-ellenes politikája fokról-fokra vitte bele és csak az első nagy győzelem bátorította arra, hogy tovább-haladjon ezen az úton, de azért nem szabad hinni, hogy a forradalom a rendek egybehívásával vette kezdetét.

A feudalizmus végvonaglása

Hogy a király, XVI. Lajos, erre a rendek összehívására *kényszerült*, ez azt mutatta, hogy az egész társadalmi és uralmi rendszer annyira meggyöngült, hogy a forradalmi átalakulás objektív feltételei megvannak. De akkor még sem forradalmi párt, sem forradalmi tömegek, sem forradalmi vezetőség seholy mutatkoztak. És így az udvar, az objektív helyzet teljes félreismerésével, azt hitte, hogy csak az eddigi energiával kell képviselnie abszolutisztikus és hűbéri érdekeit, a népre gyakorolt még nagyobb politikai és gazdasági nyomással — esetleg formális látzatengedmények segítségével — kicsikarni az államcsőd elkerüléséhez szükséges eszközöket és minden mehet tovább a maga útján. Ehhez azonban a feudális rend már túlságosan alá volt aknázva és *ennyiben* az eljövendő forradalmi átalakulás már elő volt készítve.

Az ország pénzügyi helyzete, mely — mint ismeretes — az udvart magát is erősen szorongatta, nem hagyott fenn más választást, mint azt, hogy a sok sikertelen kísérletezés után, a francia nemzet egyetemével szavaztassák meg a szükséges összegeket. Ebből a célból hívták össze elsősorban a rendi gyűlést 1789 május elsején. Ehhez az eseményhez szokták a nagy forradalom első fázisát fűzni, holott nemcsak az, ami a rendi gyűlésen és vele kapcsolatban történt, hanem annak előkészítése, nevezetesen a népképvisellett kapcsolatos kérdések; a választójog és választórendszer körüli viták, a demokratikus jogkiterjesztés követelése már itt konkretizálták a népképviseltnél főfeladatát: *alkotmány* létesítését, amely követelés tekintetében hovatovább az egész ország egyértelművé lett. Már itt kezdődik, a királyi önkény alkotmányos korlátozásának követelésével, a szorosán vett demokráciának és a monarchia-ellenes mozgalmaknak az a kapcsolata, mely a további fejlődés folyamán is újra meg újra kombinálja ezt a két kérdést, mígnem a *demokratikus köztársaság* formájában sikerült közös nevezőre hozni őket.

III.

Az alkotmány-szerzés programjával összeülő gyűlés kezdettől fogva általános, *nemzeti* jellegű volt, nem a provinciák képviselőinek pusztá összetétele. Ezért minden oly törekvés, mely a rendeket egymás ellen akarta uszítani, eleve sikertelenségre volt kárhóztatva. A fejek — és nem rendek — szerint való szavazás, valamint a harmadik rend, a polgárság szavazatszámának megkétszerezése azonban az abszolútizmus reményeit önmagában még nem biztosította volna, mert a nemességre megállapított 300, s a papságra eső 300 fő, a harmadik rendre eső 600 fővel szemben a legrosszabb esetben is szavazategyenlőséget és további harcot jelentett volna minden egyes kérdésnél. De természetesen az udvar és az arisztokrácia nem hitt abban, hogy a 600 főnyi polgárság osztatlanul ellene fog szavazni, ha nem hagyhatta is számításán kívül, hogy a legfontosabb kérdéseknél erős ellenzékkel lesz dolga. Ezért a kormány kezdettől fogva a pénzügyi kérdések elintézésére próbálta a rendek munkáját szorítani és még egy-két fontosabb kérdésre vonatkozólag „véleményét meghallgatni”, s aztán az egész gyűlekezetet szélnek akarta eresztetni.

Parlamenti forradalom

A szavazat-többség kérdését azonban, — még ha arra sor került volna is — eldöntötte az, hogy az alsó papság képviselői tekintélyes számban csatlakoztak a harmadik rendhez, ami nem lehetett meglepő amellet az éles harc mellett, amelyet az alsó papság a főpapsággal folytatott és amelyben a népet maga is a maga számára tudta megnyerni. De erre az erőpróbára sor se került, mert épp egy ilyen demokratikus érzelmű pap, Sieyès abbé indítványára a nemesség és főpapság intrikáira a harmadik rend azzal válaszolt, hogy a francia nép képviselőinek, *nemzetgyűlésnek* jelentette ki magát. Nem szavazat-többséggel létesített jogok, hanem parlamenti forradalom útján jutott a francia polgárság a maga népképviselőéhez. Mindamellett ez a jelenség nem tekinthető egy különálló, önmagában lezárt forradalmi aktusnak, hanem csak azt jelenti, hogy az általános forradalmi helyzetben az egyes részlet-eredmények is csak forradalmi eszközökkel és módszerekkel voltak elérhetőek. Nem egyes radikális és erőszakos intézkedések mechanikus összetételéből áll a forra-

dalom. Ellenállhatatlan ereje az, amely minden politikai és társadalmi jelenségre ráüti bélyegét: átformálja a törvény-alkotást, a forradalom folyamán több ízben is a kormányzat struktúráját, egész államrendjét, Franciaország egyes részeinek egymáshoz való viszonyát, a külfölddel való kapcsolatokat, a nép nagy tömegeinek gondolkodásmódját, világnézetét, erkölcsi ítéleteit, szokásait. Ezzel a *teljesen átalakító* hatásával válik csak a fejlemények összessége forradalommá, míg a részletekben végbemenő átalakulások annak csak egyes nyilvánulásai, robbanásai, de azért nem kevésbé tanulságos szimptomái és útjelzői. És végső eredményükben ezek az egyes forradalmi jelenségek mutatják meg legjobban az események konkrét menetét.

A parlamenti forradalommal szemben a kormány részéről bekövetkezett kicsinyes és csak gyöngeségét eláruló manővrozás után már kergetik egymást a forradalmi események: a nemzetgyűlés ünnepélyes fogadalmat tesz, hogy mindaddig nem oszlik széjjel, míg a francia nép alkotmányt nem kap. A kormánynak arra a kísérletére, hogy a nemzetgyűlést katonai erővel veresse szét, a *párizsi nép fegyveres felkeléssel válaszol*, amely a kommunális forradalom teljes győzelmével végződik. A király kénytelen engedni. Aki eddig „isten kegyelméből” uralkodott, mindinkább csak a nép kegyelméből maradhat meg az ország élén: a győzedelmes nemzetgyűlés tovább-haladhat programja megvalósítása útján és evégből alkotmányt létesítő gyűléssé alakul át.

IV.

Mi az, ami ezeket az eseményeket forradalmiakká teszi? A nép fegyveres felkelése és a felkelés sikere kétségtelenül jelentős eseménye a forradalomnak, de nem maga a forradalom, nem az a korszakot alkotó esemény, amely a francia forradalomnak a maga világtörténeti jelentőségét megadja. Ez a jelentőség abban áll, hogy az események következtében egy új osztály kerül uralomra, a *polgárság*, a harmadik rend, az eddigi kiváltságos osztályoknál sokkal szélesebb népréteg, melynek gazdasági és kulturális jelentősége is egyre növekedett. Az állami és társadalmi hatalom részeseinek ez a kiterjesztése és ennek a hatalomnak nem örökölt privilégiumokhoz, hanem az új osztály erejével megszerzett *jogokhoz* való kapcsolódása adja ennek az újfajta uralomnak, a *polgári demokraciának* legfőbb ismertetőjelét.

De ez a demokrácia a polgárság helyzeténél fogva csak korlátozott lehetett, mert ha a burzsoázia osztályként és pedig uralkodó osztályként akart megszervezkedni és jogait háborítatlanul akarta élvezni, nem pedig uralmát az egész néppel megosztani, akkor ezt az uralmat rögtön el kellett határolnia *lefelé*, jogait előjogokként kellett gyakorolnia. A polgári osztálynak nem az volt a történeti hivatása, hogy minden osztályt és osztályuralmat örök időkre megszüntessen, hanem csak az, hogy a feudalizmus romjain saját uralmát felépítse. A polgári demokráciának kezdettől fogva két korlátja volt: az egyik a feudalizmus maradványai, a másik a félelem a proletariátustól, melyet a francia forradalom felszínre vetett, de a polgárság megerősödésével háttérbe szorult *hamisítatlan* demokrácia teljes kiterjesztéséért harcolt. Ebben a harcában a proletariátust a polgárság legradikálisabb, legfelvilágosodottabb és politikailag legfejlettebb szárnya nagymértékben támogatta.

Tudvalevőleg már a Bastille bevétele napján megalakult az a nyolctagú alkotmány-bizottság, amelynek az volt a hivatása, hogy a győzelmes felkelés politikai eredményeit alkotmányjogilag megrögzítse. Ezeknek az alkotmányjogi biztosítékoknak előzetes elvi programja volt „az emberi- és polgárjogoknak” az a főleg amerikai mintára készült kinyilatkoztatása, amelyben a kor összes állam-bölcselőinek és politikusainak szabadságról és egyenlőségről, liberalizmusról és demokráciáról hirdetett tanításai szűrődtek le.

A gyakorlatba mindebből persze csak annyi ment át, amennyi a *forradalom szociális jellegével* összefért. De bizonyos, hogy az alkotmány-bizottság tárgyalásainál már felmerültek mindazok a problémák, melyek a polgári demokráciát azóta is szünet nélkül foglalkoztatták és foglalkoztatják. Ha a polgárság következetesen és maradék nélkül keresztülvitte volna forradalmát és kiirtott volna *minden* feudális intézményt, nem került volna abba a helyzetbe, hogy a reakció újra meg újra legyűrhesse. De a polgári uralom sem teljesen meg nem szüntette a régi rendet, sem az új feltörekvő negyedik rendre, a proletariátusra, nem mert teljesen támaszkodni, hanem a kettő között ingadozva manővrírozott, hol több, hol kevesebb sikerrel. Ezért már elvi megállapításaiban is, melyektől pedig a praxis nagyon jelentékenyen eltért, nélkülözzük a határozott, egyértelmű, ellentmondások nélküli nyilatkozatokat s ezek helyett, már saját formulázásaiban is engedményeket tesz, kompromisszumokat ígér. Csak egy példa: „Senki se korlátozható nézetei-

ben, vallásos nézeteiben sem, *ha azok nyilvánítása nem sérti a közrendet.*” Természetes, hogy egy jogszabály gondosan intézkedik alkalmazásának határaitól, de ha a *forradalmi törvényhozás* e határokat az úgynevezett *közrendben* látja, akkor az alkotmányban nem a forradalmi eredmények biztosítékát, hanem a *forradalom gyors likvidálásának* eszközét látja.

Kenyeret és jogot

Hogy ez a gyors likvidálás nem sikerült, annak két oka van. Az egyik az éhínség, Párizs élelmezési nehézségei, a másik : az udvar merev ellenállása az alkotmánnyal és az emberi jog proklamálásával szemben. Mikor ezeknek a követeléseknek elnémitására a kormány államcsínyre készült, e jogok megszerzése és biztosítása oly becses lett a párizsi nép számára, hogy négy hónappal a rendek összeülése után, október 5.-én másodízben fogott fegyvert „a kenyér-szükség mielőbbi orvoslása” mellett az alkotmányos és népjogok érdekében is és a királyt azok feltétlen elfogadására kényszerítette.

V.

De a párizsi nép kétszeri felkelése sem hozta meg a demokráciának kiterjesztését. Sőt nem hozta meg a Bastille bevétele óta egyre terjedő *parasztmozgalmak* fejlődése sem. Holott ezek a mozgalmak elég erősek voltak ahhoz, hogy augusztus 4.-én a rendeket és főleg az arisztokráciát kiváltságaikról való „önkéntes” lemondásra bírja. Most már maga a győzedelmes és kiváltságos osztályként berendezkedő polgárság örködött afölött, hogy a demokratikus jogkiterjesztést megakadályozza. Legjobb bizonyítéka ennek az az elkecsereedett vita, mely a nemzetgyűlésben a polgárság és a nép képviselői között a *választójog kérdése* körül folyt. A többség egyenesen arisztokratikus cenzushoz kötött választójog mellett volt és a demokratikus követeléseket lehurrogta. Az a gondolat, hogy a választhatóságból a reakció híveit, főpapokat, finánc-embereket stb. kell elsősorban kirekeszteni, egyes egyedül Maratnak jutott eszébe. Személyi tekintetben egyébként is megmutatkoztak már a válaszfalak a forradalom polgári és demokrata hordozói s egyszerűs mind különböző fázisainak képviselői között. Míg az első fázis, a parlamenti forradalom egyik főalakja, Mirabeau, a választójog

korlátozását kívánta, addig az általános választójog és a széleskörű demokrácia legkövetkezetesebb képviselője már itt is egy későbbi fázis történelmi megtestesítője, *Robespierre* volt. Ezek az ellentétek adták egyszermind a későbbi pártok kiképződésének elemeit is, amelyek eltérő programjaikat több-kevesebb céltudatossággal képviselték, de amelyek igazi politikai jelentőségre csak a későbbi fejlődés során tettek szert.

Egyelőre az alkotmány-bizottság beérte azzal, hogy a polgári egyenlőség elvét úgy törte át, hogy a tehetősebbeknek az úgynevezett *aktív* állampolgárságot biztosította, mint akiknek „igényük van arra, hogy a közhatalom alakításában tényleg résztvegyenek.” A többinek csak absztrakt szabadságjogok járnak: személyes szabadság, tulajdon-szabadság, stb. Aki pedig ezt ilyen szépen megformálta, az Sieyès abbé volt, az úgynevezett parlamentáris forradalom egy másik vezérférfia.

A király esküje

Ebből a stádiumból a francia forradalmi demokrácia további fejlődésének a *republikánizmuson keresztül* kellett végbemennie, amihez a legfőbb indítékokat megint csak a király és politikája szolgáltatta.

Az arisztokrácia *belső* osztályharca a nép segítségével hatalomra jutott polgársággal szemben egyre kilátástalanabb lett. Ezért megkezdődött a külföldről való áskálódás. A régi rend híveiből és a királyhoz közel álló személyiségekből álló első emigráncsoport, Artois grófjának, a későbbi X. Károly királynak, XVI. Lajos öccsének vezetése alatt szervezkedni kezdett, először Turinban, majd Koblenzben. Ez az emigráció volt a szervezeti központja azoknak a háborús terveknek, melyeket a forradalom letörésére szöttek, de amelyek a francia nép erőit és elszántságát megsokszorozták és senkinek sem váltak annyira kárára, mint éppen az uralkodó családnak, a monarchia intézményének és azoknak a hatalmaknak, melyek a reakció segítségére jöve, a francia forradalom vesztére törtek. Az alkotmány létesítésétől megrészegedett polgárság, bízva a királynak az alkotmányra letett esküjében és attól a reménységtől eltelve, hogy a forradalom ezzel véget ért, nem látta, vagy nem akarta komolyan venni azokat az összeesküvéseket, melyeket az emigráncok, az udvar és maga a király minden fogadkozása ellenére a forradalom és annak vívmányai ellen szerveztek. De Európa reakciójának: Ausztriának, majd Poroszországnak

nak a forradalmi Franciaország ellen való készülődései, melyeket hol titkon, hol nyíltan Anglia támogatott, előkészítették a talajt a demokratikus köztársaság érdekében való agitációra. Ez az agitáció először kis körből, a demokrata mozgalom balszárnyából indult ki, ahonnan azonban rohamosan tovább terjedt és 1790 végén már egymást érik a tüntetések a köztársaság érdekében. Mindamellett a végső lökést a köztársasági mozgalom széleskörű kiterjesztéséhez a király sikertelen menekülési kísérlete adja meg, mellyel mindenki számára nyilvánvalóvá lett ellenséges magatartása a forradalmi Franciaországgal szemben, kétségtelenné vált, hogy esküit és fogadalmait csak megtévesztés céljából tette és hogy menekülésével a Franciaország elleni monarchista és ellenforradalmi koalíciót gyors beavatkozásra akarja bírni.

VI.

Mindamellett a győzedelmes polgárság egyelőre még a király dezertálását és árulását sem akarta komoly veszélynek elismerni. Mindennél fontosabb volt neki, hogy az alkotmány birtokában a forradalmat likvidálja, még mielőtt saját uralmát maradandó alapokra helyezte volna. Igaz, az alkotmányozó nemzetgyűlés sokat tett arra, hogy a feudális rend és abszolút monarchia hatalmi szervezetét megbénítsa, de mégsem eleget ahhoz, hogy teljesen szétverje. Különösen fontos volt a régi provinciák megszüntetése és a megyei, departementális szervezet meghonosítása, ami az első nagy lépés volt az *állam nagyobbfokú centralizálása felé*. A közigazgatás reformjához járult a bírói szervezet demokratizálása. A legkirívóbb feudális kiváltságok megszüntetése és a papi birtokok nacionalizálása szintén kiváló érdemei az új alkotmánynak. De végső eredményében mégis csak félmunkát végzett, mert az igazán demokratikus választójog megteremtésétől irtózott és a királyi hatalom számára — főleg a felfüggesztő hatályú királyi vétő engedélyezésével — még mindig fennhagyott annyit, amennyi kedvező körülmények között elegendő lett volna az összes forradalmi vívmányok felborítására.

Polgárháború felé

Természetesen, itt rejlett a csírája a további ellentéteknek is, amelyek egyre nyíltabban a monarchia és köztársaság ellentétében

csúcsosodtak ki. Ebben a harcban egyre élesebben határolódnak el a *pártok* és nyernek egyre határozottabb körvonalakat, itt alakul ki a *demokratikus közvélemény*, itt látjuk a radikalizmus fokozatos térhódítását. Most bontakoznak ki a klubok a maguk igazi jelentőségében, mint hatalmas társadalmi és politikai központok s elsősorban a jakobinusok klubja. De a polgárság ébren őrökdi a társadalmi status quo fenntartása fölött, miközben éppen a királlyal szemben gyakorolt túlságos kiméletességével táplálta legjobban az egyre merészebb ellenpropagandát, melyben hovatovább az lett a főkövetelése, hogy a királyt trónjától meg kell fosztani. Hiába határozta el a közben erősen jobbra tolódott nemzetgyűlés, hogy a király újabb árulása esetén automatikusan megszűnik király lenni. A következő demokraták nem érték be azzal, hogy egy immár teljesen lejárt törvényhozó testület intézkedjék a király sorsáról. Népszavazást követeltek. De ettől a polgárság ugyanúgy es ugyanolyan okból félt, mint a köztársaságtól. Mikor pedig a párizsi nép 1790. július 17-én a Mars-mezőn köztársasági tüntetést rendezett, azt Bailly polgármester és Lafayette, a nemzetőrség parancsnoka, vérbefojtották. Ezzel az erőpróbával azonban a jobboldali polgárság, mint az igazi demokrácia ellensége, csak sietteti az eseményeket. Mint előbb az udvar politikája, úgy most a félüton megállni kívánó polgárságé csak egy magasabb szinten érleli a forradalmat és vezeti azt a *polgárháború* szakaszához.

A mars-mezői vérfürdő után a frontok tisztán állanak: az eddigi demokratikus központból a mérsékelt kiválnak és csatlakoznak a már előzőleg jobbra terelődött Lafayette, Bailly, Mirabeau és Sieyès-csoporthoz. A szélsőbali demokraták Desmoulins, Danton és Marat vezérlete alatt szintén külön alakulnak. A francia forradalom történetének egyik legkiválóbb kutatója és ismerője Aulard szerint hasonló szakadás ment végbe valamennyi francia községtanácsban. „Franciaország kettéoszlása két ellenséges csoporttá: ez a következménye 1791. július 17.-ének, mely közvetlenül vagy közvetve csaknem az egész 19. századot befolyásolta.”

Hozzátehetjük, hogy a francia forradalom harmadik évében az uralomra jutott polgárságban bekövetkezett szakadás alapján véve a harmadik rendnek *lényegéből folyik*, ami nemcsak az egész 19. századra hatott ki, hanem napjaink demokratikus fejlődésére is. A mai Franciaországban is a széleskörű demokrácia hívei és a demokráciát csak mérsékeltlen adagoló, hatalmi érdekében néha egyenesen reakciós polgárság közötti ellentét ma megint élesen,

sőt sok tekintetben élesebben áll, mint valaha, mikor a polgárság jobbszárnya fasiszta barát és munkás-ellenes, a balszárny pedig becsületesen állja a széleskörű radikális demokrácia programját.

VII.

Az 1791. október 1-én összeült *törvényalkotó nemzetgyűlés* egy még erősen erjedésben levő társadalom robbanásszerűleg kikitörő kríziseinek még tetőpontjához el nem jutott stádiumába esik. Hiábavaló volt, hogy a nemzetgyűlés az alkotmányozóval szemben összetételét tekintve, ismét lényegesen *balra tolódott*, a király az egyre energikusabbá és radikálisabbá váló baloldali demokrácia által keresztülhajtott törvények legtöbbjét vétő jogával felfüggesztette. A következő tíz hónap, 1792. augusztus 10-ig — a nagy forradalom egyik legfigyelemreméltóbb dátumáig — a király, a parlament és a mérsékelt polgárság és a köztársasági demokraták között vívott harc döntő etappja. Eleinte ez a republikánus szellem a törvényalkotó nemzetgyűlésben csaknem teljesen hiányzott és a közvéleményben is legalább is elcsöndesült. Ezt a reakciós papság sietve felhasználta arra, hogy a forradalom ellen agitáljon, sőt helyenként az ellenforradalmi lázadást szervezze. A nemzetgyűlésnek a papok és emigránsok ellen hozott rendelkezéseit a király vétő-joga felfüggesztette. Emellett a király aktívan is közreműködött abban, hogy a külföld fegyveres beavatkozásával vessen véget a forradalomnak, ennek Franciaországon túl való terjedésével ijesztgetve a fejedelmeket.

Veszélyben a haza!

A forradalmi háború kérdése egyre nagyobb élességgel került az események központjába. Míg egyfelől az udvar azt várta, hogy a háború a francia forradalom leverését és a régi hatalom visszaállítását fogja magával hozni, addig a köztársaság és a radikális demokrácia hívei a király e nyilvánvaló hazaárulásával szemben a legerősebb ütőkártyát kapták kezükbe. A francia kormány 1792. április 20-án — bizonyára a reakció legnagyobb elégtételére — hadat üzent Ausztriának, mely hosszas tárgyalások után végre rászánta magát, hogy a forradalmi Franciaországot veszélyez-

tesse. De az elkerülhetetlenné vált háborús intézkedéseket, melyeket a nemzetgyűlés szükségesnek tartott, nevezetesen egy 20 000 főnyi tábor létesítését Párizs előtt, a király vétőjogával betiltotta. A párizsi nép azonban — ha egynémely sikertelen kísérlet árán is — végre mégiscsak keresztülvitte *felfegyverzését*, miután a gárda feloszlataása által a királyt előzetesen már lefegyverezte. A párizsi nép felfegyverzését követte az egész francia nép fegyveres készenléte. A departementok, kerületek és községek képviselői permanenciában voltak. „Veszélyben a haza!” jelszóval nagyarányú katonai intézkedések történnek, melyek során a francia paraszt is mint szabad polgár és a forradalom katonája szerveződik.

VIII.

Minél lelkesebben bontakozik ki a francia nép *forradalmi hazafisága*, annál szembeötlőbbé válik a király nyilvánvaló rosszakarata a veszélyben forgó hazával szemben és szolidaritása annak ellenségeivel. A forradalom maga a munkásság és parasztság általános felfegyverzésével döntő fordulatot vesz: a kommunális forradalom után, mely a parlamentárisat leváltotta, most az egyre egységesebb *nemzeti felkelés* kerül sorra, mely nemcsak a külső ellenforradalmi ellenséggel való harc előkészítője, hanem éppúgy irányul a belső ellenség: a király, az udvar, a reakciós polgárság ellen is. A vidék egyre erőleyesebb hangon támadja a királyságot. Első helyen áll *Marseille*, mely elsőként követeli a királyság megszüntetését és ennek megvalósítására csapatokat küld Párizsba. Példáját követik más városok is.

Ezek a vidéki küldöttségek a nemzetgyűlés tétlenségének láttára lassanként elvesztik türelmüket és kijelentik, hogy addig nem mennek a frontra, amíg a királyt hatalmától meg nem fosztják. De a nemzetgyűlés nem mozdul: hiába ostromolják beadványokkal, hiába foglal állást a királyság megdöntésének kérdésében az egész nép oly egységben, aminőt a forradalom egyetlen fázisa sem mutatott eddig: a polgárság privilégiumos választójogával összeült, a királlyal való kibékülés jegyében született és a felfegyverzett néptől rettegő törvényalkotó nemzetgyűlés se jobbra, se balra nem tudta magát elhatározni. Erre a nép saját felelősségére dönt: 1792. augusztus 10-én a párizsi nép vezetésével ismét felkelés tör ki, melynek hatása alatt a nemzetgyűlés XVI. Lajost ideiglenesen felfüggeszti, majd elfogatja és lecsukhatja. Maga a

nemzetgyűlés is visszalép és a továbbiakról való döntést átengedi a francia nép egyeteme által választott *konventnek*.

IX.

Az augusztus 10-ét követő napok a *demokrácia és republikánizmus egyesülésének* jegyében folytak le. Látnivaló volt, hogy a királyság pusztá szüneteltetése félrendszer szabály, negatív eredmény, mely olyan kibúvókat hagyott fenn, amik által a különben sem eléggé körülbástyázott demokrácia eredményeit meg lehetett fojtani. A demokráciának tehát most *offenzívába* kellett átmennie, ha nem akart lemondani mindarról, amit 1789 óta — nem kis áldozatok árán — elért. Hat heti erős agitáció elegendő volt ahhoz, hogy a királyságnak még meglévő tekintélyét annyira aláássa, hogy 1792 szeptemberében a köztársaságot ki lehetett hirdetni. Ezt a gyors eredményt természetesen komoly garanciákkal kellett biztosítani. A királyság támaszait gyorsan és gyökeresen ki kellett irtani. Ezt követelték különben a belső forradalom érdekei mellett a küszöbön álló háború érdekei is. De augusztus 10.-e után a forradalomnak egy valamirevaló képviselője sem védte többé a királyságot — *Lafayette* kivételével, aki első, de nem utolsó nyilvánulása volt annak a *forradalmi generális*-típusnak, amelyik mikor igazán kenyértörésre kerül a sor — mégiscsak inkább egy kevésbé demokratikus rendszerben látja a hatalmát jobban biztosítva és árulóvá lesz. A hadsereg a maga egészében helyeselte az augusztus 10.-én teremtett helyzetet. Az a *végrehajtó tanács*, mely ugyanaznap Franciaország kormányzását átvette és melynek lelke *Danton* volt, megtett mindent arra nézve, hogy azokban a napokban, amikor az osztrákok és poroszok Párizs felé masíroztak, a belső monarchista front szétomoljék és ne segíthesse a külső ellenséget.

Diktatúra a demokrácia védelmére

A francia forradalom történetírói, a forradalomnak ezt a korszakát, mely a nemzetgyűlés és konvent közé esik, úgy tüntetik fel, mintha a pártok harca, mérsékeltek, girondisták és hegypártiak közötti ellentétek töltenék ki. De valójában már nem arról volt szó, hogy „általában” mérsékeltabb vagy radikálisabb irányzatot kövessen-e a forradalom további menete, hanem „ami őket elválasztotta... az a kérdés volt, vajon a nemzeti védelem e kritikus

órájában Párizs és községtanácsa, *diktatúrát* gyakoroljanak-e Franciaország fölött”, — írja Aulard. Közben megszüntetik azokat a maradványokat és reparálják azokat a félrendszabályokat, amelyeket a jobboldali polgárság az alkotmányozó — és törvényhozó nemzetgyűlésben még biztosítani tudott magának. Így a *választó-jog* sokkal szélesebbkörűvé vált és privilégiumos jellege megszűnt. Még ennél is fontosabb, hogy az 1789. évi, augusztus 4.-i híres, önkéntes „lemondás” a hűbéri jogokról most valósággá, mégpedig szociális valósággá vált, amennyiben az 1792. évi augusztus 25-i nemzetgyűlési határozattal „a földbirtokok minden hűbéri tehertől és telekbértől mentesülnek — mégpedig *megváltás nélkül*”. Ez a rendelkezés mindennél jobban meg tudta nyerni a francia parasztságot a forradalmi demokráciának.

Ha a radikális széleskörű „hegypárt” a királyság bukása után és a forradalom biztosítása érdekében elkerülhetetlennek látta a diktatúrát, akkor erre nézve csak úgy teremthették meg a szükséges előfeltételeket, hogy a girondisták félnék és óvatos reformterveivel, a forradalmi demokrácia követeléseit szegezték szembe. Robespierre, a forradalmi demokrácia vezére, annak a megállapítását követeli, hogy a *tulajdonnak* épp úgy meg vannak a határai, mint a szabadságnak és pedig ott, ahol mások jogai kezdődnek. Követeli a *progresszív adót* olymódon, hogy „azok az állampolgárok, kiknek épp annyijövedelmük van, amennyi életfenntartásukhoz szükséges, a közterhekhez való minden hozzájárulástól mentesüljenek”.

Mily szédületes út, a még rövid három évvel ezelőtti nemesi adómentességtől! Követeli továbbá a *munkára való jog* biztosítását: „A társadalom köteles összes tagjainak eltartásáról gondoskodni akár úgy, hogy munkát szerez nekik, akár úgy, hogy a munkaképteleneknek megszerzi az önfenntartás eszközeit. Azok támogatása, akiknek a legszükségesebbjük is hiányzik, elengedhetetlen azok részéről, akiknek sokjuk van.” *Külpolitikai* elveit, melyek egyike-másika egyenesen aktuális jelentőséggel bír, mottóul állítottuk fejtegetéseink elé. A legfigyelemreméltóbb ezekben a külpolitikai irányelvekben az, hogy azok Dantonnak „*be nem avatkozási külpolitikája*” ellen irányulnak. Dantonnak ti. az volt a formulája, hogy a francia köztársaság „semmiképpen sem fogja magát más hatalmak kormányzatába beleártani”.

A konvent alkotmányvitái alatt úgy a külső mint a belső viszonyok lényegesen megromlottak: egy újabb katonai árulás, mely Lafayette utódja, Dumouriez nevéhez fűződik, az első katonai sikerek után vereséget hozott a francia csapatoknak, mire a belső

feszültség is erősbödött: a pártok közötti harcok megragadták az egész országot: a girondei megyék szembehelyezkedtek a hegy-párti demokráciával, a Vendée-ban nyílt monarchista felkelés tör ki. Így körülmények közt mindenekelőtt a konvent ellentéteit kellett egy új alkotmány segítségével összeegyeztetni és aztán egyesült erővel a monarchista lázadást leverni. Így született az 1793. évi kompromisszumos alkotmány, amely Párizs munkáságának meghozza a munkára való jogot, a departementeknek pedig a diktatúrával szemben való alkotmányos garanciákat és megnyugtató ígéreteket a tekintetben, hogy a vallást nem fogják eltörölni. A végrehajtó hatalom 24 ember kezében van, kiknek kinevezéséhez a megyék hozzájárulnak. De a helyzet 1793. augusztus 10.-én, amikor a konvent az új alkotmányt kihirdeti, olyan, hogy a nemzetgyűlés ezzel feladatát nem tarthatta befejezettek és nem oszolhatott széjjel, sőt magának az alkotmánynak életbeléptetését is fel kellett függeszteni. A konventet nem lehetett az alkotmányozó nemzetgyűlés szerepére szorítani: a forradalom létéről, vagy nemlétéről volt szó és a diktatúra kérdése aktuálisabb volt, mint valaha. Ezt a helyzetet fejezi ki tömör szavakkal az 1793. október 10.-i rendelet, mely szerint „*Franciaország ideiglenes kormánya a békekötésig forradalmi*”.

A terror mint a polgárháború jogrendje

Ennek a forradalmi kormánynak a tevékenységéhez fűződik mindaz, amit „rémuralomnak” szeretnek nevezni és ami valójában a konvent forradalmi diktatúrája volt, a kívülről és belülről veszélyeztetett forradalom és intézményeinek védelmére. Ez a diktatúra csak egy *erősen központosított hatalom* lehetett, melyben minden doktrinár vágyakozás ellenére, a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak egy kézben kellett lennie. Abban az állapotban, melyben a francia forradalom 1793-ban volt, a hatalom megosztása az ellenforradalmi erők oly felszabadítását jelentette volna, amely csak a demokrácia ellenségeinek javára üthetett volna ki.

A konvent és segédszervei, szóval a forradalmi kormány egyeteme, 1792 augusztus 13-tól ugyanez év október 9-ig Danton politikáját és személyiségét tükrözik. Különösen áll ez arra az intézményes rendre, melyet a *jóléti bizottság* és a neki alárendelt további 12 bizottság, mint a diktatúra orgánumai jelentettek. A jóléti bizottság, hatáskörét tekintve, valóságos felelős minisztér-

riumnak tekinthető, bár a központi kormányzatokkal szerzett tapasztalatok után s az azokkal szemben fennálló kiirthatatlan gyanakvás megnyugtatóására ezt a mindenható bizottságot is megszorították annyiban, hogy az államkincstárra való befolyástól elvágták. Mint láttuk, három hónapon át teljesen Danton befolyása alatt állott s csak mikor 1793. augusztus 10.-én újjáalakították a bizottságot, bukott ki belőle Danton és vette át Roberspierre a vezetőséget.

Közben a centralizációs folyamat nem szorítkozott csak a központi kormányra, hanem a konvent biztosai, mint valóságos *kormánybiztosok* a megyékbe is kivitték. Így tudott a konvent komisszáriusok útján, a megyék föderalisztikus hajlandóságaival szemben is országszerte érvényt szerezni egységes uralmának. Éppúgy szerepeltek a konvent kiküldöttei ellenőrző és utasító szerepükben a hadseregnél is, hol nem egy sikeres hadművelet volt az ő kezdeményezésüknek köszönhető.

A *községekre*, a forradalmi demokrácia ez igazi hordozóira szintén kiterjedt a konvent gondoskodása, főleg az úgynevezett *forradalmi bizottságok* létesítése által, melyeket messzeterjedő jogokkal ruháztak fel az állampolgárok és idegenek megfigyelésével és ellenőrzésével kapcsolatban. Ezzel az ellenforradalmárok minden válfaja: emigránsok ügynökei, összeesküvő papok és girondisták, a föderalizmus hívei számára államellenes, antidemokratikus tevékenységük lehetetlenné vált. „Ha a Vendée felkelői és a benyomuló ellenség nem egyesülhettek — írja Aulard —, ha a királyságiak lázadása nem terjeszkedhetett ki annyira, hogy az osztrák, spanyol és angol seregeknek kezét nyújthassa, ez részben a forradalmi bizottságoknak köszönhető.”

A film visszafelé forog

A „ré muralommal” és annak megszűnésével, a *thermidor* 9.-i összeesküvéssel kapcsolatban, mellyel a demokrácia biztosítására szükséges diktatórikus intézkedésekkel együtt lehanyaglik és lassanként átadja helyét az ellenforradalom és katonai diktatúra erőinek, született meg a francia forradalomhoz fűződő leghazugabb frázis, az, amely szerint „a forradalom megeszi saját gyermekeit”. Ebből a francia forradalom története csak annyit igazol, hogy a forradalom főképpen mindenrendű és rangú renegátjait és árulóit

eszi meg : a visszafelé-nézőket, a félúton megállókat, a reakcióval és ellenforradalommal bármiféle formában megalkuvókat és paktálókat, a rosszkor radikáliskodókat éppúgy, mint a döntő pillanatban habozókat, a felelőtleneket, a forradalom érdekeiben hazárdírózókat. Tehetett-e mást saját önfenntartása érdekében a forradalom Franciaországa belső és külső ellenségektől és azok megbizottaitól környékezve?

A terror, mint a polgárháború jogrendje különös igazolást nyert az által, hogy a parasztfelkelések és a királyhűek lázadásai ebben az időben már egyáltalán nem szorítkoztak a régi rend szorosan vett híveire, hanem már mindenütt ott szerepelnek a girondisták is. Ezek felkelése Normandiában erősen támogatja a királypártiakét Poitou-ban. Robespierre nagy érdeme, hogy hallatlan bátorsággal és felelősségérzettel alkalmazta azokat az eszközöket, amelyeket a forradalom érdekei megköveteltek. Csak nagyon kevesek támogatásával és még saját pártjának zömével szemben is rendületlenül állta a harcot, míg a demagógia összeesküvésének, „egy maroknyi gazembernek”, ahogy ő maga mondta, áldozatul nem esett.

A thermidor 9-i összeesküvés után, a demokratikus fejlődést és annak „normális” garanciáit is egyre gyorsabban nyirbálják meg. Először a centralizációs intézkedéseket szüntetik meg és a megyéket visszahelyezik föderaliztikus állapotukba, a helyett, hogy a centralizáció rendszerét a diktatúra garanciájából a demokratikus fejlődés garanciájává fejlesztették volna ésszerűen tovább. Nemsokára feloszlatták a jakobinus klubot, a demokratikus harcok központját és főfészékét és hamarosan megjelenik Párizs utcáin az „aranyifjúság”, a minden idők reakcióját kísérő „ébredő” fiatalság, az ellenforradalomnak egyelőre csak vicces és kalandos, még inkább csak csínytevő és éretlen, mint politikailag jelentős, de mindenesetre szimptomatikus előőrse. A községi demokrácia, a forradalomnak ez az alapsejtje, szintén összetörik thermidor 9-e után: a párizsi községtanácsot, melyhez annyi forradalmi cselekedet fűződik és amely a demokratikus mozgalomnak kezdettől fogva egyik irányítója és hordozója volt, feloszlatták.

XII.

A film lassan, de szisztematikusan forog visszafelé : a forradalom hátralevő idejének tanulságai nem a demokrácia fejlődésmenetének tanulságai többé, hanem az annak fokozatos háttérbe-szorítását

célzó módszereké: az ellenforradalom egyre tudatosabban bontakozik ki, nem ritkán és nem sikertelenül operálva a demokratikus demagógia eszközeivel, de egyre határozottabban egy polgárfélfedális „rend” helyreállításának célzatával. Még vannak fellobbanások, a szabadság és egyenlőség érdekében, közülük a *Babeuf-féle mozgalom* örökké emlékezetes lesz. De a szocializmus törekvései számára a forradalom jobb napjaiban, felmenő fázisaiban és delelőjén sem volt még sok lehetőség, a demokrácia hanyatlásának fázisában pedig csak nagyszerű demonstráció, elszánt és a messze jövőbe néző hatalmas agitáció lehetett, távoli célkitűzés, melynek megértéséhez azonban a francia népet csak későbbi forradalmak, nevezetesen a párizsi kommün, hozták közelebb. A nagy forradalomnak és közvetlen követőinek: az 1830-i júliusi és az 1848-as februári forradalomnak a demokratikus fejlődést illető legfőbb tapasztalata abban áll, hogy a *polgárság demokratikus vívmányait csak akkor tudta elérni és megtartani, ha azok megszervezéséért és megtartásáért együtt harcolt a nép széles frontjával* és mindig elvesztette őket és velük saját politikai érvényesülésének legfőbb eszközeit, amikor a nép ellen a reakció karjaiba vetette magát..

I

Az immár 80 éves Ember tragédiájának külföldi sikerei egyre szélesebb körben keltenek érdeklődést Madách személyisége iránt. De hogy ez a személyiség a maga egész jelentőségében megérthető legyen, ahhoz nem elegendő Madách legnagyobb alkotásának még oly alapos ismerete sem. Sőt az Ember tragédiájának igazi méltánylása és vele a költő élet- és világgépének helyes értékelése is csak egyéb műveinek segítségül vételével lehetséges. Nem lehet e helyütt feladatunk, hogy ennek a világgépnek megrajzolásánál Madách minden sorát filológiai alaposággal tanulmánytételre hívjuk fel. Célunk csak az lehet, hogy egynémely megrögződött tévedéstől és pontatlan megállapítástól megtisztítsuk ezt a képet és rámutassunk azokra a legfontosabb színekre, amelyekből annak alapanyaga keverődik.

Ezt a képet azonban talán semmi sem homályosította el jobban, mint az Ember tragédiájának Goethe Faustjával való folytonos és nem eléggé mélyre menő összehasonlítása, mely oda vezetett, hogy a két nagy alkotás tematikai közelségéből mechanikusan a Faust szerzőjének világnézetét is ráruházták az Ember tragédiája szerzőjére. Ez a felfogás többek között olyan tekintélyre hivatkozhatik, mint Jókai Mór, aki az Ember tragédiájának egyik, 1888-ból való német fordításához írt előszavában ezeket írja: „A német szellemhez azzal is közelebb áll, hogy ugyanazt a nagy eszmekört tárgyalja, amelyet Goethe a Faust második részében inkább felidézett, mint közérthető kifejezésre juttatott. Hogy Madách a halhatatlan német költőfejedelem gigantikus gondolatvilágát konkrét formába foglalta és azokat az örök igazságokat,

* Megjelent: „Uj Hang” 1940. III. sz.

melyek a Faustban le vannak fektetve, világos képekben mindenki számára hozzáférhetővé tette, elévülhetetlen érdeme, anélkül, hogy ezért az utánzás szemrehányásával volna illelhető.”

Külön tanulmányt igényelne Madách és Goethe és különösen a Faust és az Ember tragédiája összehasonlítása, mely teljes világosságot derítene arra a kérdésre, mennyiben helyes Jókai fentidézett megállapítása. Ez itt annyival kevésbé lehet célunk, mert az említett német fordítás megjelenése óta elmúlt 50 év alatt a bennünket itt leginkább érdeklő momentum, hogy ti. az Ember tragédiája nem pusztán népszerűsítése a Faustnak, hanem éppen filozófiai tartalmát tekintve *önálló* alkotás, mely legpregnansabb, ha nem is egyetlen és teljes kifejezője a madáchi- és nem a goethei-világnézetnek — átment mind a magyar, mind a német köztudatba.

Még ha el is tekintünk a legszembeszökőbb különbségtől Goethe és Madách világnézete között, ha el is tekintünk attól, hogy Goethe inkább a természetfilozófia, Madách a történelem felé orientálódik, akkor is az az általános, de felületes megállapítás, hogy Goethe harmónikus, Madách pesszimista, mindenesetre utal arra, hogy ily eltérő irányú világnézetek képviselői nehezen lehetnek egymás interpretálói. Ez az ellentét bizonyos fokig és bizonyos értelemben hasonlatos ahhoz, melyet Goethe és Hegel között próbáltak megállapítani. Az egyik ilyen próbálkozás, mely Hegel munkáinak kiadójától, Lassontól ered, (a Logikához írt bevezetés LXV. lapján), így jellemzi ezt az ellentétet: „... Goethe olyannyira a kedély harmónikus hangulataihoz igazodik, hogy számára radikális ellentétek észlelete kínos volt és szeretett látszólag megoldatlan konfliktusok tragikumának útjából kitérni. Hegel ezzel szemben az ellentétet éppen ott fogja meg, ahol az a legkeményebb formában jelenik meg.” Nem kutatjuk itt, mennyire pontos ez a megállapítás és mennyiben kimerítő vagy elégtelen Goethével és világnézetével szemben, ha „harmónikus”-nak skatulyázzuk el. Talán szó fér ahhoz, hogy Goethe „az eredeti harmónia elvében minden ellentétet már neutralizálva pillantott meg”, de kétségtelen, hogy Madáchnál éppen ellenkezőleg: a küzdelem, a harc, az ellentétek hangsúlyozása áll első helyen. Ez az elem főművében, az Ember tragédiájában is eléggé hangsúlyozottan előtérben áll ahhoz, hogy legalább is a Fausttal szemben való felfogásbeli és nem csupán fokozati különbséget e tekintetben észrevehetővé tegye.

Mindez persze éppoly kevésbé jelenti azt, hogy Goethének semmi hatása nem volt Madáchról, mint azt, hogy Hegelnek kons-

tatálható módon komolyabb, közvetlen befolyása lett volna Madách gondolatvilágára. A kétféle hatás és egyéb világnézeti befolyások irányát és mértékét megkapjuk, ha egyrészt Madách alkotásainak egészét tekintjük, másrészt dramatizált történetfilozófiájának, az Ember tragédiájának egyes alakjait az általuk képviselt világnézet tekintetében egymással szembehelyezzük. Mert ahogy eddigelé Madách világnézetének egyik döntő elemét, a küzdelemnek tulajdonított fontosságot nem méltányolták igazi érdeme szerint, éppoly elégtelenül hangsúlyozták azt a világnézeti ellentétet, melyet Madách az Ember tragédiája főalakjai között konstruált, miáltal ezek egy-egy filozófiai irányt oly pregnánsan madáchi interpretációban juttatnak kifejezésre, hogy már ezáltal is eleve lehetlenné válik az, hogy az Ember tragédiája gondolati tekintetben a világirodalom bármely más művével függőségi viszonyba legyen hozható.

Ha egyes példák ebben a tekintetben meggyőzők volnának, rá lehetne mutatni, hogy míg a világtéremtés interpretálásában e szavakat :

Be van fejezve a nagy mű, igen,
A gép forog, az alkotó pihen.
Év-millióig eljár tengelyén
Míg egy kerékfogát ujítani kell. —

akár Goethe is írhatta volna, addig a luciferi ellenzék és kritika, mely eltérően a mefisztói irónikus szkepszistól hamarosan forradalomba megy át e világrenddel szemben, oly momentum, mellyel Madách más munkáiban, nevezetesen költeményeiben is, gyakran találkozunk. Lucifer elvi programja :

Küzdeést kívánok, disharmóniát,
Mely új erőt szül, új világot ad,

egészen konkrét formákban is fel-feltör. Hol a nemzeti szabadság" harc víziójával, mint „Sirom” című költeményében :

S fergeteg, ha jó, robogva,
Gondolom, hogy népem ébred,
Számadást tart — és haragján
Múltja vesz — jövője éled.
S, álmodom tán így sokáig,

Ámde dőre nem lesz álmom,
Egykor testesül bizonynal,
Jól tudom s nyugodtan várom.

Hol még messzebbmenően, mint különösen „Nép szava”
című epigramjában :

A nép szava fenyítő üstökös
Feltűnik olykor — elhalaványul.
Kigúnyolják — de egyszer visszatér
S kihányja a földet sarkaibul.

Ez és néhány más költemény mutatja, hogy Madách felfogása harcról és küzdelemről túlmegy a liberális polgárba a szabad verseny eszméjével együtt beleoltott „harc” gondolatán s átlépve ezt a határt, annak a küzdelemnek válik szószólójává, amelyet a nép folytat „gúnyolóival”. Az elbukott nemzeti küzdelem siratója, a szociális harc hirdetőjévé lesz, a nemzeti tragédia kiváltotta lemondó hangulatokat eloszlatja a biztosra vett radikális forradalom perspektívája. Helyenkint még a küzdelem öncélúságának feltüntetése is, közelebről tekintve, a konkrét harcra való buzdítás eszköze, mint pl. a „Mária királynő”-ben, mely a 48-as forradalom utáni elnyomatás tetőpontján, 1855-ben íródott s ahol a dráma egyik főalakja, a dinasztia ellen küzdő harcos nagyrú : Palizsnay így filozófál :

Óh mért küzd hát az ember? s hát mért küzdne?
Azért hogy küzdjön ... —

II.

A harcnak, a küzdelemnek ebből a problematikájából és különösen e problémának az Ember tragédiájában nyújtott megoldásából — helyesebben a megoldás hiányából — szerettek arra következtetni, hogy Madách szerint végeredményében minden harc hiábavaló és ebből az interpretációból Madách világnézetének tipikus alkateleméül a pesszimizmust olvasták ki. E meglehetősen általános felfogás alapján Madách Imre úgy él a köztudatban, mint aki nemzetének vesztén és saját egyéni és családi tragédiáján érzett fájaldalmát világnézetévé szélesítette ki és ezt az így fémjelzett

pesszimizmusát képviseli írói alkotásaiban is. Az Ember tragédiájának önkényes és egyoldalú interpretációjával vélték az egész Madáchoz kimeríthetni és közben elfelejtették, hogy a „küzdj és bizva-bízzál” — ez a végső tanulsága és konzekvenciája sok világtörténelmi csalódásának, éppúgy ellene szól az elvi pesszimizmusnak, mint az az ellenmérég, melyet Lucifer nyújt az embernek az emberiség sorsát feltáró látomás-sorozat elviselésére :

Hogy csüggedés ne érjen e miatt,
És a csatától meg ne fussatok :
Egére egy kicsiny sugárt adok
Mely biztatand, hogy csalfa tünemény
Egész látás, — s a sugár a remény.

A történeti kezdet és a történeti vég így egyaránt a harcnak és küzdelemnek törvényét hangoztatja, sőt — mint láttuk — már az emberiség történelmét megelőző időt is Lucifer forradalma jellemzi az „egyhangú, szabályos élet” ellen, „mely mindig dicsér, rossznak mit se’ tart . . .”

De nagy tévedés volna azt hinni, hogy az emberiség harca, melynek fájdalmait egyszer a reménység ópiumával, másszor a bizakodás stimulánsával keveri Madách, tisztán és pusztán tragikus volna számára. Az, hogy az Ember tragédiájában Ádám konkrét történelmi küzdelmeit hiábavalóknak tünteti fel, nem annyira a pesszimizisztikus világnézetnek, mint inkább annak folyománya, hogy Madách csak nehezen birkózik meg grandiózus problémájával. Itt megint nem schopenhaueri, hanem hegeli feladat rejtőzik, melynek megoldását Luciferre, a tagadás szellemére bízta, aki nélkül nincs se teremtés, se történelem.

S nem érzéd-e eszméid közt az ürt,
Mely minden létnek gátjával vala,
S teremtni kényszerültél általa?
Lucifer volt e gátnak a neve,
Ki a tagadás ősi szelleme.
Győztél felettem, mert az végzetem,
Hogy harcaimban bukjam szüntelen,
De új erővel felkeljek megint.

E sorok megmutatják, hogy Madách mily kitűnően látja feladatának problematikáját, de egyszersmind azt is, hogy annak

dialektikája előtt megállni kénytelen. A maga nemében egyedülálló az a meglátása, hogy mit kell *probléma* alatt egyáltalán érteni: azt a vákuumot ismereteink, tudatállapotaink között, melyet csak a praxis tölthet be. Ez a praxis lényegileg harc, melynek igazi jelentőségét kozmikus vonatkozásaiban is jól látja.

Két golyó küzd egymás ellen
Összehullni, szétsietni:
S e küzdés a nagyszerű fék,
Pályáján tovább vezetni.

Ilyen átfogó, nagy értelemben nyilatkozik meg Madách fejlődés-elmélete is, amikor Luciferről azt mondhatja Ádámnak, aki azzal kérkedik, hogy „enmagában olyan különvált és egész vagyok”:

„Vagyok” — bolondszó! Voltál és leszesz.
Örök levés s enyészet minden élet.

Általában Madáchnak igazi, progresszív irányzatú világnézete nem csupán történet — filozófiai, hanem általános kozmológiai megállapításaiban is kifejezésre jut. Így vallásos kérdésekkel szemben sem tagadja meg magát a liberális, szabadgondolkodó és szabadkőműves Madách. De ebben a tekintetben már nemcsak az ellenzéki irányítja, amellyel Lucifer racionalizmusát vonultatja fel a teremtés kritikájára, hanem igen figyelemreméltó itt az a kritika, amelyet maga Madách gyakorol a vallással szemben. Kevesen látták az ötvenes évek Magyarországon a vallás szociális szerepét oly tisztán, mint ő. Így „A megváltó” című versében, melyben egyenesen a népet megváltó forradalmat hirdeti, ezeket mondja:

Ki hirdeté szabadságunk tanát?
Ki hirdetett testvérszeretetet,
Hogy a nép hallá zengni szent szavát
És a bitorlott nagyság reszketett?
.....
De a nagyok azt mondták válaszul:
Minden kapocs hulljon hát szerteszét?
Az Isten nem jár lázadt koldusul
S keresztre vonták a nép Istenét.
.....

Az úr csak úr, a nép csak rab maradt,
S a régiért új szenvedést cserélt.
Ha éhesen kívánja szent jogát,

Megváltójához küldik menten őt,
Köztünk csak a véres kereszt maradt
Ijeszteni a jogkövetelőt.

Ugyanezt a motívumot szólaltatja meg más vonatkozásban az „Életünk korai” című költemény is, hol a férfinak, kit „csak a népszabadság lelkesít” s kinek „szíve a közzel dobog” :

...elébe lép az állam zordonan,
Kiáltva rá : a föld rég osztva van,
Ábrándképednek nem maradt helye.
A síron túl van boldogabb haza,
Ki itt elégedetlen, menjen át,
De itten pártos és bűnhődni fog.

III.

Madách világnézetének mindezen elemei egy közös pontban futnak össze : sajátos racionalizmusában, melynek leghívebb és legkövetkezetesebb képviselője, egyik legkiválóbban és legnagyobb szeretettel megrajzolt alakja Lucifer. Ha valaki megkísérelné azt a sem nem könnyű, sem nem hálás feladatot, hogy Madách műveiből rendszerezett filozófiai szintézist állítson elő, ennek a rendszernek ismeretelméleti elemeit kétségkívül Lucifer kinyilatkoztatásaiban lelné fel. Lucifer az, aki oppozícióban áll ennek a világnak összes hibáival szemben és kíméletlenül kritizálja annak eredendő bűneit. Ő az, aki a materializmus magaslatairól korrigálja Ádám javíthatatlan idealizmusát és teszi nevetségessé érzélgősségében, kritikátlanságában, utópiáiban kifejezésre jutó irracionálisát. Természetes, hogy Lucifer, a szakadatlanul dolgozó és küzdő Ész, az emberben is fel akarja gyűjtani azt a kis szikrát, amely benne a racionalizmus irányában dereng :

Igen, tán volna egy, a gondolat,
Mely öntudatlan szüdben dermedez,
Ez nagykorúvá tenne, önerődre

Bíznán, hogy válassz jó és rossz között
Hogy önmagad intézzed sorsodat
S a gondviselettől felmentene.

Jellemző azonban, hogy az a program, amelyet itt a racionalizmus az embernek nyújt, alapjában véve nem teoretikus program : nem arra való a tudás, hogy a dolgok ismeretlen összefüggésének rendjét feltárja, hanem arra, hogy az ember cselekvését irányító akaratot felszabadítsa minden járom alól. A cselekvés autonómiája és ennek eszköze: a szabad elhatározás azok a problémák, melyek a Madách-féle világnézet etikai oldalának legtöbbit hangoztatott pontjai. Itt kétségtelen a kor áramlatainak és különösen a német idealizmusnak ezirányú befolyása Madách gondolatvilágára. De itt sem Schopenhauer, a pesszimista divatfilozófus etikai teóriái hatnak legjobban Madáchra, hanem azokból a történelmi vitákból, melyek az akarat szabadság kérdése körül lejátszódtak, merőben új álláspontra küzdi fel magát. Az akarat szabadság kérdését Madách az Ember tragédiájában több ízben és csaknem minden világnézeti ellenlábásának interpretációjában felveti, de saját világképébe az a felfogás illik legjobban, amelyet — mint oly sok más esetben is — Lucifer szájába ad, válaszul Évának a romlatlan praktikus ész diktálta megnyugtatóására, hogy nem lehetnek káros következményei annak, ha a kitűzött útról letér :

Miért büntetne? — Hisz, ha az utat
Kitűzte, melyen hogy menjünk, kívánja,
Egyúttal olyanná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.
.....
Ha meg a bűn szintén tervében áll,
Mint a vihar verőfényes napok közt,
Ki mondja azt vétkesbnek, mert zajong,
Mint ezt, mivel éltetve melegít?

Mire Lucifer annak felismerésében, hogy itt az emberiség első nagy problémája merül fel, ezt így intézi el :

Lám, megjelent az első böleselő!
Nagy sor jövend utánnad ; szép húgom,
Mely milljó úton ezt vitatja újra ;
A tébolydába téved sok közülük ;

Sok visszaretten, révbe egy sem ér.
Hát hagyjatok fel az okoskodással!
Minden dolognak oly sok színe van,
Hogy aki mindazt végig észleli,
Kevesbet tud, mint első pillanatra,
S határozatra jönni rá nem ér,
A tett halála az okoskodás.

Már az első színben, a teremtésről mondott nagy vádbeszédében is az volt Lucifernek a főkifogása az ember egész morális konstrukciója ellen, hogy nála

Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem.

De mit jelent ez konkrétul? Az emberiség történelmi tapasztalatain keresztülment Ádám számára Lucifer a szabadságot úgy jellemzi, mint harcot a csapással szemben, „mit elkerülni még hatalma van”.

De a végzetnek örökös betűit,
Nyugodtan nézi és nem zúgolódik
Miattok az erős, azt nézve csak,
Hogy állhatand meg még alattok is.
Ily végzet áll a történet felett,
Te eszköz vagy csak, melyet hajt előre.

De Ádám nem enged az akaratszabadság elvéből, melyhez szívósan ragaszkodik, különösen — miután mind mondja :

Sokat tanultam álmképeimből ;
Kiábrándultam sokból s most csupán
Tőlem függ, utam másképpen vezetni.

Mire Lucifer végső ítéletét e kérdéstről így foglalja össze :

Sem egy sem más egér nincsen kítűzve,
Érezni macska-, vércse-körmöket.
.....
Az ember sincs egyénileg lekötve,
De az egész nem hordja láncait.

A végzetnek ezzel a bekapcsolásával fűzi Madách etikáját világnézetének egészéhez. Ez a világnézet ilyenképpen új, igen figyelemreméltó momentummal gazdagodik: a sztoicizmusnak egy fajtájával, melynek alkatelemeivel az Ember tragédiájában is, Madách más alkotásaiban is sokszor találkozunk. Éjféli Gondolatok című költeményében Madách lázadozik a fátum ellen és a sors problémáját a maga egész tragikumában veti fel anélkül, hogy kérdésére feleletet, problémájára megoldást találna.

Úgy az ember hitvány eszköze a sorsnak
S tenni semmit nem bír önön erejével,
Győz, ha sors könyvében úgy vagyon megírva,
Avagy ismeretlen s nyom nélkül enyész el.

A probléma illetően beállítását és a megoldásáról való lemondást tartották, tévesen, pesszimiztikus világnézetnek. De itt (éppúgy mint „Az ember tragédiájában” felsorakoztatott történelmi küzdelmek meddőségének feltüntetésével kapcsolatban) lényegében szintén nem pesszimiztikus világnézetéről, hanem a történelem és történelmi fejlődés lényegének félreismeréséről, a történelmi folyamatosságnak és e folyamatosság interpretálásának hiányairól van szó. A történelmi valóság és történelmi tudat diszparitásainak téves értékeléséből ered az Ember tragédiájának az az alapgondolata, hogy az elkerülhetetlen küzdelem, mint kozmikus törvény az emberi szférában haszontalan és céltalan. Csak küzdelem van, de az sehová sem visz bennünket és a küzdő ember a legkülönbözőbb történelmi helyzetekből csak újabb és újabb csalódásokkal kerül ki. Az eredmény tehát semmiképpen sem indokolja a küzdelmet, de ennek a ténynek az ember semmiféle következményét nem vonhatja le, mert a küzdelem végszetszerű.

Összefüggésben ezzel Madách, teljesen sztoikus nyomon járva, legtöbbször értetlenül áll szemben a tömegek jelentőségével a világtörténelemben. Mint a sztoikusoknál és különösen Senecánál, Madáchnál is újra meg újra visszatér az a momentum, hogy az ész uralmát és érvényesülését erősen veszélyezteti a spontánul, ösztönösen, a vak hit után induló tömegek befolyása. Madách világnézetéből, amely egyébként, mint egynémely példán láttuk, helyenként sejteti a „nép” szerepét és jelentőségét a világ megváltoztatásában, éppúgy hiányzik az az elgondolás, hogy egy bizonyos történelmi fokon az úgynevezett „tömegek” cselekvése is csak az elmélet, az ész által jóváhagyott elveken orientálódik,

mint a sztoikusoknál. Még kevésbé látja ez a kissé merev és sztatikus racionalizmus azt, hogy a ráció és az irracionális elemek az ember életében soha sincsenek tiszta, egymástól izolált és mechanikusan működő állapotban. És épp a történelmi mozgás helyes megfigyelése mutatja, hogy minden visszaesés és cikk-cakkban menő fejlődés ellenére az ész fokozódó érvényesülése az irracionális tényezőkkel szemben minden kétségen felül áll.

IV.

Madách sztoikus racionalizmusának másik határt szab erős érzelemvilága. De idevágó költeményei közül nem szerelmi lírája a legjellegzetesebb, hanem a „Rajzok és Képek” csoportba illesztett „A nő teremtése” című verse. Ebben az ész megtestesítőjének, Lucifernek szerelmét írja le. A versben kicsinyben megvan az Ember tragédiájának egész hangulata s annak mintegy bevezetője. Ez a vers egyáltalában nyíltabban és határozottabban fűdi fel Lucifer lázadó voltát, forradalmár szellemét, harcát a hivatalos menyország ellen. De ebből a megunt égből a maga egyhangú szabályos életével „ahol ő csak a második helyet” foglalhatta el, a földre hozta szerelmét és ott új életet teremtett.

Ámde Lucifer, a zord és szende Hajna
Csakugyan világot alkotott magának,
Mert mióta nő van, áldást, átkot szórva
Az emberi szíven folyvást uralkodnak.

A történelmi ábrázolásban persze a nő más, realisabb magyarázatot nyer Madáchnál. Az Ember tragédiájában Keplerrel ezt mondatja :

Minő csodás keverce rossz s nemesnek
A nő méregből s mézből összeszűrve
Mégis miért vonz? mert a jó sajátja,
Míg bűne a koré, mely szülte őt.

Látnivaló mindebből, hogy Madách nőgyűlöletének legendája éppoly alaptalan, mint elvi, világnézeti pesszimizmusáé. Igaz, hogy saját családi tragédiája nem egy helyütt elvenedik meg Madách költészetében. De nem mint világnézet, hanem mint egyéni sorsá-

nak más hasonló sorsokban való művészi behelyettesítése. Irodalom és nem filozófia, ha pl. „Férfi és nő” című ötfelvonásos drámájában Herakles és Dejanaira példáján mutatja be azt a viszonyt férfi és nő között, melyet Madách korában és még sokáig azután is a nemek harcának szerettek feltüntetni. Emellett a „Férfi és nő” 1843-ból való, tehát jóval megelőzi Madách házassági és szerelmi tragédiáját.

Viszont későbbi, 1855-ből való magyar történeti tárgyú drámájában, a Mária királynőben is a „szoknyauraság” ellen azt a magyar főurat beszélteti, akinek Gara nádor is csak „tótországi paraszt”, Zsigmond, a királynő jegyese, a későbbi magyar király „szeleburdi földönfutó cseh” s aki végül úgy beleszeret a királynőbe, hogy minden elvet kész feláldozni érte. A magyar történelemnek egyik különösen izgató politikai problémákkal telített fejezetét idézi fel Madách ebben a drámájában, melyben két asszony is áll a politikai események homlokterében : az özvegy királyné, Erzsébet, tele becsvágygal és intrikával, és Mária, a leánya, a törvényes királyné, akit fiatalsága és szépsége mellett jelentős politikai talentumnak fest Madách. De épp így az Ember tragédiájában is Éva „az első bölcselő”, kinek reális meglátásait nem egyszer helyezi szembe Madách Ádám idealisztikus tévelygésével.

A szerelem problémájával kapcsolatosak Madáchnál a lét és nemlét, élet és halál, test és lélek kérdései : az anthropológiai s pszichológiai kérdések. Legszembeötlőbb itt az a körülmény, hogy e problémákkal kapcsolatban mutatkoznak meg Madáchnál bizonyos dialektikus gondolkodás csírái. Legszébb példáját látjuk ennek a „Férfi és nő” befejező jelenetében, hol Herakles nagy monológiájában így elmélkedik :

De mi a halhatatlanság? Halál,
Mert hogyha élet az : úgy megy, mozog :
S mozogni mindörökkre nem lehet
Annak, mi kezdetben kezdett mozogni.

De itt mindjárt megmutatkoznak Madách dialektikus gondolkodásának határai is : a mozgás dialektikájának és mechanikájának sajátos összekeverésében. Itt vannak egyszeresmind Madách materializmusának határai is. Annak a materializmusnak, melyet Lucifer már a teremtés pillanatában világnézetének vall s nemcsak önmagára nézve ismeri el hallgatag, hogy az anyag szülte, de ezt a nézetét az egész teremtésre s magára a teremtőre is kiterjeszti. Ezt a

materializmust, amely az Ember tragédiája első jelenetében oly határozottan jut kifejezésre, Madách sokszor elvulgarizálja, legszembeötlőbbben „Egy örült naplójából” című költeményében :

Hitvány erőmű, az az ember ;
Az ész, e mozzgató, alig keres
Annyit, mint amit rossz fűtője
A jó gyomor tőle igénybe vesz.
És sokszor egy nap is már többet kér
Mint amit az egész erőmű ér.

Az örült kosztümirozásában Madách nemcsak racionalizmusát tagadja meg, nemcsak materializmusát sekélyesíti el, hanem az emberi társadalomról vallott szkeptikus felfogását is ebben az alrúhában próbálja becsempészni :

Kacagok, ha hallok mondani,
Emberben, hogy égi szikra él,
S társadalma viszonyairól
Művelődéséről fenn beszél.

Két vezérrugója van csupán :
A gyomor s a szemnek ingere ;
Az szülé, mivel csak kérkedünk
S társadalmunk ennek gyermeke.

Közelfekvő, hogy Madách azt a társadalom-kritikáját, melyet itt kifejezésre juttatott, nem kívánta oly művében nyilvánítani, amelyben nyílt sisakkal képviselte igazi társadalmi elveit. Mert ezek az elvek világnézetének leggyöngébb, legkövetkezetlenebb pontjai és sok helyütt csakugyan nehéz őket a józan gondolkodással összhangba hozni. Különösen feltűnnek Madách szociálfilozófiai felfogásának gyöngéi ott, ahol az Ember tragédiájában a kapitalizmust és szocializmust állítja egymás mellé. Itt is a szabad verseny magasztalójából a „szabad verseny” csalódottja lesz Ádám, mert látja:

Mi verseny ez, hol egyik kardosan
Áll a meztlen ellenek szemében,
Mi függetlenség, száz hol éheznek,
Ha az egyes jármába nem hajol!
Kutyáknak harca ez egy konc felett

Én társaságot kívánok helyette.
Mely véd, nem büntet, buzdít, nem riaszt
Közös erővel összeműködik,
Minőt a tudomány eszmél magának
És melynek rendén értelem virraszt,
Ez el fog jönni, érzem, jól tudom.

Csak az a kár, hogy ezek a szép sorok, melyekkel Madách a kezdődő kapitalizmust bírálja és a szocializmus elkerülhetetlenségét hirdeti, megint csak az üres tagadás formái között maradnak és nem látja az igaz összefüggést kapitalizmus és szocializmus között. Még nagyobb kár, hogy az a szocializmus, amit Madách a kapitalizmussal szembeállít, erősen eltorzított fourierizmus, amelyik — ha történelmileg egyáltalán megvalósítható lett volna, — valóban csak olyan csalódáshoz vezethetne, amilyent Ádám érez ebben a fantasztikus világban.

A fő baj itt az, hogy Madách, ki már a valóságos *elmúlt* történelem filozófiai interpretálásánál is sokszor homályos szemmel áll a tények előtt, az *eljövendő* idők elképzelésénél, azoknak a fantázia segítségével való kialakításánál, nem nagyon mélyenjáró társadalombölcselelőnek és nem nagyon szerencsés intuíciójú költőnek bizonyul. A szociális érzésű liberális polgárnak az ideológiai határai mutatkoznak itt, aki, mikor végső számadást csinál a jelen és az általa elképzelt jövő között, akkor mégis elborzad attól, amit minden kényszerítő ok nélkül, a jelen teljesen groteszk ellentétének képzel el. Mivel nem látja, hogy a szocializmusnak a kapitalizmus történelmi előfeltétele és nem látja, hogy a kapitalizmus úgy szűnik meg, hogy a szocializmusnak éppen azok a történelmi előfeltételei valósulnak meg, melyeket Madách a kapitalizmusban csak hiányosan vesz észre; mert Madách csak azt látja, hogy a viszonyok abban a megjelenési formájukban, amelyekben a kapitalizmus tárja őket elénk, tarthatatlanok, ezért egyszeriben egy egészen új világot teremt, egy eltorzított utópiát, amelyben a régi világ embere természetszerűleg nem leli helyét.

V.

A történelmi összefüggések hiányossága az az úr, mely az Ember tragédiájában az egyes világtörténelmi tanulságok között van. Madách itt mindenütt csak pusztá ellentéteket lát és emberi

balsikereket szűr le, anélkül, hogy felfogná és megmutatná az ellentétek törvényszerűségét és mozgató erejét, a balsikerek tulajdonképpen mélyebb értelmét. Ezek a legsajnálatosabb gyöngéi az Ember tragédiájának. Egyes egészen grandiózus meglátások és formulázások mellett, a konstrukció egésze olyan, hogy még azt se mutatja meg kényszerítő logikával, amit Madách meg akar mutatni: ha az egyiptomi fáraó, pillanatnyi ellágyulás hatása alatt, egy haldokló rabszolga szemrehányását annyira szívére veszi, hogy menten a szabad demokratikus államra vágyódik, akkor nélkülözzük annak a megvilágítását, hogy mi értelme volt a rabszolgaságnak, micsoda erők vezettek ahhoz, hogy a milliók ilyen módon szolgálhassanak egynek, mint ahogy azt Madách az egyiptomi jelenetben megmutatja. Ha ezután az Athéni demokráciát eléggé önkényesen — Miltiades történelmi szerepével szimbolizálja, aki a demokráciával szerzett tapasztalatait így összegezi:

Csak egyedül én voltam a bolond,
Hívén, hogy ily népek kell a szabadság.

ez megint nem az emberiség egy nagy politikai kísérletének, a demokráciának meggyőző kritikája, hanem a sikertelen idealista egyéni elmélkedése. Így folytatódik az emberiség tragédiája s kép két után újabb családossal zárul minden új kísérlet.

Madách kitűnően látja azokat a momentumokat, melyek az emberiség történetében valóban korszakot alkotnak, de úgy ábrázolja őket, mint valami lazán összefüggő fejlődésmenet egyes különálló darabjait, amelyekben a fejlődés menete teljesen elhomályosul s legfeljebb egy-egy nagy személyiség érzi meg a jelen tartathatlanságát és kívánja látnoki szemmel a legközelebbi világot mozgató és világot átalakító szakaszt. Így látta a fáraó a görög demokráciát, így a haldokló római császárság társadalma a lovagkort, melyből az egyház szóharcaitól megborzadva, Ádám megint csak annyit tud megőrizni: „Csatára szálltam szent eszmék után s találtam átkot hitvány felfogásban.”

Így álmodja meg Kepler a francia forradalmat, de mikor ez ráköszönt a világra, akkor még a liberális Madách sem tud a francia forradalomból más eredményt levonni, mint a terror feletti felháborodást és nem egészen jóhiszemű variálását annak az ismert közhelynek, hogy a forradalom megeszi saját gyermekeit. Ilyen módon Madách, az emberiség szerzte nagy tapasztalatoknak csak negatív oldalait mutatja meg, a pozitívek mellett elhalad,

illetve ezek csak az előző kor emberének illúzióiban élnek s így az örök és engesztelhetetlen küzdelem is csak sisyphusi munkák szakadatlan sorozata, mely sohasem visz győzelemre.

Madách világnézetének szakadásai és törései — nem eléggé határozott és következetes materializmusa, a dialektikus gondolkodás hiánya, sztoikus hajlamaival együttjáró elfogultságai — sehol sem mutatkoznak oly határozottsággal, mint történetfilozófiájában. Ez éppen remekművében, az Ember tragédiájában jut leghatásosabban kifejezésre.

Mindez különösen szembeszökő ott, ahol Madách a világtörténelem értelmét és jelentőségét kutatja, de jelentősen módosul, mihelyt *konkrét* történeti esemény tanulságaiba mélyed el. Míg a történelmi fejlődés egésze s a belőle vont absztrakció ilyen gondolatokat vált ki belőle :

Ez tehát a büszke ember története!
Lelkem elszorul, hogy mért is küzd hiába?

az egyes nagy történeti személyiség kiengesztelő hatását ugyanebben a költeményben (Éjféli gondolatok) pár sorral lejjebb így mutatja be:

S ím előmbe tűnik Brutus nagy alakja,
Mint csillag ragyogva saját önmagában.
Értem nagyságát, óh értem, hogy nagyobb még,
Mert magasztos fénye nem a sikertől van.
.....
Értem, hogyha százszor trónra lép a rabló,
Míg egy Brutus jó és megbukik harcában
Az ezt elbeszélő világtörténetben
Nem bűn, de erénynek dicsőítése van.

De mert Madáchnál hiányzik a történelemalkotó tényezők és összefüggésének ismerete, azért a nagy forradalmi jelenségek fellépése vagy homályban maradása, sikere és balsikere nála végső eredményben végzetszerű :

Óh, hány Leonidás, hány Gracchus megy sírba,
Senkitől nem sejtve, mert ennek a fórum
Annak Thermophylae nem jöve útjába!

Persze itt is nehezen nyugszik meg ez a kételkedő, önmagát marcangoló, de épp ezáltal legvilágosabb meglátásaihoz eljutó történetfilozófia :

A hatalmasoknak itt is nagy előnyük,
Hova ők belépnek, még mi oda küzdünk,
Megtört keblünk. Nekik esemény már létük
Milyet mi csak szívünk vérével teremtünk.

De azért a tépelődő filozófus-költő nem éri be egyszerűen a nagy egyéniségek kultuszával és történeti szerepének csodálatával, mert amikor komolyan számot vet önmagával, pillanatokra kénytelen sztoikus tömegmegvetését is revidiálni :

S míg földünkön népek küzdenek vérben állva,
Földünk, mint kis szikra áll a mindenségben,
A lehulló hősök híre itten él csak
A kis szikra egyik kised szögletében.
S itt is ezerekből csak néhány marad fenn,
A tömeg elvérzik és nyugszik rakáson,
Örök koszorúért adhatni cserébe,
Percnyi létet, de a tömeget csodálom.

VI.

Abban, hogy Madách nem találja meg a történelmi megítélés helyes mértékét, ingadozásaiiban, kételyeiben, illúzióiban és reményvesztettségében hol Ádámot, hol (szkepszisében) Lucifert igazolva, nagy része van annak a történelmi élménynek, mely mindennél nagyobb hatással volt személyiségére és alkotásaira : a 48-as forradalomnak.

Én láttam, éltem nagyszerű időket,
Szorítottam nem egy mártír-kezet,
Megrészegített a dicsőség árja,
Mely szétsugárzott egy ország felett.

Úgy érzem, nekem is van abban részem,
A honnak lévén én is gyermeke.

.....

Elmúltak az idők, elvesztek véle
Bajnokai, lealkonyult a fény,
Sírjuknál eldült nagyság emlékével
Kicsinységemben megmaradtam én.

Legegységesebben, leghatározottabban mutatkozik meg Madách történetfelfogása konkrét magyar történeti tények ábrázolásánál, amint ezt legjobban a „Mária Királynő” mutatja, ahol egyszersmind Madách kiváló politikai érzéke is kifejezésre jut. Ahogy a magyar nemesség különböző aktuális helyi- és csoportérdekeit, ezek harcait és nemzetközi kapcsolatait festi, a magyar politikai drámairodalom legjobb alkotásaira emlékeztet.

Kitűnően mutatja be itt a főpap-diplomata és a papi talárban is féktelenül elbizakodott harcos főnemes politikai módszereinek különbségét. Az előbbi, Horváthy Pál, zágrábi püspök, a Durazzo-puccs előestéjén kiköti

Vagy hagyjátok reám a vezetést,
Vagy én elhagylak. Ily merész lépésnél
Tudnunk kell a népnek hangulatát.

Mire Palizsnay várnai perjel:

Csak húr a nép, melyet a nagyok pengetnek
Mit néphangulat! hasztalan beszéd,
Csak győzzünk, s a helyeslés megjövend.

Madách őszinte nyíltsággal beszél arról, hogyan szereztek nemességet azok, akiknek már a második generációja is félvállról nézett aztán le a népre. A praktikus Zsigmond, ez a fejedelmi bohém, aki állandóan pénzzavarban van, de mindig segít magán, így árulja el pénzügyi sikerei titkát:

Ne használjam tán a dicső találmányt,
Melyet tevék, mivel másoknak oly
Kedvét lelem s magamnak semmiben sem
Telik? — Armálist nékik, csak tovább is.

...Ah de jó,

Hogy ép eszembe jő, ki a minap
Halat hozott nincs még jutalmazva.
Nem illik, hogy király adós maradjon

Jobbágyának. — Armálist hát neki!
Legyen címer pajzsán, piros mezőben
Két szép ezüst hal, tündöklő jelül.

De van Madáchnak a főnemesség számlájára is néhány lesujtó szava, melyet e rend legmarkánsabb képviselőjével, Palizsnayval mondát el:

Nem ismerek közös ügyet, csak harcunk
Közös, de célja mindeniknek más.
Egyik Garát utálja, más hatalmat
Vadász, talán honáért lelkesül
Ez, míg amaz csak bőrét biztosítja.

Mindez azt mutatja, hogy Madáchnak jóval nagyobb szerencséje van a történelmi és politikai tények pszichológiai, mint szociológiai háttérének ábrázolásában. Minél közelebb kerül azokhoz az alakokhoz, amelyeknek hasonmásaival pályafutása során találkozott, annál találóbban is jellemzi őket s annál jobban gyengül és homályosodik ábrázolása, minél inkább bízza magát fantáziájára. Ezért legsikerültebbek az Ember tragédiájában is azok a részek, ahol a kritikus ész fegyverével támad az avultra, az irracionálisra, a hatalmaskodóra. Jóval gyöngébbek és kevésbé meggyőzőek azok a részek, ahol — mint ezt legjobban a falanszter jelenetnél láttuk — már a tényeket is önmagából kell merítenie, nem pedig csak kommentálásukat.

Az Ember tragédiája évtizedes nagy hatását azoknak az elemeknek köszönheti, melyek Madách e művében oly koncentráltan és erőteljesen jutnak kifejezésre, hogy egyéb, kevésbé pregnáns munkái emellett nem tudnak érvényesülni. Ezek az elemek leghelyesebben talán úgy volnának jellemezhetők: az Ember tragédiájában rejlő hatalmas pedagógiai erőforrások. A nagy nevelő és elgondolkoztató hatás, a kérdések komoly feltárása és a történeti szituációk sikeres analízise magyarázza páratlan sikerét a színpadon több mint 50 év óta. A változó idők és ízlések ellenére, a legkülönlegesebb divatok által felszínre vetett produktumokat túlélve, az Ember tragédiája változatlanul vonzza a színházlátogatók nagy tömegeit nemcsak Magyarországon, hanem újabban külföldön is. Ez amellet bizonyít, hogy azok a problémák, amelyeket Madách az Ember tragédiájában felvet, éppen ezekben a formájukban alkalmasak arra, hogy megragadják az emberek képzeletét,

hogy hassanak fantáziájukra, hozzásegítsék a nézőt, hogy önmagára eszméljen és a maga szférájában tudatosan-tudattalan tovább rágódjék a problémákon. Az egyik úgy, ahogy Madách Ádámmal mondatja: „Nagy dolgokat mondsz, szédülök belé.” A másik úgy, ahogy Éva reagál Lucifer filozófiájára: „Én lelkesülök, szép és új dolgokat mondsz.”

Hogy Madách 50 év múltán is szép és új dolgokat tud oly generációknak mondani, amelyek Madách által még csak el sem képzelt méretű és kihatású világtörténeti eseményeken mentek keresztül, talán legnagyobb igazolója ennek a sajtószzerű, a maga nemében egyedülálló műnek.

Ez adja meg Madách jelentőségét számunkra is. Az Ember tragédiájának mind a 15 képe önmagában is egy-egy befejezett tragédia. Az egységet ebbe a 15 egyes tragédiába az viszi be, hogy ugyanazok a szereplők élnek és mozognak benne és főként, hogy ugyanaz az emberiség van benne megjelenítve fejlődésének különböző szakaszaiban. Fontos eleme az egységnek továbbá az is, hogy mindenütt egy-egy eredménytelen és céltalannak bizonyult küzdelemmel fejeződik be. De míg az egyes színekben lejátszódó tragédiáknál megvan az a feszültség, hogy az elbukott hős, az ember, perspektívát lát maga előtt, mely az újabb küzdelmet indokolja számára és amelytől végre eredményt, probléma-feloldást vár, addig az utolsó képnek, szükségképpen magán az illető színén belül kell az ember tragédiájának végső problémáját megoldani. Itt már nem lehet a megoldást egy újabb problémával elődázni, amely Madách egész világnézete értelmében megint csak illúzióknak bizonyulna, és csak egy újabb illúzióknak adhatna helyet. Ezt in infinitum csinálni nem lehet s ezért az utolsó színben csak két dolog történhetik: vagy az, hogy Ádám fáradtan és kétségbeesett lemondással öngyilkos lesz, vagy egy kissé ízetlen Deus ex Machina lép közbe.

Madách voltaképpen mindkét variánst megpróbálja. A sztoikus benne az öngyilkosság felé tereli Ádámot, de az öngyilkosság kivitelében megakadályozza az a felismerés, hogy nem önmagában álló izolált egység, hanem egy fajtának az első példánya, amelynek fennmaradásához, mint azt Éva elárulja neki, az első lépés már megtörtént. Ádám öngyilkossága hasztalan és észnélküli volna, mert hiszen fajtájában tovább él az ember tragédiájának örök átka. Az Ember tragédiája éppen az ember ember voltában áll és attól el sem választható. Ezt a tragédiát Madách az utolsó pillanatban átjuttatja a történelem szférájából a biológia szférájába.

Így nézve persze banális közhely, hogy születünk, küzdünk és meghalunk. Itt az észre, Luciferre, mint segítőtársra már nem sok szükség van. Ezen a fokon megbékülnek az irracionális bizakodással minden történelmi ellenbizonyíték és tanulság ellenére, melyet ha helyesen vonunk le, akkor minden biológiai deus ex machina nélkül is megállapíthatjuk, hogy a küzdelem nem kétségbeesnivaló és reménytelen harc egy győzhetetlen ellenféllel, hanem egyetlen eszköze a győzelemnek, a haladásnak, a fejlődésnek.

De erre Madách már nem tanít bennünket.

Nem kis merészség kell ahhoz, hogy valaki, aki nem hivatásos jogász, hozzá szóljon a jog legalapvetőbb és legszubtilisabb kérdéseihez és méghozzá a szakemberek ily díszes gyülekezete előtt. A hozzáértés hiányát pedig semmiféle dialektikával sem lehet pótolni.

Erre a merészségre az bátorít fel, hogy tapasztalatom és meggyőződésem szerint a jognak éppen alapvető, döntő jelentőségű problémái azok, amelyek túlhaladják a jog szféráját: metajurisztikus problémákká válnak. Problémákká a szó igazi értelmében, vagyis nem pusztá kérdésekké vagy feladatokká, hanem lényegileg állomássá a tudás és nem-tudás között.

Ha elismerjük, hogy a tételes jogtudományokkal szemben és azok közös elvi alapjai tekintetében a jogfilozófia a felettes hatóság, amely azok lényegét és határait megállapítja, úgy nyilván kell oly fórumnak is lenni, amely akkor lép előtérbe, amikor magának a jogfilozófiának elvi és alapvető tételei válnak problematikusakká. Nyilvánvaló, hogy ezeket szaktudása alapján nemcsak a váltójog vagy perrendtartás tudós művelője sem tudja eldönteni, hanem a jogfilozófia specialistája sem.

Ahogy senki sem lehet bíró a saját ügyében, úgy itt is a jog legsajátosabb alapvetései — a végső és határkérdések nem oldhatók meg kielégítő módon a tételes és bölcséleti jagon belül, annak tudományos és gyakorlati eszközeivel, hanem egy felsőbb fórum ítéletének kell magát alávetniük.

Ez a felsőbb fórum a dolog természeténél fogva csak ítélőszéke lehet a gondolkodásnak, így a jogászai gondolkodásnak, meg a gondolkodás tárgyát tevő világnak s így a jogéletnek és továbbmenve a társadalmi szférák világának is.

* Előadás, elhangzott a MSZMT-ban 1946. X. 30. (Kézirat)

Ez az ítélőszék, ez a fórum a helyesen értelmezett dialektika, amely semmiképp sem azonos a gondolati ügyeskedéssel s a rabulisztikával, azzal, amit már a görög szofisták tevékenységével kapcsolatban is úgy jellemeztek, hogy hogyan kell a rosszabb ügyből jobb ügyet csinálni. Ez az áldialektika pedig nemcsak peres felek egymáshoz való viszonyában léphet működésbe, hanem az ezen esetekben érvényes jogelvek társadalmi előfeltételeinek apológiájával is.

Amiről itt szó van, az a jogászai gondolkodás és jogászai gyakorlat oly egységrehozatala, amely egyformán távol van az erisztikától és a metafizikai dialektikától. Nem a minden áron perdöntő argumentum produkálásának mikéntjére nézve ad használati utasítást az igazi, tudományos dialektika.

Ehelyett a jogászai gondolkodásnak és a jog valóságos életének, társadalmi jelentőségének, keletkezésének és fejlődésének, tényei minden irányú összefüggéseinek oly magyarázatát adja, amely mellett a kérdéses dolog a maga legteljesebb objektív valóságában vetődik ki. Ezt téve a dialektikus eljárás nem fogja beérni azzal, hogy szép és megnyugtató meghatározásokat ad a kérdéses tárgyról, ez esetben a jogról, hogy megállapítja annak tartalmát és terjedelmét a formális logika követelményei szerint, hanem konkrét értelmének és szerepének megállapítására fog törekedni. Nem üres példákkal fogja a reális tartalmat pótolni, nem idézetekkel helyettesíteni a dolog valóságos fejlődését.

Ily értelemben az, amit mi értünk dialektika alatt, nem az „emberi ész” valamelyik elvont tételéből fog kiindulni, mint követelményből, hanem a társadalom valóságos, anyagi életének konkrét feltételeiből, mint a társadalmi fejlődés döntő tényezőiből, a társadalom anyagi életével kapcsolatos fejlődés reális szükségleteiből.

Ez a dialektika materialista dialektika, a materializmusnak nem vulgár, mechanikus értelmében, hanem az emberi társadalom fejlődésének és a fejlődési tények összefüggésének ismerete alapján kialakult módszer értelmében. Ismeretelmélet is, módszertan is.

Természetesen pillanatra sem állítjuk, hogy a jognak ily elv alapjára fektetett szemlélete a mi kutatásainkra várt és hogy eddig semmi se történt ebben az irányban. Ellenkezőleg, azt állítjuk, hogy a jogászai gondolkodásnak és a jogfejlődésnek alapján dialektikus karaktere elkerülhetetlenül megmutatkozik minden, a jogi szférában túltengő, néha túlmerev formalizmus és metafizikai szemlélet ellenére is.

Már a legrégebb jogelvek között is ott találjuk a dialektikus jellegű felismeréseket. Az a már-már közmondásos felismerés, mely szerint a legteljesebb jog a legteljesebb jogtalanság, a dialektikus gondolkodás és az élet dialektikájának mindjárt két alap-tételére is rávilágít.

Az egyik az, hogy a mennyiségi tartalom átmegy minőségibe és fordítva: hogy a túlsok jog valami olyasmit eredményez, ami már nem jog, hanem minőségileg valami más, nevezetesen a jog túlhajtása merev, élettelen társadalmi parancsá vagy tilalomná már nem is annyira jogi, mint politikai és erkölcsi kategóriákon belül. Szóval már nem jog, hanem más valami. Ez a más valami egyszersmind az előbbinek egyenes ellentéte: a jogtalanság. Ne higyjük, hogy itt is egyfajta joggal állunk szemben, csak éppen negatív előjellel, mert — és itt van a dialektika másik alaptétele, amely szerint a fejlődés, amelyet a lét és a gondolat minden nyilvánulása egyaránt mutat, ellentéteken megy keresztül. Ez pedig nem a konträr és kontradiktórius ellentétek játéka csupán, hanem a jognak, mint minden más jelenségnek saját mozgása, eleven fejlődése.

Nem pusztá mechanikus tagadásról van itt tehát szó, ahogy a jogászai formula: a jog-jogtalanság sejteti. Az igazi dialektika nem éri be a pusztá tagadással: a tagadom tekintetes Törvény-szék formulája értelmében, sőt még a tagadások és ellentmondások sorozatával sem, mint azt már pl. a periratok elnevezései is: ellen-irat, válasz, viszonzválasz stb. szuggerálják.

Mindezeknél végeredményében az a régi, még az erisztikából való s annak az idők során modernizált formáiból is átvett elv jut érvényre, melynek értelmében a tagadás a bizonyítás terhét az ellenfélre próbálja áthárítani. Akinek sikerül az onus probanditól megszabadulni, úgyszólván páholyból nézheti az ellenfél vergődését és válaszában se igyekszik feloldani az ellentétet, csak tagadást tagadásra halmoz.

De az igazi dialektika számára a bizonyítás nem teher, nem is vezet be evégből a konkrét matériától idegen elemeket, hanem magából az adott tényből, annak bennrejlő elemeiből fejleszti ki annak igazi értelmét és gyakorlati következményeit, a belső ellentmondásban megmutatkozó tendenciák szembeállításával igyekszik bizonyítani és az ellentmondást feloldani.

Nem mesterséges konstrukcióval és nem pusztá tagadással mutat rá az ellentétekre, hanem azzal, hogy a valóságos ellentmondást a jog konkrét jelenségén belül minden egyes alkalommal

megállapítja, de egyszersmind fel is oldja. Ily módon a kérdéses jelenség mint ellentéteinek összessége és egysége fog jelentkezni.

Ilyenformán csak a jogszerűség és jogtalanság egységéből fog a jogszabály a valóságban érvényesülni. Se a *summus jus*, se a *summa injuria* nem érvényesül tisztán egymagában, hanem ezek az ellentétek át- meg áthatják egymást, módosítják, fejlesztik a mindenkori jogászai gondolkodást és a jogászai praxist egyaránt. Elmélet és gyakorlat egysége a dialektika egyik fő tanítása. Itt sincs merev elkülönülés a kettő között, hanem a legteljesebb kölcsönhatás és egység.

Persze nemcsak a jogen belül mutatható ki ez az ellentmondás és az ellentétek egysége, hanem az egyáltalán minden gondolati és tárgyi fejlődés szabálya, hogy az ellentmondásokon és ellentétek feloldásán, azok egységén keresztül megy végbe. Ez annyira alapvető, hogy néha a dialektikát úgy határozzák meg, mint az ellentétek egységéről szóló tanítást.

Természetes, hogy a jog szféráján kívül eső ilyen fejlődés sem maradhat hatástalan magára a jogra. Anélkül, hogy részletezni kívánnók itt pl. azokat az összefüggéseket, amelyek köztudomás szerint jog és gazdaság között fennállanak, mégis rá kell mutatnunk a jelenkor gazdasági életében végbemenő ama lényeges és tipikus átalakulásra, amely elkerülhetetlenül a jogéletnek is számos változásait hozza magával.

Itt elsősorban arra a döntő strukturális változásra gondolunk, amely a kapitalista termelésen belül vonul végig. Ennek a fejlődésnek a kezdetén ott találjuk a szabad versenyt, mint uralkodó principiumot, melyet örökérvényű szabálynak tartottak, mely erősen kihatott a politikai és jogéletre is. De a szabad verseny fejlődése során annak ellentétébe, a monopol-kapitalizmusba ment át. A szabad verseny természetéből következik, hogy a legerősebbek, akik a versenyben fennmaradtak és egymást már legyűrni nem tudják, egyesülnek és ezáltal monopol-helyzetet teremtenek a maguk számára a termelés terén és a piacokon.

Nemcsak azt kívánjuk e fejlődés érintésénél hangsúlyozni, hogy a gazdasági élet terén végbemenő változások miképp befolyásolják a jogéletet, hogy a jognak milyen új ágai jöttek létre a változások által (kartelljog, részvényjog), hanem főleg az ellentétek útján végbemenő dialektikus fejlődésnek egyik klasszikus esetére akartunk rávilágítani.

Láttuk, hogy ebben a tekintetben az élet, a fejlődés ugyanazoknak a dialektikus törvényeknek van alávetve, mint a gondol-

kodás, s így a jogászi gondolkodás is. A jogászi gondolkodás éppúgy egyik nyilvánulása és esete a dialektikus gondolkodásnak, mint minden más matéria által meghatározott tárgykör, mint pl. az ún. természettudományos gondolkodás és ezek matériaja: itt a természet, ott a társadalom. Bármennyire különböznek is módszer és célkitűzés tekintetében a jogászi és a természettudományi gondolkodás, a mindkettőben rejlő dialektikus elemek közelebb hozzák őket egymáshoz.

Amikor itt azt hangsúlyozzuk, hogy a gondolkodás mikéntjét a gondolkodás tárgya, anyaga befolyásolja és határozza meg, akkor az még egyáltalán nem a materialista dialektika tanítása, mert a gondolkodás tárgyának és anyagának ezt a kapcsolatát idealisztikus gondolkodású jogbölcsek is elismerik.

Közismert Iheringnek az a megállapítása, hogy nem a jogérvés hozta létre a jogot, hanem a jog a jogérvést. Ami itt a jogérvésre nyer megállapítást, nem kevésbé áll a jog tudatára is. Az ti., hogy egyik is, másik is a jog matériájának folyománya, és nem megfordítva. Az a szükségszerű engedmény, amit ilyen módon a materialista gondolkodásnak tenni kell, jelentős ismeretelméleti, de egyszersmind gyakorlati vívmány is nemcsak a jogtudománynál, hanem más tudományoknál is.

Sajnálatos csak az, hogy ennek felismerése nem mindenütt von maga után megfelelő tudományos és pedagógiai következményeket. A kezdő jogász ugyan váltig hallja, hogy jogászilag kell gondolkodnia, de ennek a gondolkodásnak igazi jellegét és konkrét tartalmát szabály szerint hiába várja azoktól, akik jogászi gondolkodásra buzdítják. Amit kap, inkább mechanikus formalizmus, a legjobb esetben metafizikai módszerű logika, nem pedig a dolgok mélyére menő materialista dialektika.

Talán ezek a tudományos és pedagógiai hiányosságok vezetnek oda, hogy a jogászi gondolkodás eredményei sok esetben eltorzított alakban mennek át a mindennapos gondolkodásba és rögződnek meg közhelyek formájában, melyek a fejlődésen, mozgáson alapuló gondolkodás legnagyobb kerékkötői.

Gondoljunk csak arra a közismert mondásra, hogy a kivétel megerősíti a szabályt. Ez természetesen ebben a formájában nem igaz. Ha teszem azt valamely választójogi törvény az általános választójog elvi alapján áll, és megállapítja, hogy választójoggal bír — mondjuk — minden 21 éven felüli állampolgár, akkor ha ebből a törvény bizonyos kategóriákat bármi okból kivész, azzal nem erősíti, hanem gyöngíti a szabályt, a választójog általánosságát.

gát, mert azáltal nem több, hanem kevesebb állampolgár részesül választójogban. Mégis alig van az általános választójog alapján álló oly választójogi törvény, mely ezt az általánosságot egyik vagy másik formában át ne törné.

Ha ilyenkor azt mondjuk, hogy a kivétel erősíti a szabályt, ez bizonyos, a választójog mennyiségi általánosságát nem érintő kérdésekben igaz is lehet. Kétségtelen, hogy a választójog hatályosságát állampolgári szempontból nem csökkenti, hanem növeli, ha annak élvezetéből pl. aszociális elemeket kizárunk, csak éppen a mennyiségi értelemben vett általánosság szempontjából nem érvényes itt az a tétel, hogy a kivétel erősíti a szabályt.

Persze a kivétel és a szabály dialektikájának pontos kidolgozása és ismerete magában foglalja ennek az ellentétnek eredetét és fejlődését is, ennek összes fázisait s azok összes következményeit. Köztudomású, hogy eredetileg a szabály így hangzott: a kivétel megerősíti a szabályt — a nemkivételezettek számára. In non exceptis.

De vajon tényleg így van ez minden esetben? Közelebről tekintve a kivételezés tényével a kivétel által nem érintett része a szabálynak önmagától még nem erősödik, hanem inkább gyöngül. Gyöngül néha nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is. Ha a választójog általánosságán azzal ütünk rést, hogy a nőket kihagyjuk belőle, úgy ez természetesen semennyiben sem „erősíti” a férfiak választójogát, ámbár a választójog általánosságát igen erősen megszorítja. Más esetekben persze lehetséges, hogy a kivétel akcentuálja a ki nem vétettek jogait és érdekeit, de akkor ezt nem a szabály-kivétel viszonya dönti el, hanem tárgyi előfeltételek.

Nyilván a praxisnak ez a változatossága okozza, hogy ez a tétel, amely eredetileg jogászai és egyszersmind logikai tétel is volt, lerövidített formájában átment a köztudatba, közhellyé vált és a primitív argumentáció egyik eszközévé lett, mely éppoly mechanikusan hangsúlyozza adott esetben, hogy a kivétel erősíti a szabályt, mint azt a másikat, hogy nincs szabály kivétel nélkül.

Csak akkor, ha a szabály-kivétel ellentétét dialektikusan, vagyis a maga fejlődésében és általános tárgyi összefüggéseiben, nem pedig mechanikusan használjuk, tudunk vele komolyan érvelni s azt úgy a jogászai, mint a köznapi gondolkodás hasznos alkotórészévé tenni.

Az ilyen ellentétek a materialista dialektika értelmében nem rontják le, nem semmisítik meg, hanem ellenkezőleg megkövetelik és feltételezik egymást ahhoz, hogy valami objektív létrejöhessen.

Az objektum, a gondolkodás tárgya az ellentétek összessége és egysége.

A valóságban nem az a helyzet, hogy valami vagy szabály, vagy kivétel, hanem mindkettő egyidejűleg. A kizárt harmadik formállogikai törvénye az életben vajmi sokszor érvényét veszti. A tertium non datur szép konstrukció, de a maga merevségében csak korlátozott körre terjed.

De ugyanez áll a formális logika egyéb örökérvényűnek hitt törvényeire is, amelyek hatálya csak bizonyos körre szorítkozik. Így az a törvény is, amely szerint elegendő kimutatni két dolog között az ellentétet, valamely érvelésben az önellentmondást, hogy ez megdőljön. Láttuk, hogy ez az ellentét nemhogy hiányossága, hanem elengedhetetlen kelléke a gondolkodás és a valóság igazi rendjének. Egyidejűleg hideg és meleg is lehet valami objektive kísérleti próba.

És éppúgy az azonosság törvénye sem áll fenn mereven, nincs oly jogi kategória, amely rá ne cáfolna erre a tételre és ne tartalmazna belső ellentmondásokat. Azonos is, nem is. Felismerte ezt már a nem tudatosan és következetesen dialektikus jogászai gondolkodás és éppúgy a progresszív jogfilozófia is. Ennek egyik legismertebb magyar képviselője a jog lényegében rejlő ellentétességet úgy fejezte ki, hogy az kényszerrel biztosított összeműködés. De felejtí, hogy a kényszer maga is kikényszerített és az együttműködés nemcsak szolidaritás, hanem harc is, amely komoly összefüggéseket és kapcsolatokat is teremt.

A következetes dialektika pedig nem áll meg az ellentét pusztá megállapításánál: a negációnál, hanem a negáció negációja útján éri el az ellentétek egységét, az antitéziszből a szintézist. És nemcsak az ellentétek megállapításáról van itt szó, hanem a kérdéses tárgy minden elemének átmenetéről minden más elembe.

Az, aki ezt elsőként fejtette ki rendszeresen és úgy fejezte ki, hogy a jog eredetileg nem a törvénytől függ, hanem a törvény a jogtól, Feuerbach volt, a német materialista filozófus, a dialektikai materializmus egyik elemének, a materialista gondolkodásnak egyik legérdemesebb úttörője.

Persze a jogrend maga nem egyszersmindenkorra szóló, örökérvényű adottság, hanem szintén alá van vetve ennek a dialektikus mozgásnak, amely a társadalom fejlődésében, a történelemben nyer konkrét kifejezést. Az, hogy a mindenkori jogrend bizonyos társadalmi rend kifejezője, annyit jelent, hogy ez a jogrend szembe helyezkedik más jogrendszerekkel.

A polgári jogrend oly társadalmi állapot kifejezője, mely hol kevesebb, hol több intenzitással két front elleni harcot követel meg : harcot egyrészt a feudális, a régi jogi maradványok, másrészt a feltörekvő új és számánál fogva egyre jelentősebb osztály, a munkásság jogrendje ellen.

Az elsőt a saját forradalmával igazolja, az utóbbitól azonban, mint ellene irányuló forradalomtól megtagadja a jogi elismerést. A legkiválóbb polgári jogászok hangsúlyozzák, hogy ennek a forradalomnak elismerésével a jog ellentétbe kerül önmagával s így a maguk szempontjából elvetik.

A valóság azonban az, hogy minden jogrend egy adott ponton valóságban ellentmondásba jut önmagával és az egész társadalommal. Ez történik szemünk előtt a polgári társadalomban, amelyben a jog oly jövedelem-elosztást, oly tulajdoni rendet támogat, amely a gazdasági termelés egész rendjével, struktúrájával feloldhatatlan ellentétbe kerül.

Egyúttal azonban kénytelen ennek a társadalmi rendnek bizonyos engedményeket is tenni, mint ahogyan a szociálpolitikai, a munkásvédő és munkásbiztosító törvények mutatják, amelyekben a jog a polgári közgazdasággal szemben a szocialista közgazdaság szempontjait kénytelen magáévá tenni. Ez pedig nem jobb belátás kérdése, hanem kényszer hatása : a szocialista társadalom elemeinek megmozdulása a polgári társadalom keretein belül.

Ez a történeti fejlődés konkrét követelményeinek győzelme a kényszerrel biztosított és fenntartott jogrenddel szemben. Csak ennek a fejlődésnek minden részletére kiterjedő, a konkrét valóságot a maga egészében felölelő tanulmányozása vezet a jog mibenlétének és dialektikájának felismeréséhez is. Nem absztrakt logika, hanem konkrét történet vezet el a tények ismeretéhez.

Ez a felismerés ugyanis nem jelent egyebet, mint az általános történeti fejlődésen belül minden valóban történelmi jelentőségű momentum sajátosságainak meglátását. Ebben a történeti folyamatban pedig benne van a jelenkori társadalom minden jelentős ténye is, amelyek felismerése a maguk bonyolultságában csak a dialektikus módszer segítségével történhetik.

Felmerülhet az a kérdés, miért jelentkezik a tudományos dialektika egyik alapvető követeléseként az, hogy az igazság mindig konkrét? Miért az elvont tételek következetes elvetése? Azért, mert ennek a követelménynek az elhanyagolása a szofisztika igazolásához vezet. Ez a veszély pedig a társadalmi érdekektől determinált jogászai okoskodásnál igen közelfekvő.

Az általános frázis a dialektikus materializmus szószólói szerint lehetővé teszi, hogy kibújjunk az egyenes válasz alól oly kérdésekre, amelyeket az élet tesz fel nekünk s hogy szofista módra úgy ítéljük meg a kérdéseket, mintha bizony egy és ugyanazt a kérdést különböző módon dönthetnők el: igennel és nemmel is, vagy azzal, hogy így is lehetséges és úgy is.

Legyen szabad az ilyenfajta gondolkodásmód teljes ellentétképpen rámutatnom a szovjet-jogra, mint amelyben a dialektikus követelmények tudatos megvalósulást nyernek. A szovjet jogalkotás minden ténye, fázisa és eredménye bevallottan állandó tekintettel van a jogalkotás által érdekelttek körére, a munkásokra, parasztokra és értelmiségiekre.

Nem beszél absztrakt módon a népről, de viszont a praxisban, jogi alkotásaival tényleg a szovjet-nép egészét tartja szem előtt s nem pusztán a jog művelőit, a szakembereket. Kiderül ez már a jogászai nyelvből is, a jogszabályok szövegéből, amelyek világosak, érthetők és nem igényelnek sem különös megerőltetést, sem bonyolult apparátust megmagyarázásukhoz.

Még szembezőkőbb az ellentét szovjet-jog és kapitalista jog között, ha emlékünke idézzük azt a tényt, hogy az 1940-es év folyamán, amikor világszerte javában folyt a világháború, a Szovjetunió törvényhozása létrehozta a 8 órás munkanapot, a munkafegyelem erősítését az által, hogy törvény útján megtiltotta munkásoknak és alkalmazottaknak az üzem és hivatal önkényes odahagyását, megállapította a rossz minőségű áru kibocsátásáért az illető vállalat anyagi és büntetőjogi felelősségét és törvényt hozott a Szovjetunió állami munkástartalékairól. Aligha szükséges ez intézkedések társadalmi jelentőségének bővebb taglalása.

De talán nem felesleges rámutatni a törvényhozással kapcsolatban arra, hogy mily szoros kapcsolat van az életben gazdaság, politika és jog között. Világos, hogy az ilyen jogalkotás csak bizonyos gazdasági feltételek mellett lehetséges. De kétségtelenül kiderül itt az is, hogy ez a jogalkotás nem követi automatikusan, mechanikusan a gazdasági életet és annak változásait, hanem ahhoz a hatalmi tényezők céltudatos munkájára van szükség. Ezeknek a tényezőknek az összhangja az, amely a társadalmi ellentéteket egy magasabb egységben kiegyenlíti és megmutatja nekünk azt a mélyreható kapcsolatot is, amely jog és dialektika között a valóságban fennáll.

DIPLOMÁCIA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT*

Tekintetes Akadémia!

Méltóztassék megengedni, hogy első szavaim e helyütt a köszönet szavai legyenek azért a kitüntetésért, amelyben részesültem, amikor engem a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választottak.

Miközben efelett érzett hálámat némiképpen kifejező székfoglaló előadás témáján gondolkoztam, kezembe került a Magyar Tudományos Akadémia egyik, politikai tevékenysége által közismertté vált tiszteleti tagjának az 1912. évi május hó 5-iki ünnepélyes közgyűlésén tartott felolvasása, melynek címe: *Szádovától Szedánig*, szerzője pedig: *gróf Tisza István*. Ebben a tanulmányában gróf Tisza István az 1870—71-es porosz—francia háború előzményeiről szólva többek között a következőket mondja:

„Ilyen viszonyok között nem az volt-e hazafiúi kötelessége Bismarcknak, hogy az első kínálkozó jó alkalmat ragadja meg erre a háborúra? Valóban, azok a német írók, akik azt igyekeznek bebizonyítani, hogy ezekben az években is békére vágyott s csak belekényszerítették a háborúba, félreismerik és legszebb babéraitól fosztják meg őt.”

A politikus bizonyára csak nehezen áll ellent annak a csábításnak, hogy összehasonlítsa magának Tisza Istvánnak az első világháború alatt tanúsított magatartását Bismarcknak a porosz—francia háború előtt és alatt tanúsított magatartásával. A történelem és különösen a diplomácia-történet művelőjének azonban nem ez a célja, hanem az, hogy megvizsgálja, miképp segítette elő a nemzetközi helyzet az 1914—1939-ig terjedő negyedszázad folya-

* Akadémiai székfoglaló. Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia II. oszt. ülésén, 1946. június hó 17-én.

mán két ízben is a Tisza István által a fenti módon kitűzött célt : a háború jó alkalmának a megragadását. Ezekből a megfontolásokból jött létre jelen felolvasásom, melynek tárgya a diplomácia szerepe a két világháború között, vagy pontosabban 1914—1939-ig.

I.

Az 1914—1918-as világháborút azokon az általános gazdasági és politikai jelenségeken kívül, amelyek az imperializmus fejlődésétől elválaszthatatlanok, legfőképpen három sajátos viszonynak a kiélesedése készítette elő : az osztrák—orosz ellentét kiváltképp az ún. balkánkérdésben, a francia—német harc az európai kontinensen való elsőbbségért és az angol—német küzdelem a világpiacért. Azok a nyílt és titkos megállapodások, amelyek egyfelől Anglia, Franciaország és a cári Oroszország, másfelől Ausztria—Magyarország, Németország és Olaszország között fennállottak, nem engedtek semmiféle kétséget atekintetben, hogy ha az ellentétek bármelyike a szembenálló feleket komoly leszámolás elé állítja, az óhatatlanul a porondra szólítja a többieket is. (Hogy ez mily magától értetődő feltevés volt, azt semmi sem bizonyítja jobban annál, hogy az osztrák—magyar—német—olasz hármasszövetségi szerződés Németország leghívebb külső katonai támaszát, az osztrák—magyar monarchiát csak abban az esetben kötelezi a Németország érdekében való tényleges katonai beavatkozásra, ha ezt két nagyhatalom támadná meg. Ez a feltétel nemcsak azt mutatja, hogy Németország biztos volt abban, hogy bármelyik elszigetelt ellenfelével maga is könnyen elkészül, hanem mutatja a legtermészetesebb előrelátást és gondoskodást az egyidejű orosz és francia támadás esetére. Mégha Anglia beavatkozására nem számítottak is, és az olasz szövetségest kellő értékében kalkulálták is be, innen is túl is tisztában voltak azzal, hogy minden háborús kirobbanás a nagyhatalmak között, előbb-utóbb legalábbis az európai kontinentet magával fogja ragadni.)

Már a német terjeszkedési célok komolyabb ismerete, a közkeletű német jelszavak mögött megbúvó imperialista törekvések elegendők voltak annak a feltevésére, hogy ha egyszer Németország a „kelet felé irányuló nyomásnak” engedni fog, akkor az nemcsak az angol közkeletű érdekek komoly veszélyeztetését és nemcsak a közbeeső balkáni népek, hanem a szövetséges Ausztria—Magyarországnak is teljes gazdasági leigázását jelenti. De éppúgy

megértette Anglia azt is, hogy ha Németország „helyet akar magának a nap alatt” biztosítani, ez csak gyarmatainak és a tengerek fölötti uralmának oly kiterjesztését jelentheti, mely előbb-utóbb veszélyeztetni fogja Anglia világhatalmi állását is.

Anglia ezzel szemben két módszert követett: egyrészt Németország lehető teljes izolálását, azáltal, hogy éket igyekezett verni közte és szövetségese között: ezt célozta VII. Edward angol király híres ischli látogatása, melynek során felajánlotta Ferenc Józsefnek a Habsburg-Monarchia teljes biztonságát arra az esetre, ha szakít Németországgal, mit Ferenc József nyomban megtagadott. A másik: magával az ellenféllel folytatott személyes tárgyalás, mely különösen Lord Haldane nevéhez fűződik. De a német imperializmus már jóval az első világháború kitörése előtt készen volt háborús programjával s minden igyekezetét ennek megvalósítására irányította. Ezzel a programmal Németország valójában az egész világgal szembehelyezkedett. Angliától és Franciaországtól gyarmatokat akart, Oroszországtól Ukrajnát, Lengyelországot és a balti tartományokat, vagyis nyersanyagot hatalmasan fejlődő ipara és piacokat árui számára. Ezeknek a szükségleteknek nagysága és sürgőssége, a tőkének és különösen az egyre befolyásosabbá váló fináncióknak a porosz militarizmusra és annak legtipikusabb képviselőjére, II. Vilmos császárra gyakorolt nyomása, ezt a programot egyre agresszívebbé tették és egyre közelebb vitték a fegyveres összecsapáshoz.

II.

Ebben a perspektívában az osztrák—magyar trónörökösnek, Ferenc Ferdinándnak 1914. júniusában történt meggyilkolása semmiképpen sem tekinthető a világháború történeti okának, hanem csak a cári patrónusra támaszkodó bizonyos nagyszerb körök demonstrációjának, válaszként az osztrák—magyar monarchia nemzetiségi- és balkánpolitikájára, Bosznia és Hercegovina annektálására és a röviddel azelőtt lezajlott balkán-háborúban tanúsított magatartására. Hogy Ausztria—Magyarország ezt a provokációt nem hagyja szó nélkül, arra bizonyosan számított Szerbia is, Oroszország is, de hogy a trónörökösért, kinek személye és politikája magában a monarchiában sem örvendett osztatlan népszerűségnek, — akárcsak Ausztria—Magyarország és Szerbia között is háború törhessen ki — európai konflagrációról nem is szólva — arra nyilván senki se gondolt komolyan. Az a mód, ahogy Ausztria-

ban a trónörökös-pár meggyilkolását tudomásul vették és az a körülmény, hogy a gyilkosság után heteken keresztül semmiféle komoly diplomáciai lépés Ausztria—Magyarország részéről nem történt, hogy a szerb katonai erők főparancsnoka nyugodtan utazgathatott magyar és osztrák területen, eléggé bizonyítja, hogy a trónörökös-pár meggyilkolását eleinte még arra sem tartották alkalmasnak, hogy valamiféle konfliktusnak akár ürügyéül is szolgálhasson.

De ellene szólt a háború eshetőségének a szóba jöhető „központi hatalmak” legnagyobb részének objektív katonai és diplomáciai helyzete is. A Hármasszövetség 1914-ben már csak névleg létezett: Olaszország, amely csak nemrégiben terjesztette ki uralmát a központi hatalmak kevés barátainak egyike, Törökország rovására Tripolisz fölött, s amely nem mondhatott le az Ausztria uralma alatt álló „meg nem váltott” olasz területekről: a Trentinóról, a dalmát szigetekről, Triesztről stb. s amelyet az osztrák—magyar hadsereg vezérkarának főnöke, Conrad tudvalevőleg preventív háború útján akart ártalmatlanná tenni, nem volt megbízható szövetségesnek tekinthető, sőt számolni kellett azzal, hogy e területek odaigérése ellenében az ellenséghez fog csatlakozni.

Ausztria—Magyarország a maga nemzeti-, párt- és osztályharcai közepett sem politikailag, sem gazdaságilag nem volt felkészülve a háborúra és katonailag sem bírta volna a harcot Szerbia és Oroszország ellen. Az egyetlen komoly háborús tényező a központi hatalmak részéről Németország volt, mely az osztrák—magyar katonai erők megfelelő átszervezésével és Törökország és Bulgária segítségével reményteljesnek látta a harcot Franciaország és Oroszország ellen és amely — minden jel szerint — az elhatározó pillanatban leszerelte a magyar aggodalmakat is. Nehéz megállapítani, hogy azon a bécsi tanácskozáson, amely 1914. július 7-én a szerb ultimátumról tárgyalt, Berchtold külügyminiszter már német befolyás alatt terjesztette-e be a hírhedt jegyzék szövegét, vagy pedig Ausztria kétségbeesztő politikai helyzetére való tekintettel menekült-e Németország védőszárnyai alá, annak katonai sikereitől remélve Ausztria megújhodását. A német befolyás tehát Ausztria—Magyarország háborús politikájára kétségkívül döntő jelentőséggel bírt.

Így történt, hogy az a Tisza, aki az 1914. évi július 7-iki tanácskozáson az osztrák miniszterelnök és a monarchia közös minisztereinek Berchtold nézetét támogató s Szerbia ellen irányuló háborús javaslatával szemben lemondással fenyegetődött és

diplomáciai tárgyalásokat követelt háború helyett, a Német Birodalom bécsi nagykövetével, Tschirschkyvel folytatott megbeszélése után teljesen magáévá tette a szerb ultimátumot. Ebben a gyors nézetváltozásban nincs semmi rejtélyes és titokzatos: Tisza minden kétséget kizáró módon meggyőződött róla, hogy Németország akarja a háborút. A német nagykövet egyszerűen az elé a befejezett tény elé állította Tiszát, hogy Németország és Ausztria eltökélték a háborút és ezzel szemben Tisza lehetett a legutolsó, aki az önálló, független Magyarország álláspontját, hogy úgy mondjuk, az 1848-as álláspontot, vagy akár csak a semlegesség álláspontját képviselhetne volna.

A szerb ultimátum éppúgy, mint pár nappal később a belga neutralitás megsértése, igen tanulságos a tekintetben, hogy már az első világháború legelején, sőt *programszerűen* azt jóval megelőzően is a német külpolitika mily kevésbé tartotta magára nézve kötelezőnek a nemzetközi megállapodásokat és mily fokban számított arra, hogy a többiek tiszteletben fogják azokat tartani. Már itt vette kezdetét a befejezett tények teremtésének ama praxisa, amely később 1939-ig, sőt azon túl is a szerződések önkényes megszegésének egész rendszerét fejlesztette ki és az a hadüzenet nélküli háborúskodás, amely a második háborúra különösen jellemző.

III.

Az akkori magyar kormányoknak és az uralkodó gazdasági köröknek a háborús bűnösség kérdésében való utólagos szerencsemosdatása teljesen hiábavaló kísérlet. Tisza maga — mint láttuk — nemcsak közvetett osztrák, de közvetlen és erős német nyomás alatt is állott és semmit sem tett annak ellensúlyozására. Hogy az említett gazdasági körök minden erejükkel támogatták a háborút, az érthető. Ezeknek a háborúhoz magához és legfőképpen egy győzedelmes háborúhoz komoly érdekeik fűződtek. Kevésbé érthető az, hogy ezeket a nem túlságosan reális számításokat a magyar társadalomnak oly rétegei is osztották, amelyeknek a központi hatalmak veresége egyenesen érdeke lett volna. Bizonyos fokig magyarázza és menti ezt az az általános külpolitikai tájékozatlanság, amelyben a magyar közönség javarésztét mindig is tartották és az a szélső sovinizmus, amely a háború kitörésétől kezdve az egész közéletet és elsősorban a sajtót maradék nélkül megragadta. Amily mértékben a kormány, élén Tiszával, teljes egészében behódolt a német és

osztrák háborús érdekeknek anélkül, hogy ebből Magyarország részére a legkisebb politikai előnyt is sikerült volna kivívnia, úgy hódolt be eleinte csaknem az egész magyar ellenzék is Tiszának, háborús politikája eszköze gyanánt, amely politika sovinizmus tekintetében hamarosan túlhaladta az osztrák hivatalos körökét is és egyenesen teuton méreteket öltött.

Más országokban is találkozunk a háború kitörésekor azzal a jelenséggel, hogy a pártok és a parlamentek csaknem osztatlanul és teljességgel a kormányok háborús politikájának szolgálatába állottak és állították párthíveiket is, de mindezekben az országokban — legalábbis a polgári ellenzék — részesegett is politikailag a nagy nemzeti egység előnyeiben. Még Németországban is jóval nagyobb mértékben nyertek beleszólást új polgári rétegek az államügyek vezetésébe, mint azelőtt. Egyedül a magyar kormány nem adott le hatalmából egy morzsányit sem és egyedül a magyar ellenzék tűrte ezt jóformán szó nélkül s mikor a hatalom végre az ölébe hullott, az teljesen elrothadt gyümölcsnek bizonyult.

A háború okozói, a legagresszívebbek is, jól tudják, miért oly fontos nekik a háborús bűnösség vádját elhárítani magukról és a külföldi közvéleményben azt a hitet kelteni, hogy ők csak védekeztek az ellenfél támadásaival szemben. Ez bizonyára nem a háború *elvi* elítéléséből vagy más morális meggondolásból ered, hanem igen reális gyökerei vannak. Az első világháborúval kapcsolatban azonban lehetetlen a háborús bűnösség kérdéséről beszélni anélkül, hogy rögtön ne merülne fel a békekötés körül elkövetett bűnök egész sorozata is. A versaillesi szerződés és az annak mintájára készült egyéb békediktátumok, melyek a világháborút befejezték, méltó pendantjai az osztrák—magyar monarchia részéről Szerbiához intézett jegyzéknek, mely a világháborút elindította. Az is oly túlméretezett, követeléseiben lehetetlen, formájában szertelen megörökítése az ellenségeskedéseknek, mint amennyire ez a maga provokációjában már szinte a győzedelmes ellenfél diktátuma. Az osztrák—magyar monarchia részéről Szerbiának küldött jegyzék nem kíván kevesebbet, mint hogy Szerbia ismerje be a trónörökös-pár meggyilkolásában való részvételét és szolgáltatassa ki az e mögött, Szerbia területén működő erőket, hogy egyenesen mondjon le eddigi külpolitikai törekvéseiről, a „nagy-szorb eszméről” és helytelenítse azt. Hogy oszlassa fel legerősebb és legöntudatosabb nemzeti szervezetét, a „Narodná Obrana”-t és egyáltalán mondjon le szuverenitásáról, amennyiben megengedi, hogy az osztrák—magyar monarchia hivatalos hatóságai a szerb

királyság területén további nyomozásokat folytathassanak és hogy a nemzeti öngyilkosság e sorozatához 48 órán belül járuljon hozzá. Egyedül ennek a 48 órás határidőnek üres és irreális formalitása az, amiben ez az ultimátum a háború azonnali megkezdésétől különbözik és csak nagyon hiányosan leplezi azt a már köztudomású osztrák—német tervet, hogy Szerbiát — à la Belgium — rajtaütés-szerűleg támadják meg és intézik el, még mielőtt Oroszország segítségére siethetne.

Az osztrák—magyar monarchiának Németország tudtával és beleegyezésével, sőt bizonyos mértékben ezeknek kényszere alatt Szerbiához intézett ultimátuma minden kétséget kizár a háborús bűnösség kérdésében. A trónörökös-pár meggyilkolása csak nagy későn és kényszeredetten előtérbe tolt ürügy, melynek előzetes diplomáciai tisztázását meg sem próbálták, mert minden áron háborút, preventív háborút akartak, hogy mire Oroszország beállít, befejezett tényekkel álljon szemben. Hogy egyébként egy trónörökös — sőt királygyilkosság manapság már nem okvetlenül háborús ok, azt láttuk akkor, amikor — hihetőleg fasiszta bújtogatásra — horvát nacionalisták a szerb királyt és a német fasizmussal való alkudozás ellenzőjét, Barthou francia külügyminisztert 1935. októberében francia területen agyonlőtték és se Szerbia, se Franciaország nem küldtek érte ultimátumot Hitlernek és Mussolininak, de még Horthynak se.

IV.

Mindjárt a háború első hónapjai a csalódások egész sorozatát hozták magukkal. A hadihitelek zavartalan megszavazása és — Anglia kivételével, ahol a *forradalmi pacifizmus* képviselői kezdetől fogva szembehelyezkedtek a háborús katonai diktatúrával — minden *ellenzék hiánya* az egyre nagyobb méreteket öltő háborúval szemben, a Közép-Európában erősen titkolt, de azért következményeiben hamarosan megmutatkozó presztizsvesztés, mely Németországot a *marne-i vereséggel* érte s melyet hiába igyekezett Hindenburg keletporoszországi sikereinek hangos reklámjával ellensúlyozni, a Höfer jelentések hazug egyhangúsága és kétértelműsége, a Potiorek-féle szerb hadjárat teljes kudarca, majd a cári hadsereg benyomulása a kárpáti fronton s a felvidéki magyar polgári lakosság menekülése és számos más tény jelzik a börtjét annak a farsangi lelkesedésnek, mely a háború kitörésekor a központi hatalmak országaiban általános volt. Hogy Franciaországban is ily egységes

háborús hangulat jöjjön létre, ahhoz előbb Jaurès-t meg kellett gyilkolni és a Hervé rendszerű „antimilitaristáknak” dühödt sovínisztákká válniuk, Angliában pedig a németek belgiumi garázdálkodásainak kihasználásával és az angolok elleni, különösen elkeseredett német propagandával, a „Gott strafe England”-szerű költészettel, mely sajnosan rációfol arra a régi mondásra, hogy háborúban hallgatnak a múzsák, — lassan-lassan szintén sikerült a közvéleményben a háborús hangulatot éleszteni.

Az 1915. év elején az osztrák—magyar diplomácia ügyetlensége további háborús komplikációkra vezetett. Akkoriban az olasz kormánykörök és az olasz nép a maga egészében egyáltalában nem voltak háborús pártiak s az ún. intervencionistáknak, akik között már akkor első helyen állottak Mussolini és D'Annunzio, nagyon kis tekintélyük és kis rezonanciájuk volt a tömegekben, s az ő demagógiájukkal szemben akkor még bizonyára nem túl nagy engedmények árán is meg lehetett volna vásárolni az olasz semlegességet. De Ausztria és magyar részről Tisza István — megint csak német nyomásra — hajthatatlan maradt. Csak amikor az olasz kormány az entente-hatalmakkal 1915. április 26-ikán már megkötötte a londoni egyezményt, amelyben mindent megígértek Olaszországnak, amit azóta megkapott és sok mindent, amit nem kapott meg s ami mind a mai napig Eris almája Olaszország és egyéb hatalmak között, — csak akkor volt hajlandó Tisza és az ő eszköze a külügyminiszeri székben, Burián, aki épp az olasz kérdésbe belebukott Berchtoldot leváltotta, messzemenő, de elkésett concessiókat tenni. Az olasz kérdéssel kapcsolatban és annak folytatásaként megisméltődtek az összes hibák, amelyek mind a német orientációhoz vezetnek vissza. Így Románia esetében. Már az olaszokkal folytatott tárgyalások során kiderült ugyanis, hogy ezek a románokkal teljes egyetértésben jártak el a monarchiával szemben követendő politikájukat illetőleg. De itt viszont a német politika és diplomácia felelőtlen és kiszámíthatatlan önkénye teljesen ellenkező irányban működött: Románia megszerzése érdekében, hol tudvalevőleg a Hohenzollern család egyik ága uralkodott, a német kormány már a háború elején felajánlotta Erdélyt Romániának. De már ezt megelőzőleg is működött ebben az irányban a német nyomás Magyarországra, amint ez kétségtelenül kiderül Tiszának a magyarországi románok komitétjával folytatott tárgyalásaiból. „Midőn 1914. év őszén az oroszok Kassa előtt állottak s már arról volt szó, hogy néhány hét alatt az Alföldet özönlik el, Romániának mellettünk való fegyveres beavatkozása úgy a mo-

narchiára, mint különösen Magyarországra nézve életkérdéssé vált. Akkor tette Németország azt a javaslatot, hogy mondjunk le Erdélyben néhány román vármegyéről, melynek fejében Románia hátba támadná Oroszországot s ezáltal nemcsak szorongatott helyzetünkől menthetne ki, hanem beavatkozásával a háború sorsát is eldönthetné javunkra... A hadiszerencse azonban 1916-ban megváltozott s Németországnak a román vármegyék átengedésére vonatkozó fentebbi javaslata elveszítette aktualitását." Így olvassuk Kristóffy Józsefnek „Magyarország kálváriája” című munkájában. (II. köt. 783. l.)

Az osztrák és a magyar kormány a közvetlen veszély elmúltával ott vette fel *nemzetiségi* politikáját, ahol az átmeneti kényszer hatása alatt elhagyta. Sőt azt lehetne mondani, hogy *minél közelebb* került a monarchia a végső katasztrófához, annál meggondolatlanabban és esztelenebbül provokálta a nemzetiségeket. Így *Ausztriában*, nemsokára IV. Károly trónralépte után a liberális miniszterelnök, Körber, kijelentette Masaryknak, hogy győzelem esetén a nemzetiségek helyzete a monarchiában *kedvezőtlenebbül* fog alakulni az eddiginél is és Tisza István még 1918. szeptemberében Szarajevóban *lovaglópálcával* ütött arra az asztalra, amelynél a bosnyák küldöttséggel tárgyalt s azzal *fenyegetődött*, — pár héttel azelőtt, hogy a magyarországi képviselőház nyílt ülésén ő maga ismerte be, hogy a háborút elvesztettük: „hogy a magyar nemzet még mindig *elég erős* ahhoz, hogy *lesújtson* azokra, akik a tervezett délszláv egyesülést végrehajtani akarják.” Se Körber, se Tisza nem látták, mily mértékben vált a *nemzetiségi* politika *külpolitikává*.

Kétséges lehet-e ezek után, *kik* idézték elő és *kik* veszítették el a háborút, milyen *társadalmi* és *politikai* erők és miféle módszerek? Nem szemmel látható-e, hogy ugyanaz a társadalmi csoport, ugyanaz az oligarchia, mely *Németországban* *szervezetten* készítette elő a háborút, *Ausztriában* és *Magyarországon* kapkodva és fejvesztetten követte ezt a példát.

V.

Mikor Ferenc József 1916. november 21-ikén meghalt, a hadiszerencse azt az *illúziót* keltette, hogy utóda, IV. Károly még *életképes* monarchia élére került. A *románok*, akik már 1916. augusztus 27-ikén megüzenték Ausztria—Magyarországnak a háborút, az egyesített német—magyar—bolgár támadásoknak nem bírtak ellentállni, a Bruszilov-féle nagyon komolyan indult támadást a monar-

chia ellen Hindenburgnak sikerült megállítania, s az olaszokkal szemben az osztrák—magyar védelmi háború éppoly eredményes volt, mint a németeké nyugaton. Igaz, hogy Hindenburgnak a keleti front generalisszimuszává történt kinevezésével az osztrák—magyar haderőt súlyos presztizsveszteség érte, mert hovatovább olybá tűnt, mintha az osztrák és a különösen jelentős magyar fegyvertények is német katonai eredmények lettek volna. A német hadvezetőségnek az osztrák—magyar hadseregre gyakorolt ezt az erős befolyását, valamint számos, a Ferenc József éra idejétmúlt politikájából fennmaradt hibát és mulasztást az új császár és király trónraléptével lehetővé vált irányváltoztatással kellett volna orvosolni. De ilyen orvoslást az osztrák—magyar monarchia teljes feloszlásban levő belső helyzete már nem engedett meg.

IV. Károly, aki erősen entente-befolyás alatt állott, a látszólag kedvező külső körülményeket felhasználva, kevésel trónralépte után békeajánlattal fordult az ententehez, amely ajánlatnak egyik főhibája az volt, hogy azt II. Vilmos császárral együtt kellett megtennie, ami annak hitelét jelentékenyen lerontotta. Azonkívül köztudomású volt, hogy a pillanatnyi, látszólag nem rossz katonai helyzet ellenére a gazdasági és főleg élelmezési helyzet napról napra rosszabbodott nemcsak Németországban és Ausztriában, de a magyar agrárparadicsomban is, s hogy Törökország és Bulgária a teljes kimerültség képét mutatták. Ily körülmények között olyan békeajánlat, melyet Vilmos császár is magáévá tesz, nem hathatott másként, mint a vereség bevállása gyanánt. A következmények is megerősítették ezt a feltevést, mert a békeajánlat elutasítására Németország éppoly kétségbeesett, mint eszeveszett eszközzel: a korlátlan tengeralattjáró háború proklamálásával felelt, melyről pedig tudnia kellett és tudta is, hogy az Egyesült Államok beavatkozására fog vezetni, ami 1917 elején be is következett.

Mindamellettt a békejavaslatok és békeközvetítések nem kerülnek többé le a napirendről. Ezeknek a béketörekvéseknek az elbírálásánál Lenin már 1917. január 1-én írott cikkében hangsúlyozta, hogy az 1914 óta folyó háború imperialista háború, mely folytatása az 1898—1914. évek, ha ugyan nem még régebbi periódus imperialista politikájának s hogy a béke akkor (1917 elején) hacsak a háborús kormányokat forradalmi úton el nem távolítják, csak imperialista béke lehet, mely az imperialista háborút folytatja. Ez a jóslat tudvalevőleg mindkét irányban pontosan bekövetkezett. Az elsőt, a háborús kormányok forradalmi felborítását követő békét az októberi orosz forradalom valósította meg, az imperi-

alista háborút követő és azt — csak más eszközökkel — folytató imperialista béke klasszikus példája a versailles-i és az ennek min-tájára készült egyéb Párizs környéki békeszerződések.

Az orosz forradalom példája és eseményei erős hatást gyakorol-tak a hadviselő országok belső politikájára: a legféltelenebb katonai diktatúra tetőpontján Németországban is, Magyarorszá-gon is felújultak a harcok a választójog reformjáért. De míg Német-országban a császár szorultságában maga kezdeményezte azt, hogy az ellenség felé — az utolsó órában — demokratikus gesztust tegyen, addig Magyarországon a bel- és külpolitika vezetője, Tisza István inkább lemondott a miniszterelnökségről, hogysem a vá-lasztójog reformjáról szóló törvényjavaslatot beterjessze. De ne legyünk igazságtalanok: a választójog kiterjesztésének előkészí-tésével megbízott polgári demokrata vezér, Vázsonyi szintén meg-mutatta, meddig terjed demokráciája s mikor a német kormány különbékét kötött az orosz tanácsköztársasággal, az ellen a magyar minisztertanácsban egyedül Vázsonyi emelt szót s óvását a polgári Oroszország elárulása miatt, valamint a császárok és kommunisták összelelkézése ellen jegyzőkönyvbe foglaltatta, ahogy ezt Pető Sándor „Világostól Trianonig” című munkájában megörökí-tette. (116. l.)

VI.

Az imperialista béke semmit se oldott meg azokból a kérdé-sekből, amelyekért 1914—1918-ban a nagy vérontás folyt, csak komplikálta őket és újabb, még véresebb leszámolást készített elő. Nem lehet itt azokat a hibákat felsorakoztatni, amelyeket a győze-delmes entente elkövetett s amelyekkel felidézte és erősítette az agressziókat azt a szellemét, amely most veszélyesebbé vált, mint 1914 előtt: a legyőzött országok demokratikus erőivel szemben tanúsított bizalmatlanság, a szerencsétlen Ruhr-megszállás, saját békediktátumuk nyílt megszegése a lefegyverzés kérdésében, a Szovjetunió elleni összeesküvések sorozata, a legyőzöttek gazdasági tönkretétele csak egyes nyilvánulásai annak a nemzetközi politi-kának, mely a legyőzötteknél, elsősorban Németországban és Magyarországon nagyra növelte a fegyveres hordákat és az erőszakos módszereket, siettetta a fasizmus és félfasizmus organizatórikus előkészítését.

Nem kevésbé komplikáltan, mint Európában alakult a diplo-máciai helyzet az Óceánon túl: Amerika, az első világháború tulaj-

donképpen győztese sietett visszavonulni a Versaillesben megalkotott békeműtől és erős pozícióját mindenekelőtt a még megmaradt legkomolyabb ellenfelével, Japánnal való leszámolásra akarta felhasználni. Mindenekelőtt tehát az angol–japán szerződést kellett felborítania és a kínai piacra való igényeit biztosítani. Ezt volt hivatva megvalósítani a washingtoni konferencia 1921 novemberétől 1922 februárjáig. Ahogy a párizskörnyéki szerződéseknek az európai győztesek igényeit kellett kielégíteniük, úgy rendezte az úgynevezett kilenchatalmi egyezmény (melynek résztvevői az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Japán, Kína, Olaszország, Belgium, Hollandia és Portugália) az amerikai győztes távolkeleti és csendes-óceáni követeléseit. Itt különösen a hatalmak Kína-politikáját kellett Japánnal szemben fixírozni, amely a világháború zavarosában éppoly nyíltan feltárta Kínára vonatkozó imperialista céljait, akár csak Németország fentebb érintett háborús programját, s amelyhez később mindketten ugyanazzal vagy még nagyobb erőszakossággal tértek vissza.

A Csendes-óceán és a Távols-Kelet azonban egyáltalán nem az egyedüli fájó külpolitikai pontja az Egyesült Államoknak. Éppen a háborút követő években, amikor az új piacok és nyeresztermékforrások problémái újra felmerültek, egyre nagyobb jelentőséget nyertek a *közép- és délamerikai* országok, melyekben az egymással versenyző hatalmak nemcsak belső forradalmakat szítottak, és a délamerikai országok egyikét-másikat a szomszédjára uszították, hanem az azok feletti marakodás sokszor elmérgesítette maguk a nagyhatalmak közötti vonatkozásokat, mint pl. az Egyesült Államok és Anglia esetében, míg nem Japán, Német- és Olaszország imperialista benyomulásának hatása alatt a frontok itt is éppúgy kiképződtek, mint egyéb világpolitikai kérdésekben. Ezeknek az agresszív hatalmaknak az aknamunkája Közép- és Délamerikában erősen megingatta az Egyesült Államok biztonságérzését és bevitte ide is mindazokat a problémákat, melyeket az amerikaiak eddigelé hajlamosak voltak az óvilág hibás politikai szerkezetével magyarázni.

A húszéves békeidő folyamán az Egyesült Államok is oly változásokon mentek keresztül, hogy ma semmivel sincsenek jobb külpolitikai helyzetben és nagyobb biztonságban, mint bármely más polgári demokratikus állam. Ezzel a ténnyel vet számot az Egyesült Államok kormánya, mikor azon van, hogy eddigi külpolitikai elveit, nevezetesen a *neutralitást* alaposan revideálja. Gazdasági szervezete persze a többi „győzteséhez” viszonyítva jelen-
tékenyen ellenállóképesebb, de az 1929-iki nagy világgazdasági

válság rávilágított arra is, hogy ez a hatalmas gazdasági szervezet is voltaképpen mennyire agyaglábu óriás és megmutatta főleg azt, hogy egy oly méretű gazdasági válság, mely alapjaiban rázkódtatta meg az államokat és azoknak egymáshoz való kapcsolatait, egykettőre politikailag is megingathatja még az oly biztosnak látszó talajt is, mint amilyet a versailles-i és a washingtoni egyezmények véltek biztosíthatni.

VII.

A háború által felszított sovinizmus, mely helyenként a legszélesebb, köztük a legprogresszívebb rétegeket is megragadta, természetesen tovább tartott a győzteseknél, mint a gazdaságilag teljesen kifosztott és politikailag reményüket vesztett legyőzötteknél. A győztesek sovinizmusa legfőképpen a megszerzett zsákmány biztosítására és védelmére irányult. Az egyedüli kivétel Japán mellett, melynek háborús sikereit alaposan megnyirbálták Washingtonban, csak Olaszország tekinthető kivételnek, mely sehogy se tudott belenyugodni azokba a fennen hangoztatott igazságtalanságokba, amelyek a versailles-i szerződés által érték őt. Már az 1917. október 25-iki karfreiti olasz vereség után megalakult a képviselők és szenátorok egy csoportjából a nemzeti védelem fasciója, mely így a parlamentben is megteremtette az összes pártok „szent unióját”, ahogy Arrigo Solmi (227 l.), a faszizmus történetírója mondja.

Ez a szent unió eleinte túlnyomóan *külpolitikai* téren működött, ahol a „feltámadt” Italia a győzedelmes háború után önálló kalandorpolitikát folytatott, így Fiumét, melyet a győztesek nem Olaszországnak ítélték oda, puccsszerűleg magukhoz ragadták és a Dalmáciához való jogot is váltig hangoztatták. Külpolitikai téren tehát már az első pillanattól kezdve megmutatkozott az ellentét azok között a győztesek között, akiket Ausztria—Magyarország egyes darabjaival lakattak jól: a nagyhatalmi és nagyétvágyú Olaszország ellentéte a kicsiny, de az entente-hatalmak szemében különös érdemeket szerzett Jugoszláviával szemben, melynek érdekei a győztesek és legyőzöttek közé beékelt Csehszlovákiával és bizonyos fokig Romániával hamarosan az úgynevezett Kis Entente létesítéséhez vezettek. Már itt bontakoztak ki az eljövendő nagy nemzetközi ellentétek első csírái: a győztes Olaszországnak és a legyőzött Németországnak, meg annak, ami a régi Ausztria—Magyarországból nem került a győztesek kezére a kis entente-tal való közös érdekelletéte és a kis entente gyöngítésének és robbantásá-

nak közös érdeke, amely rögtön be is következett, mihelyt Németország katonailag eléggé megerősödött.

Közben azonban a nemzeti védelem fasciójából hatalmas politikai párt lett, mely az érintett külpolitikai program megvalósítása mellett főhivatását abban látta, hogy a liberalizmus, szocializmus és demokrácia minden intézményét és képviselőjét kiirtsa. Csak ennek a feladatnak teljesítése és a klasszikus fasizmus uralmának végleges biztosítása után sikerült azt a programszerű szent egységet helyreállítani, amelyre támaszkodva tovább folytathatta nagyra-törő agresszív külpolitikáját is, melynek egyes állomásait Abesszínia, Spanyolország, Albánia jelzik s amellyel a második világháború siettetéséhez oly nagy mértékben hozzájárult. Az antidemokratikus fasiszta nagyhatalmat a hivatalosan demokrata nagyhatalmak minden kardcsörtetése és belső barbárságai ellenére is elismerték, sőt bizonyos fokig támogatták, mert a háború alatti katonai lázadásokra, melyeket persze nagy titokban tartottak, de a nagy tömegeknek a háború után megmutatkozott hatalmas demokratikus és szocialista megmozdulásaira való tekintettel is, részint elriasztó példát, részint védő bástyát láttak benne a bolsevizmus terjedésével szemben. Ez a politika még sokkal nagyobb síkon és veszélyesebb formában megismétlődött Hitler esetében és meg sem állott Münchenig — a második világháború küszöbéig.

Ahogy a győztes Olaszországban a ki nem elégített nemzeti és gyarmati aspirációk, úgy vezettek Németországban a weimari demokratikus köztársaság hibái és gyöngeségei, a győztes nagyhatalmi demokráciák ellenséges és bizalmatlan magatartása a német demokráciával szemben és félelme az egyre radikálisabbá váló munkásmozgalomtól a német rendszerű fasizmus hazug demagógiáját már nevével is eláruló úgynevezett nemzeti szocializmus kiképződéséhez és fejlődéséhez. A piacra és gyarmatokra vágyó német nagyipar finansiális támogatása mellett szervezkedő pártnak különös lendületet adott a világrkízis, mely egyrészt a győztes hatalmakat is saját bajaikkal foglalta el, másrészt pedig a háborús nélkülözésektől, inflációtól, munkanélküliségtől, saját pártharcaitól elgyötört tömegeket ellenállásképtelenné tette a nemzeti szocializmus lelkiismeretlen demagógiájával és parasztfogásaival szemben. Így történt, hogy az 1930. évi szeptemberi birodalmi gyűlési választásoknál már több, mint 100 mandátumot sikerült meghódítania, ettől kezdve a weimari Németország egyre fokozódó gazdasági nehézségei és külpolitikai izoláltsága mellett egyre erősbödik ez a mozgalom, mígnem 1933-ban a demokratikus al-

kormány biztosította előnyök kihasználásával és a német — de nemcsak a német — nagytőke támogatásával, mely már látta, hogy anyagi áldozatai sokszorosán meg fognak térülni, uralomra jutott. Ettől kezdve a háború előtti nagy Németország gazdasági, katonai és politikai programját teljes egészében visszaállították és fokról-fokra következetesen megvalósították. Elsősorban is az imperia- lista béke által teremtett akadályokat kellett elhárítani és a versailles-i szerződés terhes feltételeit, egyiket a másik után egyoldalúan megszüntetni. Hogy ebben ne legyen feszélyezve, Németország kilépett a Népszövetségből, majd gyorsan és sikeresen fegyverkezett, visszaállította az általános védkötelezettséget s miután már előzőleg sikerült népszavazás útján visszaszerezni a Saarvidéket, bevonult a rajnaparti demilitarizált zónába is. A nyugati nagyhatalmak meg se mukkantak. Hitler fáradhatatlan bizonygatása, hogy ő az igazi védbástya a bolsevizmussal szemben, hatalmas külpolitikai argumentumnak bizonyult, melynek hitelét erősítette a nemzeti szocializmus belpolitikája: a világ legnagyobb és legjobban szervezett szocialista szak- és pártszervezeteinek összetörése, az osztályharc programszerű helyettesítése a faji harc ideológiai és gyakorlati szörnyűségeivel — mindez annyira megszervezte Németországot az agresszív külpolitika számára is, hogy a nemzeti szocializmus uralkodásának hatodik évében megvalósíthatta azt a nagynémet megoldást, amelyre még Bismarck sem mert gondolni: annektálta Ausztriát, majd a világháborúban feltámadt Csehországot, megszüntetve ezzel a kisententot, visszavette Memelt és az úgynevezett „antikomintern” cégér alatt megteremtette Olaszországgal és Japánnal az agresszív fasiszta blokkot. Ennek a blokknak, különösen az egyre jobban német fennhatóság alá kerülő német—olasz tengelynek, melyhez Magyarország is hozzá csatlakozott, agresszív ténykedéseivel, nevezetesen a spanyol polgárháborúba való fegyveres beavatkozásával, meg a harmadik szövetségesnek, Japánnak Kína elleni hadjáratával, melyet már 1931-ben indított el Mandzsúria megszállásával, voltaképpen már minden készen állt a második világháborúra.

VIII.

Méltóztassanak megengedni, hogy befejezésül felvessek oly kérdést, amely talán már nem a diplomácia történetébe vág, de mindenképpen *magyar* kérdés: visszatekintve a tárgyat negyed-

századra, minden elfogulatlan magyar emberben felmerül az a kérdés, hogyan volt lehetséges, hogy oly józan ítélőképességű, politikailag oly tehetséges nép, mint a magyar, egy emberöltőn belül két ízben is követte rossz tanácsadóit, akik a nyilván reménytelen német ügyhöz kötötték sorsát ahelyett, hogy saját felszabadulását mozdította volna elő. Igaz, nem volt hiány csábító képekben, melyeket arra az esetre festettek a magyar népnek, ha Németország oldalán megnyeri a háborút. De kik voltak ezek, akik ilyen képeket festettek s ezekért százezerszám hurcolták a harc-
térre a magyarság legjobbjait?

Erre a kérdésre — ha más vonatkozásban is — már sok-sok évtizeddel ezelőtt kaptunk oly próféta i ihletű választ, amilyennél tökéletesebbet a mi kérdésünkre még ma sem tudnánk adni. Ez a válasz így hangzik: „A csapások iskolája, melyen mi is, bár kevés tanulással átmentünk, most már idő múltával távol esik szemeink elől . . . az öffenntartásunkért meg függetlenségünkért ontott vér nem volt elég tiszta, mert egy elsatnyult osztály kiváltságaiért folyt s nem az ország közszabadságaiért.”

Az, akitől e szavak erednek, senki más, mint a Magyar Tudományos Akadémia alapítója, a legnagyobb magyar, Széchenyi István gróf.

A DEMOKRÁCIÁRÓL*

Amennyire történelmi tapasztalataink visszanyúlnak és társadalmi ismereteink terjednek, a demokrácia a politikai csoportosulás legelső és legősibb formája. Aki ezt aényt úgy magyarázza, hogy a demokratikus közösségek a primitív életviszonyoknak megfelelő alakulatok és a civilizációval együtt, mint azzal össze nem férő politikai formák, eltűnnek, az súlyos tévedések áldozata. Mert a nép: a homogén, egységes társadalom mint uralom, mint rendező hatóság önmaga és az összesség fölött a maga egészében éppúgy lehetséges primitív feltételek között, mint a legmagasabb fejlettségű kultúra állapotában. És a közbülső fázisokban is valamilyen formában ott él a népuralom gondolata és törekvése az emberek millióiban.

Ezek a közbülső fázisok azonban az osztálytársadalom különböző formáit mutatják: tökéletes autokráciától kezdve, ahol a milliók csak egy miatt vannak, egészen addig a bonyolult fokig, amikor a demokrácia éppen arra való, hogy az osztálytársadalom tényét elföldje, intézményeit elburkolja. Ezekben a fázisokban más és más jelentősége van a népnek is, az uralomnak is és a demokrácia e különböző formáinak összekeveréséből származik nagyrészt az a bizalmatlanság és tévelygés, amely a demokrácia kérdésével kapcsolatban elméletben és gyakorlatban, tudományban és politikában egyaránt megmutatkozik.

A demokrácia különböző fokozatainak és válfajainak egy másik kihatása az is, amit úgy fejezhetnénk ki, hogy a demokratikus fejlődés egy útszakaszát együttesen tehetik meg különböző demokratikus célkitűzéseik és a célok elérése tekintetében alkalmazott módszereik által különböző csoportok és azok képviselői.

* Előadás, elhangzott a Külügyminisztérium külügyi fogalmazói tanfolyamán 1947-ben.

Ezek az „utitársak” egy bizonyos ponton lemaradnak és leválnak, néha mint indifferentek, sokszor mint ellenségek, a demokratikus fejlődés további menete szempontjából alkalmatlanok vagy éppen kártékonyak.

Az osztálytársadalmak rétegződésével függ össze a demokráciának ez a sokrétűsége is, mert amíg osztályok egyáltalán vannak, az idejét múlt és pusztulásra kárhóztatott osztály sem szűnik meg egyszerre, hanem csökevényeiben tovább él az új körülmények között is, aminthogy az újfajta demokrácia csírái is már a régi társadalom keretei között bontakoznak ki. A demokrácia tehát a történelem produktuma: az hozza létre, alakítja át, szünteti meg egyes alkatelemeit és konzervál másokat. De a történelem társadalmak fejlődését fejezi ki és abban a népnek, vagyis a terület, nyelv, hagyományok és érdekek által összetartott csoportnak s e csoportban az egyeseknek egymáshoz és az egészhez való viszonyát: az alá-, mellé- és fölérendeltség rendszerét, szóval az uralmi rendszert. A tipikus ősfarmákat leszámítva alig van uralmi rendszer, mely ne nevezné magát demokráciának, vagy ne állítaná, hogy erre törekszik. Világos bizonyítéka ez annak a tekintélynek, amelyet a demokrácia még ellenfeleinél is élvez és amelyet manapság semmiféle uralmi rendszer se nélkülözhet.

Ezért, amilyen különösen hangzik logikai és grammatikai értelemben a népi demokrácia népi uralom, vagy demokratikus demokrácia, annyira indokolt politikailag és történelmileg a demokrácia többi megjelenési formáihoz való összehasonlításában. Ezek a megjelenési formák pedig legfőképpen tartalmukban és terjedelmükben különböznek egymástól. Tartalmilag a jogok és kötelességek rendje és megoszlása, terjedelmileg pedig a jogosítványok birtokosainak és az azokból kirekesztettek köre irányadó. A nép és lakosság számbeli eltéréseiről és ezeknek okairól: gazdaságiakról és politikaiakról van itt végső fokon szó. Gazdasági és hatalmi erők tükröződnek a demokratikus osztályállamban, mint minden más államban is. De ezen belül is a lakosságnak minél nagyobb tömegét foglalja magában a nép, minél több egyént foglal magában a jogszerű, a politikailag aktív közösség, annál teljesebb a népuralom, szélesebbkörű a demokrácia.

Ez pedig nem pusztán számok kérdése, hanem egy hatalmas, a népek vágyvilágából kiölhetetlen elvnek: az egyenlőségnek kérdése is. A demokrácia nemcsak azt kívánja, hogy a népnek minél nagyobb hányada részesüljön bizonyos fajta jogokban, hanem azt is, hogy ennek a jogkiterjesztésnek az legyen a főelve, hogy

annál nem tesz különbséget, nem állít fel kategóriákat, nem oszt más-más mértékkel, nem keres se okot, se ürügyet, hogy egyeseket megkurtítson mások javára, vagy pláne hogy sokakat diszkrimináljon kevesek érdekében. Ezek a negatív követelmények fejezik ki a legtalálóbban a demokrácia eddigi gyakorlatában megmutatkozott hiányokat. A pozitív formulázás az volna, hogy a demokrácia egyenlőséget jelent.

De itt is szem előtt kell tartani, hogy nincs általános, örökérvényű egyenlőség követelmény: annak, mint követelménynek támasztása inkább veszélyezteteti, semmint szolgálja a praktikusan lehetségesnek, a célszerűnek, a reálisnak megvalósítását. A társadalmi egyenlőségnek még hosszú ideig útját fogják állni az egyéni különbözősége, melyeket nem lehet mellőzni. A tehetségesebb, ügyesebb, alkalmasabb, bátrabb, lelkiismeretesebb egyenlő elbírálása az átlaggal vagy az átlagon alulival, a gyakorlatban előbb-utóbb súlyos anomáliákra vezet. De éppoly kedvezőtlen, sőt talán még kedvezőtlenebb, ha a ténybeli egyenlőtlenséget formális egyenlőséggel próbálják takarni, amely végeredményében nem elégíthet ki semmiféle kategóriát: az erősebbeket azért nem, mert igazságtalannak és méltánytalannak fogják érezni velük szemben s csel vagy erőszak alkalmazására fogja őket kényszeríteni, hogy felülkerekedhessenek, a gyengébbeket pedig azért, mert elvesztik bizalmukat az olyan egyenlőséggel szemben, amelyben lépten-nyomon alulmaradnak. Az egyenlőség eszméjének fokozatos megvalósulása persze csak a fejlődő és tisztuló demokrácián keresztül lehetséges. A valóságos és jogszerű egyenlőségen méltán mérhetjük a demokrácia fokát, mint realitását, de ez nem azt jelenti, hogy mindenfajta demokrácia valósítja meg egyformán az egyenlőség követelményét. Csak a legfejlettebb demokrácia valósíthatja meg a legteljesebb társadalmi egyenlőséget és épp ezért nem lehet azt mondani, hogy ahol ez utóbbi nincs meg, ott nem beszélhetünk demokráciáról. De igenis minden demokráciától meg kell kívánunk, hogy a jogok megadásának és kiterjesztésének elvi főtámaszpontja az egyenlőség legyen, oly értelemben, hogy azonos előfeltételek mellett minden körülmények között azonos elvi alapon nyugodjék az állampolgárok elbírálása. Az, amit úgy szoktak kifejezni, hogy a törvény előtti egyenlőség, mint a demokrácia természetes követelményét, csak akkor lesz igazán demokratikus, hogy ha ezen az elven belül az egyes esetekben különbséget fognak tenni a társadalmilag gyöngébb javára a társadalmilag erősebbel szemben.

Összefügg ez a demokrácia tartalmi változásaival is. Ezeket a legjobban úgy érzékelhetjük, ha szembeállítjuk a demokráciát a történelem során fellépő ellentéteivel. Itt van először az autokrácia, az önkényuralom és annak számtalan válfaja a fáraótól a cárizmusig, a nagy világhódítóktól a katonai és egyéb diktatúrák különféle változatáig. Amit itt a teljesen hiányzó demokrácia állapotában legszembeötlőbben érzünk, nem is annyira az egyenlőség minimumának hiánya, mint inkább a demokrácia egy másik jellemvonásának, az önkormányzat lehetőségének, sőt gondolatának hiánya.

A politikai csoport hatalma, demokratikus uralma itt egy felsőbb akarattól, parancstól való függetlenségét jelenti. Ha előbb az egyenlőség eszméjét vetette fel a demokratikus fejlődés, itt a szabadság gondolata alakul ki a hatalom gyakorlásának lehetőségei nyomán. S ha az egyenlőség a jogok és társadalmi előfeltételek azonosságát követeli az egyéni különbségek messzemenő respektálásával, úgy a szabadság végső fokon idegen egyéni- vagy csoportbefolyás teljes hiányát, vagy lehető minimumát, szabad örendelkezést jelent, melynek az önkormányzat egyik gyakorlati követelménye és kifejezése. Az elmélet, mely ezt a gyakorlatot igazolja, vallási, világnézeti vagy tudományos érvekkel alátámasztja, csak lassan követi azt nyomon, többnyire úgy, hogy a gyakorlat már régen megrögződött, amikor az elmélet dogma formájában próbálja megörökíteni. De az élet csakhamar átlép ezen a stádiumon: kritika kikezdi a dogmát, gyakorlat és elmélet szoros szövetségre kényszerülnek, — át- meg áthatják egymást, politika meg ideológia eggyé válnak.

Fontos ennek hangsúlyozása azért, mert még igen jóhiszemű demokraták is, akik nagyon is szívükön viselik a demokrácia sorsát, szeretik az önkormányzat kérdését a demokrácia hordozóinak politikai és kulturális érettségével összefüggésbe hozni, mintha bizony az önkormányzati jog gyakorlása elválasztható volna az érdekeltek arravalóságától. De a valóságban nem úgy van, hogy előbb van meg az érettség, és azután, mintegy ennek alapján szerzik meg, vagy kapják meg az önkormányzatot, hanem az önkormányzat tényleges gyakorlása legfőbb bizonyítéka az arravalóságnak.

Az önkormányzat, mely egész jellegénél fogva kizárja a felülről ható kényszert, természetesen nem nélkülözheti azokat a megszorításokat, amelyeknek az összesség érdekében önszántából veti alá magát. Ennyiben és csak ennyiben kormányzat. És hogy ezt a

kormányzatot, uralmat önmaga gyakorolja maga fölött és nem más, szabadságának sajátos nyilvánulása és formája.

A politikai fejlődés nem ismeri a formáknak azt a merevségét, amelyet az elmélet gondol el: az élet túlságosan sokszínű és sokrétű ahhoz, hogy vagy az egyik rendszer uralkodik, vagy ennek ellentéte: vagy osztályuralom, vagy demokrácia, vagy despotizmus, vagy önkormányzat. A praxis igenis ismeri az ellentéteknek egységét is: a vagy-vagy helyett mindkét szisztéma együttes jelenlétét. Az átmeneti formák sokasága, a fejlődés sajátossága nem hogy kizárná, de egyenesen történelmi szabályként mutatja az ellentétes elemek kölcsönös áthatását és bármennyire ellentétek is a szigorú logika világában önkormányzat és despotizmus, demokrácia és osztályuralom, nemcsak hogy kizárják, de egyenesen feltételezik egymást az élet bizonyos pontjain. Hogyan volna másképp magyarázható, hogy annyiféle „demokrácia” alakult ki, s mindegyik igényt tart arra, hogy ő az igazi, a többi pedig csak álképlet.

A történelem hajnalán, a társadalmi élet alsó fokán uralkodó demokrácia alapjainak felbomlásával maga az a demokrácia nem szűnik meg azonnal: az osztályuralom kezdetei összeférnek a régi demokratikus rend bizonyos maradványaival. Az előbbi biztosítására szolgáló szervezet: katonai szervezet nem öli meg az önkormányzatot, hanem ennek védelmezőjévé válik. Méltán nevezték el az osztálytársadalom ez első uralmi szervezetét katonai demokráciának.

Az osztálytársadalomban kialakuló demokrácia szabály szerint a többségnek, a tömegeknek, a dolgozó és kizsákmányolt népnek politikai ideológiája és praktikus programja. De eléggé hamar átveszi ezt a programot és ideológiát — célszerű változtatásokkal — a kisebbség is, részint, hogy kifogja a szelet a többség vitorláiból, részint, hogy elvizenyősítve az eredeti ideológiát úgy tüntesse fel a dolgot, mintha a többség követelése az összesség követelése, a többség az egész néppel volna egyértelmű, mely magában foglalja a kisebbséget is. Ennek a megtévesztő játéknak klasszikus tökéletességű példája az athéni demokrácia, amelyből nemcsak a túlnyomó többség: a dolgozók és termelők, a rabszolgák vannak kirekesztve, hanem még az az Athénben letelepedett idegen is, akinek valamelyik szülője nem volt teljesjogú athéni polgár. Viszont a megmaradó maroknyi állampolgár tényleg ragyogó példája az egyenlőségnek és önkormányzatnak. Demokrácia a kis uralkodó réteg számára, monopólium a nagy többséggel szemben, erre tanít

totta az athéni állam az osztálytársadalomnak a demokráciáért rajongó híveit.

Az, ami az idők során Athénben szélesebb körű demokratikus mozgalmat hozott létre, az az arisztokrácia elvével való szembeállítás volt. A demokrácia egész történetében nagyjelentőségű tényező volt az, hogy mi ellen irányult a népi erők küzdelme. Ahogy ma a demokráciát az imperializmus elleni harca jellemzi, az adja neki a legmélyebb tartalmat és megkülönböztetését minden más idők demokratikus törekvéseitől, úgy Athénben és azóta még jó ideig az arisztokratikus, a kisebbségi és diszkriminatív, a szabadságot és egyenlőséget önkényesen megszorító elvek és gyakorlat a demokrácia ellenállásának legfőbb tárgya.

Ilyen értelemben persze minden kornak és minden társadalomnak is megvolt a maga „demokráciája”. Még a hűbéri társadalomnak is, amely pedig a köztudatban úgy él, mint a demokratikus elvek legteljesebb negációja. „Hogy a fejedelem és az »ország« társ csupán a politikai életben, írja Váczy Péter (Demokrácia és köznevelés 339 l.) — ez a felfogás lényegében hűbéri gondolat. Még jelentősebb azonban a hűbériség érdeme a modern alkotmányosság, a modern demokrácia megalapozásában. A hűbérkori ellenállási jog váltotta ki azt a mozgalmat, mely végül is létre hozta az első alkotmányos intézményeket.”

Míg a demokrácia és hívei nagy törekvései régen egy-egy ország vagy társadalom belső életére korlátozódtak, addig a demokrácia ellenzői a legrégebb időktől fogva értettek hozzá, hogy a veszélyessé váló népi mozgalmak vagy éppen a nagy tömegek érdekeit szolgáló forradalmakat közös erővel leverjék. Már a történelem által ismert legelső nemzetközi megállapodások is lényegileg ilyen célokat szolgálnak. A demokrácia nemzetközivé válása viszont elég lassú haladást mutat és igazában csak a tizenkilencedik században fejlődik ki.

A KAPITALIZMUS FEJLŐDÉSÉNEK ALAPVETŐ KÉRDÉSEI AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN A SZOVJET TÖRTÉNETI IRODALOM FÉNYÉNÉL*

1. A kapitalizmus keletkezésének kérdése az Egyesült Államokban

I.

A kapitalizmus keletkezése az Egyesült Államokban problematikus, eredete mintha kivétel volna az alól a törvény alól, amely szerint a kapitalista viszonyok még a feudális rendszer méhében keletkeztek. Az Egyesült Államok azonban olyan ország, — Engels szavai szerint — „amely a feudalizmust sohasem ismerte, amely kezdettől polgári alapokon fejlődött”.** „Itt a történelem a burzsoá rendszer elemeivel kezdődik, amint azok a XVII. században kifejlődtek.”***

Ha tehát magán az amerikai talajon nem fejlődött ki a feudalizmus, akkor nem volt csekély kísérlet behozni ezt európai országokból és ez a törekvés egyike volt az angol és holland gyarmatpolitika főfeladatainak a XVII—XVIII. században észak-amerikai birtokaik tekintetében.

Jellemző erre I. Károly angol királynak az a kísérlete, hogy feudális viszonyokat létesítsen Maryland államban. 1632-ben engedélyezte Lord Baltimorenak „a fentnevezett tartomány bármely részén nemesi birtokok (manor) alapítását és minden nemesi birtokon a földesúri bíróság (úriszék) működését... a földesúri bíróság minden jellegzetes tulajdonságával”. A király igyekezett a „szabad és közös” (free and common soccage)**** jobbágy munkát meghonosítani a gyarmatokon. A földbirtok alapja „nem a lovagi hatalom, hanem eskütétel minden szolgálat ellenében”. Ami azon-

* Megjelent: „A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei” 1954. IV. köt. 1—2. sz.

** Lásd Engels levele 1892. december 31-én Sorgehoz. Marx—Engels Válogatott Levelek. Szikra. 1950. 530. o.

*** Engels: A munkásosztály helyzete Angliában. 46., 47. o. oroszul.

**** Lásd Jefimov: K isztorii kapitalizma v SzSA. 27., 33., 291. o.

ban Lord Baltimore kötelezettségét illeti, legfontosabb „a nevezett területen feltalálható arany- és ezüstérc egyötödének a király számára való beszolgáltatása...”

Tekintettel arra, hogy a földbirtoknak „ez a formája csak a névleges legfőbb tulajdonosnak tett hűségeskü által különbözött a teljesen feudális tulajdontól”, az angol feudalizmus Amerikában nem a legtisztább formájában valósult meg. A jobbágymunka (soccage) valóban „fennállott még Angliában a középkorban, azonban a földesúrtól kisebb függésben, mint a feudális birtoklás más formáinál”.

II.

Az Újvilág előbb nem alanya, hanem tárgya volt a kapitalizmusnak. Amerika felfedezése nagy befolyással volt az európai kapitalizmus fejlődésére, mely céljai érdekében behatolt az új tengerentúli területekre. Sőt azt lehet mondani, hogy a legnagyobb földrajzi felfedezések s közöttük Amerikáé is, bizonyos mértékben az európai kapitalizmus fejlődésének következménye a XV. század vége táján. Marx szavai szerint : „az arany volt az a mágikus szó, amely a spanyolokat az Atlanti Óceánon keresztülhajtotta. Az aranyat elsőként követelte a fehér ember, alighogy a most felfedezett partra lépett”.*** A nyugat-európai hatalmaknak a kereskedelmi monopóliumért vívott harcában létesültek ezeken a területeken az észak-amerikai gyarmatok. Így alapította 1584-ben az ismert angol kalóz, Walter Raleigh Virginiát. A hollandok gyarmati hegemoniájuk idején alapították Új-Amsterdamot, a későbbi New-Yorkot. Azt a körülményt azonban, hogy a legvégén Anglia győzelmeskedett versenytársai felett és meghódította azokat a területeket, amelyeken kialakult a 13 gyarmat, a későbbi Egyesült-Államok csírája, — ezt a körülményt is a kapitalizmus fejlődése okozta.

Marx bebizonyította, hogy „a holland kereskedelmi világalom hanyatlásának története annak története, hogyan rendeli alá magának az ipari tőke a kereskedelmi tőkét”.*

A kapitalista államok ipari hatalma pedig részben a gyarmati kizsákmányolásból fejlődött ki. Azonban ugyanaz a kapitalizmus alakította ki a feltételeket Angliában azoknak a rétegeknek az

* Marx és Engels művei, XVI. kötet I. rész 442. o. oroszul.

** Marx : Tőke III. k. 376. o.

üldözésére, amelyek kénytelenek voltak kivándorolni Észak-Amerikába és itt megvetették az angol gyarmatosítás alapjait. Ez a gyarmatosítás igen különböző jellegű volt: az angol gyarmatosok között többségben voltak a kereskedők, iparosok és farmerek, akik azért telepedtek át Amerikába, hogy viszonylag szabad életfeltételeket érjenek el. Ehhez nekik meg kellett „tisztítaniok” az észak-amerikai kontinenst az indiánoktól, akik ellenállást tanúsítottak a fehéreknek Amerikába való behatolásával szemben.

III.

Ilyen feltételek mellett importálták az angol feudalizmust az észak-amerikai gyarmatokra.* Szemmelláthatólag azonban nem ezt az egy formáját, hanem más formáit is. Maga Maryland is, mint C. Beard amerikai történész írja, „félfeudális birtok lett, amely részben hatalmas földesurak földbirtokaiból állott, amelyeken fehér jobbágyok, bérlők és rabszolgák dolgoztak, részben pedig kis szabad birtokokból, amelyeket középrendű farmerek műveltek meg. Így, ha a feudális viszonyokra, egyrészt a kis földtulajdon, másrészt a nagybirtok jellemző, akkor az amerikai történész bizonyítékai ezeknek az előfeltételeknek a fennállásáról beszélnek. Gustav Meyers azonban az amerikai milliárdosok történetében rámutat arra, hogy nemcsak Marylandban, hanem „az amerikai gyarmatok egész területén” a jobbágy munkával (soccage) együtt ismeretesekek voltak az angol feudalizmus más formái is: „Voltak szétszórva földbirtokosok, akik hatalmas földbirtokokkal rendelkeztek, amelyeken korlátlan, a gyarmat egyes részein pedig tisztán feudális hatalom illette meg őket. Mint megannyi kis uralkodónak, mindegyiknek külön zászlója és jelvénye volt; mindegyik erődtítményekkel erősítette meg birtokát; az erődtítményeket ágyukkal szerelték fel és zsoldosokkal látták el. A gyarmatosok csak alázasatos alárendeltjei voltak, a patroon közvetlen alattvalói, akik kénytelenek voltak neki hűségesküt tenni”.**

Azonban nem szabad elfelejteni, hogy az amerikai történészek egyáltalán nem értenek egyet az amerikai feudalizmus kérdésben. Ellentéteiket Jefimov professzor a következő szavakkal jellemezte: „Egyesek figyelmen kívül hagyják ezt a kér-

* A. Jefimov: i. m. 28. o.

** Lásd: Lan: Klasszi i partii v. Sz. S. A. Izd. 1937. 6. o. (Foster: Az amerikai földrész rövid politikai története) Szikra, 1952. 64. o.

dést, mint Amerika számára egyáltalán nem is létezőt, vagy tagadják, hogy Amerikában feudális viszonyok fennállottak volna — néhány maradvány kivételével. Mások teljesen tagadják a feudalizmus térfoglalását Amerikában és nem minden irónia nélkül rajzolják meg a feudális viszonyoknak ide való behozatalára irányuló kísérleteket. Ismét mások említést tesznek a feudális nemesi birtokok (manor) intézményéről Új-Hollandiában és Pennsylvániában, azonban nem hozzák fel a teljes anyagot, csak az adománylevelekre, a gyarmat „tulajdonosára” és „patroonjára” való hivatkozásra korlátozva azt. Végül két történésznél a feudalizmus különleges felfogását találjuk az amerikai gyarmatokról: „a kommercializálódott” feudalizmus koncepcióját MacLeodnál („The American Indian Frontier”) és a „kifejlett” feudális viszonyok felfogását Virginiában V. Fay-nél („George Washington the Republican Aristocrat”). Jefimov az amerikai történészek e felfogásának kritikájában igen helyesen mutat rá arra, hogy Fay feudalizmusa nem feudalizmus, hanem rabszolga-rendszer, az az érv pedig, hogy a „kereskedelmi társaságok a gyarmatosok felett politikai hatalommal rendelkeztek”, valamint Amerika gyarmatosításának kereskedelmi jellegére való hivatkozása a korai időszakban „kevésbé meggyőző”. Így a *szovjet történeti irodalom* az amerikai feudalizmusról igen hasznos és pontos *korrektívája* az amerikai és általában a burzsoá történeti felfogásnak az amerikai feudalizmusról.

A szovjet történeti irodalomból nagy figyelmet érdemel az, amit e kérdés terén Jefimov professzor kifejtett „K isztórii kapitalizma v SzSA” c. könyve III. fejezetében. A feudális típusú gyarmatok alapításának kísérleteivel foglalkozva Jefimov rámutat arra, hogy ezek a kísérletek Észak-Amerikában nem voltak sikeresek. Az északi gyarmatokon az ipar gyors fejlődése és a lakosság részére megszerezhető föld nagy bősége kezdettől fogva lehetetlenné tette a feudális rendet. A középső, atlantiparti gyarmatokon, New York néhány kerületének kivételével, ahol a feudális elemek életképesebbeknek bizonyultak, a földre vonatkozó monopóliumot a *squatterek* még a XVII. században megtörték. A déli gyarmatokon a rabszolgaság gyors fejlődése kiszorította az ideiglenes rabszolgaságot és a földjáraadékat. A feudális rendszerre jellemző, a nagy földbirtokok urai és a parasztság közötti ellentmondások az USA-ban a betelepítés számára rendelkezésre álló földek tömege mellett az indiánok, vagy tulajdonosoknak a földjeire a „squaterry” révén, néhány gyarmaton pedig még a XVII. században *forradalmi* úton oldódtak meg, a tulajdonosok elleni harc útján. . . . Az amerikai

rabszolgaság a feudális viszonyok bomlásának egyik sarkpontja, a másik pedig a bérmunka. Nyugat-Amerika farmertulajdona lépés volt a *bérmunka* felé vezető úton”. (Jefimov: id. mű, 38. o.)

V. Lan az amerikai feudalizmusra vonatkozó tényekből és anyagokból kissé más következtetéseket von le „Klasszi i partyii v. SzSA” (Ocserki po ekonomiceszkoj i politiceszkoj isztorii SzSA, gl. 1, 2, (3—74 sztr.) (Osztályok és pártok az USA-ban. Adalékok az USA gazdasági és politikai történetéhez). Lan véleménye szerint „a gyarmatosító időszak hatalmas nagybirtoka tartalmazta a feudalizmus meghatározó elemeit”. Ő azonban ezeket a meghatározó elemeket elég komolyaknak tartja arra, hogy még helyesebb képet kapjon az *amerikai forradalom jellegéről*, „Nyugat” és az *agrárkérdés* szerepéről a függetlenségi harcok időszakában. Az Egyesült Államok első népszámlálása adataira támaszkodva (1790) rámutat arra, hogy a XVII. század végén az USA egykor volt az akkori leginkább *agrárjellegű* országoknak és hogy a városi lakosság jelentős része, amely nem haladta meg a 100 000 lelket, az egész lakoságnak kb. 3%-a, földműveléssel, kertészettel és a mezőgazdaság más ágaival foglalkozott. Ez a lakosság többségében farmerbérlelőkből, rabszolgákból és szabad napszámosokból állott. Arról a szerepről beszélve, amelyet ezek az elemek az amerikai forradalomban játszottak, Lan hangsúlyozza, hogy „nem lehet beérni azzal a magyarázattal, hogy a parasztság, amely abszolút többségében rabszolgákból, féljobbágyokból és kis farmerekből állott, a város és gyarmatok burzsoáziája közti ellentmondások megoldásáért, vagy az amerikai hajtótulajdonosok helyzetének megjavításáért küzdött. A tömegek a földért harcoltak”.

Az észak-amerikai forradalom vívmányaiból Lan is következtetéseket von le a gyarmatok feudális jellegére a forradalomig. „A forradalom elkobozta a földbirtokosok nagy részének tulajdonát és felszámolta kiváltságait. Nyomban a forradalom után megszűnt az elsőszülöttség joga, az örökbirtok elidegeníthetetlenége, a választói cenzus pedig, amely a földtulajdonon alapult, csak négy államban maradt meg, a többiekben megszűnt. A hatalmas nagybirtok, amelyet spekuláció révén szereztek, már tisztára kapitalista jellegű volt. „Mindez teljesen helyes. Azonban éppen az a tény, hogy a hatalmas nagybirtokok olyan gyorsan a fordulat után már *tiszta kapitalista jellegűek voltak*, arról beszél, hogy ezek a nagybirtokok — ahogy maga a szerző feltételezi — „kétségtelenül elsősorban kapitalista elvek szerint alakultak ki, az árukereskedelem elvei szerint.”

Az a tény, hogy az *agrárkérdés* kétségtelenül nagy szerepet játszott az amerikai forradalomban és hogy a tömegek számára az egyetlen harcra ösztönző erő a föld volt, egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez a harc valami *szervezett gyarmati* feudalizmus ellen folyt, hanem csak azt, hogy a kapitalizmus útjának szabadabbá tételére folyt, elsősorban pedig a mezőgazdaságban. E harc folyamán elkerülhetetlenül felszámoltak minden arra irányuló kísérletet, hogy feudális viszonyokat teremtsenek a gyarmatokon. Ezek a viszonyok azonban kezdettől fogva olyanok voltak, hogy bennük — mint Marx mondja — „a tőkés és a földesúr egyszemélyben jelent meg”.* A forradalom végleg meghatározta ezeknek a viszonyoknak kapitalista jellegét, amelyek a forradalomig a feudalizmus néhány maradványával fonódtak össze, amelyek akadályozták a kapitalizmus feltartóztatatlan fejlődését és meg kellett szünniök.

IV.

A történészeknél az amerikai feudalizmusra vonatkozólag fellépő teóriák e tarkasága csak természetes kifejezése azoknak a „rendkívül különböző formáknak, amelyekben a kapitalizmus és a feudalizmus valóban a legkülönbözőbb és legszemélyesebb módon fonódott össze”. „Nagyon természetes, hogy ennyire különböző típusú, sőt ellenséges gazdasági rendszerek egyesítésének a gyakorlati életben egész sor rendkívül mély és bonyolult összeütközéshez és ellentmondáshoz kell vezetnie, hogy ezen ellentmondások súlya alatt egész sor gazdaság összeomlik, stb. Olyan jelenségek ezek, amelyek minden átmeneti időszakra jellemzők.”** Számos ilyen összeütközés és ellentmondás volt az amerikai gyarmatokon és ezek mind arról beszélnek, hogy látszatra a gyarmatokon a jogi helyzet, azaz egyrészt a földbirtokos arisztokrácia és a kiváltságos kereskedőréteg, másrészt a parasztság közti viszonyok erősen eltérők. A gyarmatosok — farmerek — kezdettől fogva a gazdátlan földek szabad művelés alá vételére és törvényelötti egyenlőségre törekedtek. Ilyen módon a feudális viszonyok Amerikába való exportálásával, amely viszonyok már Európa országainak egész sorában meginogtak, főként pedig a földmonopólium eszméjének exportjával az uralkodó nagybirtokos osztály számára, exportál-

* L. Alter : Az USA burzsoá közgazdászai az imperialista reakció szolgálatában. Szikra, 1949. 25. o.

** Lenin : A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, 195. o.

ták a burzsoá érdekek ilyen képviselőit is. Ilyen körülmények között nem csodálatraméltó, hogy megjelent az 1629. évi törvény, amely arról szól, hogy a *patronok kiváltságai* nem annyira az ország gyarmatosítását célozzák, mint inkább az indiánokkal való *kereskedelmet* és „a *pionirok osztályának*, valamint az igaz és törekvő Yeoman-ek *eltávolítására* irányultak.”*

„Már 1649-ben — írja Jefimov — a Hollandi Keletindiai Társaság gyarmatának lakossága által benyújtott tiltakozásban arról van szó, hogy a meglévő feltételek mellett a gyarmatosítás nem lehet sikeres és hogy a gyarmatokon elégedetlenség támadt. Hamarosan ezután, 1650-ben a Társaság elhatározta a gyarmatnak új patronokkal való betelepítését, akiknek mindegyike öt-öt embert hoz magával és a régi patronok joga megszűnik.” Ismeretes, hogy a »tájékoztatóban«, amelyet a telepesek első csoportjának Maryland-be elindulása előtt állítottak össze, minden ültetvényesnek, aki befizet 100 fontot és 5 szolgát visz magával, 2000 acre földet ígértek, de a 200 szabad telepes első csoportjának, amely Maryland-ben 1634-ben szállott partra, már a lordtulajdonostól kellett földet szereznie, nem az indiánoktól. 1683-tól pedig egyes személyeknek tilos volt földet vásárolni az indiánoktól. Ez elősegítette a squattery fejlődését. A squattery azonban a legjellemzőbb tünete volt a *hatalmas nagybirtok válságának* és a legtipikusabb alakja volt a szegény farmerek tiltakozásának az Angliából importált félféudális mezőgazdasági módszerek rendszere ellen. Erről a válságról tudósít Golden kormányzó levele a Kereskedelmi Kamara lordjához 1746-ból, amelyben arról beszél, hogy a nagybirtokosok „földjének döntő többsége” megmunkálatlan marad, semmiféle hasznot nem hoz a társaságnak és csak akadályozza a betelepítés ügyét. Más levélben világosan rámutat ennek a válságnak a részleteire, arra hogy az adományok határai nincsenek megállapítva, hogy „a hatalmas nagybirtokosok állandó perben vannak a szomszédos farmerekkel és hogy a bírósági költségekre fordított kiadások következtében a legszorgalmasabb farmerek közül sokan tönkrementek.”**

1774-ben New-York provinciában 5 millió acre földből csak egy millió volt megmunkálva. A lakatlan és megműveletlen földeken elharapódzott a squattery. Ez a gyakorlat abban áll, hogy a telepes (squatter) elfoglalt egy földparcellát, felületesen megmunkálta,

* Fernoy : Dokumenti po kolonialnoj isztorii New-Yorka. Idézi Jefimov. 31. o.

** Jefimov i. m. 31., 35., 37. o.

azután otthagya és továbbvonult Nyugat felé, elfoglalt egy másik parcellát és folytatta ezt az eljárást. Különösen széles körben terjedt el a squattery Pennsylvániában. A telepeseket (squatter) mint bátor és szegény idegeneket írják le, akik „szemérmetlen módon” vették birtokba a földet. A squattery nem alkalmi jelenség volt, magában Pennsylvániában 1726-ban kb. 100 000 squatter telepedett le. A squattery azonban mind Új-Angliában, mind Észak-Carolinában is megvolt, ahol a XVIII. század első felének folyamán általánossá vált a squattery gyakorlata: „a squattery — így olvassuk — bár harcoltunk ellene, hamarosan a legnépszerűbb és legszabályosabb módszere lett a földszerzésnek, amely kisajátítás révén, szokásjogi úton a földforgalom alapja lett és a föld megművelésének a jogán, egyúttal a föld legális úton való megszerzésének is.”

A XVIII. század közepe felé a tulajdonosok kénytelenek voltak azt elismerni, mint a földtulajdon szerzésének törvényes módját. Valójában a föld ilyen *törvénytelen* megszerzésének a gyarmatokon akkor már régi hagyománya volt. Maryland-ben és más gyarmatokon is, már 1634-ben Cromwell meghatalmazottja engedélyezte a telepesek részére a földfoglalást a gyarmat tulajdonosának beleegyezése nélkül. „A tulajdonosok és ültetvényesek szembehelyezkedtek ezzel és 1655-ben Marylandben fellángolt a polgárháború, amelyben Baltimore lord híveit legyőzték. Utóbbi azonban Cromwell meghatalmazottjával megegyezésre jutott és jogait részben visszanyerte. 1689-ben Marylandben lezajlott a második forradalom. Kérvényt küldtek Angliába és Baltimore lordot megfosztották politikai jogaitól. Megsemmisítettek minden őt illető *járadékot* és kötelezettséget és csak a lakatlan földek maradtak a birtokában.”

A squattery természetesen igen erősen befolyásolta a bérlet-rendszert és a földbirtokos járadékát. Kiderült, hogy a hűbéri rendszer törvényes eszközeivel a földbirtokos jövedelmei igen rendetlenül folytak be. Már 1706-ból vannak adatok a Dél-Carolinai helyzetről, amelyek arról szólnak, hogy „a gyarmaton az egyszerű emberek között erős párt fejlődött ki, amely igyekszik ellenállni mindennek, amit a kormány követel”, hogy „általános az elégedetlenség földjeik bérleti feltételei miatt”. Állandó nagyságú járadékot honosítottak meg minden más kötelezettség helyett, amelyet természetben vagy pénzben fizettek. Azonban „ezek a járadékok Dél-Carolinában már a legkorábbi időszakban is nagy nehézséggel gyűltek be, vagy egyáltalán nem futottak be”. Baltimore lord rendszeréről, amely Jefimov szavai szerint az *ideiglenes*

rabszolgás sajátos rendszere, ugyancsak közlik, hogy „járandóságait” nem fizették meg „és Baltimore lord az első két évben 40 000 fontot veszített saját gyarmatán, amelyre majdnem egész vagyonát ráköltötte.”*

V.

A bérletre vonatkozólag az amerikai gyarmatokon azonban azok az adatok a legjellemzőbbek, amelyek Rensselaer birtokán fennállott kötelezettségekkel kapcsolatban állanak rendelkezésre, Anna királynő 1704-ből való adománylevele szerint. Ezek a kötelezettségek a következők: Rensselaertől örök használatra, ritkábban 50 esztendőre kapott föld birtokosa köteles volt 160 acre után 4—10 bushel búzát adni évente, ezenkívül 4 hízott tyúkot és napi igásrobotot teljesíteni. Az idők folyamán a munka két dollár összegű pénzbeli fizettségé változott, a 4 tyúk helyett pedig évente 50 centet kellett fizetni. Ezenkívül az „örökbérlő” farmjának eladása esetén a vételár negyedrésze a birtokos manor részére folyt be. Ha pedig a bérlet nem volt örökjellegű, akkor különleges járadékot kellett fizetni évi összegben. Stephen Van Rensselaer, aki 1839-ben halt meg, ezt a járadékot valójában már nem szedte be és farmerei több, mint 40 000 dollárral tartoznak neki. Amikor meghalt, fia követelte a *járadék* kifizetését: ez tiltakozási mozgalmat indított, amelynek eredményeképpen sok farmer börtönbe került. Hosszas zavargások után 1846-ban New-York állam kormányzójának rendelkezése értelmében az „örökbérletet” eltiltották, (idézet Jefimovnál 32. o.)

A marxista történész számára itt *új kérdés* merül fel, amelyet Jefimov a következőképpen fogalmazott meg: „Hogyan magyarázzuk meg azt, hogy még 1839-ben és 1845-ben New-York államban farmerzavargások voltak a járadék ellen? Miért maradt meg a földjáradék Amerika kapitalista szempontból legfejlettebb helyeinek egyikében? Az erre adott felelet bizonyos mértékben megoldja az amerikai hűbériség általános kérdését.

Ezek a feudális jelenségek is csak külső momentumok, lényegében azonban burzsoá viszonyokat takarnak. Ezek a feudális viszonyok elemeinek maradványai, amelyek bizonyos korlátok között a burzsoá viszonyok rendszerébe is bekerültek, nevezetesen abszolút járadékként, részben pedig átalakultak természetbeni

* Jefimov i. m. 35. o.

formájú járadékká. Ez az egyszerű járadék egyesült a differenciálttal, amely mennyiségileg a járadék nagyrésztét alkothatja, úgyhogy New-York különösen kedvező feltételeket teremtett ilyen járadék számára.*

Mindez teljesen megfelel annak a jellemzésnek, amelyet Lenin ad a mezőgazdaság tőkés fejlődésének *amerikai útjáról*: „Ott nem a hatalmas földbirtokosok régi rabszolga gazdasága szolgál a kapitalista földművelés alapjául, hanem a szabad farmer-ség szabad gazdasága a szabad földön, amely mentes minden közép-kori formától, egyrészt a jobbágyságtól és a feudalizmustól, másrészt a magánföldtulajdon formájától. Ezek a gazdaságok Amerikában hatalmas földtartalékokból alakultak ki névleges díjért és csak az új, teljesen kapitalista alapon fejlődött ki ott a magánföldtulajdon.” Lenin művei, 22 kötet, 13. old. (Ujabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről.)

Ha Lan hivatkozik Lenin szavaira: „... a *rabszolgaság* gazdasági csökevényei egyáltalán semmiben sem különböznek a feudalizmus ugyanilyen csökevényeitől, márpedig az Egyesült-Államok egykori rabszolgatartó Délvidékén ezek a csökevények mindmáig nagyon erősek,” — akkor nem lehet elfelejteni,** hogy Leninnek ez a megjegyzése nem a kolóniák XVIII. század végéig tartó körülményeire vonatkozik, hanem a rabszolgaság maradványaira a polgárháború után és „nem az amerikai rabszolgaság lényegét jellemzi, hanem *maradványait*, amelyek nem különböznek a feudalizmus maradványaitól”. Bizonyos mértékben a feudális „maradványok” az amerikai gyarmatokon olyan „kinövések” a kapitalizmuson, mint — Marx szavai szerint — a rabszolgaság, amellyel a feudalizmus gyakran összefonódik. Így nekünk nemcsak a feudális és kapitalista jelenségek közti viszonyokat kell kifejtenünk, hanem a rabszolgaság és a kapitalizmus közöttieket is a gyarmatosítás időszakában.

Mint láttuk, Lan hangsúlyozza az amerikai gyarmat agrár-jellegét a forradalom előtti időszakban, de Wakefield, akit Marx idéz, azt írja: „*Amerika lakosságának egyetlen része sem kizárólag mezőgazdasági jellegű, a rabszolgák és munkálatóik kivételével, akik nagy vállalatok céljára tőkét és munkát egyesítenek. A szabad amerikaiak, akik a földet maguk művelik meg, egyszersem sok más foglalkozást is űznek. Az általuk használt bútorok és szer-*

* Jefimov i. m. 39. o.

** Mint Jefimov rámutat, 292. o.

számok egy részét rendszerint maguk állítják elő. Gyakran maguk építik házukat és iparuk termékeit a legtávolabbi piacokra is elviszik. Fonnak és szőnek saját használatukra, szappant és gyertyát, cipőt és ruhát készítenek.” (Marx : Tőke I. kötet, 829. o.)

Lan ezt a helyet idézve a Tőkéből azt mondja, hogy „ha a földmagnások, akik természetbeni adót kaptak, termékeik egy részét áruvá változtatták, akkor az ő alárendeltjeik igen gyakran naturálgazdálkodást űztek. Ha meg is engednék, hogy a pénzgazdálkodás a gyarmatosítás időszakában a hatalmas amerikai nagybirtokosoknál túlnyomó volt, ez még korántsem változtatná meg gazdaságaik feudális jellegét” (id. mű 7. o.) Mi azonban tudjuk, hogy sok esetben a kereskedelmi érdekek annyira megváltoztatták a gazdálkodás feudális jellegét, hogy a földművelés másodrangú szerepet játszott és főként a kereskedelmi és ipari haszonra támaszkodott. Egészen valószínű, írja Jefimov az idézett mű 31., 38. oldalán, Fernoy, amerikai történész érveire támaszkodva, hogy „lényegében a »patroon« gazdaságának nem volt önálló jelentősége a holland korszakban és a prémkereskedelelemhez viszonyítva csak segédüzem volt”. 1629-ig Új-Hollandia kereskedelmi ügynökség volt az ültetvényesekkel szemben. Sőt, amikor 1664-ben II. Károly testvérenek, a yorki hercegnek adományozták és *földművelő, valamint ipari gyarmattá* lett, legnagyobb jövedelme a prémkereskedelemből folyt be. Ezen az alapon a feudális gazdálkodás tipikus jelenségei: a földbér és a robot nem növekedhetett jelentős mértékben. A földbér „hamar átváltozott természetbeni formából pénzbelivé, azután a bérletből kifejlődött a kistulajdon”. „A robot, vagyis a jobbgáyi szolgáltatás, fehér rabszolgaság az idők folyamán az ültetvényes rendszerben a fekete rabszolgák, a négernek munkájának alkalmazásával alakult ki.” Minthogy azonban az amerikai rabszolgaságnak különös jelentősége van az amerikai feudalizmus jellegének megértéséhez, az *amerikai rabszolgaság sajátosságai* felé kell fordulnunk.

VI.

Amerikában a gyarmatosítási időszak egybeesett a parasztság kisajátításának időszakával és az ipari céhek bomlásával Angliában. A tönkretett tömegek között folyt az agitáció az Újvilágba való kivándorlás érdekében. Az átköltözés költségeinek a fedezésére a kivándorlók előre önként lekötötték magukat néhány évre rabszolgáknak. Forman amerikai történész leírja 1750-ben a tele-

pesek megérkezését, akik rabszolgaságra kötelezték magukat az Amerikába való áthajózás költségei fejében. „Amikor a hajó megérkezik Philadelphiába — írja —, senkinek sem szabad kimennie a partra, kivéve azokat, akik fizettek az utazásért. Azoknak pedig, akik nem tudtak fizetni, a fedélzeten kellett maradniuk mindaddig, amíg valaki meg nem veszi és meg nem szabadítja őket a hajóról. Minden nap érkeznek angolok, hollandok és németek Philadelphiából és más városokból és mennek a most érkezett hajó fedélzetére. Ott az egészségesek közül kiválogatják a nekik leginkább megfelelő embereket, alkudoznak velük a rabszolgaság időtartamáról . . . Felnőtt férfiak rendszerint 3—6 évi időszakra kötik le magukat. A fiatalabbja azonban 10—15 éves korától kezdve volt kénytelen 21 éves kora eléréséig szolgálni.”*

Lan hangsúlyozza, hogy „a gyarmati földbirtokos arisztokrácia sok viszonylatban igyekezett felülmúlni az európai feudálisokat, de leginkább a rabszolgákkal összehasonlítva tett túl angol ősein. Nem a fekete rabszolgákról van itt szó, hanem a fehérekről, valódi angolszászokról, az újvilágbeli rabszolgaságról.” Valóban, néhány adat szerint néha jobban bántak az afrikai rabszolgákkal, mint a fehérekkel. A néger a gazdájának abszolút tulajdona volt abban az időben, amikor a fehérekkel kapcsolatban csak az volt a kérdés, hogy milyen módon szipolyozzanak ki belőle minél több hasznot rabszolgasága tartama alatt.

„Természetesen ez itt a lényeg, nem a bőr színe”. Jefimov egészen helyesen mutat rá, hogy a fekete rabszolgaság nem volt alapvetően különböző a fehértől, hanem ennek folytatása volt. Ha pedig Lan hangsúlyozza a gyarmatosító időszak feudalizmusának bizonyos elemeit, azért, hogy még helyesebb fogalmat kapjon az amerikai forradalom jellegéről, a nyugati vidék és az agrárkérdés szerepéről a függetlenségi harc időszakában, akkor Jefimov** arra hívja fel a figyelmet, hogy „az amerikai rabszolgaság jellegzetes kérdésének megoldása nélkül lehetetlen az amerikai kapitalizmus sajátosságainak a megértése, nem lehet megérteni sem az USA polgárháborújának, sem előfeltételeinek, sem tartalmának kérdését és *tisztázatlan* kérdés marad, hogy a szabad földek milyen kapcsolatban vannak a rabszolgaságnak az USA-ban való fennállásával. (161. o.) Valóban egyrészt a *keleti és nyugati amerikai gyarmatok* közötti, másrészt az *Észak és Dél közötti viszony* meg-

* I. m. 8. o.

** I. m. 161. o.

értése ezeknek a részeknek minden szociális sajátosságával, kapcsolatban van a rabszolgaság sajátosságaival, amely elősegítette a feudális maradványok felbomlását és a bér munka kifejlődését.

A gyarmatokon kezdettől fogva megvolt az ideiglenes szolgák, ideiglenes rabszolgaság rendszere. Ezt már 1633-ban Baltimore lord alkalmazta Maryland-ben. A szolgaságnak 3 típusa volt ismeretes: * „*indentured servants*”, az áthajózásért eladósodottak „*redemptors*”, akik adósságukat dolgozták le, „*convicts*”, elítélt gonosztevők, akik két évet voltak kötelesek leszolgálni. „Ha az ideiglenes szolga meghalt, feleségének kellett leszolgálnia a hátralevő időnek több mint kétszeresét. Az ideiglenes szolgák közé nemcsak mezőgazdasági munkások tartoztak, hanem olyan munkások is, akik értettek valamilyen iparhoz, szolgálók, sőt tanítók is”. A függő szolgaság intézménye a XVII. század kezdetén már megvolt Észak-Amerikában, mint pl. Virginia gyarmatain. Azonban gyorsan meghonosult a néger rabszolgaság, mely kiszorította a fehér rabszolgaságot. Néhány amerikai történész véleménye szerint a XVII. század kezdetén néger rabszolgák is voltak függő szolgák és csak ezután lettek örökös rabszolgákká.

Valóban, itt kezdettől fogva megvoltak azok az ellentmondások, amelyek az Egyesült Államok északi és déli része között felmerültek és amelyek az egész ország történetére a gyarmatosítás időszakától napjainkig jellemzőek. Ha Északon és a középső államokban a hatalmas nagybirtokosok és a parasztság tömegei közötti kibékíthetetlen ellentét valóban a *fehér lakosság különböző rétegeinek* kibékíthetetlen ellentéte volt, akkor Délen, amelynek éghajlati viszonyai kevésbé voltak kedvezőek az északnyugat-európai kivándorlók számára, az ültetvények dolgozói is elsősorban négerből kerültek ki, az osztályellentétet „faji” ellentét álcázta. A lakosságról szóló statisztikai adatok megmutatják, hogy ebben a vonatkozásban döntő szerepet játszott Észak, ahol az ellentmondások már a XVIII. század végén *harca vezettek a feudalizmus maradványai és a növekvő kapitalizmus között*, azonban Délen az ültetvényesek és a rabszolgák ellentéte egészen 1861–65-ig állt fenn, amikor ez a szabad munka javára és a déli rabszolgaság ellen dőlt el, a már erős északi kapitalizmus segítségével

„1700–1755-ig Új-Anglia lakossága 115 000-ről 425 000-re emelkedett, a középső gyarmatokon 65 000-ről 457 000-re, Délen pedig 120 000-ről 283 000-re; az egész gyarmati lakosság száma

* I. Jefimov i. m. 291. o.

1 163 000 volt, ebből 260 000 ember jutott a négerekre. . . . Ebben az időben, amikor Északon minden évben jobban és jobban kiéleződött az ellentét a földarisztokrácia kis csoportja és az európai szegénység egyre növekvő tömege között, amely a gyarmatokra vándorolt ki, Délen az osztályellentétek főként a fehér rabszolga-tartó ültetvényesek és a fekete rabszolgáik között mélyültek ki. . . .” (l. Lan id. mű 23. oldal)

Északon a néger rabszolgaság gyorsan kiszorította a fehér rabszolgaságot. Így pl. Pennsylvániában, ahol a rabszolgaságot 1688-ban honosították meg, korábban, mint a déli Georgia államban (1742) és Észak-Karolinában (1719), a kapitalista fejlődés olyan bomlasztólag hatott a rabszolgaságra, hogy 1750-től csaknem megtiltották a négereknek ezekbe az államokba való behozatalát. Ennek a folyamatnak legmesszebbmenőbben segített az angol áruknak az amerikai gyarmatosok általi bojkottja, s ezek között a rabszolgák bojkottja. Az Első Kontinentális Kongresszusnak 1774. évi ismert határozata : „Mi nem fogunk sem behozni, sem nem fogjuk megvásárolni azokat a rabszolgákat, akiket a következő december 1. után hoznak be, mikortól fogva mi teljesen megszüntetjük a rabszolgakereskedelmet és soha többé semmiféle kapcsolatumunk nem lesz vele és magunk sem fogunk erre a célra hajót bérbeadni, sem nem fogjuk áruinkat és manufaktúránk termékeit annak eladni, akinek kapcsolata van ezzel.”*

Massachusetts államban, ahol a rabszolgaságot 1636-ban honosították meg és kiterjesztették az indiánokra is, már 1641-ben elhatározták, hogy „közöttünk soha semmiféle rabszolgaság, jobbagság vagy fogságbavetés nem lesz, a törvényesen, igazságos háborúban fogságba vetettek és azoknak a külföldieknek a kivételével, akik ideiglenes szolgáknak adták el magukat, vagy nekünk adták el őket. . . .”**

Nagy jelentőségű ebben a határozatban a rabszolgaságra és a jobbagságra vonatkozó egységes elbánás. A kapitalista érdekek itt már nem tesznek különbséget fejlődésüknek feltételei között. Valóban az ilyenfajta határozatok a *rabszolgaság azon válságának* a kifejezői, amelyek az amerikai gyarmatokon a XVIII. század elejétől kezdve álltak be és amelyek nem korlátozódtak az északi gyarmatokra, hanem a déli gyarmatokat is hatalmukba kerítették. Ennek a jelenségnek az okai különbözőek, de végül valamennyi a

* l. Jefimov i. m. 164. o.

** Idézet Jefimovnál 162. o.

kapitalista termelés módszereinek gyors fejlődéséhez vezet el. Így Pennsylvániában „még a XVIII. század elején az európai piac alacsony dohányáraival kapcsolatban válság tör ki, amely a manufaktúrák fejlődését vonta maga után”. Hogy ez a folyamat konkrétan hogyan alakult ki, arról Virginia déli kolóniájának kormányzója Spotswood leveléből tudunk 1710. március 20-áról, amelyet a Brit Kereskedelmi Társasághoz intézett.* Spotswood rámutat a kereskedelem kritikus helyzetére, amelyet a négerek fokozott behozatala és a dohánytúltermelés okozott. A dohányárak leestek, a manufaktúra-termékek vásárlása nem volt kifizetődő és ekkor áttértek a gyapotnak és lennek ruházkodás céljára való termelésére. Ez olyan általánossá vált, hogy „hamarosan még a dohánytermelésre legalkalmasabb grófságok egyikében is egy év alatt 40 000 yard különböző fajta gyapjú, gyapot és lenanyagot készítettek ruházat céljára”. Pennsylvániában már az 1725–26. években a squattery fejlődése és a kis farmok uralkodóvá válása odavezetett, hogy minden behozott rabszolga után 5 font adót vetettek ki. Ilyen módon a rabszolgaság mind kevésbé és kevésbé lett kifizetődő, ezzel kapcsolatban pedig a fehér rabszolgaság elvesztette gazdasági jelentőségét.

VII.

A szociális ellentmondásokat azonban az amerikai gyarmatokon nemcsak a Dél és Észak közti ellentétek okozták, hanem azok a (mesterséges) határok is, amelyeket *Kelet és Nyugat* között állítottak fel. Már láttuk, hogy a központi gyarmatokon 55 év folyamán a lakosság 65 000-ről 457 000-re emelkedik, Új-Angliában pedig 115 000 emberről 425 000 emberre. Ezek az emberek — amint a squattery és a gyarmatosítás különböző feltételei mutatták — köztük a félf feudálisok is, harcoltak a *földért, de a feudális maradványoktól mentes földért*. „Az Alleghany hegységtől nyugatra azonban a legjobb földeket a gyarmati arisztokrácia foglalta el és ezektől a hegyektől nyugatra való áttelepedést törvény tiltotta meg.” (Lan id. mű 13. o.)

A telepesek Nyugat felé törekvése hatalmas méreteket öltött. „A mi időnkig — írja Turner professzor — az amerikai történet nagyrészt a Nagy-Nyugat gyarmatosításának a története. A szabad föld nagy bősége és a lakosság Nyugat felé vonulása meg-

* Idézet Jefimovnál 162. o.

magyarázza Amerika fejlődését”, de a föld felszabadítását is a termelés kapitalista módszerei számára. Mindez és a lakosság Nyugat felé vonulása csak a sikeres polgári forradalom útján volt lehetséges, amely *a szegény földművelő lakosság győzelméhez vezetett a kiváltságos rétegek és intézmények ellen.*

A forradalom valóban hatalmas területeket és földeket szabadított fel: „Északon New-Hampshire gyarmat elkobzott 8 birtokot, beleértve kormányzójának, John Wentwertnek nagy birtokát is. Massachusettsben egy csapásra kobozták el minden vagyonát azoknak, akik a forradalom ellen harcoltak, vagy akik az amerikai kormány külön engedélye nélkül tisztséget töltöttek be az angol hivatalokban. Az elkobzott földek közül szó van egy Maine állambeli birtokról, amelyről azt beszélték, hogy olyan nagy terjedelmű, hogy 30 mérföld távolságot tehetett meg a tulajdonos saját földjén. New York államban elkobozták a korona és 59 személy minden földjét és vagyonát. A legnagyobb elkobzott birtok a Penn családé volt Pennsylvániában, amelyet megközelítőleg egymillió fontsterlingre értékelték. Délen Maryland-ben az elkobzott földeket több mint 450 000 fontsterlingért adták el. Minden gyarmaton a birtokok százait sajátították ki. Általában sok föld került más kézbe és a Tory birtokok elkobzása erősen hozzájárult a hatalmas földtulajdonok rendszerének megsemmisítéséhez. Ezután az államok szokás szerint kis parcellánként adták el a földet. Így New York állam megtiltotta az 500 acerenál nagyobb földparcellák eladását. A volt birtokok néha 250–275 személy között kerültek szétosztásra.

A burzsoá forradalom minden eredményére való tekintet nélkül azonban a rabszolgaság az Egyesült Államokban éppen úgy fennmaradt, mint eddig. Mint Marx mondja: * „Az ültetvényeken... a négerék rabszolgasága mellett az ügyeket a kapitalisták vezették... a föld elemi létezése a tőkéhez és a munkához való viszonylatban egyszer sem akadályozta meg a tőkék megváltozását sem a tőkék konkurenciáját. Itt sem fejlődött ki a *bérlőknek* a földbirtokosoktól különböző *osztálya*.” A burzsoázia amerikai forradalmi mozgalmának egyik legnagyobb vezetője, Jefferson és Adams emlékirataiból kitűnik, hogy nemcsak Dél kiküldöttei részesültek kevés szimpátiában, hanem az északiak is — a rabszolgák behozatalának megtiltásával kapcsolatban. Valóban Észak

* Marx Többlétértékelméletek II. k. II. fejt. 51. o.

lakossága kevés rabszolgával rendelkezett, ezért is foglalkozott rabszolgakereskedelemmel, — írja Jefferson.*

Mint láttuk, a szabad földnek nagy jelentősége volt az agrárkérdésnek kapitalista értelemben való megoldása számára az Egyesült Államokban. A gyarmatokon ténylegesen voltak kezdettől fogva szabad földek és ahol ezeket hűbérjoggal korlátozták, ott felszabadításuknak kezdetleges módjai alakultak ki a squattery formájában. A burzsoá forradalom nagy területeket szabadított fel elkobzás útján, de ezeket a területeket nem a szegény agrárlakosság között osztották szét, hanem a spekulánsok kezébe juttatták, akik bár nem a korábbi mértékben, de visszaállították a hatalmas földtulajdonokat. A forradalom után hamarosan megtiltották New York államban az elkobzott földeknek 500 acret meghaladó parcellákban való eladását... A háború résztvevőinek csak jelentéktelen része kapott elkobzott földeket Keleten. Ilyen módon Nyugat gyarmatosítása nemcsak a forradalom győzelmének természetes eredménye volt, hanem annak a szándékos politikának, amely „a forradalom erőinek Keletről való leapasztására” törekedett, mint Lan írja. (id. mű 15. oldal.)

Egyidejűleg a föld felszabadítása Nyugaton nagy hatással volt a munkapiacra és ez a helyzet elősegítette, hogy a rabszolgaság a forradalom ideje alatti átmeneti korlátozása után fellendülést ért el. „Az új gyapottermesztéssel kapcsolatban megkezdődött a rabszolgatartóknak a rabszolgák tömegeivel együtt Nyugatra való vándorlása.** Ennek oka a talaj kimerülése volt az ültetvényes rendszer elavult termelési technikájának következtében. Az ültetvények részére pedig nem kellettek fehér emberek, a tulajdonos, felügyelő, esetleg az orvos és családjaik kivételével. Gazdálkodásuk nem követelte meg a fehér vagy fekete ember bér munkáját.”

Itt a „fehér vagy fekete ember” bér munkájával való szembe fordulás éppen úgy összefügg a gazdasági megfontolásokkal, mint a „fehér és fekete ember” rabszolgaságával való szembe fordulás 1776-ban. Az akkor hozott határozat a rabszolgaság ellen¹ rányult, mivel a rabszolgákat a megadóztatás gondolata jegyében állította a bér munkásokkal azonos feltételek közé, ami a rabszolgamunka alacsonyabb termelékenységé mellett kedvezőtlen helyzetet idézett elő.***

* Idézet Jefimovnál 166. o.

** Jefimov i. m. 170. o.

*** Uo. 168. o.

I.

2. A rabszolgaság és feudalizmus elemei a kapitalizmus fejlődésében az Egyesült Államok mezőgazdaságában

Marivale bizonyítékaira hivatkozva Marx rámutat arra, hogy „a magas bérek miatt... a tőkésék szenvedélyesen vágyódnak olcsó és aláztatos munkára, olyan osztályra, amelynek a tőkés dik-tálhatja a feltételeket, ahelyett, hogy az diktálna neki... A régi civilizált országokban a munkás, ámbár szabad, természeti törvény szerint függ a tőkéstől, a gyarmatokon ezt a függőséget mesterséges eszközökkel meg kell teremteni.” (Tőke I. köt. 831. old. II. kiadás, Bp Szikra, 1949.)

Itt a legvilágosabban felhívja a figyelmet arra, hogy a rabszolgamunkának a kapitalisták által való fenntartása még olcsóbb és engedelmesebb munkás után való vágyakozásnak az eredménye, mint amilyent a kapitalista rendszer a gyarmatokon mesterséges eszközökkel kell, hogy megteremtsen. Azokról a gyarmatokról van főként szó, ahol sok szabad (elfoglalatlan) föld van és ahol kifejlődik a bérmunka, nem pedig az ültetvényekről, ahol a négerek rabszolgasága kizárja a bérmunkát és ahol „a kapitalista termelési mód nem rabszolgaságból fejlődött ki, hanem meghonosult”. (Marx). De Marx rámutat arra is, hogy „az északi államokban a négerek rabszolgasága gyakorlatilag nem valósítható meg”. „A talaj fizikai tulajdonságai szerint itt csak szabad paraszttal művelhető meg. A rabszolgatartó rendszer csak szórványosan jelent meg itt és sohasem eresztett tartós gyökereket. Ezt a tényt teljesen alátámasztják a statisztikai adatok, amelyek a rabszolgáknak az egész lakosághoz viszonyított számáról beszélnek Északon és Délen 1783-ban.”*

Északi Államok	Össztlakosság	Rabszolgák (ezrekben)
New-Hampshire	32 000	—
Massachusetts	350 000	5
Rhodes-Island	50 400	4
Connecticut	206 000	6
New-Jersey	200 000	10
Pennsylvania	320 000	6
Delaware	35 000	—

* Jefimov i. m. 177. és 179. o.

Déli Államok

	Összlakosság	Rabszolgák (ezrekben)
Maryland	220 700	70
Virginia	400 000	200
Észak-Carolina	170 000	nincs adat
Dél-Carolina	170 000	80
Georgia	25 000	10

Rendkívül érdekes Észak és Dél mezőgazdasági lakosságának viszonya a XX. század kezdetén. Ezeket a viszonyokat Lenin pontos elemzésnek vetette alá: „Amerikában a tipikus fehér farmer — bérlő. Nyugaton a bérlők számaránya mindössze 14,0% — ez gyarmatosítási terület, új szabad földekkel, a kis „önálló földművesek” (rövid ideig tartó és bizonytalan) eldorádója. Északon a bérlők számaránya 26,5%, Délen pedig 49,6%! A déli farmerek fele bérlő. — (Lenin művei 22. kötet 14. old. Szikra, 1951.)

„De ez még nem minden. Egyáltalán nem európai, művelt, modern, kapitalista értelemben vett bérlőkről van szó. A szóbanforgó bérlők túlnyomórészt félig hűbéres — vagy ami gazdasági értelemben ugyanaz — félrabszolga részesbérlők. A „szabad” Nyugaton a bérlők kisebbsége (53 000-ből 25 000), a régi benépesedett Északon 766 000 bérlőből 438 000, azaz 63% részesbérlő, Délen pedig 1 537 000 bérlő közül 1 021 000, vagyis 66% részesbérlő”.*

Délen — olvassuk az amerikai statisztikusoknak az 1910-es népszámlálással kapcsolatos zárókövetkeztetésében — a viszonyok mindig valamelyest különböztek Észak viszonyaitól és a bérelt farmok közül sokon olyan ültetvényekkel találkozunk, amelyek óriási méretűek és a polgárháborút megelőző korszakból származnak.” Délen „a bérlőkkel, főleg négerekkel folytatott gazdálkodás rendszere felváltotta a rabszolgamunkával folytatott gazdálkodás rendszerét”. „A bérleti rendszer fejlődése leginkább Délen szembeötlő, ahol a korábban rabszolgamunkával megművelt, nagy ültetvényeket sok esetben kis földdarabokra (parcellákra) hasítják szét, s ezeket bérbeadják... Ezeket az ültetvényeket sok esetben még ma is lényegében mezőgazdasági egységekként művelik meg, minthogy a bérlők bizonyos mértékben olyan felügyelet

* Jefimov i. m. 177. és 179. o.

alatt állnak, amely többé-kevésbé hasonlít az északi farmok bér- munkásai felett gyakorolt felügyelethez.”

Itt azonban nemcsak az Észak és Dél közötti természeti és történeti különbségek gyakorolnak befolyást, hanem a helyzetet összekuszálják azok a különbségek is, amelyek Kelet és Nyugat fejlődésére jellemzőek.

A lakosság százalékos növekedése

1820—1830 1830—1840 1840—1850

Keleti vidékeken :

Új Anglia	17,7	14,3	22,1
Közép-atlanti vidék	32,9	26,2	33,0
Dél-atlanti vidék.....	19,1	7,7	19,2

Nyugati vidékeken :

Központiészakkeleti vidék.....	85,4	99,0	54,7
Központi északnyugati vidék.....	110,9	203,9	106,3
Központi délkeleti vidék.....	52,5	41,8	36,0
Központi délnyugati vidék	46,4	82,8	109,0

Hogyan alakultak azonban a szociális viszonyok a mezőgazdaságban Nyugaton?

„A bérló—farmok rendkívül alacsony százalékaránya” — olvassuk az 1910-es népszámlálás értékelésében — „figyelhető meg a hegyvidéken és a csendesóceáni vidéken” (ez a két vidék együttesen alkotja a „Nyugatot”); „ez a helyzet itt kétségtelenül elsősorban azért állt elő, hogy mindkét vidék csak nemrégiben népesedett be és hogy itt sok farmer homestead-tulajdonos” (vagyis az el nem foglalt földön ingyenesen vagy elenyésző díj ellenében szabad földhöz juttatott farmer), „aki a kormánytól kapta földjét”. (Lenin művei, 22. köt. 83. old. Szikra, 1951.)

„Rendkívül szemléltető formában látjuk itt az Egyesült Államokkal kapcsolatban már nem egyszer említett ama sajátosságot, hogy itt el nem foglalt, *szabad földek* vannak. Ez a sajátosság egyrészt megmagyarázza az amerikai kapitalizmus rendkívül nagyarányú és gyors fejlődését. Az, hogy a hatalmas ország bizonyos vidékein nincs földmagántulajdon, nem szünteti meg a kapitalizmust, — hanem ellenkezőleg, kiszélesíti annak alapját és meggyorsítja fejlődését. Másrészt a régi, régen benépesedett európai tőkés országokban teljesen ismeretlen sajátosság Ameriká-

ban elleplezi a kisföldművesek kisajátításának folyamatát, amely az országnak már benépesedett és legjobban iparosított vidékein megy végbe.”

Lenin rámutat ebben a folyamatban a homesteadek rendkívüli jelentőségére. A homesteadekről szóló törvényt 1862. május 20-án írta alá az elnök, tehát a polgárháború idején. Már maga az időpont beszél ennek a törvénynek a hatalmas *politikai jelentőségéről*, amely állami földre letelepedetteknek földjuttatásokkal való biztosításáról és a katonáknak különleges adományok helyett állami földekkel való megjutalmazásának biztosításáról szól. A törvény szavai szerint „minden személynek, aki családfő vagy 21. életévét betöltötte és az Egyesült Államok polgára, — joga van 1863. január 1-től 160 acre vagy kisebb területű el nem foglalt állami föld birtokára, vagy irtás útján való megszerzésére. Ennek a földnek egy tagból kell állania, az állami föld felosztására vonatkozó törvény által megállapított szabályoknak megfelelően.”

„Továbbá elrendelték, hogy a megszerezni kívánt föld fekvése szerint illetékes földhivatal iktatójához nyilatkozattal forduló személynek esküt kell tennie az iktató előtt, hogy a nyilatkozatot kizárólag saját hasznára és javára tette, hogy a földet az adott személynek ezen való letelepedésére és az adott személy általi megművelésre szerzi meg, nem pedig közvetett haszonra, vagy valamely más személy vagy személyek hasznára.”

A törvény 5. szakasza elrendeli, hogyha az esküt tett személy valóban megváltoztatja lakóhelyét és a jelzett parcellát elhagyja, vagy több, mint 6 hónapja távol van, ebben az esetben az ilyen módon megszerzett föld a kormány tulajdonába megy át.

Továbbá elrendelik, hogy „minden személy, aki az Egyesült Államok hadseregében vagy hajóhadában háború esetén 14 napon belül önkéntes minőségben katonai szolgálatra jelentkezik, jogosult arra, hogy a jelen törvény kedvezményeivel éljen, még akkor is, ha a 21. évet nem érte el”.

Jellemző vonása ennek a törvénynek, hogy itt a föld szabadságát és legális gyarmatosítása (betelepítése) *politikai* fontosságát a törvényhozó is elismeri, aki a mezőgazdasági lakosság, s beleértve a squatter-telepesség önvédelmének minden tapasztalatát is felhasználja, mint az a törvény 5. szakasza szövegéből világosan következik. A törvény figyelembe veszi azokat a tapasztalatokat is, amelyeket azután szereztek, hogy a forradalom leszámolt a latifundiumokkal és a szabad föld az államok tulajdonába ment át. A földekkel való hatalmas méretű spekuláció jut kifejezésre a

törvénynek abból a részéből, amely hangsúlyozza, hogy a földeket nem szabad valamely más személy vagy személyek közvetett használatára vagy javára megszerezni. Valóban, a homestead-törvény is elősegítette a földekkel való hatalmas méretű spekulációt, de erre való tekintet nélkül lehetővé tette az amerikai falusi lakosságnak és elsősorban a hadseregben szolgáló személyek részére a föld biztosítását. E törvény alapján kiosztottak : *

1870. június 30-ig	4 000 parcellát	520 000 acre területtel
1880	15 000 „	1 938 000 „ „
1890	28 000 „	4 061 000 „ „
1901	38 000 „	5 421 000 „ „
1920	40 000 „	8 373 000 „ „

II.

Lan rámutat arra, hogy az olcsó európai munkaerőnek az Egyesült Államokba való vándorlását „jelentős mértékben segítette elő az amerikai lakosságnak Nyugat felé való áramlása. Az 1864. évi törvény feljogosítja a vállalkozókat a leszerződött külföldi munkásoknak az Egyesült Államokba való szállítására, ami mindenképpen megkönnyítette az olcsó munkaerő beözönlését. Az amerikai proletariátus részéről való nagyarányú tiltakozás elkerülése végett a vállalkozók előre biztosították magukat azért, hogy a homestead-törvényben 1862-ben, az Egyesült Államok telepeseinek, polgárainak számára 160 acre földterületet Nyugaton rendelkezésre bocsátottak.” (Id. mű 116. old.)

Kétségtelen, hogy ebben az egész folyamatban nagy szerepet játszott az ipar fejlődése az Egyesült Államokban, amely végső soron Észak és Dél, valamint Kelet és Nyugat ellentéteiből eredő minden kérdés megoldását meggyorsította. E folyamat során a mezőgazdasági jellegű Amerika — mezőgazdasági ipari jellegűvé vált. Az iparba és a mezőgazdaságba befektetett tőke növekedésének százalékaránya 10 évenként ilyen fejlődést mutat : (Lan, id. mű 100 old.)

Évek	Mezőgazdaság	Ipar
1860	101,2	39,0
1870	12,1	67,8
1880	34,2	64,7
1890	32,2	133,8

* Jefimov i. m. 284. o.

A polgárháború után 25 évvel az Egyesült Államok az áru-termelés mennyisége és értéke alapján a világon az első helyet foglalja el. Ezzel kapcsolatban a munkások arányszáma mindjobban növekedett. A munkások átlagos száma az üzemekben: (uo. 103. old.)

	Vas- és acélipar	Gyapot- és pamutipar
1850	53	84
1860	65	112
1870	103	142
1880	197	185
1890	250	242
1900	333	287

Milyen ennek a fejlődő ipari proletariátusnak *politikai súlya*? Ha igaza van Lannak, hogy a vállalkozók már 1862-ben attól tartottak, hogy a proletariátus aktíve szembeszáll az olcsó európai munkások behozatala segítségével történő munkabércsökkenés kapitalista politikájával és hogy ez az aggodalom hozzájárult olyan fontos törvény meghozatalához, aminő a homestead-törvény volt, az már a munkások nagy politikai befolyását jelentené.

Tudjuk azonban, hogy a *munkaerőhiány* olyan középponti kérdés volt, amely mind a gyarmatosítás időszakában, mind a győzelmes forradalom után is meghatározta Amerikában a gazdaság és a politika alapvető kérdéseit. Szorosan összefonódott ez az amerikai feudalizmus és rabszolgaság kérdésével.

Ha a gyarmatosítási időszakban* „Anglia legszegényebb osztályaiból az emberek nagyobb csoportját kezdték összegyűjteni mindenféle tetszetős ürüggyel és jobbágmunkásokként a gyarmatokra küldeni, akkor 1854-ben mint a New-York Tribune c. lap rámutat, gyakran alkalmaztak rabszolgákat munkára úgy, hogy azok kötelesek voltak magukat élelmezni és ruházni. Annyi a keresetük, amennyit azon felül termeltek, mint amennyit a gazdájuk kap.”** Egyidejűleg megkezdődött az olcsó munkájukat rendelkezésre bocsátó európai munkások hatalmas méretekben való bevándorlása, akiket gyakran sztrájk törésre használtak fel. Ebben az időben azonban az Egyesült Államok mezőgazdasági-ipari jellege nagy befolyással volt a proletariátus osztályhelyzetére.

* Lan i. m. 8. o.

** Jefimov i. m. 186. o.

Mint Engels írja, * „1848-ig hazai munkásosztályról csak kivételként lehetett beszélni. A munkások kis száma a keleti államokban nehéz próbára tette azt a reményt, hogy önálló paraszttá vagy burzsoává válhatik.” Valóban a munkások legnagyobb mozgalma ebben az időben a Nyugatra való áramlás törekvése volt. Sőt, *Georg Evans*, New-York politikai munkásmozgalmának volt vezetőembere, a munkások nyugatra való átköltözésének szervezőjeként lépett fel.

Agrár Ligát szervezett ezzel a programmal, de a *munkásosztály deproletarizációjára céljából*.** Az Agrár Ligának nagy befolyása volt a munkások szakszervezeteire, amelyek 1850-ben kénytelenek voltak határozatot elfogadni az Agrár Liga tagjainak a szakszervezetekből való kizárására. Helyesen mondja a francia Chevalier, hogy Amerikában a munkások koalíciója azt jelentette: „Emeljétek a munkabérünket, vagy elmegyünk Nyugatra”. A XIX. század végén azonban a megfelelő szabad föld mindig kevesebb lett, megjelent a bérlők és a mezőgazdasági munkások hadserege.

Ugyancsak az években hatalmas *agrárválságok* következtek be, részben az Egyesült Államok *ipari konjunkturájával*, részben az agrár világválsággal kapcsolatban. A legfontosabb agrártermékek árai a XIX. század utolsó 13 éve alatt majdnem felükre zuhantak. Egyidejűleg a vasúti társaságok szállítási monopóliuma és tarifapolitikája meggyorsította a farmerség tönkremenetelét. Olyan helyzet alakult ki, amelyet a farmerek egyik legkiválóbb képviselője, a kansasi Puffer szenátor a következő módon jellemezett: „Korábban a tönkrement farmerek tovább tudtak vándorolni Nyugat felé. Mostmár sehova sem lehet tovább menni. Most harcolniuk kell régi házukért, ahelyett, hogy új lakást építhetnének.”***

III.

Ez a harc a farmerek régi házáiért *hatalmas farmer* mozgalmakban jutott kifejezésre. Egyáltalán nem csodálatos, hogy a farmerek első hatalmas tömegmozgalma a vasutak tarifái ellen irányult. Ez Farmer Egyesület (Farmer's Grange) vagy a földművelés pártfogói társaságának a mozgalma volt. 1867-ben

* Engels levele H. Schlüterhez 1892-ben.

** Lan i. m. 65. o.

*** Lan i. m. 143. o.

alakult meg és kb. két évig titkos szervezet maradt, amely az embereknek csak korlátozott körére terjedt ki. 1875-ben azonban 2 500 000 tagot számlált, főként Északon és Délen. A szegény farmerség és a gazdagok közötti belső ellentétek következtében gyorsan széthullt.*

A farmerek politikai szervezete azonban már szemmeláthatóan elodázhatatlan kérdéssé vált és követelte a megoldást ilyen vagy olyan formában. Ennek a politikának még nem volt meghatározva a programja, célja nem volt világos, de terveinek megvalósításával kapcsolatban egyre nagyobb szerepet játszott a *parlamentarizmus*. Politikai szervezetei kezdetben többé-kevésbé helyi jellegűek voltak, de az idők folyamán komolyabb országos méreteket öltöttek. Így a szervezet a Farmerek Szövetsége (Farmer's Alliance) név alatt már a XIX. század 70-es éveinek kezdetén megalakult, főként a nyugati mezőgazdasági jellegű államokban, a Farmer Egyesülettel történt egyesülés után pedig az Egyesült Államok minden államában elterjedt. Néhány államban „*Néppárt*” vagy „*People's Party*” néven vett aktív részt az Egyesült Államok politikai életében. A farmerek kezdetleges, ösztönös követelései voltak a külföldiek földszerzésének megtiltása, a protekcionista rendszabályok és a nemzeti bankrendszer likvidálása. A farmerek eladósodása természetesen előmozdította az olcsó pénz kérdését, mint a legfontosabb politikai követelést. Ebben a viszonylatban a „*Greenback*” párt játszotta a legfontosabb szerepet, amely lényegében farmer és kispolgári mozgalom volt a törvényhozás segítségével leendő pénzügyi reform hozatalának céljával. A greenbackizmus híveinek főkövetelése, amelytől nevét is kapta, abban állt hogy fenntartsák a polgárháborúból fennmaradt elértéktelenedett papírpénzt (zöld hátoldallal — „*Greenback*”), mivel ez segített volna a farmereknek megszabadulni adósságaiktól. A farmerek adóssága, amely a polgárháború időszakában és azután keletkezett, főként ezen az olcsó pénzen alapult, de a kormány a keleti ipar követelményei szerint a 60-as évek táján kezdte helyettesíteni a greenback-eket állandó valutával. Ennek hamarosan megmutatkozott a hatása az árak terén és a farmeradósoknak sokkal több árut kellett eladniuk, hogy kifizessék egy vagy más adósságukat.** A Greenback Párt a parlamenti választásokon 1878-ban közel

* Alapvető feladata volt a vasutak rabló tarifái elleni harc — írja Lan uo. 143. o.

** Lan i. m. 144. o.

egy millió szavazatot szedett össze, utána azonban gyorsan széthullt tarka összetétele és a vezetés hiánya miatt.” c. Lásd Novaja Isztorija. Csaszy II. Moszkva, 1930. sztr. 151.)

Az adósok érdekében az olcsó pénzért vívott harcukat a 80-as évek végén a *populisták* folytatták. Ennek a Néppártnak a programjában fő pont volt az ezüstpénz szabad verésének követelése. A populisták agitációja olyan sikeres volt, hogy az 1890. évi választásokon 38 képviselői és 3 szenátori, valamint 3 kormányzói helyet kaptak és egyes államok 7 törvényhozó testületében többséget nyertek. 1892-ben az elnökjelölt a populistáktól több mint egy millió szavazatot kapott, 80%-át Nyugaton és Délen.* Ez nagy veszélyt jelentett a nagyburzsoá pártok számára, ezért a demokraták elhatározták, hogy az ezüstpénz szabad verésének a követelését a maguk programjába is felveszik, aminek következtében az 1896. évi elnökválasztásokon a populisták a demokrata jelöltre szavaztak. A demokraták azonban errevaló tekintet nélkül is vereséget szenvedtek és ezzel a populista párt is szétesett.

Ha az amerikai kispolgárság körében az volt a vélemény, hogy a farmer az Egyesült Államok gerince, akkor ennek a jelzőnek semmiképpen sem felelt meg a farmertömegek *politikai* jelentősége. A négerek formális felszabadítása a polgárháború után a mezőgazdasági lakosságot megnövelte s így ez hordozója lehetett volna egy hatalmas szociális mozgalomnak a mezőgazdasági lakosság megerősítésének érdekében általában. „A négerek emancipált tömegei azonban nem kaptak sem földet, amelyet megművelhettek volna, sem lakást, amelyben élhettek volna. Mindezek hiányában műveletlenségük miatt az új viszonyokhoz való fejlettségük hiányában a szegény, a felszított faji gyűlölettel szemben védtelen négerek sorsukra voltak hagyva, régi gazdájuk kényére-kedvére, akik most még súlyosabb feltételek mellett alkalmazták őket, mint amilyenekben a polgárháborúig éltek. Valószínű, hogy az utóbbi századokban felszabadított parasztok sehol sem kerültek olyan sajnálatos körülmények közé, mint az emancipált fekete rabszolgák Amerikában. A négereknek felszabadulásuk utáni helyzetét így írja le Lan: ** E szerint a formális felszabadítás nem számolt le a rabszolgatartó rendszer reális erőivel Délen, hanem a rabszolgatartó kizsákmányolás elemeit a kapitalista kizsákmányolás elemeivel kapcsolta össze. A szavazati jogot

* Lan i. m. 144. o.

** Lan. i. m. 95. o.

nyert négerek a köztársaságiakhoz, „felszabadítóikhoz” csatlakoztak, az északi ipari tőke híveihez, hogy még jobban kiélezződjék az ellentét a volt fehér rabszolgatartók és a volt néger rabszolgák között.

Az, ami itt a faji ellentét külső képében jelenik meg, lényegében osztály-ellentét, amelyben összekeverednek a rabszolgatartó és a kapitalista kizsákmányolás elemei. A feudális kizsákmányolás specifikus formái azonban itt nem ütköznek ki különösen.

Ezek kezdettől fogva összekeveredtek a kizsákmányolás rabszolga formáival. Valóban a polgárháború után a rabszolgaság maradványai jellemző vonásokat mutattak, amelyek — Lenin szavai szerint — semmiben sem különböztek a feudalizmus maradványaitól gazdasági vonatkozásban. Lenin emellett még tekintetbe veszi a „részesbérloket”, akikről már fentebb beszéltünk. Jefimov teljes joggal hangsúlyozza,* hogyha Lenin az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSzDMP) agrár-programmjának a kidolgozásánál az első tervben kidomborította a rabszolgaság és a feudalizmus hasonló vonásait, akkor azt azért tette, „hogy hangsúlyozza mind az egyikkel, mind a másikkal való harc hasonló forradalmi módszereinek a szükségességét.”

IV.

Ilyen értelemben mutatnak az úgynevezett „új feudalizmusra” is, amely a *Déli államok proletáriátusának* specifikus kizsákmányolását napjainkig is jellemzi. 1929-ben Délen még 10 órás munkanap uralkodott, a munkabér azonban 51%-kal alacsonyabb, mint Északon.** Délen a vállalkozók nem engedik meg a munkásoknak, hogy beiratkozzanak a szakszervezetekbe, „Dél új ipari területein egész városok tartoznak a vállalkozókhöz, akik rendőrséget, iskolát és templomot tartanak fenn . . . A vállalkozók és munkások közötti kölcsönös viszonyok azokra a kölcsönös viszonyokra emlékeztetnek, amelyek az ültetvényesek és a rabszolgák között álltak fenn a polgárháborúig.” Minden szó, minden mozdulat a gazda ellenőrzése alatt áll.*** Még rosszabb a néger munkások helyzete a mezőgazdaságban. „Hiába telt el 70 esztendő a rabszolgák felszabadítása óta, a négerek milliói megmaradtak rab-

* I. m. 193. o.

** Lan i. m. 472., 428. o.

*** Daily Worker 1930. III. 26.

szolgáknak, ugyanazokon az ültetvényeken, amelyeken valamikor őseik éltek. . . mindenütt a legnehezebb és a legkevésbé megfizetett munkát végzik. A textil- és az élelmiszeriparban a négerek átlagmunkabére 30%-kal alacsonyabb a fehér munkásokénál, a kémiai iparban és a szállításban pedig 40%-kal. Jellemző az is, hogy az Egyesült Államok összes háziszolgáinak több mint egyharmada néger. . .”* A 12 milliónyi néger lakosságból az Egyesült Államokban kb. 80% él Délen . . . öt millió néger lakos összpontosul 325 déli mezőgazdasági County-ban. 1920-ban Délen 178 500 néger volt a farmok hatalmában. 1930-ban pedig csak 140 500. Ugyanabban az időben a néger részesbérlek száma megnövekedett. Az Egyesült Államok déli részén dolgozó 2 milliónyi önálló néger lakosságból több mint 80% napszámos és részesbérlek. . .” a déli bérlek élete ténylegesen, különösen ha az néger, sötétebb, mint a jobbágy életével kapcsolatos elképzelésünk”, — mondja Lan. Hozzáteszi azonban, hogy az az amerikai „szegődményes szolga” (peon), aki adósságát dolgozza le, ugyanúgy rabszolgának érzi magát, mint ahogy ősei érezték magukat a polgárháborúig az Egyesült Államokban. Kétségtelen, mint erre már Lenin is rámutatott, az Egyesült Államokban még megvan a rabszolgatartó időszak néhány maradványa, amelyekbe — mint tudjuk — néhány feudális elem is vegyült. Ha azonban kiterjesztjük a *feudalizmus többé-kevésbé szimbolikus jelentőségét és átvitt értelmét a kapitalista ipar viszonyaira* és pl : „iparbárokrol” beszélünk *abban az értelemben, mint a középkor feudális báróiról* : ha nem teszünk pontos különbséget jobbágyok és rabszolgák között és ha azzal érvelünk, hogy minek „érzi magát” a kizsákmányolt, akkor sohasem tudjuk az amerikai feudalizmus kérdését megoldani. Valóban a feudalizmus, történetileg tekintve, hosszadalmas folyamat, amelynek egyes fázisai megisméltélőhetnek más társadalmi rendszeren belül is. Mint tudjuk, ezek a rabszolgaság egyes tüneteivel is vegyülhetnek és együtt mehetnek át még a kapitalizmusba is. Emellett *döntő jelentőségű a kizsákmányolás uralkodó történeti formája*, nem pedig más történeti rendszerek alkatrészei.

Engels nagyon világosan mutat rá arra, hogy „Amerika kedvező talaján, ahol semmiféle középkori rom nem zárta el az utat, a történelem a burzsoá rendszer elemeivel kezdődik, amint azok a XVII. században kialakultak”. (A munkásosztály helyzete

* Idézi Lan 456. o.

Angliában, 46., 47. old. oroszul) Ha az egykori burzsoa társadalomnak eme elemeihez hozzászámítjuk a feudalizmus és rabszolgotartó rendszer elemeit, amelyeket *nem lehet mindig egymással azonosítani*, csak adott esetekben, mint ahogy Lenin rámutatott, akkor ebből nem következik, hogy *az amerikai kapitalizmus az amerikai feudalizmus talaján fejlődött ki*, hanem ellenkezőleg, *Angliának ama kísérletei elleni harcban fejlődött ki, hogy mesterségesen teremtsen feudális rendszert Amerikában*. Az amerikai gyarmatok győztek, mielőtt Anglia a feudális rendszert meghonosította volna Amerikában. Ha ennek ellenére a feudalizmus néhány eleme, amely néha a rabszolgaság elemeivel vegyült össze, elég erős volt, hogy még a leghatalmasabb kapitalizmus feltételei között is fennmaradjon, ez *az amerikai kapitalizmus specifikus fejlődésével* és nem a specifikus amerikai feudalizmus bármilyen történeti formájával van kapcsolatban.

V.

Tudjuk, hogy II. Károly angol király Baltimore lord részére Maryland kolóniára szóló adománylevelében 1662-ben megengedte, hogy nemesi birtokokat (manorokat) létesítsen, ennek a tartománynak bármely részében és minden ilyen nemesi birtokon (manor) engedélyezte a földesúri bíraskodást. Ez a függőség azonban annyira jelentéktelen volt, hogy „a skótok és az írek... merészen és a szabályok megkerülésével elfoglalták Connestor földesúri birtokát (manorját) — 80 000 acre legjobb grófi földet és amikor a gyarmat tulajdonosának sheriffje megjelent a bér behajtására, megverték és hivatalos hatalmának jelvényét, a láncot letépték a melléről és elkergették”. A feudális elnyomás alóli menekülés lehetősége annyira reális volt, írja Jefimov,* hogy a feudális rendszer mint ilyen Észak-Amerikában nem is gyökeresedett meg. Természetesen voltak itt a feudális viszonyoknak elemei, voltak hatalmas nagybirtokok, helyenként bért fizettek a föld tulajdonosának, volt ideiglenes „szegődményes szolgálói” függőség, azonban az európai feudális rend a robottal, a hűbéri viszonyokkal, bár helyenként kialakult (különösen a francia és holland gyarmatokon), sehol sem szilárdult meg”. Ilyenképpen a gazdasági és politikai helyzet teljesen megmagyarázza az amerikai kapitalizmus keletkezésének kérdését. Ez is a feudalizmusból

* Jefimov: Szevernaja Amerika v 70—80-h godah XVIII. veka 27. o.

származik, azonban *nem az amerikai, hanem az európai* feudalizmusból, amely elől a gyarmatosok Amerikába menekültek, ahol minden erejükkel szembehelyezkedtek minden feudális intézménynek amerikai talajon való meghonosítására irányuló kísérletével. (Maga Lan mutat rá (id. mű 17. old.), hogy „Az amerikai forradalom részben sajátos brit polgárháború volt. Az angol whig-ek segítettek a felkelő gyarmatoknak saját hívük, Goy generális útján, aki a királyi csapatokat vezette Amerikában”.)

Ebben a harcban ők győztek és eltávolították a feudális elemeket, amelyek a kapitalista rendszer teljes felvirágzását a legnagyobb mértékben zavarhatták volna. Nem semmisítették meg azonban a feudális, sőt a rabszolgatartó rendszernek sem azokat az elemeit, amelyek a *kapitalista kizsákmányolással közös jellegűek* voltak és elősegítették azt. Ezek miatt az elemek miatt, azonban éppen úgy nem lehet feudalizmusról beszélni Amerikában, mint ahogy nem lehet amerikai *rabszolgatartó rendszerről* sem beszélni a rabszolgatartó viszonyok és maradványok néhány, kétségtelenül erős eleme miatt. A feudális és rabszolgatartó kizsákmányolásnak ezeket az elemeit és maradványait, amelyek a világ leghatalmasabb kapitalista rendszerében rögződtek meg, csak azok tudják legyőzni, akik az embernek ember által való mindenféle kizsákmányolásának a megsemmisítéséért harcolnak. Ilyen célt nem a kapitalisták, nem a burzsoá társadalom, hanem éppen ennek a rendszernek a „sírásói”, az Egyesült Államok haladó munkásai, kommunistái tűztek ki maguk elé, akik ebben a vonatkozásban követelik a „fehér földesurak és kapitalisták földjeinek elkobzását a néger parasztság számára”.

Így kapcsolódik az amerikai kapitalizmus eredetének és ellentmondásainak a kérdése ennek a rendszernek és ezzel együtt a kizsákmányolás minden fajtájának a pusztulásához.

Ezeknek a „sírásóknak”, a szervezett proletariátusnak a jelentkezése és kifejlődése azonban az amerikai kapitalizmussal kapcsolatos *alapvető kérdések egyike*. Az amerikai proletariátus kialakulása, mint láttuk, szoros kapcsolatban van a kapitalista kifejlődésnek eseményeivel az Egyesült Államok mezőgazdaságában, főként a nyugati szabad földekkel.

Ez a körülmény azonban, ha rámutat is a munkásmozgalom egyik sajátosságára, távolról sem meríti ki az egész kérdést, hanem csak aláhúzza az északamerikai társadalom bizonyos adott időszakának *agrárjellegét*, amelynek megvolt a maga hatása a XIX. század második felében. Ezzel kapcsolatban is világos azonban,

hogy ez a fejlődés kapitalista feltételek között folyt le, nem pedig feudális feltételek között.

„Az átmenet korának differenciálatlansága, bonyolultsága és tarkasága,” amelyek kapcsolatban vannak a feudalizmussal, vagy a feudalizmusra emlékeztetnek, alkották meg a legendát a feudalizmusról nemcsak a nyilvánvalóan kapitalista viszonyok között, hanem az ókori Keleten is.* A történeti tények arról beszélnek, hogy „az ókori Kelet osztálytársadalma, mint rabszolgatartó társadalom alakult ki, annak legkorábbi, tehát legprimitívebb formájában, amely a közösségi viszonyok nagy szilárdságát és az adós rabszolgaság széles elterjedtségét feltételezte. Ez a primitívség fejeződik ki abban, hogy az ókori keleti rabszolgaság gyakran az ún. patriarchális, házi rabszolgaság és adós rabszolgaság kevéssé differenciálódott alakjában lép fel, stb.” Ezek a formák ilyen módon nem a *feudalizmus ismertetőjelei*, hanem megvannak a tisztán rabszolgatartó társadalomban is, a feudalizmus néhány elemével együtt és kétségtelenül megvannak a kapitalista társadalomban is, mint megvoltak 1865-ig az Egyesült Államokban és bizonyos mértékben megvannak az Egyesült Államok mai magas fejlettségű kapitalizmusában is.

* Lásd Isztorija drevnyego mira. I. köt. Moszkva, 1937. 7. o.

LENIN SEGÍTSÉGE A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁGNAK*

Lenin a magyarországi proletárdiktatúrának mind magyar, mind nemzetközi vonatkozásában rendkívüli jelentőséget tulajdonított. Már március 23-án, tehát két nappal a magyarországi tanácsköztársaság megalakulása után, az Oroszországi Kommunista Párt kongresszusán kiemeli a magyarországi események fontosságát az *orosz forradalom* szempontjából: „Ha azt mondták rólunk, hogy bitorlók vagyunk, ha 1917 végén és 1918 elején a burzsoázia és sok híve nem talált más szót forradalmunkra, mint azt, hogy ‚erőszak’ és ‚bitorlás’, ha még mind a mai napig hallatszanak olyan hangok, hogy a bolsevik uralom erőszak útján tartja magát, ha ezelőtt lehetett ilyen esztelenségeket szajkózni — most *Magyarország példája* elhallgattatja az ilyen beszédeket. Még a burzsoázia is belátta, hogy nem lehet más hatalom, mint a Szovjetek hatalma.”**

De amikor Lenin első értesüléseit szerezte a magyarországi proletárdiktatúra megalakulásáról, az nem csupán örömet és lelkesedést váltott ki belőle, hanem — ahogy maga írja — „valamelyes aggodalomra is késztette”.*** Hogy mennyi oka volt erre, azt a későbbi események eléggé igazolták, és Lenin páratlan politikai előrelátásának egy ismerője sem fog csodálkozni azon, hogy aggodalmai *éppen azokon a pontokon* jelentkeztek leghatározottabban, amelyek a proletárdiktatúrának kezdettől fogva leggyengébb pontjai voltak, a továbbiak során is egyre gyengítették azt, s végül is vesztét okozták.

De bármilyen világosan látta is és tárta is fel Lenin a magyarországi Tanácsköztársaság elé tornyosuló nehézségeket, még

* Megjelent: „Magyar történelem kongresszus. 1953. június 6—13” Akadémiai Kiadó. Budapest, 1954.

** Lenin Művei. 29. k. Bpest, 1953. 222. l. (Az én kiemelésem. — B. E.)

*** Uo. 242. l.

nagyobb határozottsággal hangoztatta azt is, hogy „mi itt, a szovjethatalom győzelmén kívül *erkölcsi győzelmet* is arattunk, a legmegalkuvóbb burzsoázia beismerte, hogy a legnagyobb válság pillanatában, amikor a háborúban kimerült országot újabb háború fenyegeti, a Tanács hatalom történelmi szükségszerűség, beismerte, hogy az ilyen országban nem lehet más hatalom, mint Tanács-hatalom, mint a proletariátus diktatúrája.”*

De az eredeti kínzó kérdések nem szűntek meg. Szikratáv-iratában kérdezi: „Milyen tényleges biztosítékok vannak arra vonatkozóan, hogy az új magyar kormány valóban kommunista, nem pedig csak egyszerűen szocialista, azaz szociáláruló kormány lesz-e? Többségük van-e a kommunistáknak a kormányban? Mikor lesz a Tanácskongresszus? Mit jelent a valóságban az, hogy a szociálisták elismerték a proletariátus diktatúráját?”** Megannyi döntő jelentőségű kérdés.

E kérdések feltevésének pillanatában Lenin nem kapott megfelelő megnyugtató választ. Ezt végül is ő maga adta meg, amikor a magyarországi proletárdiktatúra összeomlása után annak tanulságait levonta. Különös szemléletességgel mutatja be Lenin a szociáldemokrata vezetők szerepét a magyarországi Tanácsköztársaság idejében: összejátszásukat az imperialista hatalmak képviselőivel, a burzsoá kormányokkal, saját magatartásukat a proletárdiktatúrával szemben „...A bukás egyik fő oka: a ‚szocialisták’ árulása — írja—, akik szóban... kommunistáknak vallották magukat, valójában pedig nem a proletárdiktatúrának megfelelő politikát folytattak, hanem ingadoztak, kishitűek voltak, a burzsoáziához futkostak, részben pedig egyenesen szabotálták és elárulták a proletárforradalmat.”***

Kétségtelen — állapítja meg Lenin —, hogy a magyar szocialisták egy része *őszintén*... vallotta magát kommunistának. Ez azonban semmit sem változtat a dolog lényegén: az, aki ‚őszintén’ kommunistának vallja magát, de könyörtelenül szilárd, hajthatatlanul határozott, odaadóan bátor és hősi politika helyett (csak az ilyen politika felel meg a proletárdiktatúra elismerésének) ingadozik és kishitűsködik — az ilyen ember gerinctelenségével, ingadozásával, határozatlanságával ugyanolyan árulást követ el, mint a közvetlen áruló. Egyéni tekintetben igen nagy a különbség azok között, akik gyengeségből árulók, és azok között, akik szán-

* Lenin Művei 29. k. Bpest, 1953. 222. l.

** Lenin Művei 29. k. Bpest, 1953. 225. l.

*** Lenin Művei 30. k. Bpest. 1953. 354. l.

dékosan, számításból árulók; politikai tekintetben *nincs* köztük különbség, mert a politika — emberek millióinak tényleges sorsa, és sorsukon nem változtat az a körülmény, hogy gyöngeségből, vagy haszonlesésből árulták el a munkások és szegényparasztok millióit.”*

Lenin látja a veszélyt és nem szűnik meg buzdítani a magyarországi proletárdiktatúra harcosait: „...Most az a hálás és igen nehéz feladat áll előttetek, hogy megálljátok a sarat... Legyetek szilárdak. És ha ingadozás üti fel a fejét a szocialisták között, akik tegnap csatlakoztak hozzátok, a proletárdiktatúrához, vagy a kispolgárság körében, nyomjátok el könyörtelenül ezeket az ingadozásokat.** De emellett újra meg újra a magyar proletáriátus példája lelkesíti a világ proletáriátusát. „Az emberek tapasztalat útján tanulnak. A Szovjethatalom igazát szavakkal bebizonyítani nem lehet. Egyedül Oroszország példája nem volt érthető az egész világ munkásságának... Magyarország példája döntő lesz a proletártömegek számára, mert azt bizonyítja, hogy nehéz pillanatokban a Szovjethatalmon kívül senki más nem tudja kormányozni az országot.”***

A magyarországi proletárdiktatúra árulói és belső ellenségei iránt semmiféle kíméletet sem ismer Lenin. A képzelhető legnagyobb megvetéssel illeti őket, amikor azt, ami 1919 augusztusában történt Magyarországon, összehasonlítja azzal, ami — mint írja — „nemrégiben szemünk előtt ment végbe Bakuban”, amelynek „szociálárulói segítségért fordultak az angol parancsnoksághoz és a munkások háta mögött titkos megegyezésre léptek a nyugati imperialistákkal”****

Ezerszeresen igaza van Leninnek mindabban, amit a diktatúra híveiként fellépő szociáldemokrata vezetőkéről mond. Elegendő elolvasni Kunfi Zsigmondnak a magyarországi szocialista párt 1919-es kongresszusán tartott beszédéből a következő részletet: „Nekem az a meggyőződésem, hogy azok az okok, melyek Oroszországban megvoltak arra nézve, hogy a Bolsevik Párt, mely fegyveres küzdelemmel, a politikai agitáció eszközeivel leverte a többi szocialista pártokat, nálunk, ahol a két munkáspárt egyesült, nincsenek meg... Különbséget kell tenni és igen élesen szembe kell szállni és szembe is fogunk szállni azzal a tendenciával, mely

** Uo. 354—355. l.

** Lenin Művei 29. k. 397. l.

*** Lenin Művei 29. k. 272. l.

**** Uo. 567. l.

az aktív és forradalmi kisebbségnek jelszavával és hangoztatása mellett oligarchiát akar teremteni és ezzel a politikával, még ha Lenin elvtárs neve alatt történik is, szembe fogok helyezkedni.”

Ennek az állásfoglalásnak a legmélyebb oka nem politikai rövidlátás, nem tudatlanság, nem az, hogy nem látja, hogy ilyen aktív kisebbség nélkül és ennek harca nélkül proletárforradalom nem győzedelmeskedhetik, hanem az, hogy nem akarja vállalni a forradalmat és csak egy állásfoglalást ismer: az árulást.

Azok a viták, amelyeket a szociáldemokraták a magyarországi proletárdiktatúra idejében a diktatúra *kezeléséről* folytattak, segítettek fenntartani azt a látszatot, mintha ők hívei volnának a proletárforradalomnak, csak éppen annak szélsőséges kezelésével nem értenek egyet.

A szociáldemokraták számára szélsőséges volt minden, ami nyílt és titkos burzsoá barátaik és szövetségeseik elégtelenségét váltotta ki. Így lassan hivatalosan is kialakult a diktatúrának az az ellenzéke, amely azt mindenféle kezelésével együtt ellenezte és az idegen hatalmak segítségével elérte. Lenin nagyon pontosan látja ezt a helyzetet és a diktatúra „kezelésének” kérdésével kapcsolatos vitát a lehető legélesebben döntötte el a magyar munkásokhoz küldött üdvözetében 1919 május 27-én. Itt egyrészt leleplezi a szociáldemokraták előtt saját vezéreiket: „ezek az elvakult, polgári előítéletekkel teli emberek nem értették meg a világtörténelmi fordulatot a polgári demokráciától a proletár demokráciához, a burzsoá diktatúrától a proletárdiktatúrához” — másrészt a diktatúra ilyen vagy amolyan kezeléséről is félreérthetetlenül nyilatkozott. „Ez a diktatúra — úgymond — feltételezi a kíméletlenül szigorú, gyors és határozott erőszak alkalmazását a kizsákmányolóknak, a kapitalisták, a földbirtokosok és lakájaik ellenállásának elnyomása céljából. Aki ezt nem értette meg, az nem forradalmár, azt el kell tovolítani a proletariátus vezéreinek vagy tanácsadóinak sorából.”* Látnivaló, ki ellen kell elsősorban irányulnia az erőszaknak, és éppúgy az is, miért ennyire szívügye az ennek elkerülhetetlenségétől rémüldöző vezetőknek a diktatúra enyhe kezelése.

De hogyan ítéli meg a *proletárdiktatúra* az erőszak szerepét egyáltalán? Úgy, hogy „... *nem egyedül* az erőszak a proletárdiktatúra lényege, és nem elsősorban az erőszak. A proletárdiktatúra legfőbb lényege a dolgozók vezető osztagának, élcsapatának,

* Lenin Művei 29. k. 394. l.

egyetlen vezetőjének, a proletariátusnak szervezettsége és fegyelmezettsége”.* „Proletárdiktatúrára, egy osztály uralmára, szervezettségének és fegyelmezettségének erejére, központosított hatalmára van szükség, amely a kapitalizmus kultúrájának, tudományának és technikájának valamennyi vívmányára támaszkodik.” Mennyivel határozottabb, konkrétebb és pozitívebb itt a világorradalom vezérének kiállása a *szellemi értékek* megóvása és biztosítása mellett, mint a magyar szociáldemokraták ideológiai vezérének szószátyár demagógiája arról, amit ő „szellemi élet” alatt ért. „Szükség van a proletariátusnak valamennyi dolgozó pszichológiájához való közelségére, tekintélyére, mellyel a szétforgácsolt, a politikában kevésbé járatos, kevésbé szilárd, faluról vagy a kisiparból származó dolgozók előtt bír, hogy a proletariátus *magával ragadhassa* a parasztságot és általában a kispolgári rétegeket.”**

Lenin tehát semmiképpen sem űz titkos osztálydiplomáciát, amellyel elhomályosítaná a proletárdiktatúra reális céljait, vagy elfődné eszközeit, kezelésének módszerét, hogy megnyugtassa és kibékítse az opportunistáknak vezetőket. Következésképpen leleplezi ezeket és elhatárolja magát tőlük és frázisaiktól. Ezek a frázisok a demokráciáról, az egységről és hasonlókra éppen a lenini célkitűzésekkel ellenkezően csak port hintenek az emberek szemébe, elhomályosítják öntudatukat, fokozzák a kapitalizmus, a polgári demokrácia régi eltompultságát, megcsontosodottságát, maradiságát.

Azok a munkáspolitikusok, akiknek évtizedes „forradalmi” tevékenysége az általános választójog hangoztatásában merült ki, annak hatására, hogy a rendszerváltozás ezt most szinte ajándékként elhozta számukra, meghökkentek és még az 1918-as polgári forradalom teremtette változásokat is szabotálták. Rettegtek a tömegektől, azok forradalmi elszántságától és éppen ezért elzárkóztak tőlük. Ezért volt az a fő törekvésük, hogy az igazi forradalmárok aktív, átalakító akaratának mindenben gátat vessenek, s a hatalom lehető kevés kockázattal és felelősséggel hulljon a vezérek ölébe. Ehhez azonban elsősorban az kellett, hogy semmi olyat, ami erőszakos átalakításra emlékeztethet, ne lássanak: se fegyveres erőt, se semmi mást, ami a forradalom sajátos hatalmát tüntethette volna fel. Éppoly kevéssé kívánták a tulajdonviszonyok

* Uo. (Az én kiemelésem. B. E.)

** Uo. 395. l.

megváltoztatását, a gazdasági átalakulást, a földosztást : általában az osztályok valóságos erejének megfelelő rendet. Ezért akarták „kiselejtezni” az osztályharcot is, amelyről, mielőtt kormányzó-párt lett, a szociaáldemokrácia váltig azt hirdette, hogy minden társadalmi változásnak ez az emeltyűje. „Kiselejtezték” volna, mint olyan tanítást, amely a szociáldemokrácia uralomrajutása után elvesztette érvényességét, mint egy kortesjelszót, amelynek a választások után már semmi értéke sincs.

Bármilyen pontosan látta is Lenin 1919-ben, hogy a magyar burzsoázia éppoly képtelen volt a magyar közgazdaság életbentartására, mint ahogy 1917-ben is csak a proletárforradalom éleszthette és tarthatta fenn az orosz nemzetgazdaságot : a leghatározottabban óvott attól, hogy a magyar forradalom csupán az orosz taktikának minden részletében történő pusztá lemásolása legyen. Ettől már csak azért is a legnagyobb határozottsággal kellett óvnia, mert amilyen kitűnően látta a magyar burzsoázia csődjét és tehetetlenségét, éppen annyira tisztában volt nemzetközi kapcsolataival is. Ezért is mondta az OK(b)P VIII. kongresszusán : „A magyar forradalom . . . óriási nehézségekkel küzd. Ezt az Oroszországhoz képest kis országot sokkal könnyebben megfojthatják az imperialisták.”* De ugyanakkor ismét rámutat a magyarországi Tanácsköztársaság hatalmas erkölcsi diadalára is. A magyar burzsoámegalkuvó kormány maga adta be lemondását . . . és maga ismerte el, hogy nincs más megoldás, át kell adni a hatalmat a dolgozó népnek.”**

A nép jelentőségének ez a hangsúlyozása ehelyütt nem véletlen. Jól illik a magyar nép szerepének hangoztatásához a szociáldemokrácia szerepének az az ismertetése, amelyet Lenin hónapokkal a diktatúra bukása után (1920 februárjában) nyújtott. A proletárdiktatúra szavával nem szabad játszani, mert az ilyen játék „elkerülhetetlenül a proletárdiktatúra elárulását eredményezi. A diktatúra nagy, kemény, véres szó, olyan szó, amely két osztály, két világ, két világtörténelmi korszak könyörtelen élethalálharcát fejezi ki. Ilyen szavakkal nem lehet dobálózni.”***

Lenin a szociáldemokratákkal folytatott vitával kapcsolatban a magyarországi proletárdiktatúrának egy másik fájó kérdését is érinti, levonja az agrárkérdés tanulságait. A Harmadik Internacionálé második kongresszusán Magyarországról szólva meg-

* Lenin Művei 29. I. 222. I.

** Uo.

*** Lenin Művei 30. k. 355. I.

állapította, hogy mint mindenütt, ott is találhattak volna és kellett volna is találni oly részeket a nagybirtokon belül, amelyekből adhattak volna egyet-mást a kisparasztoknak, ha már nem tulajdonként, akkor bérbe, hogy a kisparcella-birtokosnak is jusson valami az elkobzott földtulajdonból. Máskülönben a kisparaszt nem lát különbséget a régi uralom és a proletárdiktatúra között. Ha a proletár államhatalom nem ezt a politikát folytatja, akkor nem marad fenn.*

Az 1919-es magyarországi forradalomnak a földkérdéssel kapcsolatban elkövetett minden hibája ellenére, Lenin dicsérőleg emlékezik meg a magyarországi *falusi tanácsok* működéséről, ahol különösen sokat tettek a *földmunkás és kisparaszttanácsok* megalakítása terén. Ha valaki megírná Magyarország történetét az 1919. évben, az csak a legteljesebb tisztelettel és elismeréssel említhetné meg azt, ahogyan a szegény- és dolgozóparasztok a proletárdiktatúrát és a tanácsrendszert fogadták, s ez csak kettőzi a vezetőkörök ama mulasztását, hogy nem támaszkodtak erre az értékes forradalmi tartalékokra és nem tettek meg mindent a parasztság legelemibb kívánalmainak a megvalósítása érdekében.

Figyelemreméltó, hogy a magyarországi proletárdiktatúra e hiányosságai milyen plasztikusan mutatkoznak meg Lenin megítélésében mindjárt azután, hogy a magyarországi tanács-hatalmat a gyakorlatban csak rövid ideig is tanulmányozhatta. Kiderül ez különösen Leninnek abból az írásából, amelyet az alig egy hónappal a magyarországi proletárdiktatúra után kitört *bajor proletárforradalom* vezetőihez intézett. Itt az első kérdések között szerepel, hogy vajjon megfelelően igénybe vették-e a ruha- és más áruraktárakat a munkások, különösen pedig a mezőgazdasági munkások és kisparasztok azonnali és hathatós megsegítésére, törölték-e a kisparasztokat terhelő jelzálogot és haszonbért, felemelték-e kétszeresére vagy háromszorosára a mezőgazdasági munkások és segédmunkások bérét, mozgósították-e a munkásokat az utolsó emberig mind a védelem, mind a propaganda céljaira a falvakban. „Az ilyen és hasonló rendszabályok legsürgősebb és széleskörű életbeléptetésének, a Munkás-, Mezőgazdasági Munkás- és az ezektől különálló Kisparaszt Tanácsok öntevékenységevel párosulva, meg kell szilárdítani helyzetüket. Rendkívüli adót kell kivetni a burzsoáziára és a munkásoknak, a mezőgazdasági munkásoknak és kisparasztoknak azonnal és *bármilyen áron biztosítani*

* Lenin Művei 31. k. Bpest., 1951. 250. l.

kell helyzetük tényleges megjavítását”.* Ezek a részletes utalások, melyek megírása 1919. április 27-re esik, nyilván már a magyarországi tapasztalatokat is figyelembe veszik és ezek megfelelő korrigálását is szem előtt tartják.

Rendkívül figyelemre méltó az, amit Lenin az orosz és a magyar proletárdiktatúra *katonai* vonatkozású kapcsolatáról és hasonlóságáról ír. Kezdetben a szovjet iskolán keresztülment hadifoglyok hazabocsátásával segítették a leghathatósabban a diktatúra forradalmi frontját a hadseregben s a falu társadalmában egyaránt; később a magyar munkáscsoportokkal együtt a hazatért hadifoglyok voltak legfőbb katonai erősségeink. A magyarországi proletárdiktatúra bukása után a Kolcsak- és Denikin-féle ellenforradalmi lázadással kapcsolatban többször emlékezik meg Lenin arról, hogy mennyire hasonlít a román csapatoknak Budapestre való bevonulása azokhoz az eseményekhez, amelyek Denikin és Kolcsak táborában végbementek.

Azzal biztatja a magyar proletariátust: „Mi tudjuk, hogy ez a diadal nem hosszú életű. Az igazság az, hogy ebből a nehéz háborúból csak a munkások vasereje kerülhet ki győztesen, amely segítséget nyújt minden dolgozónak”.** A szovjetkormány kétségtelenül itt is előljárt a segítségben. Csak egy kis példa: Angliának arra az indítványára, hogy Szovjetország legyen emberséges a tengerhez szorított katonáihoz, a szovjet kormány azt felelte, hogy kész megkegyelmezni a krimi fehérgárdisták életének, ha az antant is emberséges lesz a legyőzött *magyar* kommunistákhoz, és kiengedi őket Szovjetországba.

A Magyarország és Szovjetország közötti összehasonlítás *nagy megbecsülése* Lenin részéről a magyarországi proletárdiktatúrának, melynek balsikeréről szólva hangsúlyozta, hogy Szovjetországot óriási területe mentette meg és fogja megmenteni, Magyarország viszont túl kicsi ország ahhoz, hogy visszaverhetne minden ellenséget.

Lenin nem egyszer úgy beszél az 1919. évi magyarországi proletárdiktatúráról, mint az *első*ről, amelyet minden bizonnyal követni fog a második, győzelmes proletárhatalom.

Lenin szavaiból nem az agitáció hivatalos optimizmusa szól, hanem a tudós meggyőződése, aki döntően érvényes tapasztalatokra építi az elkerülhetetlen következményeket. Hogy ennek elérésében

* Lenin Művei 29. k. 328.—329 l.

** Lenin Művei 29. k. 566. l.

mily hatalmas segítséget jelent Lenin tanítása — majd Sztálin, a Vörös Hadsereg és az *egész szovjet nép* nagymérvű támogatása, arról mindennél jobban tanúskodik *Magyarország egész története az utolsó nyolc esztendőben*, amely mutatja, hogy a magyar dolgozó nép milyen fejlettségre és erőre tett szert a *Lenin, Sztálin által kijelölt út követésével — a félgyarmati kiszípolozottságtól az alkotó szocializmus felé.*

1. A II, Internacionálé a háború kirobbantásakor.

A lappangó szociálpatriotizmus, amely úgy a II. Internacionálé rendszerének egészében, mint az egyes országok pártjaiban is többé-kevésbé befészkelte magát, a háború kitörésekor minden gátlás nélkül felszínre került. Az elmélet és gyakorlat között támasztott szakadék mindinkább kiszélesedett és az áthidalásuk tekintetében támasztott reménységek szemmel láthatólag szüntek.

Elérkezett a pillanat, amikor a kongresszusi határozatok szövegei szerint a háború kitörését minden eredményesnek látszó eszköz felhasználásával „meg kellett” volna akadályozni. Éppúgy időszerűvé vált az a feltevés, hogy ezek az eszközök „az osztályharcok és a politikai helyzet szerint változva”, a sokat megvitatott akciókhoz vezetnek, melynek útján a proletariátus az imperializmus elleni harckészségét a legvilágosabban juttatja kifejezésre.

Az első hatás azonban, amit a fenyegető világháború 1914. júliusának utolsó napjaiban az Internacionáléból kiváltott, a világeseeményeknek az a „derülátó” megtétele volt, mely világosan mutatta, hogy azok igazi jelentőségéről sejtelve sem volt: még 1914 július 29-én is egyhangú határozatot hozott a Nemzetközi Szocialista Iroda, amely szerint az augusztus 23-ikára tervbe vett bécsi nemzetközi kongresszust meg fogják tartani.

A második jelenség az Internacionálének a pacifizmusra való rögtöni beállítódása volt. Hamarosan kiderült, hogy a „különböző eszközökre” való folytonos utalás, amelyek alkalmazása megannyi kongresszusi határozat szerint az egyes országoknak módjában áll, üres beszéd volt és hogy a válságos pillanatban az összes országokat minden tekintet nélkül arra, hogy az osztályharc és az általános

* Részlet a szerző „A II. Internacionálé történelmi jelentősége” című kéziratban fennmaradt munkájából, amely egy tervezett, de elhúnyta miatt félbeszakadt nagyobb tanulmány része. (Szerk.)

politikai helyzet élesedése milyen fokot ért el, a háború elleni pusztító tüntetésre hívtak fel. Az Internacionálé az imperializmus elleni osztályharcot már ebben a pillanatban adta fel: a szociálpatriotizmushoz, amely 25 évi fennállása óta egyre nagyobb elterjedést nyert, most hozzásegődött a szociálpacifizmus, hogy a védtelen proletariátust a háború szörnyeinek szolgáltassa ki.

Az 1914 július 29-én a háború ellen tartott nagy nemzetközi összejövetelen Brüsszelben, amelyen Vandervelde, Haase, Morgai, Keir Herdie, Rutenovics, Troelstra és Jaurès beszéltek, a helyzetet még annyira félreismerték, hogy utóbbi felszólalásában még ezeket mondhatta: „Nekünk, francia szocialistáknak egyszerű kötelességünk van: nem szükséges, hogy kormányunkra rákényszerítsük a béke politikáját, mert ez gyakorolja azt. Jogom van azt állítani, hogy pillanatnyilag a francia kormány kívánja a békét és annak fenntartásán dolgozik...”

Ez az illúziókeltés egyik közvetlen következménye volt annak a módszernek, amelyet a II. Internacionálé kezdettől fogva követett: véleményeltérések diplomatikus elkerülése a kongresszusokon, szép és kérkedő szónoklatok az akciók szabadságáról és a merev elzárkózás az elől, hogy megbeszélést folytassanak az imperializmus igazi lényegéről és veszélyeiről. Mindez véresen megboszulta magát. Nemcsak a nagy eszközök mondtak csődöt, hanem azok a pótintézkedések is, amelyeket készenlétben tartottak arra az esetre, ha a háború mégis, és a kongresszusi határozatok minden óvása ellenére kitörne. Erre az esetre is voltak a stuttgarti kongresszus óta általános utasítások, de a döntő pillanatban mindebből sem valósult meg. Még azt a jelentéktelen nehézséget sem vállalták a szociáldemokrata pártok a parlamentekben, amely a hadihiteleknek a megtagadásában állott volna.

Arról a megbeszélésről, amelyet a francia pártmegbizottak a német pártvezetőség kiküldöttjével, Herrmann Müllerrel még 1914 augusztus 1-én Párisban folytattak és amely alkalommal a hadihitelek kérdését is megtárgyalták, Renaudel a L'Humanité 1915 február 26-iki számában a következőkben számol be:*

„Müller megerősíti, hogy a szociáldemokrácia a hadi hitelek fölötti szavazásnál a Reichstagban ezek ellen fog szavazni, vagy tartózkodni fog a szavazástól, ha a francia szociáldemokrácia ugyanúgy fog eljárni...”

* Karl Grünberg: „Die Internationale und der Weltkrieg.„, Leipzig, Verlag von C. L. Hirschfeld 1916. 39. l.

Ezekről a tárgyalásokról s velük kapcsolatban a hadi hitelek megszavazásának kérdéséről csak fokozatosan derült ki az igazság. Minél gyakorlatibb jelleget nyert ez a kérdés, vagyis minél aktuálisabbá vált annak a megállapítása, melyik fél és mily módon segítette és siettette a háborút, annál több szó esett a hadi hitelek tekintetében folytatott szociáldemokrata magatartásról: annál jobban előtérbe került a vádaskodás és védekezés politikája az egymással már hadban állott „elvtársak” részéről.

Az első, aki ebben a kérdésben nyilatkozott, maga Müller volt, aki már 1914 november 8-án különösen azt hangsúlyozta a „Vorwärts”-ben, hogy „az állítólagos tárgyalások alkalmával, amelyek Párisban lefolytak, német részről egy francia-német sztrájkot javasoltak volna mozgósítás esetére”. Ezt nagy határozottsággal visszautasítja, „mivel a német szociáldemokrácia az általános sztrájk proklamálását a mozgósítás megakadályozására mindig is visszautasította.”

A Nemzetközi Szocialista Iroda titkára, Huysmans, aki az említett összejövetelnél jelen volt, a következőt jelenti róla a Holland Szocialista Munkáspárt arnheimi rendkívüli kongresszusán 1916 január 9-én: „Müller arra utalt, hogy pillanatnyilag a német frakció valószínűleg nem fogja a hadihiteleket megszavazni. A francia elvtársak kijelentették, hogy a maguk részéről azokat el kell fogadniok, ha Franciaországot megtámadják. Az én személyes ítéletem az volt, — és ezt ugyanaz este kétszer is kifejezetten megerősítették, — hogy pillanatnyilag a németek kénytelenek lesznek a szavazástól tartózkodni. Személyes meggyőződésem szerint Franciaország nem fog semmiféle támadást intézni, de éreztem a német állásfoglalás nehézségét e tekintetben. Egyrészt Franciaország, a demokratikus Franciaország, a másikon Oroszország, a cári Oroszország. Úgy gondolkoztam erről a helyzetről, mint Bebel 1870-ben.” Ha a hiteleket megszavazom, úgy jóváhagyom a porosz politikát. Ha ellenük szavazok, úgy azt a látszatot keltem, mintha Bonaparte politikáját helyeselném. „Úgy látszott nekem, hogy ez volt 1914-ben a német szociáldemokrácia állásfoglalása is.”*

Részletekbe menő leírást nyújt a német párt magatartásáról a háború kitörésekor Lédebour. Itt többek közt ezeket mondja: „A vélemények a tekintetben, miképp kell a frakciónak eljárnia, éppen annyira megoszlottak Párisban, mint Berlinben, se itt, se ott nem voltak egyik a hadihitelek engedélyezése illetve elutasí-

* Grünberg, u.o. 215. l.

tása kérdésében. A berlini frakcióülésen Kautsky volt az egyetlen, aki az ülésen résztvettek közül a szavazástól való tartózkodást javasolta. Lédebour és 13 további képviselő a hadihitelek visszautasítására szavazott és határozati javaslatot nyújtottak be, amelyet Liebknecht is aláírt. Ennek a javaslatnak az volt a célja, hogy a hadihitelek visszautasítását igazolja. A frakció magatartását illető határozathozatal minden egyes tagnak rendkívül nehezeze esett, könnyű csak annak lehetett, aki megszokta, hogy mindenhez, amit csak a kormány követel, mindig igen-t mondjon. Könnyen határozhattak továbbá azok is, akik egyszerűen azt mondják, hogy a szociáldemokráciának háborús célokra egyáltalán semmit sem szabad megszavaznia. Ez az álláspont hibás volna, mert úgy a kopenhágai mint a stuttgarti kongresszuson, ahol sokat tárgyaltak erről a kérdéstről, ugyancsak kifejezésre jutott, hogy minden népnek szabadságát és függetlenségét védelmeznie nemcsak joga, hanem kötelessége is. Csupán arról a kérdéstről van szó, hogy vajjon Németország támadó vagy védelmi háborút folytat-e. A frakció többsége azt az álláspontot képviselte, hogy Németországot védekező háborúra kényszerítették, ennél fogva a hiteleket meg kellett szavaznunk.”

A német pártban e közben egyre jobban terjedt a fejtelenség. Amíg az összes hivatalos nyilatkozatok július 25 és 31-ike között meglehetősen erős hangokat hallattak, és minduntalan a proletár szolidaritás követelményeire figyelmeztettek, sőt időközönként egy proletárforradalom kísértetével ijesztgettek, úgy ez a hang a hadiállapot kihirdetése után egyre szelídebb lett. Bár a pártvezetőség egy ily felhívásában megfogadják, hogy az elkövetkező eseményeket nem fatalista közönnyel fogják követni: „ügyünkhöz hívek maradunk, erősen össze fogunk tartani, áthatva kulturális hivatásunk fenséges nagyságától,” — a fődolog mégis csak az önmegnyugtató és a munkásság megnyugtató maradt: „A nemzetközi proletariátus az utolsó pillanatig teljesítette kötelességét, úgy határainkon innen mind azokon túl is és minden erejét megfeszítette, hogy a békét fenntartsa, a háborút lehetetlenné tegye. És ha tiltakozásaink, minduntalan megisméltendő igyekvéseink eredménytelenek maradtak és a viszonyok, amelyek között élünk, ezúttal is erősebbek voltak a magunk és munkástestvéreink akaratánál, úgy most annak, aminek jönnie kell, határozottsággal a szeme közé kell néznünk.”

Az opportunistáknak nevelés és a hagyományos porosz tekintélytisztelet azután hozzásegítettek az utolsó lépéshez a német szociáldemokrácia teljes behódolásánál: „a hadijog szigorú előírásai a

munkásmozgalmat félelmetes élességgel érik. Meggondolatlanságok, hasztalan és hibásan értelmezett áldozatok ebben a pillanatban nemcsak az egyeseknek, hanem ügyünknek is ártalmára vannak.” (Lásd: Grünberg, id. m. 64. old.)

Váratlanul segítségére sietett a német szociáldemokráciának ebben a zavarában az a felismerés, hogy hiszen ebben a háborúban a cári Oroszország ellen, az önkényuralom ellen kell harcolni. Persze akadtak olyanok is, akik ezt az örömeiket elrontották. Így a württembergi országos pártgyűlésen, 1914 július 16-án, amelyen Klara Zetkin megértő javaslata a hősi orosz proletariátust melegen üdvözli, mint a békének erős védőjét ebben a végzetes időben és megállapítja, hogy miközben az orosz proletariátus a tömegsztrájk útján a cárizmust, a háborús úszítás egyik leglelkiismeretlenebb képviselőjét bénítja, egyúttal tettekkal bizonyítja, mily nagy hatalom a bátor, áldozatkész munkásosztály a szabadságért és békéért folytatott harcban.

Ezzel szemben az ún. „elvi tekintetben kiművelt szociáldemokraták” az orosz munkások hősi harcát nemzeti tüntetésekre használják fel: „Mi elvi alapon kiművelt szociáldemokraták a veszélyt előre láttuk. Az összes nagy nemzetek katonai versengése és terjeszkedési törekvései szükségképpen magukkal hozták a háborút. A megnövekedett hadikészülődések kihívták a háború kitörését és nem hátrították azt el. Mi szociáldemokraták béke idején mindent elkövettünk arra nézve, hogy a népek gyilkosságának szörnyű sorsát elkerüljük.

A legutolsó pillanatig őriztük a békét. Hiába. A kapitalista ellentétek és az átkos háborús úszítók étvágya szétmorzsolta a békét. A háború minden újabb napján a magasztos békecélokra fogunk gondolni. De a népek békéjére irányuló munka most pihenni fog. Más gondok szorongatnak. Mindnyájunkat csak az az egy kérdés foglalkoztat most, akarunk-e győzni, és a válasz csak egy lehet: Igen! Ez a válasz semmiképpen sem magától értetődő minden ország szociáldemokratája számára. Lehetségesek oly helyzetek, amelyekben a győzelem és vereség kérdése közönyössé válik egy kibírhatatlan önkényuralom szétzúzásának magasabb feladatával szemben. Ez orosz elvtársaink helyzete, akik a háborúra való minden tekintet nélkül a cárizmus elleni harcot folytatni fogják. Vajha sikerülne nekik hamarosan kitűzni a köztársaság zászlaját a szétvert cári trón fölé. Ez volna a világbéke! Mi németek nem vagyunk hasonló helyzetben. . .”*

* Erzgebirgische Volksstimme Chemnitz, 1914. VIII. 1.

Ilyen hangnemben folytatódik ez az émelygős és hazug kibúvó a német opportunizmus elfödésére. De magában Németországban is akadt már akkor szigorú bírálója ennek a képmutatásnak, amely a háborúnak polgárháborúvá való átalakítását prédikálja, — de *nem a saját portáján*, hanem az ellenségénél. A Leipziger Volkszeitung már július 31-iki számában leleplezi ezt a kétszínűséget „Gyanus zsarnokgyilkosok” cím alatt. Helyesen mutat rá a lap a valóságos helyzetre, amikor ezt kérdi: „ki akarná állítani, hogy egy nyugat — vagy középeurópai állam, amely Oroszország ellen háborút visel, ma a forradalmat viszi be Oroszországba? Vagy azt hiszi valaki, hogy a porosz háromszékes választó-rendszer képviselői az orosz fekete föld területén a szentlélektől megszállva a szabadság, egyenlőség és testvériségért kezdenek majd rajongani? Nyugat- és Középeurópának háborúja Oroszország ellen ma már nem az orosz forradalom érdekében folyik, hanem az *orosz forradalom ellen*.....

Ezekben a komoly napokban az egész világon hirdetni kell ezeknek a szavaknak kétségtelen igazságát. Mert a német kormánynak az a szándéka, hogy egy elavult ideológiára való hivatkozással a német proletariátust Oroszország elleni háborúra úszítsa. A német kormány azt reméli, hogy ezzel a fogással sikerül a munkásságot maga mellé állítani, amikor a proletariátus forradalmi érzületére hivatkozik és a cári hóhér elleni gyűlöletre. Ennek a politikának a csalárdsága azonban túlságosan nyilvánvaló, hogysem azt túlsokat magyarázni kellene”. A német szociáldemokrácia azonban, amely az orosz proletariátus kötelességét olyan pontosan felismerte, ugyanaz nap elhatározta, hogy megszavazza a kormány által követelt hiteleket, és ezt az elhatározását külön nyilatkozattal megokolja. De hogy e határozatokat megszavazó ülésnek a tárgyalásait mily mértékben befolyásolták azok a hangulatok, amelyek az Oroszország elleni háború hatása alatt keletkeztek, az Bernsteinnek következő leleplezéseiből derül ki: (Lásd: Grünberg id. m. 70 old.)

„A frakció többsége számára most már csak arról volt szó, hogy tisztában legyen azzal, vajjon oly időpontban, amikor az ellenség már egyik lábával az országban állott és azonkívül a fő-ellenség Oroszország volt, oly párt, amely a német nép egy harmadát képviselte s amelynek az ország védelmét szükségképpen vállalnia kellett, megtagadhatja-e azokat az eszközöket, amelyek a védelemhez és a harcosoknak, valamint azok hozzátartozóinak ellátásához szükségesek. Ez lehetetlenségnek tetszett mindazoknak, akik a

kérdést így állították maguk elé. Viszont egy kisebbség abból a kérdésből indult ki, hogy vajjon lehetséges-e oly háború költségeit engedélyezni, amelynek közvetlen előzményéről csupán egyoldalú értesülések voltak forgalomban és ezenfelül oly politikai rendszer kifolyása volt, amely ellen a szociáldemokrácia mindenkor a legnagyobb energiával küzdött. Ily háború számára a hiteleket megszavazni annyit jelentett a szociáldemokrácia számára, mint önmagával ellentétbe jutni és a többi ország munkásságára a lehető legrosszabb hatást gyakorolni, ami a munkások Internacionáléjában a legnagyobb zavart teremtené. Ez az utóbbi felfogás azonban a szavazásnál mindössze a frakció egy hatod részét tudta a maga számára megnyerni. A frakció öt hatod része megszavazta a hadihitelek engedélyezésére vonatkozó javaslatot és mivel előzőleg elhatározták, hogy a birodalmi gyűlésben minden esetben egységesen fognak leszavazni, megtörténhetett, hogy 1914 augusztus 4-én a szociáldemokrácia a polgári pártokkal együtt hozzájárult egy ötmilliárd márkás hadihitel engedélyezéséhez és így a német nép képviselője az ellenséges külföldnek egységes frontot mutatott.”

Amit azonban a német szociáldemokrácia a hadihitelek engedélyezése kérdésében az első pillanattól kezdve különösen kihangsúlyozott, annak valódi lényege a szociálpatriotizmus volt. Elenyésző kisebbségében megmozdult ugyan a szocialista lelkiismeret, ha csak abban a formában is, hogy kétségbeesetten kutatott egy kompromisszum után-, a többség azonban azonnal a hazafias magatartásra határozta el magát. Ez annyival is feltűnőbb, mert a szociáldemokrácia állásfoglalása a hadihitelekhez általában csak demonstratív jelleggel bírhatott, annak sorsát azonban semmiféle tekintetben nem befolyásolhatta és így csupán jól ismert tiltakozó határozatai egyikét kellett volna kinyilatkoztatnia, amellyel mindezekon felül elháríthatta volna a felelősséget minden háborús betörés és vereségért is, sőt ezek lehetőségére éppenséggel rámutathatott volna és ezekre való tekintettel azonnali megegyezést sürgethetett volna. Ez az eljárás bizonyára nem szült volna visszatehetséget az osztálytudatos proletariátusnál, legkevésbé néhány heti háborús tapasztalat után, de a párt hazafias fertőzöttsége minden valóban szocialista magatartást lehetetlenné tett.

„A hozzájárulók egy részéről, számszerint mintegy 20–30 képviselőről később kiderült, hogy kész volt különvéleményt is leadni, ha a frakció többsége megtagadta volna a hiteleket. Azok engedélyezése után azonban a kisebbség ily lépésben a pártelvek

összetörését látta. . .” Itt is teljes mértékben diadalmaskodik az a kifogás, amellyel a szociáldemokraták megalkuvásaikat és árulásaikat mindenkor is leplezték, s amelynek hatása alatt kerültek minden olyan látszatot, amelyből pártszakadásra lehetne következtetni. Ebben az esetben annyira mentek, hogy a pártvezetőség elnöke, Haase, aki a kisebbséghez tartozott, szó nélkül alávetette magát a pártfegyelemnek és pedig oly mértékben, hogy — ha hosszas ellenállás után is —, mégis révehető volt arra, hogy a frakciótöbbség nyilatkozatát nyilvánosan felolvassa. Ebben a nyilatkozatban újra visszatérnek az orosz despotizmus tetszetős érvére, hogy a tömegeknek a hadihitelek engedélyezését ízletesebben találják fel. Ennek a nyilatkozatnak a történetéhez különben megjegyzi Kautsky, hogy azt egy bizottság dolgozta ki, amelynek munkájában ő is résztvett, azzal a szándékkal, hogy ha már megszávazzák is a hiteleket, emellett a párt ellenzéki álláspontja is kifejezésre jusson.

„Sikerült nekem és egy másik elvtársnak, — bár a többség ellenünk volt és javaslataink legnagyobb részét visszautasította —, a többség által elfogadott javaslatokba egynéhány élesebb fogalmazást belevinni, melyek által az némileg elfogadhatóvá vált. Az a mondat, amelynek elfogadására a legnagyobb súlyt fektettem, és amelynek beillesztése végül arra késztetett, hogy feladjam a javaslattal szemben való ellenállásomat, miután a plénum a bizottság által javasolt rezolúciót elfogadta, egy későbbi teljes ülésben, amelyen nem vettem részt, egy másik helyre került és lényeges enyhítést nyert.”

Ez a „misztikus mondat”, amint ez később kiderült így hangzott: „mihelyt a háború hódító háborúvá lesz, a legenergiusabb eszközökkel ellene fogunk harcolni”.

Ami végül a frakció egységéről szóló legendát illeti, úgy erről a londoni „Justice” a hadihitelek engedélyezésének kérdésével kapcsolatban a következő részleteket közölte:

„Két vagy három nappal az ülés előtt Haase elvtárs találkozott a birodalmi kancellárral, amely alkalommal közölte vele, hogy a szociáldemokrata frakció nincs abban a helyzetben, hogy a hadihiteleket megszavazza. Mire Bethmann-Hollweg azt felelte, hogy ez nagyon sajnálatos, de hogy ő teljes mértékben megérti azt a nehézséget, amellyel a szocialista csoport küzd.

Azoknak a hosszú és izgatott tárgyalásoknak folyamán, amelyeket lefolytattak, három irányzat jelentkezett a szocialista parlamenti frakción belül: 1. a tizennégy engesztelhetetlen kép-

viselő csoportja, amely lehetetlennek tartotta, hogy a szocialista frakció a hiteleket megszavazza és amely minden felelősséget elhárított magától mindarra vonatkozólag, ami a háborúval és annak következményeivel összefügg. 2. egy másik, meglehetősen nagyszámú csoport a háborút lényegében kapitalisztikusnak tartotta, de nem hitte, hogy a szocialistáknak joguk volna ahhoz, hogy a nemzet ama tömegeitől elkülönüljön, amelynek fejlődése, sőt léte is fenyegetve volt arra az esetre, ha az orosz abszolútizmus leverné. 3. egy körülbelül hasonló jelentőségű harmadik csoport, Dr. David vezetése alatt, azt az álláspontot foglalta el, hogy ha az ország egyszer hadiállapotban van, nincsenek többé pártok, és hogy a szocialisták akciójukat fenntartás nélkül a kormány tevékenységéhez kötelesek alkalmazni.”

Az a polémia is, amely Cunow és a „Vorwärts” szerkesztősege között folyt, azt bizonyítja, hogy a hadihitelek megszavazása tekintetében egyáltalában nem uralkodott egyértelműség a szocialista táborban. 1916 április 1-én a „Vorwärts” szerkesztősege erre nézve kinyilatkoztatta: „az összes kollegák 1914 augusztusában elégedetlenek voltak a frakció magatartásával, miközben három társunk ennek a kritikának a megindoklásánál a szerkesztőség többi tagjától eltért.” Tehát még a párt központi közlönye is helytelenítette a frakció-határozatot és ezen az a körülmény sem változtat, hogy egyesek... ha valamivel később is mégis csak magukévá tették a többség határozatát. A kellő időben való megtántorodás ti. éppen úgy ismertető jele a szociál-patrióta opportunistusnak, mint az egyenlenség és bizonytalanság híveinél a kritikus pillanatokban.

Tény, hogy még ugyanaz nap, amelyen a parlamenti frakció a hadihitelt engedélyezte, a hamburgi pártlap így ír: „Most hát kitartás a jelszó, a harc itt van és nincs idő annak kikutatására, miben rejlik a szörnyű katasztrófa belső oka... Meg kell védenünk a hazát! Mi magunk ártatlanok vagyunk ebben a borzalomban. Mi a békére, a megértésre buzdítottunk. A helyzet másképp alakult. Most a fegyverek döntenek. Most a hatalom a döntő! A német népnek védekeznie kell!”

Bizonyos, hogy a szociáldemokráciának ez a hazafisága nem volt színtiszta meggyőződés. Közrejátszott a hagyományos félelem a harctól, a kitérés komoly tárgyalások előtt a kormánnyal, egyszerűen a régi opportunistus és éppen ebben a pontban csaknem semmiféle különbség sem volt a többség és a kisebbség között. Hogy egységet és erőt mutassanak, az előbbi mind gyorsabban a

hazafiság irányában haladt, utóbbi pedig mindegyre kisebb ellenállást tanúsított. . .

*

Az osztrák szociáldemokrácia a szociál-patriotizmusra való áttérésének összes fázisait hasonló módon valósította meg, mint a német: először minden felelősség elhárításával, a nemzetközi szocializmus hatalmas kultúrmunkájának hangsúlyozásával, a lelkesedéssel „katonáinkért”, a kedélyek megnyugtatóásával a háború utáni paradicsomi állapotokkal és természetesen itt is izzó felháborodással a cár világháborúja fölött, amelynek a Volkstri-büne c. újság augusztus 12-i számában a következő szavakkal adnak kifejezést: „Ma is érvényes ránk, osztrák szociáldemokratákra az, amit az öreg Bebel mondott: „ha Oroszország ellen kell indulni, úgy ő lesz az első, aki vállára veti puskáját”. Ebben a háborúban, bármi legyen is annak oka, és bármily kevésbé egyezzenek is meg ezek az okok a proletariátus érdekeivel, ez mégis teljesíteni fogja kötelességét. Az európai kultúráról, az európai szabadságról, a nemzetközi proletariátus fejlődéséről és haladásáról van szó és tudjuk, hogy ezzel a harccal az orosz népnek, az orosz proletariátusnak teljesítjük a legnagyobb szolgálatot.”

Ebben a cikkben, melynek címe: „Szociáldemokrácia és európai háború”, s amely a háború és szociáldemokrácia elvi kérdéseit is tárgyalta, az osztrák imperializmusról egy szóval sem történik említés, viszont annál határozottabban ítéli el a szerb „merénylet-politikát” és Oroszország kapitalista terjeszkedését, amely Szerbiát és a Balkán államokat egyáltalában sakkfigurákként használja és az osztrák-magyar monarchia ellen irányuló nyugtalanító politikáját hatalma öregbítésének céljából folytatja.

A német birodalmi gyűlés augusztus 4-i történeti ülése és a hitelek megszavazása a német szociáldemokrácia részéről volt a megváltó tett az osztrák szocialisták számára is. Az Arbeiter Zeitung augusztus 5-i számában az előző napot mint „a német nemzet napját” különösen fellengzően ünneplik: „Bármiképpen is alakuljon a háború sorsa — és szívünk egész áhítatával azt reméljük, hogy a német nép szent ügye számára győzedelmesen fog végződni — az a kép, amit ma a német birodalmi gyűlés, a nemzet képviselője mutatott, kitörölhetetlenül belerögződik az egész német emberiség tudatába és a történetben mint a német szellem legbüszkébb és leghathatósabb megnyilvánulásának napja

fog szerepelni.” Érdemes ezeket a szavakat és a mögöttük meghúzódó érzületet vagy ha úgy tetszik kétszínűséget a történelem számára feljegyezni, hogy az első háború Ausztriájáról világos képünk legyen. A továbbiakban így folytatja az említett cikk: „Hogy a diplomácia helyesen cselekedett-e, hogy úgy kellett jönnie, ahogy jött, azt későbbi időben kell eldönteni, most a német élet forog kockán és ilyenkor nem lehetséges se habozás se ingadozás. A német nép egységes a maga erős hajlíthatatlan elhatározásában, hogy nem hagyja magát leigázni és semmiféle hatalomnak sem fog sikerülnie ezt a nagy és tehetséges népet, a mi német népünkét alávétetni.” A cikk írója, Ellenbogen képviselő büszke és boldog, hogy a német szociáldemokraták mint egy ember szavazták meg a hiteket. „Mint az egész nemzetközi szociáldemokrácia, úgy a mi német pártunk is, az osztálytudatos proletariátus szervezetenek ez az értékes kincse is a háború leghevesebb ellenzője, a népek egyetértésének és szolidaritásának leglelkesebb képviselője. . . De most, hogy a német haza veszélyben forog, a német nép függetlenségét fenyegetik, a német szociáldemokrácia védőként lép a haza elé és a „hazátlan bitangok”, a „vörös banda”, ahogy a császár egykor szidalmazta őket, most a dolgozó tömegek vérért és vagyonát az államnak áldozza.”

„A haza és a népek békéjéért és függetlenségéért” címen az osztrák pártlap, az Arbeiter-Zeitung augusztus 14-i számában leközli Haase német képviselő augusztus 4-i nyilatkozatát és hozzáteszi, hogy az teljesen a német szociáldemokrácia szellemében érvényes Ausztriára is. Ily értelmű „felvilágosító” munkát a munkástömegek megfélemezésére és megnyugtatására végzett a szakszervezeti központ is. Nem győznek a hatósági előírások legszigorúbb betartására figyelmeztetni. Az összes központi és helyi szervezetek — így tanítják az érthetően mélységesen megrendült munkásságot — „szigorúan az őket illető munka keretében maradjanak és semmivel sem törődjenek, ami ezen a kereten kívül esik.” Az összejöveleteket pontosan a törvény határozatai szerint a hatóságnál be kell jelenteni és lehetőleg nyilvánosan megtartani, mint ahogy az egész szervező tevékenység az engedélyezett terjedelemben játszódjék le. A szakszervezetek sohasem és most sem félnek a nyilvánosság ellenőrzésétől és minél inkább hívják fel ezt tevékenységük tanújaként, annál inkább nyerneek védelmet nem kívánatos zavarok elől mai, általános jelentőséggel bíró tevékenységüknél. „Magától értetődőnek tekintjük, hogy valamennyi szakszervezeti csoportunk eddigi munkáját nyugodtan folytassa. A bérmozgalmak

tekintetében nézetünket oly értelemben tartjuk szükségesnek kifejezésre juttatni, hogy a jelen pillanat ilyenek számára a lehető legalkalmatlanabb és ezért ilyenek kezdeményezése és folytatása lehetőleg kerülendő.”

Nem véletlen, hogy a hivatalos osztrák szociáldemokráciának ez a minden igazán szocialista gondolkodást mélyen felháborító és undorral eltöltő magatartása csak egy helyről kaphatott megfelelő visszautasítást és bírálatot az országon belül és ez az Ausztriában élő nemzetiségek szocialista mozgalma volt. Nem mintha az ezeket vezérlő szempont nagyon messze túlhaladta volna a hazafias nézeteket és érdekeket, de mégis opportunizmusában kevésbé kiáltó és a hivatalos német-osztrák szociál-patriotizmussal szemben tanúsított leleplező magatartása külön említést érdemel. Kezdetől fogva az olasz párt volt az, amely ezen a téren előljárt. A trieszti pártlap „Il Lavoratore” egyik cikkét már augusztus 1-én, egy másikat augusztus 5-én foglalták le. Hasonló megnyilatkozásokkal találkozunk a lengyel és csehszlovák szociáldemokrácia részéről is a háború alatt. Annál jellemzőbb a német rendszerű szociáldemokrácia számára, hogy még saját magatartásából sem meri a kellő következtetéseket levonni, hogy az általa megcsalt tömegek elé lépve azoknak összes hibáit és bűneit feltárja, sőt inkább még maga vádolja meg ezeket a tömegeket. Így a II. Internacionálé egyik ismert szóvivője, Kautsky ezeket írja :

„Ha a szocialista pártok egyike sem volt abban a helyzetben, hogy kormányát a háborútól visszatartsa, ez részben azon is múlt, hogy a proletariátus még nem rendelkezett elegendő erővel, részben azon, hogy a proletariátus nagy tömegei maguk is a háborús zürzavartól elragadtatták magukat.

A proletariátus gyöngeségeért és önállótlanságáért az egyes országokban, lehetetlen az Internacionálét felelőssé tenni, sem vezetőségét, sem szervezetét.” De ha a munkásság több mint 40 évi szociáldemokrata nevelés után politikailag és ideológiailag oly gyöngének mutatkozik, mint ahogy ezt Kautsky állítja, hogyan lehet akkor még a szociáldemokraták nevelésétől egyáltalán valami üdvöset várni a jövőben. Azonkívül kétértelmű hangulat-keltésnél nem egyéb, ha éppen annak a pártnak elméleti szóvivője és az egész nemzetközi mozgalom egyik ideológiai vezére panaszolja a proletariátus önállótlanságát és gyöngeségét egyes országokban. Ezekhez bizonyára nem sorolja Németországot, amely mindenkor, de különösen az első világháború idejében a gyáva opportunizmus példaképe volt a kisebb és tehetetlenebb országok számára, mint

ahogy ezt Ausztria példájában éppen az imént láttuk. A hadihitelekhez való hozzájárulást pedig, amellyel a II. Internacionálé nem egy kongresszusán élesen szálltak szembe, teljesen lehetetlen a munkástömegek számlájára írni és így a II. Internacionálé hazafiasságát, ahogy az az egyes szocialista pártok kölcsönösen ellenséges viszonya tekintetében is a háború alatt kifejezésre jut, mint komoly visszaesést kell elbírálnunk az I. Internacionálé magatartásával szemben az 1870-es háború idején. De van Kautskynak még egy figyelemreméltó megjegyzése: „Ha az Internacionálé szocialistái hibát követtek el, úgy az abban állott, hogy nem számoltak egy támadás lehetőségével.” Ez azonban egyáltalában nem meglepő senkire nézve sem, aki a szociáldemokrata párt történetét ismeri és tudja, hogy az előrelátás és a kellő pillanatban a kellő akció sohasem is volt a szociáldemokrácia eljárásának elve, sőt inkább évtizedeken keresztül abban gyakorolta magát, hogy mindenféle cselekvés elől meneküljön, hogy aztán az ámuló meglepett tömegeket vádolja meg. Nem érdektelenek azok a leleplezések sem, amelyekkel Kautsky rámutat a német szociáldemokratáknak az orosz cárizmus elleni szóharcára: „Azt állították, hogy a hadihiteleket meg kellett szavazniok, mert országuknak kormányuk békevágya ellenére, agresszív szomszédjának rabló támadását kellett elszenvednie és mert a cárizmus az európai szabadságnak sokkal veszelmesebb ellensége, mint a különben eléggé szabad német katonai monarchia.” De ők maguk is érezték, hogy ezzel a külvilágban, a semlegeseknél is erős hitetlenségre találtak, s így többnyire arra a kijelentésre szorítkoztak, hogy a háború felidézésének bűne csak annak befejezése után vizsgálható és dönthető el. A világ veszélyeztetése a cárizmus által azonban teljesen értelmetlenné vált 1917-ben, annak bukása után. Erre való tekintettel a hadihiteleknek engedélyezését Németországban az eddigi érvekkel nem lehetett igazolni, még ha ezek kezdetben helyesek lettek volna is.”

Zavarukban a német szociáldemokraták elfogadták azt az orosz érvelést, hogy az összes kormányok egyformán imperialisták, egyformán rosszak, a német tehát nem rosszabb a többinél. Elmulasztották azonban azt a logikai következtetést, hogy ebben az esetben egyetlen kormánynak sem lehet megszavazni a hadihiteleket. . . . Így jutott el a szociáldemokrácia ahhoz a felfogáshoz, amelyet eddig a burzsoá nacionalizmus képviselt. Bármilyen legyen is a háború oka és visszahatása a világ alakulására, minden országot súlyosan fenyeget a vereség lehetősége, mihelyt a háború kitört.

Ezért kell a háborúban minden pártnak az ország kormánya mögött állnia, bármilyen legyen is annak politikája.

„Minden hiba, amelyet valamely szocialista párt valahol elkövet, más országok szocialista pártjaiban is zavart okoz és ezt ellenfelek kihasználják.” Kautskynak ez a megállapítása persze nem tehermentesíti a szociálpatriotizmus német válfaját, sőt inkább annak egyéb megjelenési formái ellen is irányul: A francia munkástömegek pl. a háború kitörésekor határozottan háborúellenesek voltak. Itt tehát az az ismeretes érv, amely szerint a tömegek maguk is beleszédültek a háborúba, még sokkal kevésbé alkalmazható mint Németországban. Egynéhány párisi szakszervezet tüntetésre hívott fel és a vidéken is számos szakszervezeti csoport hasonló határozatot hozott. De már a szocialista parlamenti csoport felhívásában, amelyet 1914. július 29-én bocsátottak ki, arról van szó, hogy az imperialista germánság példátlanul erőszakos lépésre határozta el magát, amely egy szép napon vissza fog rá hullani. Hamarosan bekövetkezett a proletariátus megvádolása vezetői részéről. Így a C.G.T. egyik felhívásában a francia proletariátushoz augusztus 2-án ezeket olvassuk: „Azt kell e pillanatban mondanunk, hogy a proletariátus nem tudott teljesen egyértelműleg annak a megértéséhez eljutni, hogy mindent meg kell tennie, hogy az emberiséget a háborús veszedelemtől megóvjá.”

A következő stádium itt is a korlátlan hazafiaság megnyilatkozása volt, persze a forradalmi és demokratikus Franciaország védelmét hangsúlyozó követelésekkel tarkítva, a militarizmus támadásaival szemben. Megelőző gyülekezetbetiltások, valamint Jaurès meggyilkolása bizonyára szintén hozzájárultak a vezetőség hangulatának megváltozásához pártban és szakszervezetben egyaránt és most, miután a forradalmi proletariátus gyengeségét megállapították, elkezdik azt a hazafias-oppportunista útra terelni.

„A párt részéről — mint a nemzetközi szocialista kongresszus kezdetét — tervbe vett tüntető összejövetelt már augusztus 2-án tartották meg, nyilvánvalóan egyrészt a rohanó események és Jaurès halálának hatása alatt, valamint arra való tekintettel is, hogy időközben a kongresszus megtartása lehetetlennek bizonyult és annak tervét már augusztus 1-én feladták. Ebben a gyűlésben nem egy figyelemreméltó nyilatkozat hangzott el. Így annak elnöke, Dubreuil képviselő a következőket jelentette ki: „Kötelezettségünkhez híven most köztársasági és békés Franciaországunk függetlenségét és sérthetetlenségét kell védenünk, ha megtámadják. Másrészt ne felejtjük el, hogy tagjai vagyunk a szocialista és munkás-

internacionálénak. Védelmi háború ez, amelyre minket balsorsunk kényszerít. Végig fogjuk harcolni, de csak azzal az egyetlen céllal, hogy francia hazánknek az élethez való jogát biztosítsuk anélkül, hogy megtorlásra gondolnánk és azzal a határozott elszántsággal, hogy a többiek hazáját is tiszteletben fogjuk tartani.” A szónoklatok közül érdemes feljegyezni egyik-másik vezető francia szociáldemokrata felszólalását. Így Vaillant szavait : „A szocialisták egyformán teljesítik hazafias és szocialista kötelességüket. A támadással szemben mindent megtesznek a hazáért, a köztársaságért és a forradalomért.” Longuet azt kérdezi, hogy „ha Franciaországot megrohanják, hogyan ne lenne a legfontosabb, védelmezni a forradalom és a demokrácia Franciaországát, az enciklopédia, 1793., 1848 júniusának Franciaországát? Amikor fegyvert fogunk és felújítjuk 1793 önkénteseinek jelszavát : »béke a népek, háború a királyoknak«, — ez nem irányul a német nép ellen”. Figyelemre méltó az a különbség, amelyet Sembat tesz a szociál- és egyéb fajta sovinizmus között : „Háborúra kényszerülünk Luxemburg semleges területeinek megsértése és a német császári támadás folytán. De szocialisták maradunk. Nem verekszünk sem a revans részségétől, sem harcias őrjöngéstől indítatva. Ez az, ami megkülönböztet minket a sovinizistáktól. Mi a francia kultúra védelmében harcolunk és a népek szabadságáért. Mint győztesek, mert kell, hogy győztesek legyünk, nem fogjuk a többiek jogait megsérteni.”

Hogy ezek a különbségek az események során lassanként csökkentek, az már augusztus 4-én, Renaudelnek a L'Humanité-ban megjelent cikkéből kiderült, amelyben erről van szó : „A kamaráknak holnap, vagy holnapután nyilatkozniuk kell a hitelek megszavazása tekintetében, amelyeket tőlük a kormány követelt. Ezeket a hiteleket egyhangúlag fogják megszavazni.”

Ugyanaz nap a szakszervezetek is kiléptek a porondra a maguk újsütetű *szindikálpatriotizmusával*. Egyik cikkük, „Az ököljog” című, a következő szavakkal végződik : „Az ököljog ellen, a német militarizmus ellen kell megvédelmeznünk Franciaország demokratikus és forradalmi hagyományait.” Látnivaló, hogy Franciaországban minden demokratikus és forradalmi hagyományra való hivatkozás mellett nagyjában-egészében ugyanaz ment végbe, ami a porosz militarizmus, a brutális önkény világában. Csak a hangnem kissé más, a stílus tetszetősebb, de a politika ugyanaz : a sovinizmus politikája.

Természetes, hogy ebben a tekintetben a kis Belgium, mint elsősorban és legkomolyabban veszélyeztetett terület, sem marad

hatott a többi mögött. A belga kormány az első pillanattól fogva tisztában volt azzal, mily fontos agitációs eszközt jelent az antant imperializmus kezében Németország ellen, és kezdettől végig újra visszatérő motívumként szerepel „a bátor kis Belgium” szenvedése és megaláztatása, mint a háború folytatásának egyik nagyon komoly oka a brutális Németországgal szemben, amely kíméletlenül tör a világoralomra és veszélyezteti Belgiumon keresztül Franciaországot és Angliát is. Mindamellet Anglia szociáldemokráciája még aránylag nagyobb fokú mérsékletet mutat, hazafisága valamivel tisztultabb, formájában kevésbé kezdetleges mint a kontinensé és kezdettől fogva azzal a *forradalmi pacifizmussal* kevert, amely a háború soránis valamelyest elfogadhatóbb formában mutatkozott meg és voltaképpen főleg azzal okozott bajt, hogy a kellő pillanatban nem fejlődött tovább egy forradalmi tömegmozgalom irányában. Még augusztus 6-án tett közzé az Independent Labour Party lángoló felhívást a háború ellen, amely annak imperialista céljait leleplezi és óvja a munkásságot attól, hogy az uralkodó osztály céljait magáévá tegye. De ez a felhívás is még mindig inkább elméleti elemzés, mely éppen oly kevésbé meri a logikus konzekvenciát: a tömegek mozgósítását a kapitalista osztály ellen levonni, mint a szociálpatrióta irányban erősen fertőzött német-francia és belga pártok. Ez és az ezt követő további megmozdulások hasonló módon bírálják a hadviselő kormányokat, de teljesen mellőzik saját imperializmusuk és saját kormányuk bírálatát. Még ahol ez meg is történik, mint pl. Hyndemann cikkében augusztus 13-áról,* még ott is teljes megértés mutatkozik az angol kormány Németország ellen intézett hadüzenetével szemben, „mert egész lehetetlen volt, el nem ismerni, hogy mint nemzet kötve voltunk nem titkos szerződések és privát megegyezések által, hanem szent nemzetközi egyezmények és Hágában tett nemzetközi kijelentések alapján. . . háborút viselni Európa nyugalmanak megzavarója ellen”. A hazafias érzületű munkásvezér hirtelen megfeledkezik azokról a szent nemzetközi megállapodásokról és nyilatkozatokról, amelyeket a különböző szocialista világkongresszusok tettek és csupán az összes országok imperialistáinak hágai egyezményére gondol.

A szociálpatriotizmus opportunistá jellegéről nem kell egy további szót sem vesztegetni. A II. Internacionálé elméleti vezére, Kautsky felment minket ez alól, amikor ő maga jelenti ki: „az a

* „Justice” c. folyóiratban.

politikai vonal, amelyet a szociáldemokrata frakció többsége 1914. augusztus 4-én követett, sohasem jutott túl egy bizonyos kétértelműségen. Valami egészen újat akart és mégis csak folytatta azt az utat, amelyen a szociáldemokraták egy félszázadon keresztül a legnagyobb következetességgel haladtak. Augusztus 4-ikének politikája a kormányok és a polgári pártok bizalmát akarta megnyerni és egyúttal a munkástömegeket is megtartani, amely csak a szociáldemokrácia hajlíthatatlan ellenzéki magatartása által volt megnyerhető.” (L. Kriegsmarxismus. Eine theoretische Grundlegung der Politik des 4. August. Wien, Brand).

A szociálpatriotizmus természetéhez tartozik végül az a vonás is, amely a maga egészében csak később fejlődött ki, melyet azonban a teljesség kedvéért itt is megemlítünk: az egyik ország szociálpatriótájának fokozatos elhidegülése, sőt egyenesen ellenséges magatartása a másik ország szociálpatriótájával szemben. Ez persze természetes következménye a szociálpatriotizmus egész fejlődésének, de ebben a jellemvonásban mutatkozik meg legvilágosabban az Internacionálé feloszlási folyamata. Abban a mértékben, amelyben a saját burzsoáziájának a külföldivel szemben engedményeket tesznek, a saját szociálárulókkal szemben — még a szociáldemokrácia ellenzéki táborában is nagyobb rokonszenvvel viseltetnek, mint az idegen irányában. Ez a vonás, amely azután a maga egész kárhovatosságában az Internacionálé felújítási kísérleteinél jut kifejezésre, ebben a stádiumban — amint azt Kautsky oly helyesen leírja, következőképpen alakul: „A svájciak kiléptek a II. Internacionáléból, mert nem akartak semmiféle közösséget fenntartani az egyéb országok szociálpatriótáival. Az olaszok követtek példájukat, hogy elváljanak útjaik a többiek Turati-jaitól. A franciák hátat mutatnak nekik, hogy maguk és a többiek Renaudeljei között elvágják a kapcsolatokat. Ennek a rendszernek sajátossága tökéletes volna, ha az osztrákok stb. csatlakoznának hozzájuk, hogy a Rennereket stb. már mint a többiek Rennerjeit lerázzák magukról, nem pedig a sajátjaikat.” Ez a vallomás a helyzet egyik kitűnő ismerője és a rendszer egyik elméleti oszlopa részéről fölsőlegessé teszi a szociálpatriotizmus minden további jellemzését. Világossá válik, mit jelent az a későbbi titokzatos utalás, amely szerint a II. Internacionálé *csak a béke eszköze* volt: nyílt bevallása ama szocializmus hazafias jellegének, amely a II. Internacionálét áthatotta és amely szocializmus szükségképpen összetört mint a *proletariátus eszköze*, abban a pillanatban, amikor kitört a háborús hazafisága gyakorlati tevékenységre kényszerített. A hazafiság e

tetteivel szemben a szavakkal űzött szocializmus fokozatosan elhalványult, és maga az Internacionálé mint eszköz teljesen csődöt mondott.

2. Imperializmus és szociáldemokratizmus a háború folyamán

Azokkal a tényekkel szemben, amelyeket az előzőkben a szociáldemokrata álláspont tekintetében a legtöbb hadviselő országban ismertettünk, összeomlik az az érv, amely szerint a háború alatt megmutatkozott viszonyok: a gyorsan kihirdetett kivételes állapot és annak kísérő jelenségei az imperialista kormány ellen mindennemű harcot lehetetlenné tettek volna. Még ha ez a legális harc lehetőségei tekintetében igaz volna is, semmit sem lett volna szabad elmulasztaniok a szociáldemokrata szervezeteknek, amelyek mindenkor forradalmiaknak nevezték magukat és nemzetközi magatartást mímelték, — hogy az imperialista háborúval szemben illegális ellenállást folytassanak.

A szociáldemokrácia azonban — a szerb, olasz és a külön fejezetet jelentő orosz párt kivételével — minden harenak kitért az útjából, sőt a legális lehetőségeket is egész jelentéktelen kisebbségek aktivitására szorították: Németországban Karl Liebknechtre és barátaira, Angliában az I. L. P. kicsiny csoportjára, amelyek harcai azonban léggé világosan utalnak arra, hogy mi mindent tehettek volna, ha a pártkötelezettségeket nemcsak kis ellenzéki csoportok és forradalmi személyiségek, hanem a nagy tömegpártok maguk vállalták volna s szervezeti és hatalmi eszközeik igénybevételével teljesítették volna azokat.

A hitelek engedélyezése és hasonló kormányhű intézkedések azonban azt mutatták, hogy a szociáldemokrácia nemcsak hogy kitért a harc elől, hogy szélső gyávaságában egyenesen példátlan opportunizmussal féltette a bőrét, hanem egyenesen az osztályellenfél érdekeivel azonosította magát, amikor a szocializmust hazafiassággá süllyesztette. Hogy ez nem a háború lényegéhez, hanem a II. Internacionálé által képviselt szociáldemokrácia lényegéhez tartozik, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint a szociáldemokrácia magatartása az ún. *semleges* országokban, tehát azokban, amelyekben nem volt háború, amelyekben a proletár véleményszabadság akadálytalanul megnyilatkozhatott, ahol a háborús igazgatás akadályai nem állottak fenn. Ha tehát a szociáldemokrácia ezekben az országokban sem a proletártömegek érzületeit, hanem

kormányaik akaratát képviselte, ezekben az országokban, ahol a szociáldemokrácia antimilitarista és antikapitalista hagyományainak a hadviselők helyett is érvényesülniök kellett volna, ugyanaz az opportunizmus, ugyanaz a kitérés a harc elől, ugyanaz az osztálybéke mutatkozott meg, úgy ez azt mutatja, hogy a szociáldemokrata erőknek nem csupán helyi jellegű és pillanatnyi kikapcsolása ment végbe, hanem azok teljes kimerülése, egy aggkori gyengeségben szenvedő szervezet életképtelensége.

Tipikus ebben a tekintetben a Németalföldi Szociáldemokrata Munkáspárt magatartása. Az 1914. augusztus 3-i kamarauléson a szocialista frakció a semlegesség hatékony gyakorlására szólított fel és ezért megszavazta erre a célra a mozgósítási hiteleket. A frakció vezére, Troelstra ez alkalommal tartott beszédéből következőket érdemes feljegyezni: „Azok az idők, amelyek előtt állunk, nem kedvezők harcos tevékenységünk hatékonysága számára. A szervezetek közül sokan legjobb erőiket vesztik el a mozgósítás következtében, s éppúgy a pénzügyek terén is bizonyos időközi zavar várható, különösen a munkásmozgalom intézményeinek szabályszerű működése tekintetében e téren — egyszóval a válság a gazdasági élet egész területén nálunk is érezhetővé válik. . . A ti dolgotok minden törekvéteket arra irányítani, hogy a mozgalom számára hatalmi eszközeik ez alatt a válság alatt is érintetlenül megmaradjanak. Elsősorban arra fordítsátok erőteket és tegyetek meg mindent, amit a hadiállapot, amelyet nem a holland kormány, hanem idegen nagyhatalmak okoztak, követel tőlünk. Ha a dezorganizáció ez ideje alatt nem fordíthatjátok is fegyvereiteket a kapitalizmus ellen, úgy őrizzétek és óvjátok azokat, hogy abban a pillanatban, amikor a válság elvonul és a mi időnk elérkezik, ebből a szükséges következtetéseket osztályunk emelése érdekében levonjuk.”

Hamarosan Hollandiában is ráeszméltek arra, hogy nekik mily különösen kedvező a Belgiummal való érvelés opportunizmusuk megalapozására és erősítésére. A holland szociáldemokrácia pártlapja augusztus 5-én e tekintetben így nyilatkozik: „Ami a mi saját állásfoglalásunkat, Hollandia állásfoglalását illeti, úgy az Belgium lerohanása és az angol—német háború kitérőre által már több mint kínossá vált. Annyira, hogy csaknem irigyelhetjük a belgák helyzetét. Ha kormányunk nem ad le semlegességi nyilatkozatot a német—belga háború tekintetében, úgy egy német ultimátum csak órák kérdése. A nagy veszedelem azonban ekkor abban áll, hogy Anglia egyik vagy másik módon megsérti a mi semleges-

ségünket és ezáltal félreterel minket oly oldalra, amelyen a németalföldi nép meglehetősen egyértelműséggel nem akar állni.

Rendkívül komoly jelenség az is, hogy egy konfliktusunk Angliával közvetlenül veszélyezteti gyarmatainkat is, úgy hogy ezt az összeütközést minden körülmények között el kell kerülnünk. Németország oly politikát űz, amely részünkről nem érdemel semmiféle áldozatot, s ezenfelül itt van az a lenyűgöző gondolat, hogy ha Németország győz, országunk függetlensége pusztá üvegdarab egy atléta kezében. Bűn volna, ha a legkevésbé is hozzájárulnánk ahhoz, hogy ilyen helyzetbe hozzuk magunkat és sokkal inkább azt a kérdést kell felvetni, hogy vajjon önfenntartásunk szempontjából közbelépésünk Franciaország és Belgium megerősítése érdekében nem volna-e böles politika parancsa.”

Ehhez a cikkhez a pártvezetőség is állást foglalt és csaknem egyhangúlag e cikk végső következtetései ellen és a szigorú semlegesség fenntartása mellett nyilatkozik. A cél az, hogy a nemzetközi kapitalizmus által előidézett háborút határain túl tartsa. Bizalommal állapítja meg, hogy a szerkesztőségnek egy jelentékeny része is ellenzi a cikket, miközben a szerző maga kinyilatkoztatja, hogy fejtegetései nem a semlegességi álláspont elhagyására akarnak buzdítani.*

A holland és éppen úgy a svájci és svéd pártok teljes semlegességi nyilatkozatai, amelyek lényegileg tartósan elszigetelődtek a nemzetközi munkástörekvésektől, semmi egyebet nem bizonyítanak, mint hogy a hivatalos szociáldemokrácia itt éppúgy, mint a kezdettől fogva hadviselő országokban, majd Olaszországban, Romániában, sőt az Egyesült Államokban is kormányaik politikáját követte és támogatta, tehát lényegében véve ugyanannak az oppor-tunizmusnak és hazafiságnak áldozatul. A román szociáldemokrata pártgyűlés Bukarestben 1914. augusztus 10-én tiltakozik mindenfajta háborús kaland ellen és kijelenti, hogy az egyetlen az ország életérdekeivel megegyező politika az őszinte és végleges semlegesség, melynek fenntartása érdekében vérenek árán is harcolni fog, amennyiben területi épségét minden erőszakos kísérlettel szemben védelmezni fogja.**

Rendkívül jellemző a szociálpatrióta semlegességre az a kiáltvány is, amelyet Svédország szociáldemokrata munkáspártja bocsátott ki.***Ebben ezt olvassuk: „A világban végbemenő

* Lásd Grünberg i. m. 251. o.

** Grünberg i. m. 275. o.

*** „Sozialdemokraten”, 1914. aug. 4-én.

végzetes komolyságú esemény visszhangra talál egész Svédországban, különösen a mozgósítás tényében. Azt remélhetjük azonban, hogy a világháború legsúlyosabb áldozataitól a svéd népet megkíméli az a körülmény, hogy Svédország a legveszélyesebb hadvonalon kívül esik. A Szociáldemokrata Munkáspárt úgy véli, hogy teljes mértékben indokolt az a meggyőződése, hogy a jelenlegi kormány a legkisebb ingadozás nélkül ragaszkodni fog az itt ki nyilatkoztatott állásponthez, a törhetetlen semlegességhez és azt a végsőkig meg fogja őrizni. A kormány meg lehet róla győződve, hogy ebben a törekvésében egyértelmű népre támaszkodhatik.”

Az ugyancsak semleges Dánia és szociáldemokráciájának az imperialista burzsoáziával való összefüggésére Lenin is rámutatott, amikor kimutatta, hogy a dán imperializmus a tej- és hústermelés piacának monopolhelyzetéből rendkívüli hasznot szerzett azáltal, hogy áruait a legolcsóbb tengeri úton Londonba, a világ legnagyobb piacára szállította. Ennélfogva a dán burzsoázia és a dán kulákok az angol imperialista burzsoázia virágzó szállítóivá változtak, azok társaivá, különösen kényelmesen elérhető és zsíros profitok mellett. Ennek a nemzetközi helyzetnek a dán szociáldemokrata párt teljesen alávetette magát és természetesen a semlegesség védelme érdekében a polgári monarchista kormány hiteljavaslataira szavazott.

Megjegyzendő azonban, hogy a semleges országok szociáldemokrata pártjainak ellenzéke is akadt, amely ha szerényen is, de hallhatóan „minden eszköz alkalmazásáról” beszélt — beleértve a polgárháborút is.

„Ennek az irtózatos embermészárlásnak a megakadályozására — így ír egy cikk a hollandi »De Tribune« 1914. augusztus 1-i számában »Háború a háborúnak« c. alatt, minden eszköz megengedett és a békeapostolok, akik éppen azon vannak, hogy egy általános békekomédiát szervezzenek, megcsalják a népet, amely ebben bízódik. A proletariátus számára csak az önsegély marad fenn, t. i. a vonakodás, hogy gyilkosai parancsainak engedelmessé váljanak. Annak a megakadályozására, aminek az uralkodók és hatalmasok parancsára történnie kellene, minden eszköz megengedett. Inkább vállaljuk a polgárháborút, mint egy vérfürdőt testvéreinknél, Németországban és Belgiumban, Franciaországban és Angliában. A katonák ott éppen úgy egyenruhába bujtatott proletárok, mint a mieink. Ott, mint itt kirabolja és meglopja a népet a gazdagok kicsi csoportja. Hogy ezenfelül parancsukra még meg is ölessük magunkat, ezt nem lehet és nem szabad túrni. Itt az ideje, hogy az

általános sztrájkról beszéljünk. Ha a vasúti munkások vonakodnak katonákat és hadianyagot szállítani, a bányászok a föld mélyére leszállni, a távirások szerkezeteiket használni, a tengerészek és kikötőmunkások valamiféle munkát a kikötőkben teljesíteni, a gyári és építőmunkások tevékenységüket folytatni, akkor azok, akik a nép vérére áhítoznak, tehetetlenül állnak.”

Egyidejűleg megindul a szociálpatriotizmus és opportunizmus kritikája is. Egy augusztus 8-i kiáltványban ez áll: „Rendkívül súlyos idő szakad ránk. A szenvedélyeket szabadon bocsátották, de éppen ilyen időkben kell megmutatkoznia annak, hogy hívek maradunk-e szocialista programunkhoz. A szocializmus nemzetközi, vagyis a nemzeti gondolatot a nemzetközi testvériség akarata mögé helyezi. De mi az, amit a valóságban látunk? Azt, hogy a szocialista munkáspárt ahelyett, hogy hű maradna a vörös lobogóhoz, ezt elfödi és a nemzeti zászló mellé sorakozik. Melléállnak oly kormányoknak, amely az uralkodó osztály képviselője, és az osztályharc programját elvetik. Nem csoda hát, ha a burzsoáziától dicséretet nyernek. Megengedhetik-e ezt a szocialisták? Semmiképp! A magunk programját az összes hazafiak programja fölé kell helyezni. Hangsúlyozni kell, kik és mik vagyunk, a veszély pillanatában állják ki az emberek legjobban a próbát. Ebben kell megmutatkoznia annak, hogy programunk nekünk mindenekfölött fontos és drága. A munkásosztály most világosan látja, hogy a hivatalos szociáldemokraták nem szocialisták és ha azt merik mondani: Éljen a vörös lobogó! — oda kell nekik kiáltani, ne becsületenítétek meg zászlónkat, nem vagytok szocialisták!”

Nagyon tanulságos e tekintetben az olasz szocialista párt átalakulása. 1914-ben az internacionalizmus mellé állt és teljes semlegességet követelt, amelyhez hamarosan a kormány hivatalosan is csatlakozott. Ez történt 1914. augusztus 3-án. Augusztus 5-én a németek bevonulása után Belgiumba, az olasz pártlap, az „Avanti” lángoló cikket közöl Németország ellen. Ebben a német imperializmust egyszerűen azonosítják Németországgal, amellyel lehetetlen együttműködni. Ez persze egyet jelent az osztályszempont és az internacionalizmus elvének megsértésével, és a szociáldemokrata követelés, az abszolút semlegesség, elég hamar kifejezett ellenségességgé változott a hármasszövetség ellen, amely politikát a legtöbb kormánytag erélyesen támogatott. Olaszország hivatalos politikája már egy évtized óta Franciaországtól függött, amely mindinkább Olaszország bankárává vált és Angliától, Olaszország szénszállítójától. Ilyenformán a nyílt német-

ellenességtől a nyílt antant-barátságig Olaszország részéről már csak egy lépés volt hátra. Kiderült, hogy az olasz kormány semlegesége a háború kitörésekor csak azt jelentette, hogy kívárta, melyik pillanat a legalkalmasabb Olaszország imperialista érdekeinek szempontjából, hogy az antanthoz csatlakozzék. Ez 1915. április 23-án történt meg egy titkos szerződés formájában, amelynek értelmében Olaszország lett az egyetlen nagyhatalom az Adriai tengeren és jelentős hatalmat nyert a Földközi tengeren is. Ezzel Olaszország belépett a világháborúba — és pedig az antant oldalán, amely változást az olasz párt minden árnyalata, a reformista renegát Bissolatitól kezdve a radikális forradalmárig, amelynek megtettesülését Mussoliniben, a későbbi fasiszta vezérben látták.

Egy bizonyos előnyt az olasz szociáldemokrata párt a II. Internacionálé többi pártjával szemben annyiban mutathat fel, hogy a legtöbb európai ország munkását megcsalták azzal az állítólagos egységgel, amely az opportunisták és a forradalmárok között fennállott és, hogy Olaszország ebben a tekintetben időlegesen kivétel volt. Azonban a különböző szociáldemokrata pártoknak ez a magatartása nemcsak a nemzetközi szociáldemokrácia állandó züllését hozta magával, hanem ezzel együtt járt az imperializmus gátlás nélküli kiterjedése a háború alatt. Különösen érdekes e tekintetben a titkos szerződéseknek az a sorozata, amely a különböző imperialista hatalmak háborús céljait néha meglehetősen egyértelműen leleplezi.

1915. március 20-án a cári kormány beleegyezik a brit hatalmi befolyás kiterjesztésébe az eddig semleges középperzsa zónába. Ennek fejében Oroszország megkapja az Ispahan és Yezd körüli területeket. Az imperialista tárgyalások egyik másik pontja Konstantinápolyra és a tengerszorosokra vonatkozik. A nyugati szövetségesek Oroszországnak ebbeli követelményéhez azzal a feltétellel járultak hozzá, hogy a tengerszorosok és a kikötők kereskedelmi hajók és áruk számára nyitva maradnak. Úgy látszott, mintha Oroszország régi imperialista álma most megvalósulást nyerne. Az a cél, amelynek elérésére a világháború előtt Németországot és Ausztria-Magyarországot mind fenyegetőbb módon kezdte veszélyeztetni, elérhető közelségbe jutott.

Időközben Olaszországban is értek az események. Olaszországot nagy területek ígérete fejében sikerült megnyerni a háború számára. Az antant hatalmak megígérték neki a Trentinot, Isztriát, Dalmáciát és egy sereg szigetet Valona körül. További engedményeket ígértek Törökország rovására, különösen Libiában, Észak-

Afrikában,* Ez a titkos szerződés egyébként is messzemenően számításba vette Törökország felosztását. Így Oroszországnak a Fekete tenger délkeleti részében különböző tartományokat kellett volna megkapnia, Franciaországnak a szíriai partot és Anatólia egy részét ígérték oda, míg Anglia — különös tekintettel olajmezőire — Mezopotámiát kapta volna meg.

Egyidejűleg a közkeletű események további imperialista mozgalmakra vezettek. Mindkét hadviselő csoport Romániáért versengett, mint azért az országért, amely gabonakészletei, petróleumforrásai miatt Németországot különösen vonzotta, amely Romániának az általa nyújtott segítségért Besszarábiát helyezte kilátásba. 1915-ben azonban a francia katonai attasé kijelentette Romániának, hogy Németország két hónapon belül a végére jár rézkészleteinek, és ezért a háborút nem folytathatja: azt a tanácsot adja tehát Romániának, hogy lépjen közbe és tegye rá kezét Erdélyre, mielőtt késő lesz. Ilyen módon Románia engedett a kísértésnek, és elhatározta, hogy részt vesz a háborúban, amiért az antant győzelem esetére Erdélyen kívül Bukovinát és a Bánságot is megígérte.

Hasonló módon folytak még 1917 márciusában is a tárgyalások Oroszország és Franciaország között a német keleti határokról; ezekben a tárgyalásokban az oroszok ragaszkodtak ahhoz, hogy a lengyel kérdést kikapcsolják a nemzetközi tárgyalásokból és eltekintenek attól, hogy megkíséreljék a jövőbeli Lengyelországot a hatalmak védelme alá helyezni. Tekintve, hogy Franciaország közben saját terveit Németország nyugati határaitra vonatkozólag a maga imperialista értelmében dolgozta ki, teljesítette az oroszok kívánságát.

Ilyen és hasonló módon fejlődött a háború folyamán az imperializmus és hogy ez lehetségessé vált, főképpen azon múlt, hogy az egyetlen hatalom, amely ennek az imperialista áramlatnak gátat emelhetett volna, a nemzetközi munkásmozgalom a válságos pillanatban gyengének mutatkozott. Ez a hatalom a háború kezdetét megelőzőleg a kormányokat óvatosságra inthette volna és mindenestre imperialista törekvéseiknél bizonyos tartózkodást és óvatosságot kényszeríthetett volna ki. Azok után a tapasztalatok után azonban, amelyeket a polgári kormányok az egyetlen egyenrangú ellenféllel kapcsolatban szereztek, amikor tapasztalhatták a kezén és lábán megkötözött óriásnak, a proletariátusnak gyengeségét és

* Lásd: Outline of modern Imperialism, 74. o.

ellenállóképtelenségét a háború alatt, amikor biztosak lehettek benne, hogy a munkásság vezeterei minden ellenállás nélkül ömelléjük állnak és a tömegeket elárulják, *semmilyen korlátokat nem kellett többé tekintetbe venni.*

Ennek a fejlődésnek következményei a forradalmi munkásságra nem maradhattak el. Láttuk, hogy ha a szociálpatriotizmus és opportunizmus a háború kitörése óta felszínre is kerültek a II. Internacionáléban, úgy mégsem volt hiány egyes csoportokban és személyiségekben, akik ebben a válságos időben hívek maradtak elveikhez. Feltétlenül szükség volt arra, ezeket a szétforgácsolt elemeket, amelyek nem engedték, hogy az Internacionále fejlesztésére irányuló remények elkallódjanak, összefogni és olyan akciók számára megszervezni, aminőket különösen a stuttgarti és a baseli határozatok javasoltak. Ez azonban mindenekelőtt ideológiai tisztázódást követelt. Ebben az irányban működtek példaadó módon az emigráns orosz bolsevikiek, különösen Lenin. Egyik legjelentősebb kezdeményezésük egy akcióképes internacionále helyreállítására irányuló törekvésük volt. Pontosan látták azokat a nehézségeket, amelyek ebben a tekintetben eléjük tornyosultak. A velük szembenálló nehézségek félreismerése vagy helyesebben elkenése az opportunisták vezérek által követelte, hogy ezeket a szociálpatriótákat teljes veszélyességükben mutassák be a munkástömegeknek. Hosszú küzdelmet igénylő kitartó harc után sikerült az ún. zimmerwaldei csoportot létrehozni, amely fontos szerepet játszott a háború alatti imperializmus és opportunizmus elleni megnyilatkozások között. Ezek sorában legnagyobb jelentőséget nyert az a jelszó, amely az imperialista háborúnak polgárháborúvá való átalakítását kívánta. Ennek jegyében nagyarányú propaganda indult meg, amely különböző nemzetközi találkozások és megbeszélések egész sorához vezetett. Ezek között első helyen áll az antantszocialisták londoni konferenciája 1915 februárjában, amelyen a bolsevik párt kiküldöttje részletesen megvilágította az említett jelszó célját és jelentőségét. . . .*

* A kézirat itt megszakad. A szerző további terveiről csak vázlatos feljegyzések maradtak meg. (Szerk.)

NÉVMUTATÓ

- Acsády Ignác* 19
Adams 267
Adler, Viktor 147
d'Alembert, Jean Le Rond 96
Alpári Gyula 10
Alter, L. 257
Andrássy Gyula id. 157, 165, 166
Andrássy Gyula ifj. 165, 167
Apponyi Albert gr. 164
Artois (később: X. Károly francia király) 189
Aulard, François Victor Alphonse 191, 194

Babeuf, François Noël 199
Bacon, Francis 91
Baily, Philippe 191
Baltimore lord 252, 253, 259, 280
Barthou, Jean Louis 242
Bauer, Otto 147
Beard, Charles 254
Bebel 294, 301
Berchtold, Leopold gr. 239, 243
Berkovits D. Géza 41
Bernstein, Eduard 23, 24, 26, 297
Bethlen Gábor 158
Bethlen István gr. 156, 157, 158, 159, 160
Bethmann-Hollweg, Theobald von 299,
Bismarck, Otto von 157
Bissolati 314
Blanc, Louis 89
Bluntschli, Johann Kasper 87
Böcklin, Arnold 80
Böhm Vilmos 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142
Brunstaedt, Friedrich 153

Bruszilow, Alexej Alexejevics 244
Bucharin 139
Budai Barna 114
Bunzel, J. 99
Burián István gr. 243
Byron, George Gordon Noel 80

Calvin, Gerard 70
Calvin, Jean 70, 71, 72, 74, 75, 77, 80, 81
Carlyle, Thomas 92
Caro, Leopold 99, 112
Chélard, R. 99
Chevalier 275
Clemenceau, Georges 150
Comte, Auguste 86, 116, 118, 123, 124, 126, 128, 130
Concha Győző 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21
Condorcet, Antoine-Nicolas de 183
Cromwell, Oliver 259
Csicserin, Georgij Wasziljevics 134, 151
Cunow 300
Curti 17

D'Annunzio, Gabriele 243
Danton, Georges 191, 194, 195, 196, 197
David dr. 300
Dejaneira 211
Denikin 148, 149, 290
Descartes, René 91
Desmoulins, Camille 183, 191
Diderot, Denis 92, 93, 95, 96
Diener-Dénes József 99
Diener, Wyss 72
Dienes Márton 41
Dumouriez, Charles François 195
Dubreuil 305

- Ebert, Friedrich* 145
VII. Edward (angol király) 238
Ellenbogen 302
Engels, Friedrich 28, 252, 275, 279
Erdmann, Benno 75
Ewans, Georg 275

Fay, Sidney Bradshaw 255
Ferenc Ferdinánd 238
Ferenc József 166, 238, 244, 245
Ferenczi Imre 112
Feuerbach, Ludwig 227
Fernoy 262
Foster, William Z. 254
Fourier, Charles 89
Franchet d'Esperey, Louis-Félix-Marie
 135, 174
Froman 262

Garbai Sándor 11, 132, 138, 147
Goebbels, Joseph Paul 168
Goethe, J. Wolfgang 79, 84, 92, 200,
 201, 202
Golden 258
Gounard, R. 99
Goy 281
Gömbös Gyula 160
Grotius, Hugo 85
Guizot, Guillaume 20
Grünberg 293, 294, 296, 297

Haase 293, 299, 302
Haldene, Richard Burdon 238
Hanna, Mark 46
Haywood, William D. 60, 67
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 152,
 153, 161, 201
Herakles 211
Herrmann Müller 293, 294
Hervé, Gustave 243
Hillguüt, Mornisis 46, 55
Hillmann, Sidney 25, 36
Hindenburg, Paul von 134, 242, 245
Hitler, Adolf 12, 154, 160, 161, 168,
 169, 240, 242
Hobbes, Thomas 85, 92
Hodler, Ferdinand 80
Hóman Bálint 153, 157, 159, 160, 161,
Horthy Miklós 169, 242
Hötzendorf, Conrad von 239
Hume, David 91

Hunyadi Mátyás 163
Husserl 123
Huysmans, Joris Karl 294
Hyndemann 307

Ihering, Rudolph 225
Imrédy Béla 169
I. István (magyar király) 157, 169

James, William 82
Jaurès, Jean 243, 293, 305
Jefferson, T. 267, 268
Jefimov, G. V. 252, 255, 258, 259, 260,
 262, 263, 264, 273, 274, 278, 280
Jogiche 139
Jókai Mór 200, 201

Kampfmeyer 25, 36
Kant, Immanuel 17, 81, 82, 85, 86, 87,
 88, 90, 92, 97, 125, 126
I. Károly (angol kir.) 25
II. Károly (angol kir.) 262, 280
IV. Károly (osztrák cs. és m. kir.)
 244, 245
Károlyi Mihály 135, 149, 170, 174
Kautsky, Karl 26, 27, 295, 299, 303,
 304, 305, 307, 308
Keller, Gottfried 80
Keir, Hardie 293
Kepler, Johannes 210, 214
Kerenszki, A. F. 137
Kertész 109
Klein 42
Kolcsak 134, 148, 149, 290
Kossuth Lajos 158, 176
Kosztá 42
Körber, Ernst von 244
Kristóffy József 244
Kun Béla 10, 11, 134, 147, 148, 151
Kunfi Zsigmond 138, 147, 285
Kutter, Hermann 74

XVI. Lajos (francia kir.) 184, 189, 192
Lan, V. 254, 256, 261, 262, 263, 266,
 268, 273, 274, 277, 278, 279, 281
Lafayette 191, 194, 195
Lang, A. 35, 70, 71
Lassalle, Ferdinánd 71
Lasson, Georg 201
Lebrun, Albert 166
Legien, Karl 24

- Lédebour* 294, 295
Légrády Károly 40
Lenin, W. I. 133, 134, 140, 146, 147, 245, 271, 272, 278, 279, 280, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 312, 316
Leon, Daniel de. 44, 53, 59
Liebknecht, Karl 139, 145, 295, 309
Liebknecht, Wilhelm 33
Linder Béla 171
Longuet 306
Lloyd, George 148
Locke, John 92
Loyola, Ignác 70, 75
Lukács György 10
Luther, M. 71
Luxemburg, Rosa 145
- Machleod, W.* 255
Madách Imre 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212; 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220
Majláth József 99
Marivale 269
Masaryk, Tomas 244
Marat, Jean Paul 188, 191
Marx, Karl 10, 23, 26, 46, 48, 56, 57, 74, 253, 257, 261, 262, 264, 269
Maurenbrecher 28
Máté Elek 160
Mayers, Gustav 254
Méhely 137
Menger 26
Meyer, Conrad Ferdinand 80
Metternich, Klemens 158
Milotay István 168, 169
Miltiades 214
Mirabeau, Honoré 188, 191
Montesquieu, Charles de 183
Morgai 146
Mussolini, Benito 242, 243, 314
Müller, Johann 72
- Nagy Lajos (magyar király)* 163
 I. Napoleon 142
 III. Napoleon 166, 294
Nathusius, M. 75
Naumann, Friedrich 75
Newton, Isaac 91
Nietzsche, Friedrich 80
Noske, Gustav 145, 150
- Parvus, Alexander L. Helphand* 29, 30
Pető Sándor 246
Pflüger, Eduard 74
Pichone, Stéphane 148
Plato 130
Plutarchos 88
Poincaré 123, 124
Potiorek, Oskar 242
Prudhon, Pierre Joseph 89
Puffer 275
- Radek, Karl* 134
Rácz Gyula 101
Rákóczi Ferenc 176
Rákos Ferenc 10
Rákosi Viktor 40
Raleigh, Walter 258
Renner, Karl 308
Renaudel 293, 306
Rensselaer, Stephan 260
Révai József 10
Robespierre, Maximilien de 88, 182, 189, 195, 197, 198
Roller, Arnold 52
Rousseau, Jean-Jacques 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 183
Richardson, Samuel 84, 92
Rutenovics 293
- Sadoletto, Jacopo* 71
Saint-Simon, Claude-Henri de 89
Sándor cár 144
Scheidemann, Philipp 145
Schiller, Johann Christoph Friedrich 92
Schopenhauer, Arthur 207
Schroft, Richard 99
Schwegel, Hans 99
Sembat 306
Seneca 209
Shaw, M. Leslie 51
Sieyès, Emmanuel-Joseph 185, 189, 191
Simmel 126, 130
Smuts 147, 179
Solmi, Arrigo 248
Sombart, Werner 37
Spotswood, Alexander 266
Stounenberg, Frank 67
- Szabó Ervin* 8, 9, 34, 36
Szamuely Tibor 139, 140, 141

- Szántó Béla* 134
Szekfü Gyula 157, 158, 159, 160, 161
Széchenyi István gr. 151, 157, 158,
 159, 161
Sztálin J. V. 291
- Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice*
de 142
Tarde 130
Tell Wilhelm 80
Tisza István gr. 165, 166, 167, 174,
 236, 237, 239, 240, 241, 243, 246
Tisza Kálmán gr. 165, 166, 167
Trautmann 60
Troelstra 293, 310
Tschirschky, Heinrich Leonhard 240, 241
Turner 266
- Vaillant* 306
Vandervelde 293
- Váci Péter* 235
Vázsonyi Vilmos 246
II. Vilmos (német császár) 238, 245
Voltaire 96, 183
Vyx 139, 149, 175, 177
- Wagner, Richard* 80
Walker 106
Weisl, Ernst Franz 99
Wakefield 261
Weltner Jakab 139
Wentwert, John 267
Wilson, Woodrow 144, 147, 148
Wissel, Rudolph 145
Wolodarsky 139
Wrens, Madame de 94
- Zetkin, Klara* 296
- York* 25

BOLGÁR ELEK MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA*

- Általános munkásvédelem
- Népjogok a polgári társadalomban.
- Szocialista kongresszusok. — Mannheim, Róma, Amiens —
- Concha a választójog reformjáról. (Concha Győzőnek a Jogállam 1906. évi 9-ik füzetében megjelent értekezéséről.)
- Reakció.
- A proletariátus („Das moderne Proletariat” von Paul Kampffmeyer, „Das Proletariat” von Werner Sombart.)
- A választójog gazdasági jelentősége.
- A történelmi materializmus és a polgári tudomány.
- A munkásmozgalom 1906-ban.
- Munkásmozgalom.
- Az emberiség fejlődésének iránya. (Paul Descamps tanulmánya.)
- Munkásmozgalom.
- A sztrájk szociológiája (Ferenczi Imre.)
- Szakszervezeti mozgalom és szociáldemokrácia.
- Bizalom Gompersnek — a leszerelt szocialistának.¹
- A munka szemléje 1906. ápr. II. évf. 8. szám.
- Husadik Század 1906. II. kötet 187. o.
- Husadik Század 1906. II. köt. 406. o.
- Husadik Század 1906. 516. o.
- A munka szemléje 1906. október II. évf. 19. sz.
- Szocializmus. 1906/7. I. évf. 9. sz.
- Szocializmus. 1906/7. I. évf. 14. sz.
- Szabad Gondolat a Budapesti Napló melléklete 1907. jan. 30.
- Husadik Század 1907. 63. o.
- Husadik Század 1907. 175. o.
- Husadik Század 1907. I. köt. 199. o.
- Husadik Század 1907. I. köt. 368. l.
- Husadik Század 1907. 372. o.
- Husadik Század 1907. 509. o.
- Népakarát 1907, nov. 29. (Kiadja: az Amerikai Magyar Szocialista Munkásszövetség)

* A bibliográfia nem teljes. Az Egyesült Államokban, Svájcban, valamint az emigráció éveiben az illegális irodalomban névtelenül megjelent cikkeket és tanulmányokat csak részben sikerült felkutatni. (Szerk.)

¹ B. . r E. . k jelzéssel.

- A kivándorlók sorsa.²
 Az amerikai krízis.³
 Krisztus — szocialista?
 Magyarok Amerikában.
 Munkásmozgalom.⁴
 A gazdasági munkásmozgalom fejlődéséhez. Trade unionizmus és industrial unionizmus.
 A kivándorlás.
 Trade unionizmus és Industrial unionizmus.
 Célok és eszközök.
 Választójog és választórendszerek.
 Visszavándorlók visszavándorlása.
 Képek egy agrárország iparfejlődéséről és demokráciájáról.
 A gabonamonopólium mint szocialista követelmény.
 Bericht über die soziologische Literatur seit 1900 und die soziologischen Gesellschaften. Entwicklung und Literatur der Soziologie in Ungarn.
 A német tudományos szocializmus. Írta Mössner Pál.⁵
 A válságok történetéhez.
 Brooks Adam: The new Empire.
 Kortörténeti jegyzetek: A franciaországi postássztrájk.⁶
 Calvin és követői. A reformátor négy századik születésnapjára.
 Egy forradalmár emlékiratai. (P. Kropotkin: Memoires of a Revolutionary, London, 1908.)⁷
 Egy magyar Marx kritikáról. (Marx és tanítása, írta Palágyi Menyhért.)
- Népszava. 1907. dec. 4.
 Népszava, 1907. dec. 6.
 Népakarat, New York 1907. dec. 24.
 Szocializmus. 1907/8. II. évf. 19. sz.
 Huszadik Század 1908. 255. o.
 Huszadik Század 1908. 417. o.
 Huszadik Század 1908. II. köt. 439. o.
 Népakarat, 1908. jún. 26. és 30. szám.
 New York 1908.
 Budapest, 1908. Kiadja a Huszadik Század szerkesztősége.
 Szocializmus 1908—1909. III. évf. 4. szám.
 Szocializmus 1908—1909. III. évf. 9. szám.
 Szocializmus 1908—1909. III. évf. 10. szám.
 Sonderabdruck aus der Monatsschrift für Soziologie. Leipzig 1909 Mai.
 Huszadik Század. 1909. 307. o.
 Huszadik Század 1909. I. köt. 348. o.
 Huszadik Század 1909. 547. o.
 Huszadik Század 1909. 561. o.
 Huszadik Század 1909. II. köt. 73. o.
 Huszadik Század 1909. II. köt. 325. o.
 Huszadik Század 1909. II. köt. 517. o.

² Név nélkül. (Szabó Ervinnek írt levelében jelzi a kéziratát.)

³ aláírás nélkül.

⁴ B. . r E. . k jelzéssel.

⁵ b. jelzéssel.

⁶ B. E. jelzéssel.

⁷ B. jezéssel.

- Die Alkoholfeindliche Bewegung in Ungarn und Rumänien.
- Hobhouse: Lehre von der Entwicklung der Moral.
- A szocialista világnézet a modern festészethen.
- Militarizmus Svájcban.
- Die Entwicklungsgeschichte des modernen Sozialismus in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika. (Inaugural-Dissertation der philosophischen Fakultät der Universität Bern zur Erlangung der Doktorwürde.)
- Agrárkultúra és ipari kultúra
- Az újhegelianizmus jogbölcselete. (Lehrbuch der Rechtsphilosophie von Josef Kohler.)
- Szociálpedagógiai törekvések Svájcban. (Zürichi kelettel.)
- A zsidók jövője.
- A modern kultúra.
- Rousseau, a probléma.
- J. P. Morgan.
- Kulturfilozófia és kulturpolitika.
- Ipari politika.
- A Clark-egyetem jubileuma.
- A községi kulturpolitika.
- A közmunkák szociálpolitikai vonatkozásai.
- Das Auswanderungsproblem und die Arbeitslosigkeit in Ungarn.
- Szociálpolitika.
- Magyar munkások az amerikai sztrájkokban az A. F. of és az I. W. W.⁸
- Budapest székesfőváros közigazgatási tevékenysége.
- Monatschrift zur Erforschung des Alkoholismus. 1909.
- Különlenyomat a „Monatsschrift für Soziologie”-ból. 1909. Nov—Dez. Fritz Eckhardt Verlag. Leipzig.
- Szocializmus, 1909—1910. IV. évf. 2. sz.
- Szocializmus, 1900—1910. IV. évf. 4. sz.
- Bern, 1910. júl. 15. Budapest 1911. Druck Pester Lloyd.
- Huszadik Század 1910. I. köt. 95. o.
- Huszadik Század 1910. I. köt. 481. o.
- Népművelés. 1910. V. évf. 1—16. füzet 131. o.
- Uj Élet 1912. VII. évf. 3. sz.
- Uj Élet 1912. VII. évf. 3. sz.
- Uj Élet 1912. VII. évf. 12—13. sz.
- Uj Élet 1912. VII. évf. 14—15. sz.
- Uj Élet 1912 VII. évf. 16—17. sz.
- Nyugat. 1913. I. köt. 147. o.
- Uj Élet 1913. 709. o.
- Különlenyomat a Városi Szemléből. Bp. 1913.
- Városi Szemle 1913. márc. III. sz. Különlenyomat.
- Különlenyomat a „Weltwirtschaftliches Archiv”-ból. Verlag Gustav Fischer, Jena. II. köt. 2. füzet, 1913. október.
- Városi Szemle 1913. 10—12. sz. (okt—dec.)
- A Társadalmi Múzeum Szemléje V. évf. 1913.
- Szociálpolitikai szemle. 1914. jan. IV. évf. 1. sz.

⁸ Dr. B. E. jelzéssel.

- Az iparoktatás a községi iparpolitika
szolgáltatában.
- A szociológiai szintézis természetéről
- Pszichológizmus a szociológiában.
Émile Durkheim.
- Budai Dezső: A társadalmi ideál.
- Felix Somlo: Juristische Grundlehre.
- Durkheim szociológiája.
- Durkheim tanainak ismeretelméleti
alapja.
- Emlékezés a párisi kommünre.
A Szocializmus története.
Felszólalás helyett.
Marx „Kommunista Kiáltványa”
Habsburg és társai.⁹
Az ír forradalom.¹⁰
Az angol krízis.¹¹
A világreakció zászlóvivője.¹²
Forradalom és ellenforradalom az
Egyesült Államokban.¹³
Proletár külpolitika.¹⁴
Ein Jahr Weltpolitik.
- Ein „Held” unserer Tage.¹⁵
1914. Visszaemlékezés.¹⁶
An der fünften Jahreswende.
Krieg dem Kriege.¹⁷
Die drei Verderber Deutschlands.¹⁸
- Városi Szemle 1914. 289. o.
- A Magyar Filozófiai Társaság kiadása.
„Athenaeum” 1917. III. köt. 2. füzet.
- Husadik Század 1917 481. o.
- Husadik Század 1918 I—II. köt.
35. o.
- A Magyar Filozófiai Társaság kiadása.
„Athenaeum” 1918. IV. köt. 2. füzet.
- A Magyar Filozófiai Társaság kiadása.
„Athenaeum” 1918. IV. köt. 2. füzet.
- Husadik Század 1918. 5. sz.
- A Magyar Filozófiai Társaság kiadása.
„Athenaeum” 1918. IV. köt. 3. füzet.
- Vörös Ujság 1919. márc. 18.
Előadás. 1919. jún. 11. (Könyomat.)
Vörös Ujság 1919. jún. 14.
Előadás. 1919. július 12. (Könyomat.)
Proletár. 1920. I. évf. 10. sz.
Proletár 1920. I. évf. 11. sz.
Proletár 1920. I. évf. 13. sz.
Proletár 1920. I. évf. 14. sz.
Proletár 1920. I. évf. 14. sz.
- Proletár 1920. I. évf. 16. sz.
Internationale Presse Korrespondenz
1922. 1474—1487. 1.
Arbeiterliteratur 1924. 5—6. sz.
Arbeiterliteratur 1924. 7—8. sz.
Arbeiterliteratur 1924. 7—8. sz.
Arbeiterliteratur 1924. 7—8. sz.
Arbeiterliteratur 1924. 9. sz.

⁹ Bán Ervin néven.

¹⁰ Bán Ervin néven

¹¹ Bán Ervin néven.

¹² Bán Ervin néven.

¹³ Bán Ervin néven.

¹⁴ Bán Ervin néven.

¹⁵ W. B. jezéssel.

¹⁶ John Gubson néven.

¹⁷ Wilhelm Baumann néven.

¹⁸ W. B. jezéssel.

- Der 70 jährige Kautsky und der lebende marxizmus.¹⁹ Arbeiterliteratur 1924. 10. sz.
- Paul Levi — und was dann?²⁰ Arbeiterliteratur 1924. 10. sz.
- Zum Verständnis des Rheinproblems.²¹ Arbeiterliteratur 1924. 10. sz.
- Konzentration und Zersplitterung.²² Arbeiterliteratur 1924. 10. sz.
- Deutschland im Übergangsstadium.²³ Arbeiterliteratur 1924. 10. sz.
- Lenin und der Leninismus.²⁴ Arbeiterliteratur 1924. 10. sz.
- Das soziale „Gewissen“ in der Bürgerlichen Weihnachtsliteratur.²⁵ Arbeiterliteratur 1924. 12. sz.
- Die Abwehr an Rhein und Ruhr.²⁶ Arbeiterliteratur 1924. 12. sz.
- Die I. Internationale und die englische Arbeiterbewegung.²⁷ Arbeiterliteratur 1924. Sonderheft, 109. o.
- Die I. Internationale über Wirtschaft und Wirtschaftspolitik : Arbeiterliteratur 1924. Sonderheft 125. o.
- Das England der Gegenwart.²⁸ Arbeiterliteratur 1924. 739. o.
- Dokumente der roten Diplomatie.²⁹ Arbeiterliteratur 1924. II. köt. 1121. o.
- Gandhi und der Pazifismus.³⁰ Arbeiterliteratur 1924. II. köt. 1122. o.
- Klassenkampf und Literatur in Amerika. Arbeiterliteratur 1924. 1026. o.
- Die Stellung der I. Internationale zum Kriegsproblem.³¹ Arbeiterliteratur 1924. Sonderheft
- Krieg und Proletariat.³² Verlag für Literatur und Politik, Wien. 1924.
- A Magyarországi Tanácsköztársaság és a világpolitikai helyzet. Uj Március IV. évf. 1928.
- Az ötvenéves Upton Sinclair.³³ 100%. 1928. november.
- Az 1848-as forradalom. Nagy Szovjet Enciklopédia I. kiad. 10. köt. 46—47. o. 1928.
- Die Achtundvierziger Reden und Dokumente der Europäischen Revolution. 1848—49. (Redner der Revolution. Band VII/2). Bevezető. Neuer Deutscher Verlag. Berlin. 1928.

¹⁹ Alfred Bauer néven.

²⁰ Alfred Bauer néven.

²¹ W. Baumann néven.

²² Wilhelm Baumann néven.

²³ John Gubson néven

²⁴ B. Alexej néven.

²⁵ John Gubson néven.

²⁶ W. B. jezéssel.

²⁷ John Gubson néven.

²⁸ John Gubson néven.

²⁹ B. Alexis néven.

³⁰ A. B. jelzéssel.

³¹ Wilhelm Baumann néven

³² Wilhelm Baumann néven.

³³ Vajda Sándor néven.

A Károlyi-forradalom.

A polgári forradalomtól a proletár-diktatúráig.

Mussolini történetet hamisít.³⁵

Magyar szellemtörténeti iskola.³⁶

Babits Mihály életműve.³⁷

Magyar történet.³⁸

Az angol külpolitika pálfordulása.³⁹

A nemzet napszámosa „előlép”.⁴⁰

Két világháború közt.⁴¹

Mi volt és mi ma a magyar imperia-
lizmus?⁴²

Az egykéz.⁴³

A Károlyi-forradalom huszadik év-
fordulóján.⁴⁴

Imrédy „földreformja”.⁴⁵

A magyar tanácsköztársaság külpoli-
tikai problémái.⁴⁶

Magyarország 1849-ben.⁴⁷

Megvédi-e Magyarországot Teleki
Hitler ellen?⁴⁸

Demokrácia és egységfront az Egyesült
Államokban.⁴⁹

Gergely bemutató Moszkvában.⁵⁰

Magyarország kilépett a Népszövet-
ségből.⁵¹

Petőfi politikai hagyatéka.⁵²

Magyar külpolitika.⁵³

Nagy Szovjet Enciklopédia. I. kiad.
10. köt. 69—72. o. 1928.

Uj Március 1929. 3. sz.

Uj Hang 1938. 3. sz.

Uj Hang 1938. IV. sz.

Uj Hang 1938. V. sz.

Uj Hang 1938. VI. sz.

Uj Hang 1938. VIII. sz.

Uj Hang 1938. VIII. sz.

Uj Hang 1938. VIII. sz.

Uj Hang 1938. IX. sz.

Uj Hang 1938. X. sz.

Uj Hang 1939. II. sz.

Uj Hang 1939. III. sz.

Uj Hang 1939. III. sz.

Uj Hang 1939. IV. sz.

Uj Hang 1939. IV. sz.

Uj Hang 1939. IV. sz.

Uj Hang 1939. V. sz.

Uj Hang 1939. VI. sz.

Uj Hang 1939. VII. sz.

³⁴ Wilhelm Baumann néven.

³⁵ B. E. jelzéssel.

³⁶ K. K. jelzéssel.

³⁷ Kerékgyártó Kálmán néven.

³⁸ K. K. jelzéssel.

³⁹ jelzés nélkül.

⁴⁰ jelzés nélkül.

⁴¹ Szebenyi Gáspár néven.

⁴² Kerékgyártó Kálmán néven.

⁴³ K. K. jelzéssel.

⁴⁴ Kálmán Péter néven.

⁴⁵ Szebenyi Gáspár néven.

⁴⁶ Kálmán Péter néven.

⁴⁷ Kerékgyártó Kálmán néven.

⁴⁸ Szebeni Gáspár néven.

⁴⁹ Kerékgyártó Kálmán néven.

⁵⁰ K. K. jelzéssel.

⁵¹ Szebeni Gáspár néven.

⁵² Kerékgyártó Kálmán néven.

⁵³ Kerékgyártó Kálmán néven.

- A demokrácia útjai a francia forradalomban.⁵⁴
- A tudomány feladatai a Szovjetunióban.⁵⁵
- Móricz Zsigmond küldetése.
- Madách Imre.
- Az angol nép megszólal.
- A szocializmusból a kommunizmusba.
- A demokratikus társadalom formái.
- Szovjet gazdaság és szovjet kultúra.
- Az Egyesült Nemzetek első közgyűlése.
- A moszkvai konferencia után
- Béke és biztonság (Az Egyesült Nemzetek közgyűlése.)
- Szocialista állam és szocialista gazdaság.
- Az októberi forradalom békepolitikája.
- „Nyugati” és „keleti” demokrácia.
- Hozzászólás egy vitához.
- A szovjetalkotmány ünnepén.
- Diplomácia a két világháború között.
- Az októberi forradalom demokratikus kihatásai.
- A Szovjetunió állami szervezete és társadalmi rendje.
- Értelmiség és demokrácia.
- Lenin olvasása közben.
- A német kérdés.
- Mezinárodni vyznam Ceskoslovenska.
- A németek magyarországi politikája.
- A béke védelmének hatalmas erőforrása.
- Lenin műveinek 22. és 23. kötete.
- Marx Károly halálának hetvenedik évfordulóján.
- Lenin segítsége a Magyar Tanácsköztársaságnak.
- Uj Hang, 1939. VII. sz.
- Uj Hang 1939. VII. sz.
- Uj Hang 1940. I. sz.
- Uj Hang 1940. III. sz.
- Uj Hang 1941. III. sz.
- Uj Hang 1941. IV. sz.
- Demokrácia és Köznevelés megjelent 1945-ben.
- MSZT kiad. Bp. 1945.
- Uj Magyarország 1946. jan. 30.
- Társadalmi Szemle
- Társadalmi Szemle 1946. III. sz.
- (Szemináriumi füzetek, Szikra, 1946. II. kiad.)
- Jövendő, 1946. nov. 7.
- Uj Magyarország 1946. nov. 23 és nov. 30.
- Jövendő, 1946. dec. 5.
- Akadémiai székfoglaló 1946. június. 17.
- Társadalmi Szemle I. évf. 11. sz. 1946.
- Fővárosi Kiadó 1946.
- Igaz Szó 1947. I. évf. 11. sz.
- Jövendő 1947. jan. 23.
- Társadalmi Szemle 1947. II. évf., 3. sz.
- Svetevé rezhledy, 1948.
- Bevezetést írta Bolgár Elek. 1950.
- Társadalmi Szemle 1951. 10—11. sz.
- Társadalmi Szemle 1952. aug—szept 8—9. sz.
- Felsőoktatási Szemle. 1953. 2. évf 2. sz.
- Magyar Történeti Kongresszus, 1953. jún. 6—13.

⁵⁴ Kálmán Péter néven.

⁵⁵ b. e. jelzéssel.

A kapitalizmus fejlődésének alapvető kérdései az Egyesült Államokban a szovjet történelmi irodalom fényénél.

Jog és dialektika.

A demokráciáról.

A II. Internacionálé történelmi jelentősége.

Marx, a példaadó kommunista újságíró.

A német fasizmus politikai és ideológiai gyökerei.

A MTA II. oszt. 1953. szept. 28-án tartott felolvasó ülésén elhangzott előadás.

Előadás a MSzMT-ben 1946. X. 30. (kézirat.)

Kézirat.

Kézirat 1954.

Kézirat.

Kézirat.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szerkesztői előszó</i>	5
<i>Bolgár Elek életrajza</i>	7
<i>Tanulmányok és cikkek</i>	14
Concha a választójog reformjáról (1906).....	14
Szakszervezeti mozgalom és szociáldemokrácia (1907).....	22
A kivándorlók sorsa (1907)	39
A gazdasági munkásmozgalom fejlődéstanához (1908) (Trade uni- onizmus és Industrial unionizmus)	43
Visszavándorlók visszavándorlása (1909)	62
Calvin és követői (1909)	70
Rousseau a probléma (1912)	78
A kivándorlás problémája és a munkanélküliség Magyarországon (1913).....	98
A szociológiai szintézis természetéről (1917)	116
A magyar Tanácsköztársaság ötödik évfordulójára (1924).....	132
A magyarországi Tanácsköztársaság és a világpolitikai helyzet (1928)	144
A magyar szellemtörténeti iskola (1938)	152
Mi volt és mi ma a magyar imperializmus? (1938)	162
A Károlyi-forradalom huszadik évfordulóján (1938)	170
A magyarországi Tanácsköztársaság külpolitikai problémái (1939)	176
A demokrácia útjai a francia forradalomban (1939).....	182
Madách Imre (1940)	200
Jog és dialektika (1946)	221
Diplomácia a két világháború között (1946)	230
A demokráciáról (1947)	246
A kapitalizmus fejlődésének alapvető kérdései az Egyesült Álla- mokban a szovjet történeti irodalom fényénél (1953).....	252
Lenin segítsége a Magyar Tanácsköztársaságnak (1953).....	283
Szocialista szavak, hazafias tettek (1955).....	292
 <i>Függelék</i>	
Névmutató	317
Bolgár Elek műveinek bibliográfiája.....	321

